

T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİMDALI
TÜRKİYE CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI

MİLLİ BİRLİK KOMİTESİ DÖNEMİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Osman DÜZEYLİ

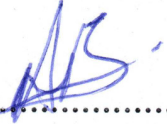
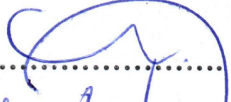
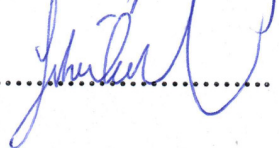
Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Arda BAŞ

BOLU 2019

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Osman DÜZEYLİ'ye ait "**Milli Birlik Komitesi Dönemi Türk Dış Politikası**" adlı çalışma, jürimiz tarafından **Tarih** Anabilim Dalında **Yüksek Lisans Tezi** olarak oy birliğiyle/oy çokluğuyla kabul edilmiştir.

24 / 06 / 2019

Unvan, Adı, Soyadı	İmza
Üye (Tez Danışmanı) : Dr. Öğr. Üyesi Arda BAŞ	
Üye : Doç. Dr. Ömer METİN	
Üye : Dr. Öğr. Üyesi Tekin ÖNAL	

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr. Yaşar AYYILDIZ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK UYGUNLUK BEYANI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Milli Birlik Komitesi Döneminde Türk Dış Politikası**” başlıklı çalışmanın yazılmasında, bilimsel ve etik kurallara uyulduğunu, başvurulan kaynaklardan yapılan alıntılarının adlarının bilimsel kurallara uygun olarak metin içinde, dipnotlarda ve kaynaklarda gösterildiğini, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin tamamının ya da bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitede bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Osman DÜZEYLİ
24.06.2019

ÖN SÖZ

Askeri darbeler, demokrasilerin bir unsuru değildir. Demokrasilerin başlıca unsuru seçim yolu ile iktidarı belirlemektir. Askerler, farklı nedenler ile çeşitli zamanlarda yönetime el koymuşlardır. Türkiye Cumhuriyeti kuruluşunun 37. yılında askeri darbe ile tanışmıştır. 27 Mayıs 1960'da gerçekleşen darbenin sonuçları siyasal yönden etkisini sürdürmektedir. Araştırmacıların birçoğu Türkiye'de yaşanan 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971 ve 11 Eylül 1980 askeri darbelerini genellikle iç politikaya etkileri bakımından incelemişlerdir. Bu çalışma, Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ilk darbesi olan 27 Mayıs'ın 15 Ekim 1961'e kadar ki süreçte, Türk dış politikasında yaşananları incelemeyi amaçlamıştır.

Çalışmamın fikir aşamasından, bir yüksek lisans tezi olmasına dek benden mesleki bilgisini esirgemeyen, umutsuzluğa kapıldığımda beni yönlendiren, başaracağımdan ilk günden itibaren şüphesi olmayan tez danışmanım kıymetli Hocam, Dr. Öğr. Üyesi Arda Baş'a şükranlarımı bir borç bilirim. Onun yardımları olmasa bu çalışmanın meydana gelmesine imkân yoktu.

Lisansüstü eğitimin benim için doğru bir tercih olduğunu ve benim bu yola girmem için beni teşvik eden eğiten ve desteklerini esirgemeyen BAİBÜ Tarih Bölümünde görev yapan tüm hocalarıma teşekkür ederim.

Çalışmam boyunca çaresizliğe, yanılgıya, umutsuzluğa düştüğüm her anda yanımda olan, bu yola birlikte çıktığım en zor ve en güzel günlerde sırt sırta verdiğimiz kıymetli dostum Bahadır Pakyürek'e deneyimlerini benden esirgemeyen ihtiyacım olduğu her an tavsiye ve içtenliği ile yanımda olan Kinem Tokdemir'e teşekkürü borç bilirim. Memleketimden uzakta geçen 7 yıl içerisinde benden ve başarımdan hiçbir şüphesi olmayıp maddi ve manevi tüm desteklerinden dolayı Babam Yusuf Düzeyli'ye Annem Nurgül Düzeyli'ye Abim Mazlum Düzeyli'ye ve kardeşim Azra Rojin

Düzeyle'ye teşekkürü bir borç bilirim. Onların destekleri olmasaydı çalışmam asla tamamlanmazdı.

Osman DÜZEYLİ

24.06.2019

ÖZET

MİLLİ BİRLİK KOMİTESİ DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Osman DÜZEYLİ

Yüksek Lisans Tezi

Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Arda BAŞ

Haziran 2019, 202+XII Sayfa

Türk Silahlı Kuvvetleri içerisinde, Demokrat Parti iktidarına karşı 1957'den itibaren örgütlenen bir grup asker, gizli cunta faaliyetleri yürütmüşler ve 27 Mayıs 1960 günü askeri darbe ile Türkiye'deki iktidarı ele geçirmişlerdir. Darbe sonrasında, Org. Gn. Cemal Gürsel'in başkanlığında bir hükümet ve üyeleri askerlerden oluşan Milli Birlik Komitesi kurulmuş ve komite, hükümet, 27 Mayıs 1960'dan 15 Ekim 1961'e kadar 1 yıl 8 ay görev yapmışlardır. Bu süre zarfında Türkiye'nin iç ve dış politikasında birçok değişiklik yaşanmıştır. Söz konusu dönemde Dışişleri Bakanlığı görevine Selim Rauf Sarper getirilmiştir. Sarper, görev yaptığı süre boyunca Türkiye'nin diğer ülkeler ile olan ilişkilerinin yönetilmesine öncülük etmiş, darbe sonrası kurulan hükümetin diğer devletler tarafından meşruiyetinin tanınmasında etkin olmuştur. Sarper, Türk Dış Politikasının belirlenmesinde önemli bir karar mercii olmuştur. Darbe sonrasında, Türk dış politikasındaki karar verici kimselerinin, Soğuk Savaş'ın yumuşamaya başladığı bu dönemde izleyecekleri uluslararası veya bölgesel politikaların neler olacağı merak konusu olmuştur.

Anahtar kelimeler: Dış Politika, Askeri darbe, 27 Mayıs 1960, Milli Birlik Komitesi, Cemal Gürsel, Selim Sarper.

ABSTRACT**NATIONAL UNITY COMMITTEE PERIOD TURKISH FOREIGN
POLICY****Osman DÜZEYLİ****Master Thesis****Department of History****Thesis Advisor: Phd. Arda Baş****June 2019, 202+XII Page**

In Turkish Military Forces, a group of soldier who have organized since 1957 against Democrat Party government , carried out secret junta activities and captured rulership in Turkey at 27 May of 1960 via military coup. After the coup a government was formed under the leadership of coup leader cemal gürsel and also National Unity Committee which consisted of soldiers was formed for retaining governance. Committee and government performed a duty from 27 may of 1960 to 15 september of 1961, a year and 8 mounths. During that period, lots of changings happened in Turkey's external and domestic policies. Selim Rauf Sarper was appointed as a Foreign Affairs Minister. Sarper,while he was in charge, has leaded to direct Turkey's relations with other countries andwas affective at gaining legitimacy for after coup government in the eyes of other states. Moreover Sarper was decision marker, apart from government and committee for determing foreign policy. It had became mystery what after coup government's decision makers are going to do in regional or international policies while cold war soften. At this period, changins in Turkey's foreign policy, reasons and results of this changins were offered to readers in this work with using different sources.

Key words: Foreign Policy, Military Coup, 27 May of 1960, National Unity Committee, Cemal Gürsel, Selim Sarper.

*Daima hayata karşı dik duruşu,
güzel gülüşü ve dürüstlüğü ile hatırlayacağım,
Dayım Miraç Şenoğlu'na.*

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI.....	ii
ETİK UYGUNLUK BEYANI.....	iii
ÖN SÖZ	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER	x
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiii
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM	
1. 27 MAYIS 1960 ASKERİ DARBESİ VE CEMAL GÜRSEL HÜKÜMETLERİNİN KURULMASI	10
1.1. DP Dönemi Türk Dış Politikası ve 27 Mayıs'a Giden Süreç	11
1.1.1. Mehmet Fuat Köprülü Dönemi	11
1.1.2. Fatin Rüştü Zorlu Dönemi	16
1.1.3. TSK İçerisinde Demokrat Parti İktidarına Karşı Askeri Örgütlenmeler ..	21
1.1.4. 9 Subay Olayı ve Cuntanın Örgütlenme Faaliyetinin Yavaşlaması	24
1.1.5. Cemal Gürsel ve Cemal Madanoğlu'nun Cuntaya Katılmaları	26
1.2. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi	29
1.3. Cemal Gürsel Hükümetinin Kurulması Süreci	33
1.4. Milli Birlik Komitesi Üyelerinin Belirlenmesi.....	35
1.5. Cemal Gürsel Hükümetlerinin Kurulması.....	42
1.5.1. Hükümetlerin Yapısı.....	42
1.6. Selim Sarper'in Dışişleri Bakanlığına Getirilmesi	48

II. BÖLÜM

2. MİLLİ BİRLİK KOMİTESİ DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI	52
2.1. Hükümet Programında Dış Politika	52
2.2. Türkiye’de Dış Politika Tartışmaları	62
2.3. Darbe Öncesinde Türk-ABD İlişkileri	69
2.3.1. 27 Mayıs Askeri Darbesi Ve ABD İlişkisi	76
2.4. Darbe Sonrasında İlk Temas	86
2.5. ABD Basınında 27 Mayıs Askeri Darbesine İlk Tepkiler.....	90

III. BÖLÜM

3. MBK DÖNEMİNDE İKİLİ İLİŞKİLER	92
3.1. MBK-ABD İlişkileri	92
3.1.1. Arşiv Belgelerine Göre Darbe Sonrasında Türk-ABD İlişkileri	92
3.1.2. Türkiye Açısından 1960 Yılı Türk-ABD İlişkileri	99
3.1.3. Ekonomik Temelde 1960 Yılı Türk-ABD İlişkileri	103
3.1.4. 1960 Yılı ABD Başkanlık Seçimleri	106
3.1.4.1. ABD Büyükelçiliğinde Değişim	110
3.1.5. 1961 Yılında Türkiye-ABD İlişkileri	113
3.1.5.1. Savunma Stratejileri Bakımından İlişkiler	113
3.1.5.2. Yassıada Yargılamaları Etkisinde Türkiye-ABD İlişkileri	122
3.2. MBK-Sovyetler Birliği İlişkileri	128
3.3. MBK-Fransa İlişkileri	134
3.3.1. Cezayir Bağımsızlık Sürecindeki İlişkiler	136
3.3.1.1. Türk Basınında 1954-1961 Yılları Arasında Cezayir Bağımsızlık Savaşı.....	141
3.4. MBK-Orta Doğu İlişkileri	146
3.5. MBK-Ortak Pazar.....	165
3.6. MBK-Yunanistan İlişkilerinde Kıbrıs	171

IV. BÖLÜM

4. SONUÇ	178
-----------------------	------------

KAYNAKLAR184**EKLER**

- Ek 1:** 27 Mayıs 1960 Günü Kurmay Albay Alparslan Türkeş Tarafından
Radyoda Okunan Darbe Bildirisi199
- Ek 2:** ABD Elçisi Raymond Hare'in Selim Sarper İle Yassıda Yargılamaları
Konulu Görüşmelerinin 4 Nisan 1961 Tarihli Raporu.....200
- Ek 3:** ABD Başkanı John F. Kennedy'nin Yassıda Yargılamaları Hakkındaki
Endişelerini İçeren Dean Rusk Tarafından Raymond Hare'ye Yollanan
Telgraf202
- Ek 4:** İngiltere Büyükelçisinin BAC'nın Hatay Konusundaki Açıklamalarından
Sonra, Selim Sarper İle Görüşmesi Hakkında.....203
- Ek 5:** 29 Aralık 1960 Günü İskenderun'da, Atatürk Heykelinin Bombalanması
Hakkındaki İngiliz Dışişleri Arşiv Belgesi204

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BAC	: Birleşik Arap Cumhuriyeti
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CIA	: Central Intelligence Agency
DP	: Demokrat Parti
FRUS	: The Foreign Relations of the United States Archives
İTC	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
KUR MEC TD	: Kurucu Meclis Tutanak Dergisi
MBK GNKTT	: Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantı Tutanağı
MBK	: Milli Birlik Komitesi
MİT	: Milli İstihbarat Teşkilatı
NA FO	: National Archives Foreign Office
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırka
SKB	: Silahlı Kuvvetler Birliği
TBMM TD	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi
TBMM ZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TM TD	: Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi
MDD	: Milli Demokratik Devrim

GİRİŞ

İlkel insan topluluklarının mülkiyet kavramını icat etmesi ile başlayan süreç devamında dış politika kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dış politika, Türk Dil Kurumunun sözlüğünde “Bir devletin sınırları ötesindeki devletlere uyguladığı siyaset” olarak adlandırılmaktadır. Dış politika anlaşılacağı üzere bir devletin sınırlarının dışarısında kalan bölgelere karşı izlediği politikaya verilen isimdir. Dış politikanın yanı sıra, devletlerin birbirleri ile yürüttükleri dış politika faaliyetlerinin tümüne “Uluslararası İlişkiler” ismi verilirken, “Diplomasi” ise bahsi geçen faaliyetler gerçekleşirken uyulan kurallara veya kaidelerin tümüne verilen isimdir (Kürkçüoğlu 1980: 311-312). Bahsi geçen tüm bu kavramlar hakkındaki bilimsel çalışmalar, I. Dünya Savaşı sonrasındaki döneme rastlamıştır. Bunun nedeni ise İnsanlık tarihinin sadece cephede değil cephe gerisinde de büyük kayıplar yaşamış olmasıdır.

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılması sonrasında Milli Mücadele dönemi başlamıştır. Savaş sonrasında 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Anlaşması çerçevesinde Osmanlı orduları terhis edilmiş, ordunun elindeki tüm askeri materyallere el koyulmuş, ülkedeki tüm stratejik noktalar, İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmiştir. İşgal süreci sırasında Osmanlı toprakları, Sevr anlaşmasının gereği galip devletler tarafından paylaşılmış ve Doğu Anadolu'da İtilaf devletlerinin mandası altında bir Ermeni devletinin kurulması kararlaştırılmıştır. Osmanlı Devleti'nin ömrünün tamamladığını öngörenler tarafından Milli Mücadele başlamıştır. Bu dönemde, ülkenin geleceği için çeşitli tartışmalar meydana gelmiştir. Bu tartışma konularından ilki, İngiliz veya ABD mandası altında Anadolu'da bir Türk devletinin kurulmasıdır. İlerleyen süreçte, Anadolu'daki Milli Mücadele hareketi içerisinde bulunan Halide Edip, Dr. Adnan gibi önemli kişiler Erzurum ve Sivas Kongreleri yapılarına kadar ABD mandasında kurulabilecek bir Türk Devletine inanmaktaydılar. Bir diğer tartışma konusu ise Misak-ı Milli ile genel hatları belirlenen bağımsızlık mücadelesidir. 23

Temmuz-9 Ağustos 1919 Erzurum ve 4 Eylül 1919 Sivas kongreleri alınan kararlar açısından Milli Mücadele'nin dış politikasının hedefleri belirlemiştir.

Misak-ı Milli'nin kabul edilmesi sonrasında, İstanbul 16 Mart 1920'de İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmiştir (Gönlübol, Ülman vd 1993: 13). İstanbul'un işgali sonrasında, Anadolu'daki Milli Mücadele hareketi merkezi Ankara olan Türk bağımsızlık savaşı başlatılmıştır. Milli Mücadele'nin, biri askeri diğeri siyasi olmak üzere iki ayrı kolu bulunmaktaydı. İtilaf devletleri, Osmanlı Devleti'nin paylaşılması konusunda hem fikir oldukları için Sovyetler Birliği ve ABD, Ankara hükümetine destek verebilecek iki devletti. ABD'nin Wilson ilkelerinden dolayı, Şark Meselesine karşı yaklaşımı bilinmekteydi. Sovyetler Birliği ile ise durum daha farklıydı. I. Dünya Savaşı'na katılan Rus Çarlığı'nın, Ekim 1917'deki devrim ile yıkılması sonrasında kurulan Sovyetler Birliği, ortak düşman olarak gördüğü İtilaf devletlerine karşı Ankara Hükümeti'ne silah ve para yardımı yapmıştır (Gönlübol, Ülman vd 1993: 19). Ankara Hükümeti, Mustafa Kemal Paşa önderliğinde yürüttüğü Kurtuluş Savaşı'nı İngiliz destekli Yunanistan ordularına karşı 26 Ağustos 1922 günü başlatılan ve 30 Ağustos 1922 günü sona eren başarılı taarruzu ile mağlup etmiştir. 9 Eylül 1922 günü İzmir'in Yunan işgalinden kurtarılması ile tamamlanan Kurtuluş Savaşı sonrasında barış görüşmeleri başlatılmıştır. 20 Kasım 1922'de İsviçre'nin Lozan kentinde başlayan görüşmelerde Türk heyetine Dışişleri Bakanı olarak İsmet Paşa (İnönü) başkanlık etmiştir. İtilaf devletlerinin anlaşmaz tutumu nedeni ile görüşmelere 4 Şubat 1923'te ara verilmesine rağmen, 24 Temmuz 1923 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının tescili olan Lozan Barış anlaşması imzalanmıştır.

Milli Mücadele'nin sona ermesi ile Yeni Türk Devleti'nin dış politikada uğraşması gereken meseleler tam anlamıyla Lozan'da çözülememiştir. Bağımsızlığı zedeleyen Kapitülasyonlar, Yabancı Okulların varlığı, Ermeni devletinin kurulması gibi önemli konularda taviz verilmemiştir. Musul¹ ve Hatay²'in anavatanına katılması konuları Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında çözümlenmek üzere masada bırakılmıştı.

¹ Musul Meselesi ile alakalı ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Cemal (2007). "Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Musul Meselesi." *Atatürk Yolu Dergisi*. 40: 643-691.

² Hatay Meselesi ile alakalı ayrıntılı bilgi için bkz. Dayı Esin (2002). "Hatay Devleti ve Hatay'ın Anavatan'a Katılması." *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 19: 331-340.

Türkiye'nin, İngilizler tarafından işgal altında tutulan Musul'u askeri bir hareket ile geri alması olası bir durum değildi. Hatay meselesi ise Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk tarafından oldukça önemsenmiştir. 1 Kasım 1936'da Mecliste söz alan Cumhurbaşkanı, Türkiye ile Fransa'nın yakın ilişkiler kurduğundan bahsetmiş ve Hatay sorununun çözülmesi için Fransa'nın samimiyetine güvenildiğinden bahsetmiştir (TBMM ZC. İ 1. C 1. 01.11.1936: 6-7). Fransa ise Hatay'ın Suriye'ye bağlı bir toprak parçası olduğunu açıklamış ve meseleye karşı yaklaşımını belli etmiştir. Hatay meselesinin, Milletler Cemiyeti tarafından çözüme kavuşturulmaktan başka çözüm yolu bulunamamıştır. Türk ve Fransız tarafları Milletler Cemiyetinin önerdiği çözüm planına göre 3 Temmuz 1938'de bir araya gelerek Hatay'ın bağımsız bir devlet olması konusunda anlaşmışlar. Bağımsız Hatay devleti ise 29 Haziran 1939'da aldığı karar çerçevesinde Türkiye Cumhuriyetine katıldı. Lozan'da çözülmeyen bir diğer sorun olan Boğazlar meselesi ise 22 Haziran 1936'da toplanan Montreux konferansında çözüme ulaştırılmıştır. Konferans sonucunda 20 Temmuz 1936'da Montreux Boğazlar Sözleşmesi³ imzalanmış ve bu sözleşme Lozan anlaşmasındaki Boğazlar Sözleşmesinin yerini almıştır. Montreux'un imzalanması ile Boğazlar sorunu da barışçıl bir yöntem ile halledilmiştir.

Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı döneminde, Türkiye'nin öncülüğünde bölgesel paktlar kurulduğu gözlemlenmektedir. 1922 yılında İtalya'da Ulusal Faşist Partisi, 1933 yılında Almanya'da ise Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi'nin iktidara gelmesi ve bu iki partinin de savaş yanlısı açıklamaları I. Dünya Savaşı sonrasında kurulan barış düzeninin bozulacağına bir göstergesi olmuştur. İtalya lideri Mussolini'nin Balkanlar'da ve Akdeniz'de İtalya'nın çıkarları doğrultusunda bir savaşa girebileceğini sıkça dile getirmesi, Türkiye tarafından endişe ile karşılanmıştır. Türkiye yaklaşan savaşta tek başına kalmamak, bölgesel barışı korumak, hatta mümkün ise savaşı engellemek için 9 Şubat 1934 tarihinde Balkan Antantının⁴ kurulmasına öncülük etmiştir. Balkanlar'daki sınır güvenliği meselesi kurulan Balkan Antantı ile halledilince,

³ Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile alakalı ayrıntılı bilgi için bkz. Doğru Sami (2013). "Türk Boğazlarının Hukukî Statüsü : Sevriye ve Lozan'dan Montrö'ye Geçiş". *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 2 (15): .123-169.

⁴ Balkan Antantı ile alakalı ayrıntılı bilgi için bkz. Soysal İsmail (1983). *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*. Cilt 1 . Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

sıra Türkiye'nin doğu ve gúney doğu sınırlarının korunması, Orta Doğu'da da barışın devam ettirilebilmesine gelmiştir. Türkiye, İran ve Irak kendi aralarındaki sınır problemlerini görüşmek için 2 Ekim 1935'de Cenevre'de bir araya geldiler ve Sadabat Paktının⁵ kuruluş sürecini başlattılar. İran ve Irak arasındaki Şattularap sınır anlaşmasının çözülmesi ve Afganistan'ın da katılması ile 8 Temmuz 1937 günü Sadabat Paktı kuruldu. Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de vefa etmesine kadar ki süreçte Türkiye, Musul ve Hatay meseleleri (Hatay Atatürk'ün ölümünden sonra Türkiye'ye katılmıştır.) çözüme kavuşturulmakla birlikte, Boğazların Montreux sözleşmesi ile Türkiye'nin kontrolüne geçmesi sağlamıştır. Bunların yanı sıra, Avrupa'da yaklaşmakta olan II. Dünya Savaşı öngörüldüğü için Balkanlarda ve Orta Doğu'da var olan barışın sürdürülmesi adına bölgesel paktlara imza atılmıştır. Genel itibari ile Atatürk dönemi Türk Dış Politikasının “*Yurtta Sulh Cihan'da Sulh*” ilkesi ile yönetildiği söylenebilir.

Almanya'nın, 1 Eylül 1939 günü Polonya'ya saldırması ile başlayan II. Dünya Savaşı, Türkiye'yi oldukça etkilemiştir. Türkiye savaşa dâhil olmaktan yana değildi. 1923'de kurulmuş olan Türkiye'nin böylesi büyük bir savaşa girmesi, için ne ekonomisi ne de askeri gücü bulunmamaktaydı. Bu nedenle Türkiye'nin dış politikasını yönetenler, “Denge Oyunu” oynamak zorunda kalmışlardır. 1939-1942 yılları arasındaki süreçte Almanya, Avrupa'da yapılan savaşlarda galip gelmiş ve 6 Nisan 1941 günü Yunanistan'ı işgal etmiştir. Yunanistan'ın ve Bulgaristan'ın 1941 yılı itibari ile işgal edilmesi karşısında, Türkiye, Almanya ile komşu olmuştur. Toprakları bir Alman saldırısı karşısında hemen işgale uğrayacağı bilen Türkiye, Almanya karşısında savaşa girmeyi böylesi bir dönemde asla göze alamazdı. Almanya ile Türkiye arasında 18 Haziran 1941'de bir dostluk anlaşması imzalanmış ve böylece Alman tehlikesi geçici de olsa rafa kaldırılmıştır. Almanya ile bahsi geçen bu görüşmeler sırasında Almanya, Balkanlar'da savaşı kazanmaktaydı. 1943 yılı itibari ile Alman ordularının Sovyetler Birliğine karşı askeri harekâta girişmesi, Türkiye'nin, Müttefik devletler tarafında savaşa girmesinin önemini arttırmıştır. Türkiye'nin Müttefik devletlerin yanında savaşa

⁵ Sadabat Paktı ile alakalı ayrıntılı bilgi için bkz. Soysal İsmail (1983). *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*. Cilt 1 . Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

girmesi için 30-31 Ocak 1943 'de Adana görüşmeleri⁶ ve 4-6 Aralık 1943 tarihlerinde II. Kahire Konferansı⁷ yapılmıştır. Türkiye bu görüşmelerde savaşa katılmamak için ordusunun yetersiz donanımına sahip olduğu argümanını kullanmış ve Türkiye'nin bu aşamada savaşa katılmasının oldukça sakıncalı olduğu Yunanistan ve Yugoslavya gibi yenilebileceği söylenmiştir (Deringil 2012: 146).

Türkiye, müttefik devletlerin tüm baskılarına rağmen fiilen savaşa dâhil olmamış, Alman ordularının yenilmesine kesin gözü ile bakıldığı 2 Ağustos 1944'de Almanya ile 6 Ocak 1945'de ise Japonya ile olan tüm diplomatik ilişkilerini kesti. Bu geç gelen savaş ilanlarının nedeni savaş sonrasında kurulacak olan yeni düzende Türkiye'nin de yer alması isteğidir. 4 Şubat 1945-11 Şubat 1945 tarihleri arasında yapılan Yalta konferansında, alınan bir karar gereği kurulacak olan Birleşmiş Milletlere kurucu üye sıfatı ile katılmanın şartı Japonya ve Almanya'ya savaş ilan etmek olduğu için bu savaş ilanları yapılmıştır.

Türk hükümetinin, 21 Mayıs 1945 günü başlayan bütçe görüşmelerin de, tek partinin sert bir şekilde parti içi muhalefet ile karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Adnan Menderes, Feridun Fikri Düşünsel, Hikmet Bayur, Emin Sazak görüşmeler sırasında söz alarak eleştirilerini dile getirmişlerdir. Görüşmeler sırasında bütçe açısından dolayı devletin dış borçlarının arttığını, ülke içerisinde tırmanan hayat pahalılığı, savaşın başından beri önlenemeyen karaborsa, vergi adaletsizliği, gibi konular Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) yönetiminin eleştirildiği bazı önemli konular olmuştur (TBMM TD. B 58. O 1. 25.05.1945: 196-233). 29 Mayıs 1945 günü bütçe oylaması yapılmış ve 368 kabul oya karşı 5 kişi red oy kullanmışlardır. Bütçeye olumsuz oy veren beş vekilden dördü Demokrat Parti'nin (DP) kurucuları içerisinde yer alacaklardır (Eroğlu 1998: 28).

CHP yönetimi, Adnan Menderes, Celal Bayar, Mehmet Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından sıkça eleştirilmekle birlikte bu vekiller, Ahmet Emin Yalman gibi

⁶ Adana Görüşmeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Deringil Selim (2012). *Denge Oyunu*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

⁷ 2. Kahire Konferansı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tuncer Hüner (2012). *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

dönemin etkili gazetecileri tarafından yazılan yazılar ile de desteklenmekteydiler (Lewis 2015: 407-408). Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'na muhalefet eden dört milletvekili, Dörtlü Takrir olarak adlandırılan bir önergeyi 7 Haziran 1945'de CHP meclis grubuna sunmuşlardır. Takrir, 12 Haziran 1945 günü CHP içerisinde tartışıldı ve reddedildi (Ahmad 1976: 13). Dörtlü Takrir'in reddedilmesi sonrasında, CHP yönetimine muhalefet eden milletvekilleri, Tan ve Vatan gazetelerinde partilerini ağır bir şekilde eleştirmeye devam etmişlerdir. CHP içerisindeki muhalefeti durduramamış, Başbakan Saraçoğlu bu nedenle çalışma arkadaşlarının sundukları eleştirilere, 5 Eylül 1945 günü basın yolu ile cevap vermiştir (Ahmad 1976: 15). Menderes ve Köprülü'nün CHP'den parti disiplinine aykırı bir şekilde hareket ettikleri gerekçesi ile 21 Eylül 1945 günü partiden ihraç edilmeleri, DP'nin kurulmasında ilk adım olmuştur. Menderes ve Köprülü'nün ihraçlarını, 27 Kasım günü ise Koraltan'ın CHP'den ihracı takip etmiş böylece Dörtlü Takrir' de imzası bulunan tüm vekiller, CHP dışında kalmışlardır.

Celal Bayar ve diğer vekillerin CHP'den uzaklaşmaları sonrasında Aralık 1945'de yeni bir parti kurulacağı söylentileri, basında geniş yer bulmuştur. Tanin gazetesi yazarı Hüseyin Cahit Yalçın, bir muhalefet partisi kurulacak ise bu partiyi kuracak en doğru kişinin Bayar olduğunu dile getirerek başladığı yazısının devamında, eğer böyle bir parti kurulur ise Türkiye'nin geleceğinde önemli bir rol oynayacağını belirtmiştir (Tanin 5 Aralık 1945). Menderes, Koraltan ve Köprülü'nün ihraçları sonrasında Bayar'da 3 Aralık 1945 günü CHP'den istifa etmiştir (Anadolu 4 Aralık 1945). CHP'deki bu ayrılıklar 7 Ocak 1946 günü DP'nin resmen kurulmasına neden olmuştur (Cumhuriyet 8 Ocak 1946). Yeni kurulan partinin tüzüğü ve programı 9 Ocak 1946 günü gazetelerde yayınlandı ve böylece Türkiye, 1930'dan 1946'ya kadar devam eden Tek Parti rejiminden, çok partili yaşama geçiş sağlanmıştır. DP'nin parti programı genel hatları ile CHP'nin parti programına Atatürk inkılap ve düşünceleri bakımından temelde benzerlik göstermekteydi. DP parti programında, liberalizmi iktidar olmaları halinde benimsenecek ekonomik sistem olarak benimsenmekle birlikte, dernek kurma özgürlüğü ve özel sektörün desteklenmesi ve özel mülkiyetin güvence altına alınması konularına değinmiştir. Dış politikada ise CHP'nin yürüttüğü dış politikaya aykırı unsurlara yer vermemiş programın 18. Maddesinde, uluslararası ilişkilerde; askeri ve

iktisadi eşitlikler çerçevesinde barışçıl bir dış politika izlenmesi gerektiği vurgulanmıştır (Vatan 9 Ocak 1945).

DP'nin kurulması Türk ve Dünya basınında olumlu tepkilere neden olmuştur. DP'nin kurulduğu günlerde Londra'da bulunan gazeteci Yalman, DP'nin kurulmasının İngilizler açısından Orta Doğu ve Türkiye'de istikrarın sağlanmasında önemli bir etken olarak görüldüğünü, böylece Türkiye'nin komşularına da iyi bir örnek teşkil edeceği değerlendirilmelerinin yapıldığını dile getirmiştir (Vatan 19 Ocak 1946). Dönemin başbakanı Saraçoğlu ise bir muhalefet partisinin bulunmasının halkın, CHP'ye olan inancının artmasına neden olduğunu dile getirir (Cumhuriyet 7 Mart 1946).

DP'nin kurulması sonrasında, CHP yeni bir politika izlemek zorunda kalmıştır. DP'nin parti programı siyasi olarak CHP'ne göre daha liberal bir çizgi izlediği için CHP'de de yenilik gerekmektedir. Şubat 1946'dan itibaren CHP, 10 Mayıs 1946'da gerçekleştireceği kurultayı öncesinde, öğrencilere örgütlenme hakkı, üniversitelere özerklik, basın suçlarının affedilmesi, köylülerin ödemeye zorlandığı bazı vergilerin kaldırılması ve işçilere sigorta yapılmasının zorunlu kılınması gibi kamuoyunu kazanmaya yönelik adımlar, dört ay içerisinde atıldı. 10 Mayıs 1946 günü, CHP olağanüstü kurultaya giderek, yönetimini yeniden belirlemiş, 8 yıl önce getirilen partinin daimi şeflik makamı yine olağanüstü olan bu kurultayda kaldırılmıştır (Ulus 10–12 Mayıs 1946). CHP bu adımlara atarak, DP'nin liberal programına karşı kendi politikalarında düzenleme yapmıştır.

DP, 1946 seçimlerinde karşılaştığı yenilgi sonrasında 14 Mayıs 1950'de yapılacak seçimler için çalışmalara başlamıştır. Seçimlerde CHP iktidar olmasına rağmen, DP halk içerisinde desteğini arttırmaya devam etmiştir. 1946–1949 arasında geçen süreçte CHP ve DP mecliste görüşülen hemen her konuda büyük tartışmalar meydana gelmiş, Başbakan Peker, sıkça DP'yi yıkıcı faaliyetler yürütmek ile suçlamıştır. Peker'in, 1947'de görevden alınması sonrasında başbakanlığa getirilen Hasan Saka, Peker'e daha bir ılımlı çizgide siyaset yürütmeye çalışmıştır. Başbakanlıkta yapılan değişim mecliste var olan siyasi gerginliği sona erdirmediğinden, Cumhurbaşkanı İnönü 12 Temmuz 1947'de 12 Temmuz beyannamesi adı verilen metni

yayınlamıştır. Cumhurbaşkanı, beyannameye göre partiler üstü bir konuma geliyor, partilerin arasında uzlaştırıcı bir role bürünmüştür (Toker 1970: 265).

DP'nin 1950 seçimleri için yaptığı propagandalar genel olarak; kırsal alanlardaki küçük üretici kesimin dertlerini dile getirmiş, yol vergisi kaldırılacağını, işçilere grev, toplu sözleşme, sendikalaşma hakkı tanıyacağını ve milli koruma kanunu kaldırılacağını vaatleri arasında sıralamıştır. Yapılan her mitingde halkın büyük coşkusu karşısında verilen bu vaatler, DP'nin CHP karşısında geniş halk kitlelerine, halkın her kesiminden insana ulaşmasında yardımcı olmuştur. CHP ise tek parti döneminden kalma, bürokrasiye güvenme eğiliminden vazgeçmemiştir. II. Dünya Savaşı'nın getirdiği ekonomik bunalım, CHP'nin sivil-asker bürokratlar, büyük toprak sahipleri ve sanayicilere dayanan seçmen kitlesinin bozulmasına ve DP'ye kaymasına neden olmuştur. CHP'lilere göre grev çağ dışı bir eylem olduğundan işçiyi yoksullaştırıyor söylemleri ile işçileri kendisinden uzaklaştırmakla beraber, II. Dünya Savaşı'na girilmemesinin yararlarından bahsediyordu. CHP'nin çalışmalarına bizzat Cumhurbaşkanı İnönü'nün katılmış olması da 12 Temmuz beyannamesine aksi bir durum oluşturmaktaydı. İnönü, DP başkanı, Bayar gibi köy köy gezmesine rağmen seçmenlerin tercihi DP'den yana idi. Dönemin basınından sadece Akşam ve CHP'nin gayri resmi yayını olan Ulus gazeteleri hariç nerede ise tüm gazetelerde DP'yi desteklemekteydiler. DP'nin, halk tarafından destek gören söylemleri karşısında argüman geliştiremeyen CHP, tek parti iktidarının yılgınlığını taşıyan seçmen tarafından iktidardan indirilmiştir (Çavdar 1996: 17-18-19-20). Seçimlerden önce değiştirilen seçim yasasına göre seçimler artık çoğunluk sistemi ve açık oy gizli sayım yerine, liste usulü çoğunluk sistemine ve kapalı oy açık sayım yerine bırakmıştır. Seçimler öncesi getirilen yeni seçim yasası sayesinde DP'nin kazandığı milletvekili sayısı yükselmiştir.

27 yıllık CHP iktidarına son veren seçimler, 14 Mayıs 1950 günü⁸ yapılmış, seçmenlerin seçime katılım oranı %89.3'lük bir oranla oldukça büyük olmuştur. DP seçimlerde oyların %55.2'sini alırken CHP'de ise bu oran 39.6'da kalmıştır. DP 416 milletvekili ile iktidar olurken, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu partisi CHP ilk defa

⁸ 14 Mayıs 1950 Türkiye genel seçimleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (https://global.tbmm.gov.tr/docs/secim_sonuclari/secim3_tr.pdf. 01.04.2019 tarihinde erişildi.)

muhalefete geçmiş ve sadece 69 vekil ile TBMM’de temsil edilme hakkı kazanmıştır. 1950 seçimleri Türkiye siyasi tarihinde bir dönüm noktasıdır. 27 yıllık CHP iktidarı, yapılan seçimler sonucunda yerini DP’ye bırakmıştır. 1950 seçimlerine kadar siyaset, Türkiye’de etkili olan sivil-bürokrat ve askerlerden oluşan seçkinlerin elinde bulunmaktaydı (Keyder 2015: 147). Seçim kanununda değişiklik yapılması, 1950 seçimlerinin zgr bir ortamda yapılmasına olanak sağlamış, halk tek parti döneminde çektiği sıkıntılardan dolayı CHP’yi iktidardan indirmiştir.

Bu tez, 27 Mayıs askeri darbesi sonrasında Türkiye’de askeri darbe ile iktidara gelen Milli Birlik Komitesi’nin, iktidarı sivil siyasilere devrettiği 13 Ekim 1961 seçimlerine kadar ki süreçte Türk Dış Politikasındaki faaliyetlerini okuyucuya aktarmak amacıyla hazırlanmıştır. Çalışma hazırlanırken, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinin yanı sıra, Amerikan ve İngiliz dışışleri arşivlerinden ve dönemin süreli yayınlarının yanı sıra yazılan hatıratlar ile dönem hakkında hazırlanmış çalışmalardan da yararlanılmıştır. Bu çalışmanın eksik yanı, hazırlandığı süreçte Türk Dışışleri Arşivinin araştırmacılara kapalı olması nedeni ile bu arşivde bulunan belgelerden yararlanılamamış olmasıdır.

I. BÖLÜM

1. 27 MAYIS 1960 ASKERİ DARBESİ VE CEMAL GÜRSEL HÜKÜMETLERİNİN KURULMASI

Seçimlerin, DP tarafından kazanıldığına kanaat getirildiği ilk saatlerde Mehmet Fuat Köprülü daha Dışişleri Bakanı olacağını dahi bilinmezken Fransız bir gazeteciye açıklama yapmıştır. Köprülü, açıklamasında, yeni tesisler kurmayı düşünmediklerini ve bütçe belirlendikten sonra yabancı sermayenin Türkiye'ye gelmesi için çalışacaklarını belirtmiştir (Cumhuriyet 17 Mayıs 1950 ve Birand, Dündar ve Çaplı 1991: 65). Köprülü'nün bu açıklamasından da anlaşıldığı üzere Türkiye, DP iktidarı döneminde, dış politika alanında Milli Şef döneminde ki devletçilik anlayışına göre farklı bir uygulama olarak yabancı sermayeyi desteklemeyi kabul etmiştir.

DP listesinden seçilen tüm milletvekilleri 20 Mayıs 1950 günü TBMM'de bir araya gelmişlerdir. Yeni iktidarın oluşturacağı hükümet bugün belirlenmiştir. Menderes ve Köprülü mecliste bulunan bir komisyon odasında baş başa kalarak hükümeti oluşturmuşlardır. DP'nin genel başkanı sıfatını taşıyan Bayar, Cumhurbaşkanı yapılırken, Başbakanlık için uygun görülen ilk isim Köprülü olmuştur. Bayar'ın Cumhurbaşkanı adayı yapılması aynı gün yapılan DP grup toplantısında kesinleşince, Menderes, Bayar'ı ziyaret ederek başbakanlığa Köprülü'yü yardımcılığına ise kendisini önermiştir. Bayar, Menderes'in bu önerisini geri çevirerek, başbakanlık için Menderes'i Dışişleri Bakanlığı için Köprülü seçtiğini belirtmiştir. Başbakanın belirlenmesi sonrasında Bayar DP genel başkanlığından da istifa etmiş, DP grubu ilerleyen süreçte Başbakan Menderes'i DP Genel Başkanı olarak seçmiştir (Birand, Dündar ve Çaplı 1991: 72-74).

1.1. . DP Dönemi Türk Dış Politikası ve 27 Mayıs'a Giden Süreç

1.1.1. Mehmet Fuat Köprülü Dönemi

Menderes'in başbakanlığa, Bayar'ın isteği ile getirilmiş olması beklenen bir sonuç değildi. Dörtlü tavrı CHP grubundan sunan Koraltan, Köprülü, Bayar ve Menderes'in içerisinde yaşça en küçük olan Menderes'ti ve Bayar'ın Cumhurbaşkanı olması durumunda Köprülü'nün başbakan olması beklenmekteydi. Menderes'te kendisinden ziyade başbakan olarak Köprülü'yü Bayar'a önermişti. Ancak Bayar, seçimini Menderes'ten yana kullanmıştır. Köprülü, seçimler sonrasında başbakanlığa getirileceğini, belirli bir geçiş süreci tamamlanıncaya dek Menderes'i başbakanlığa hazırlayacağını bekliyordu (Köymen 1981: 13). Köprülü, başbakanlığa ve parti başkanlığına Menderes'in getirilmesi sonrasında gazeteci Emin Yalman'a serzenişte bulunmuştur. Köprülü, Yalman'a ayrıca parti başkanlığının da Menderes'e verilmesini eleştirmiş, en azından parti başkanı ve Dışişleri Bakanı olarak görev alabileceğini belirtmiştir (Yalman 1970: 220). Yassıada yargılamaları sırasında, Tarık Güryay, Menderes'e 1950 seçimleri sonrasında nasıl bir görev dağılım yaptıklarını sormuştur. Menderes başbakanlığa Bayar'ın isteği üzerine getirildiğini aktarmış ve bunun nedeni olarak Bayar'ın Köprülü'ye kendisine güvendiği kadar güvenmemesi olabileceğini de belirtmiştir (Güryay 1971: 97-98). DP'nin 4 kurucu isminden biri olan Refik Koraltan ise anılarında, kurucu üyelerin seçildikleri makamlara nasıl aday olduklarından bahsetmiştir. 15 Mayıs 1950 günü Adana'dan Ankara'ya dönen Koraltan, Köprülü'nün önce Cumhurbaşkanı olmak istediğini bu olmayınca başbakanlık için kendisini önerdiğini söylemiştir. Menderes'in kendi fikrini sorduğundan bahseden Koraltan, Dışişleri bakanlığı için Köprülü'yü kendisinin aday gösterdiğini söylemiştir (Koraltan 2013: 161-164). Koraltan ve Yalman'ın aktardıklarına bakıldığında Köprülü'nün, kendisi için Dışişleri Bakanlığı görevini istemediği anlaşılmaktadır. Köprülü, Cumhurbaşkanlığı, Başbakanlığı, parti başkanlığını istemiş ancak Dışişleri bakanlığı ile yetinmiştir.

Menderes hükümeti⁹ kurulduktan sonra, hükümet programı, 29 Mayıs 1950 günü Başbakan Menderes tarafından mecliste okunmuştur. 27 yıllık tek parti iktidarı sonrasında, Türkiye'nin yeni iktidarının dış politika izleyeceği yol açıklanır. DP, Birleşmiş Milletler başta olmak üzere, İngiltere, ABD, Fransa ile olan müttefikliğin devam ettirileceği belirtilmiştir. ABD ile olan sıkı dostluk bağlarının devam ettirileceği ve tüm ülkelerin ve milletlerin bağımsızlıklarına ve toprak bütünlüklerine saygılı olunacağı taahhütü verilmiştir. Türkiye'nin coğrafi konumu nedeni ile önemini vurgulandığı programda Marshall yardımları ve Truman Doktrini kapsamında yapılacak yardımlar için teşekkür edilmiştir. Yakın ve Orta Doğu'da barışın sağlanmasında konusunda Türkiye'nin iyi niyetleri dile getirilmiş, Türkiye'nin söz konusu bu bölgelerde barışı sağlamak için üzerine düşen görevlerden kaçınmayacağı belirtilmiştir (TBMM TD. B 3.O 1. 29.05.1950:31). DP'nin hükümet programından da anlaşılacağı üzere, CHP iktidarındaki, batı eksenli dış politika anlayışında hiçbir değişiklik bulunmamak birlikte, Türkiye'nin gerektiği halde Orta Doğu ve Yakın Doğu'daki mevcut çatışma bölgelerinde görev almaya hazır olduğu da söylenmiştir.

Köprülü'nün entelektüel birikimine rağmen, bir hariciyecisi olmaması atandığı görevine uygun olup olmadığı hakkında tartışmalara neden olmuştur. DP iktidarından bir önceki CHP hükümetinde bakanlık görevinde bulunmuş olan Nihat Erim, 2 Haziran 1950 günü günlüğüne Köprülü hakkındaki görüşlerini kaleme almıştır. Erim, DP'nin izleyeceği dış politikanın ne olacağı konusunda endişeli olduğunu belirtirken, Köprülü'nün meseleleri yüzeysel gören bir yapıya sahip olduğunu ve NATO'ya Türkiye'nin kabul edilmesi için ABD'ye ve İngiltere'ye baskı uygulayabileceğinden bahsetmiştir (Erim 2005: 456). Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam isimli çalışmasında, Türkiye'nin Kore Savaşı'na dâhil olma sürecinden yola çıkarak,

⁹1. Adnan Menderes Hükümeti; Başbakan Adnan Menderes, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu, Devlet Bakanı F. Lütfi Karaosmanoğlu, Adalet Bakanı Halil Özyörük, Milli Savunma Bakanı Refik Şevket İnce, İçişleri Bakanı Rükneddin Nasuhioğlu Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Maliye Bakanı Halil Ayan sonrasında Hasan Polatkan, Milli Eğitim Bakanı Hüseyin Avni Başman sonrasında Ahmet Tevfik, Bayındırlık Bakanı Fahri Belen sonrasında Kemal Zeytinoğlu, Ekonomi ve Ticaret Bakanı Zühtü Hilmi Velibeşe, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Nihat Reşat Belger sonrasında Ekrem Hayri Üstündağ, Gümrük ve Tekel Bakanı Nuri Özsan, Tarım Bakanı Nihat İyriboz, Ulaştırma Bakanı Ahmet Tevfik İleri sonrasında Seyfi Kurtbek, Çalışma Bakanı Hasan Polatkan sonrasında Ahmet Hulusi Köymen, İşletmeler Bakanı Mehmet Muhlis Ete. Ayrıntılı bilgi için bkz. Neziroğlu İrfan ve Yılmaz Tuncer (2013). Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (22 Mayıs 1950 – 20 Kasım 1961). Cilt 2. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları.

Köprülü'nün tarihçilik alanında yaptığı çalışmaların haricinde ne bir devlet adamı ne de bir politikacı olarak görülemeyeceği hakkında ağır eleştirilerde bulunmuştur (Aydemir 2016: 301).

Erim ve Aydemir'in yaklaşımlarına karşı olarak, Köymen ise hocası olan Köprülü'nün birkaç hatası haricinde Dışişleri bakanlığının son derece başarılı olduğunu savunur. Köymen'in söz ettiği bu hatalara verdiği örnekler ise; ABD'nin Kore Savaşı için Türkiye'den bir bölük asker istemesine rağmen savaşa bir tugay gönderilmesi ve İstanbul'un fethinin 500. Yıl dönünü kutlamalarına katılmayarak, İngiltere Kraliçesi'nin taç giyme törenine katılması ve burada yaptığı Kıbrıs hakkında ki açıklamasıdır. Köprülü burada, Türkiye'nin dâhil olduğu bir Kıbrıs sorununun olmadığını, bu sorunun İngiltere ve Yunanistan arasında olan bir sorun olduğu dile getirmiştir (Köymen 1981: 13). Gazeteci Metin Toker'de Köprülü'nün vurdumduymaz bir tavır ile bakanlık görevini yürüttüğü hakkında eleştirilerde bulunmuştur. Toker, 1951 yılında Paris'te bulunduğu sırada Köprülü ile Kıbrıs hakkında bir görüşme yaptığını aktarır. Yunanların, Kıbrıs'ın Yunanistan'a devri için görüşmeler yaptığını, bu konuda Türkiye'nin ne yapacağını sorması üzerine Köprülü; " Sıkma sen canını ben o konuyu biliyorum" cevabını vererek soruyu geçiştirmeye çalıştığından bahseder. Toker ise konunun geçiştirilemeyecek kadar önemli olduğunu söylemesi üzerine, Köprülü; "Üzme canını. Ben biliyorum işi" dediğini aktarmıştır (Toker 1991: 215).

Köprülü, bakanlık görevi sırasında kendi partisi içerisinde de eleştirilere hedef olmuştur. DP'nin kuruluşunda önemli bir yere sahip olup, Köprülü ile aynı kabine de bakanlık görevinde bulunan Samet Ağaoğlu da Köprülü'yü farklı nedenlerden dolayı eleştirmiştir. Samet Ağaoğlu, Köprülü'nün başbakanlığa getirilmemesinden dolayı kırgın olduğunu, bir nevi başbakanlığın onun dedesinden kalma bir hak olarak gördüğünü dile getirmiştir. Ağaoğlu, Köprülü'nün sıklıkla işini ihmal ettiğini, sadece davetlerde boy gösterdiğini, bu nedenle de bakanlıktaki tüm işlerin bürokratlar tarafından yürütüldüğünü, elçilerin Köprülü ile konuşması gereken meseleleri, başbakan ile görüşmek zorunda kaldıklarını belirtmiştir. Köprülü'nün bu vurdumduymazlığı yüzünden DP içerisinde hizipleşmeler başladığını söyleyen Ağaoğlu, 27 Mayıs sonrasında DP'ye açılan yolsuzluk davalarının kaynağında Köprülü olduğunu iddia

etmiştir (Ağaoğlu 2004:164-165 aktaran Avcı 2014:84). Cihat Baban'da *Politika Galerisi* isimli çalışmasında Köprülü'nün Menderes tarafından geri plana itilmeye çalışıldığından bahsetmiştir. Menderes, Roma'daki Türk elçiliğinde verilen bir davet sırasında Köprülü'ye davetlilerin yanında "Hoca sen üniversiteden devlet adamı çıktığını hiç gördün mü? Politika bir Allah vergisidir, okuma işi değil, sezgi işidir, sanat gibi bir şeydir" Sorusunu yöneltmiş, Köprülü ise bu soruya karşı, "Herhalde bu sözün meclisten dışarı?" cevabını vermiştir. Menderes, Köprülü'nün bu sorusuna "Hadi senin istediği gibi olsun" cevabını vermiştir. (Baban 2009: 358-359).

DP'nin kurucularından olan Köprülü, bakanlığı sırasında sıkça yukarıda belirttiğimiz konularda eleştirilerle karşılaşılıyordu. Parti içerisinde bir güç savaşı olduğu görülmekteydi. DP'nin 1950'de iktidara gelmesi ile DP içerisinde 3 ayrı noktanın güç odağı haline geldiği görülmektedir. Bunlardan ilki Çankaya köşkünden tüm partiyi idare etmeye çalışan Bayar'dı. Bayar, kendisinin Cumhurbaşkanı yapılması sonrasında başbakanlığa ve parti başkanlığına kimin geleceğini işaret etmiştir. DP içerisindeki diğer bir güç odağı ise, partinin de başkanlığına getirilmiş olan Başbakan Menderes'ti. Menderes ilk hükümetin kurulması sürecinde, Bayar'a Köprülü'yü başbakan olarak önermesine rağmen Bayar'ın onu işin başına geçirmesine karşı çıkmamış, gerektiğinde Bayar'a dahi karşı koymasını bilmiştir. Parti içerisindeki son odak ise, milletvekillerinin oluşturduğu parti grubu idi. Bayar'ı, Menderes'i ve hükümeti eleştirebilecek tek kurum olan parti grubu 1950-1954 arasında etkinliğini yitirmeden görevine devam etmiş olmasına rağmen 1954 seçimleri sonrasında gelen yeni vekiller öncülleri gibi parti yönetimini eleştirmekten uzak durmuşlardır. Bunun nedeni ise DP'nin 1954 seçimlerinde, CHP'ye karşı aldığı büyük galibiyettir. Bu galibiyetin mimarları ise Bayar ve Menderes'tir.

Bahsi geçen bu güç dengeleri içerisinde Köprülü daima geri plana itilmiş, mecliste dahi dış politika tartışmalarını başbakan Menderes yürütmüştür. Bu tartışmaların en güzel örneği ise 1950 yılının son günlerinde yaşanmıştır. 11 Aralık 1950'de meclis içerisinde Kore'ye asker yollanması hakkında verilen gensoru önergesi, meselenin muhatabı olan Köprülü adına değil Menderes adına verilmiştir (TBMM TD.

B 17. O 1. 11.12.1950: 136-137). Anlaşılacağı üzere Köprülü bakanlığı döneminde muhalif partiler tarafından da geri plana atılmaya çalışılmıştır.

Köprülü'nün bakanlığı döneminde, dış politikada birçok olay meydana gelmiştir. Öncelikle DP iktidarının daha 1. yılını doldurmadan, 25 Temmuz 1950 günü Kore'de başlayan savaşa Türkiye dâhil olmuştur (Milliyet 26 Temmuz 1950). DP yönetimi Türkiye'nin NATO'ya üye olunmasında önemli bir basamak gördüğü, Kore savaşına dâhil olunması sonrası verilen ilk açıklamada da NATO üyeliğinin önemi üzerinde durmuştur Menderes'in, 6 Ağustos 1950 günü basına verdiği demeçte Türkiye'nin NATO'ya dâhil olmasının barışın ilk şartı olarak gördüğünü dile getirmiştir (Milliyet 7 Ağustos 1950). NATO'nun kuruluş amacı, Kuzey Atlantik ülkelerinin Sovyetler Birliğine karşı olası bir savaşta korunmasıydı. 1951 yılından ABD'den, Türkiye'yi ziyarete gelen bir heyet ile Bayar görüşmüştür. Heyetin başında ise dönemin ABD Dışişleri bakan yardımcısı George Mc Ghee vardır (Birand, Dünder ve Çaplı 1991:92). 1951 yılı itibari ile ABD'nin dış politikasında görülen değişiklikler, Orta Doğu'nun Sovyetler Birliğine karşı savunulmasında Türkiye'nin önemini ön plana çıkarmıştır. Türk Dışişleri Bakanı Köprülü 20 Temmuz 1951'de TBMM'de yaptığı konuşmasında, Türkiye'nin Orta Doğu savunmasında NATO üyesi olduğu takdirde aktif bir politika izleyeceğini şu sözler ile dile getirir; "Orta Şark müdafaasının gerek stratejik, gerek ekonomik bakımlardan Avrupa'nın korunması için zaruri bulunduğu kaniiz. Bu itibarla, Türkiye, Atlantik Paktına iltihak edince, Orta Şarkta bize düşen rolü müessir bir surette: ifa ve gerekli tedbirleri müştereken ittihaz için alâkalılarla derhal müzakereye girmeye amade olacaktır" (TBMM TD. B 102. O 1. 20.07.1951: 232). Köprülü'nün bu açıklamasından sonra Türkiye'nin NATO'ya tam üyeliği için girişimler başlamıştır.

NATO Bakanlar konseyinin 16-20 Eylül 1951 tarihlerinde Ottawa şehrinde yaptığı toplantılar sonrasında Türkiye ve Yunanistan'ın üye olarak davet edilmelerine karar verilmiştir. Bu davet sonrasında Türkiye 18 Şubat 1952'de resmen NATO üyesi olmuş ve Kuzey Atlantik konseyinin 20-25 Şubat 1952'de Lizbon'da gerçekleşen toplantılarına Türkiye tam üye sıfatı ile katılmıştır (Gönlübol, Ülman vd 1993:231-235). Lizbon'daki toplantılara katılan heyetin başında Köprülü bulunmaktaydı (Milliyet 20 Şubat 1952). Türkiye'nin NATO'ya katılması ve 9 Ağustos 1954'te kurulan Balkan

Paktı¹⁰ Köprülü'nün Dışişleri bakanlığı döneminde yaşanmış olan gelişmelerdir. Köprülü ile alakalı verilen tüm alıntılarda vurdumduymaz, işini önemsemeyen, getirildiği göreve uygun biri olmadığı eleştirilerine rağmen onun görev yaptığı yıllarda Türk dış politikasının (özellikle milli bir amaç olarak görülen NATO'ya üye olması gibi¹¹) askeri, ekonomik ve stratejik birçok konuda başarı gösterdiğini görmezden gelemeyiz.

DP'nin 1954 seçimlerinden oy oranını artırması ile CHP'ye karşı yeniden bir başarı elde etmiş olması ve bu başarının Menderes tarafından tamamen sahiplenilmesi (Baban 2009: 356) Köprülü ve Menderes arasındaki çekişmeyi tırmandırmış, Köprülü, Menderes tarafından geri plana atılmak istenmiştir (Uzman 2013: 188). Menderes'in Köprülü'ye karşı davranışlarının yanı sıra özel yaşamındaki bazı olaylar da Köprülü tarafından tasvip edilmez (Baban 2009:358). Köprülü, parti programına aykırı hareket ettiğine inandığı Menderes'i eleştiren ve 1954 seçimleri sonrasında Menderes'in muhalefete karşı sert tavrı nedeniyle 15 Nisan 1955'de Dışişleri bakanlığından istifa etmiştir (Çalışoğlu 2016: 532). Devam eden süreçte yeniden Dışişleri bakanlığına getirilen Köprülü DP'nin muhalefete karşı sert tavır alması nedeni ile yeni Dışişleri bakanlığından ayrılmıştır (Milliyet 21 Haziran 1956). Bakanlık görevinden istifası sonrasında parti içerisinde kalarak durumun düzeltilmesini bekleyen Köprülü, eleştirileri dinlenmediği için 7 Eylül 1957'de partisinden istifa etmiştir. Köprülü istifa gerekçesinde 4.Menderes Hükümetinin programına aykırı bir şekilde seçimleri erken tarihe çekmesi olarak göstermiştir (Milliyet 8 Eylül 1957).

1.1.2. Fatin Rüştü Zorlu Dönemi

Köprülü'nün istifasından sonra, Dışişleri bakanlığına, Fatin Rüştü Zorlu getirilmiştir. Zorlu, 1910 yılında İstanbul'da doğmuş, çocukken babasını kaybetmiştir. Eğitim yaşamına 6 yaşında Galatasaray Mektebinde başlamıştır. 1927 yılında

¹⁰ Balkan Paktı ile ilgili Ayrıntılı Bilgi İçin bkz. Sakin Serdar ve Salep Mustafa (2012). *Balkanlar'da Güvenlik Arzusu: Türkiye-Yunanistan-Yugoslavya İlişkileri ve Balkan Paktı*. Ankara: Berikan Yayınları.

¹¹ NATO'ya üye olmak, dönemin idarecileri tarafından milli bir amaç olarak görülmekteydi. Fuad Köprülü 16 Kasım 1955 günü TBMM'de yaptığı konuşmasında bu konu üzerinde durmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi. Cilt 5. Devre 10. İçtimai 1. 16. 11. 1955. s. 143.

Galatasaray Lisesin mezun olup, 1928 yılında dışçı olmak istemesine karşın annesinin ısrarı ile Paris'te Siyasal Bilgiler Yüksek Okuluna kayıt oldu. Buradaki eğitimini tamamladıktan sonra Cenevre'de Hukuk fakültesini kazanır. 1932'de ise Türk Dışişleri Bakanlığının yaptığı sınava girerek, bakanlıkta memur olma hakkını kazanır Zorlu Dışişlerine memur olması ile birlikte hayat arkadaşını da bakanlıktaki görevi sayesinde tanımıştır. 30 Ağustos 1934'de Dolmabahçe'de yapılan davetle Fatin Rüştü ile dönemin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın kızı Emel Aras ile evlenmiştir (Günver 1985: 11-21).

Zorlu'nun bakan damadı olması nedeni ile bakanlıkta hem iyi hem de kötü olarak popülerliği artmıştır. 1935'de askerlik görevini tamamladıktan sonra bakanlığın siyasi dairesindeki görevini sürdürür. 1939'da 2. Dünya Savaşı başladığı sırada Paris'teki Türk konsolosluğunda görev yapmakta olan Zorlu, Almanya'nın Fransa'yı işgal etmesi üzerine kurulan Vichy yönetimi¹² ile Türkiye arasında köprü olur. İşgal yıllarındaki Fransız-Türk ilişkilerindeki katkısından dolayı Fransızlar tarafından Legion d'honneur (Onur Nişanı) nişanı ile ödüllendirilmiştir. 1941 yılında abisi Rıfki Zorlu'nun yerine Sovyetler Birliği'nin geçici başkenti olan Kurbışev'e (Günümüzde Samara kenti) tayin oldu. 1943 yılında ise Beyrut'a başkonsolos olarak atandı. Beyrut'taki başarılarından dolayı Cerdes isimli nişan ile ödüllendirilen Zorlu, 1943'de Dışişleri Bakanlığı'nın Ticaret müdürü oldu. 1950 yılına kadar bu konumda çeşitli çalışmalara imza attı ve 1951 yılında Dışişleri Bakanlığı'nın Milletlerarası İşbirliği teşkilatına atandı. Bu atamadan 1 yıl sonra NATO daimi temsilcisi görevine getirildi. 1954 yılına kadar bu görevde kaldı. 1954 seçimleri öncesinde Menderes'in ricası üzerine DP listesinden Çanakkale milletvekili adayı oldu ve böylece bakanlıktaki günleri sona erdi (Günver 1985: 22-46) .

Zorlu, 1954 seçimleri sonrasında kurulan IV. Menderes Hükümetinde¹³ Başbakan Yardımcılığına ve Devlet Bakanlığı görevine getirildi. Zorlu, Dışişleri

¹² Vichy Fransa'sı. 1940 yılında işgali Almanya ile iş birliğinde olan Fransızlar tarafından Güney Fransa'da kurulan geçici Fransız yönetimi. 1944'de Fransa'nın müttefikler tarafından kurtarılması ile yıkılmıştır.

¹³ IV. Menderes Hükümeti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Neziroğlu İrfan ve Yılmaz Tuncer (2013). *Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (22 Mayıs 1950 – 20 Kasım 1961)*. Cilt 2. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları.

Bakanlığının en alt biriminden itibaren görev yaptığı için hükümette Dışişleri'nin başına getirilmesini beklemekten doğal bir düşünce yoktu. Yukarıda da belirttiğimiz gibi çeşitli ülkelerde ve uluslararası kuruluşlarda görev yapmıştı. Zorlu'nun deneyimlerini, bağlantılarını bir Dışişleri Bakanı olarak kullanmasından tabii bir şey olamazdı ancak Köprülü'nün 1950'den 1954'e kadarki süreçte Dışişleri Bakanı olması, DP içerisindeki ağırlığı ve görevinden alınması durumunda oluşabilecek sorunlar yüzünden Zorlu'nun, Dışişleri Bakanı yapılması için beklenilmesi gerekmektedir. Bu süreçte Köprülü'nün bakanlıktan kendisinin istifa etmesi beklenmiş, bu arada da Zorlu, Kıbrıs sorunu için kurulan özel komisyonun başına getirilmiştir (Milliyet 26 Mayıs 1954). Komisyon, Türklerin Kıbrıs adası üzerinde en az Yunanlar kadar hak sahibi olduğu iddiasını benimsetmek, Kıbrıs sorunun çözümü için ada Türklerine destek sağlamak amaçlarının yanı sıra Menderes Hükümeti'nin Kıbrıs davasında izleyeceği politikayı da oluşturmak niyeti ile kurulmuştur (Bağcı 2014:109). Komisyon, Türkiye'nin adadaki haklarını duyurmak amacıyla "Beyaz Kitap" adı verilen bir çalışma yayınlamış, bu çalışmanın yayınlanması ise Köprülü'nün bakanlığı döneminde Türk Dışişlerinde çift başlılığa neden olmuştur (Önal 2014: 165). Komisyon çalışmalarına 1955'de, Londra'da ki görüşmeler de sürürken 6-7 Eylül Olaylarının yaşanması hem uluslararası alanda hem de DP içerisinde tartışmaların çıkmasına neden olmuştur.

6-7 Eylül olayları, Köprülü, Karaosmanoğlu ve Mükerrerem Sarol'un başında bulunduğu muhalif grubun, DP yönetimine sert eleştiriler yapılmasına neden olmuştur. Muhalif DP'liler parti yöneticilerini basına baskı yapmakla eleştirip "İspat Hakkının"¹⁴ verilmesinden yana tavır göstermişleridir. Bu tartışmalar 19 DP'li vekilin partilerinden ihraç edilmesine neden olmuş, ayrılan bu vekiller Hürriyet Partisi'ni kurmuşlardır.

Başbakan Menderes, var olan durumdan kurtulmak ve yeni bir hükümet kurmak amacıyla istifa etmiş, Bayar, 8 Aralık 1955'de yeniden Menderes'e hükümeti kurma görevini vermiştir (İnönü 2001: 646-647). Zorlu'da istifa eden bakanlar içerisinde yer

¹⁴ İspat Hakkı. Demokrat Parti'nin 1954 yılında çıkardığı 6334 sayılı "Neşir Yolu ile veya Radyo İle İşlenecek

Bazı Cürümler Hakkında Kanun'a karşı muhalefet tarafından başvuru olan dayanak. Ayrıntılı Bilgi İçin bkz. Kubilay Çağla (2014). "Demokrat Parti Döneminde Basında İspat Hakkı Tartışmaları". *İletişim: Araştırmaları Dergisi*. Cilt 12. Sayı 1. S.11-43.

almıştır. Getirilen yeni yasalarla iktidar, çeşitli meslek gruplarını erken emekliye sevk edebilme, radyoyu muhalefet partilerine kapatma hakkı kazanmıştır. Bu yeni düzenlemelere basından eleştiri gelince, Hüseyin Cahit Yalçın ve Bedii Faik tutuklanmış, Nihat Erim'e ise para cezası kesilmiştir (Birand, Dünder ve Çaplı 1991: 110). Basına karşı bu denli sert müdahalelerde bulunulması, birçok yargıcın görev sürelerinin dolmadan emekliye sevk edilmesi ve sendikaların kapatılması karşısında Köprülü, Dışişleri Bakanlığında istifa etmiştir (Milliyet 20 Haziran 1956). Köprülü'nün istifasından sonra Zorlu'nun iş başına geleceği güne kadar Dışişleri vekâleten Ethem Menderes'e verilmiştir (Milliyet 21 Haziran 1956).

Köprülü'nün bakanlıktan ayrıldığı 1956 yılından sonra, 1957'deki genel seçimlerinden sonra kurulan 5. Menderes Hükümetinin¹⁵ Dışişleri Bakanı Zorlu olmuştur. Zorlu, bir hariciyeci olarak, yıllardır içerisinde bulunduğu bakanlığın aksayan noktalarını iyi bildiği için bakanlık içerisinde yenileşme başlatmıştır (Önal 2014:172). Dışişleri Bakanlığının deneyimli yeni bakanını göreve geldiğinde üzerinde çalıştığı ilk konu ekonomi olmuştur. Ekonomik sıkıntılar, kısa vadeli çözümlerle halledilmeye çalışılmıştır. Bu çözümlerin başında yabancı devletlerden ve uluslararası kuruluşlardan kredi almak geliyordu. Zorlu, sıkıntılı ekonomik süreci atlamak amacıyla ABD, OECD ve IMF'den çeşitli krediler alınmasında ön ayak olmuş, ABD ile ekonomik ilişkileri geliştirmeye çalışmıştır (Önal 2014: 173). Zorlu'nun ekonomik sıkıntıları dış borçlar ile kapatmaya çalışması, İnönü tarafından da eleştirilmiştir. İnönü'ye göre Zorlu için dış politika para demektir. Metin Toker'de İnönü'nün bu eleştirisini “Zorlu'ya göre batı bize muhtaçtı. Batı bizi yanında tutmak için gerekir ise tüm borçlarımızı silmeyi kabul edecekti” sözleri ile desteklemeye çalışmıştır (Toker 1991: 276-277). İnönü ve Toker'in eleştirilerinde hak payı bulunmakla birlikte, Zorlu dönemin şartlarına göre, ağır bir ekonomik krizin eşiğindeki Türkiye'yi bulunduğu zor durumdan geçici de olsa çıkarmak için uğraştığını da unutmamak gerekmektedir. Zorlu'nun bu girişim sonucu 29 Temmuz 1958'de OECD'den, 1 Ağustos 1958'de ise İngiltere'den 10 Milyon dolarlık kredi alınıyordu. Kredilerin alınmasına karşı Hürriyet Partisi 8 maddelik bir

¹⁵ 5. Menderes Hükümeti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Neziroğlu İrfan ve Yılmaz Tuncer (2013). *Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (22 Mayıs 1950 – 20 Kasım 1961)*. Cilt 2. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları.

iktisadi gelişim programı hazırlanması gerektiği eleştirisi ile karşı çıkmıştır (Milliyet 1 Ağustos 1958). Hürriyet Partisi'nin önerisi uzun vadeli bir planı kapsamaktaydı ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi Türkiye ekonomik olarak bir dar boğazdan geçiyordu.

Ekonomik bunalımın yanı sıra 1958'de Irak'ta gerçekleşen askeri darbe, Zorlu için başka bir sorun olmuştur. Orta Doğu'nun Sovyetler Birliği'nin olası yayılmacılığına ve Mısır merkezli Nasırcı Arap Milliyetçiliğine karşın korunması için 24 Şubat 1955'de kurulan Bağdat Paktı, meydana gelen askeri darbe sonrasında çökmüştür. 15 Temmuz 1958 günü Türkiye'de toplanacak olan paktın misafirleri Menderes tarafından havalimanında beklenirken, Irak Kralı Faysal ve Başbakanı Nuri Said gerçekleşen darbe sonrası öldürülmüşlerdir. Irak'ta gerçekleşen darbe sonrasında Menderes Irak'a askeri müdahaleyi düşünürken Ürdün Kralı Hüseyin, Türk büyükelçisi Mahmut Dikerdem'i görüşmek için çağırılmış eğer Türkiye, Irak'a müdahale ederse Ürdün'ünde müdahale edebileceğini belirtmiştir (Birand Dünder ve Çaplı 1991: 148-149). Ancak, ABD ve İngiltere'nin yeni Irak yönetimini tanınması bu savaş ihtimalini ortadan kaldırmıştır. Türkiye Irak'ta kurulan cunta yönetimini 1 Ağustos 1958 günü resmen tanımıştır (Milliyet 1 Ağustos 1958).

Irak'ta gerçekleşen askeri darbe sonrasında yaşanan gelişmelere Menderes ve Türk heyetinin Londra'ya giderken başlarından geçen uçak kazası¹⁶ eklenmiştir. Kıbrıs sorunu için görüşmeler devam erken, Londra'ya giden Menderes ve ekibini taşıyan uçak yoğun sis nedeni ile düşmüş, dönemin Turizm Bakanı Ali Server Somuncuoğlu ve heyetten 13 kişi daha yaşamını yitirmiştir (Birand Dünder ve Çaplı 1991: 152). Uçak kazası nedeni ile Zorlu görüşmeleri kesmemiş ve Kıbrıs'ın bağımsızlığı için önemli olan Londra Konferansının sonunda bir anlaşma ile dağılmasında başarı elde etmiştir (Günver 1985: 93). Menderes doktor gözetimindeyken, Zorlu anlaşmanın maddelerinin her iki taraf içinde adil olmasına uğraşmış ve başarmıştır.

Zorlu bakanlık görevi sırasında Türkiye'nin uluslararası her alanda, Yunanistan ile eşit muamele görmesine dikkat etmiş, Türkiye'nin yararına gördüğü meselelerde

¹⁶ Uçak kazasıyla alakalı ayrıntılı bilgi için bkz. (https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/02/160218_arsiv_odasi_adnan_menderes. 15.04.2019 tarihinde erişildi.)

karşı taraf ile tartışmaktan çekinmemiştir (Günver 1985: 100). Ortak Pazar'a, Türkiye'nin dâhil olması için ilk girişimi 1959 yılında yine Zorlu yapmıştır. Ortak Pazar başvurusu için 1958'den itibaren hazırlık yapmış ve Yunanistan ile birlikte Türkiye'nin de başvurusu için çalışmıştır. Zorlu, Ortak Pazar'a ekonomik bir mesele olarak bakmaktan daha çok siyasi bir mesele olarak bakmıştır (Günver 1985: 105). Bakanlığı döneminde Türk Dışişleri tarihi açısından birçok başarıya imza atan Zorlu'nun Kıbrıs bağımsızlığındaki çalışmalarından ayrıca bahsedeceğiz. 27 Mayıs 1960 gününe kadar görevini sürdüren Zorlu, darbenin gerçekleşmesi ile görevinden alınmıştır.

1.1.3. TSK İçerisinde Demokrat Parti İktidarına Karşı Askeri Örgütlenmeler

DP'yi iktidara getiren 1950 seçimlerinin gerçekleşmesinin ardından DP'nin ordu içerisindeki desteğini kaybetmesi ise uzun sürmemiştir. DP'nin bu desteği kaybetmesinde birçok neden bulunmakla birlikte bu nedenler arasında en çok dikkat çeken ise ezanın Türkçe okunmasına son verilerek Arapça okunmasına geri dönülmesidir. MBK üyesi olan Cemal Madanoğlu, ordunun önceden DP'ye sempati ile yaklaştığını ancak ezanın Arapça okunmasının askerler tarafında Atatürkçülüğe karşı atılmış bir adım olarak görüldüğünü dile getirmiştir (Birand Dünder ve Çaplı 1991: 112). Ezanın Arapça okunmasının yanı sıra DP yöneticilerinin muhalefet lideri İnönü'ye karşı tutumları da askerler tarafından tepki ile karşılanmaktaydı. İnönü Milli Mücadele döneminden kalan en önemli kişiydi ve askerler onun şahsını bir muhalefet lideri olarak görmek yerine emirlerine itaat edilmesi gereken bir orgeneral olarak görmekteydiler (Birand Dünder ve Çaplı 1991: 113). DP'nin iktidara geldiği 1950 seçimleri öncesi kendisini destekleyen askerlere orduda ıslahat, çalışma koşullarında yapılacak düzenleme sözlerinin tutulmaması da ordudaki DP destekçiliğinin azalmasına neden olmuştur. DP seçimler sonrasında oy verme hakkı olmayan askerlere sırt çevirdi düşüncesi ordu içerisinde yayıldı. Aynı günlerde, geçim sıkıntısı da çeken subaylar, komutanlarına da kabahat buluyorlardı. Genç subaylara göre generaller, kendi makamlarını koruma eğilimde olduklarından siyasilere karşı çıkmıyorlardı (İpekçi ve Coşar 2012: 16). Marshall Planı çerçevesinde yabancı askerlerin, Türkiye'ye gelerek Türk ordusunda eğitim vermeye başlamaları da askerler tarafından hiç hoş

karşılanmamıştır. 1950'ye kadar Türk ordusunda yabancı subayların eğitim vermesinin bir örneği dahi yoktu.

Ordu'nun DP iktidarına karşı faaliyetleri en alt seviyelerde iken, 1955 yılındaki Cumhuriyet bayramı kutlamalarında bir olay meydana gelir. 29 Ekim 1955 günü kutlamaların yapıldığı alanda, Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes, Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Tunaboşlu'yu parmağı ile işaret ederek yanına çağırması üzerine, Tunaboşlu; "Sen kimi çağırıyorsun? Nasıl Çağırıyorsun?" diyerek bağırınca, iki tarafta zor sakinleştirilmişlerdir. Tunaboşlu'nun karşılaştığı muameleyi bir hakaret olarak kabul eden kolordu komutanları, Genelkurmay başkanının yanına gelerek emir verirse tüm hükümet erkânını Celal Bayar başta olmak üzere tutuklamak istediklerini söylemişlerdir. Tunaboşlu ise askerleri sakinleştirmiştir (Birand Dündar ve Çaplı 1991: 118-119). 1955'de yaşanan bu olayda açık bir şekilde göstermektedir ki ordunun içerisinde DP iktidarına karşı bir hırs beslenmekteydi.

DP iktidarını, deviren 27 Mayıs askeri darbesine kadar, TSK içerisinde birçok örgüt kurulmuştur. Bu örgütlerin, 1954 öncesindeki faaliyetleri ne olduğu hakkında kesin bir bilgimiz yoktur (Aydemir 1993: 316). 1952 yılında ise amacı sadece DP'yi iktidardan indirmek olmayıp, toptan sivil iktidarlara karşı Türkçü eğilimli bir cunta kurulmuştur. Bu cuntanın başında Harp Okulu öğrencisi Muzaffer Özdağ bulunmaktaydı. Bu cunta 27 Mayıs 1960 gününe kadar açığa çıkmamış, dağılmamış ve askeri darbeye katılmıştır (Özdağ 1997: 75). Muzaffer Özdağ'ın kurduğu cuntadan sonra, DP'yi iktidardan devirmek amacıyla kurulan cunta 1954'de Tuzla Uçaksavar Okulu'nda kurulmuştur. Topçu Yüzbaşı Dündar Seyhan, aynı birlikte görev yaptığı Yüzbaşı Orhan Kabibay ile bir sohbet esnasında ülkenin gidişini beğenmedikleri ve bu kötü gidişi durdurmak amacıyla ilk defa "ihtilal" yapma fikrini konuştuklarını aktarmıştır (Birand Dündar ve Çaplı 1991: 112 ve İpekçi ve Coşar 2012: 17-18). Kabibay ve Seyhan'ın kurdukları bu örgüte daha sonra iki Yüzbaşı arkadaşları da katılmışlardır. Cunta yaptığı ilk toplantısında Seyhan'ı genel sekreter olarak seçmişlerdir (Özdağ 1997: 7). Tuzla Uçaksavar okulunda kurulan bu cunta, daha fazla üye bulmak amacıyla çeşitli birliklerde ve okullarda örgütlenme faaliyeti yürütmüştür.

Seyhan, 1955 yılında Harp akademisinde öğrenim görmeye başladığı sırada, Binbaşı Faruk Güventürk'e ihtilal yapabilecek bir örgüt gerektiğini ve bu örgütü birlikte kurmayı teklif etmiştir. Güventürk'ün cevabı olumlu olmuştur. Seyhan aslında Tuzla'da kurulan örgütünün üyesiydi ancak örgüte yeni üyelere almadan önce, Kabibay ile aralarında aldıkları karara göre sanki Tuzla'da kurulan cunta hiç kurulmamış gibi davranmıştır. Bu sayede hem örgüte yeni katılımlar sağlanacak hem de olası bir çözülme durumunda Tuzla'da kurulan cunta ortaya çıkmamıştır. 1955'de kurulan bu ikinci cuntada Orhan Erkanlı ve Suphi Gürsoytrak'da alınmışlardır. Harp okulunda kurulan bu cunta, çalışmalarını okulun dışında da sürdürmüştür. 1955'in son aylarına doğru örgüt adını "Atatürkçüler Cemiyeti" olarak belirlemiş, başkanlığa Güventürk, genel sekreterliğe Seyhan getirilmişlerdir. Cuntanın çalışma düzeni hücre yapılı teşkilatlanma olacak ve yeni alınacak üyeler çekirdek kadrodan en fazla iki kişiyi tanıyabileceklerdir. Cuntanın ilk hedefi ise TSK içerisindeki kilit noktaları ele geçirmek amacıyla atamaların yapıldığı makamları ele geçirmektir (Özdağ 1997: 77).

İstanbul'daki Harp Okulu'nda bahsedilen örgütlenme devam ederken, Ankara'da ise farklı bir grup asker bir araya gelerek, ülkenin içerisinde bulunduğu siyasi durumu tartışmaktaydılar. Kurmay Binbaşı Talat Aydemir, Kurmay Yarbay Osman Köksal 1956 yılının Eylül ayında İstanbul'daki örgütlenmeden habersiz bir şekilde Ankara'da başka bir örgütlenmeyi kurmuşlardır. Köksal ve Aydemir'e Kurmay Yarbaylar Sezai Okan ve Adnan Çelikoğlu' da katılmışlardır. Bu dört kişilik örgüt kendi örgüt yapısını belirlemiş, DP'nin Atatürk devrimlerinden ayrıldığını bu nedenle ordunun iç hizmet kanununa dayanarak iktidara el koyması gerektiğine kanaat getirmişlerdir. Ankara'daki örgütlenmenin çekirdek yapısında bulunan Aydemir sayesinde bu cunta, İstanbul'da bulunan Yüksek Kumanda Akademisi içerisinde de örgütlenmiştir (Özdağ 1997: 79-80).

Aydemir'in bu çalışmaları yürüttüğü sırada Dünder Seyhan ile temasa geçmesi birbiri ile hiçbir bağlantısı olmayan Ankara ve İstanbul örgütlenmelerinin ilk teması olmuştur. Aydemir, Seyhan'a içerisinde bulunduğu faaliyetlerden bahsetmiş Seyhan'ı kendi örgütlenmesine davet etmiştir. Seyhan yine çekirdek yapısında bulunduğu Tuzla örgütlenmesinden bahsetmeden Aydemir'in önerisini kabul etmiş ve Kabibay'ında bu örgütlenmeye girmesi için Aydemir'i ikna etmiştir. Seyhan ve Kabibay'ın, Aydemir'in

örgütlenmesine sızmaları ile Ankara'daki bu örgütlenme ile İstanbul'daki örgütlenmenin birleşmesinde hiçbir sorun kalmamıştır. İki örgütünde çekirdeğinde bulunan askerler Eylül 1957'de yaptığı son toplantı öncesinde defalarca bir araya gelmişler ve idare yapılarını, hedeflerini belirlemişlerdir. Cunta, 1957'de yapılacak seçimlerde, eğer DP iktidara gelip izlediği politikalarından geri adım atmaz ise darbe yapılacağı kararına varmıştır (Özdağ 1997: 80-87). Ankara ve İstanbul'daki askeri örgütler böylece Eylül 1957'de bir çatı altında toplanmışlardır.

Bir araya gelen askeri örgütlenme 1957 yılında Suphi Gürsoytrak ile Faruk Güventürk'ü olası bir darbe karşısında İnönü'nün tavrının ne olacağını öğrenmek için CHP ile ilişki kurma emri verir. Gürsoytrak, darbeden sonra senatoda görev yapacak olan CHP'li Ekrem Özden ile temasa geçer. Gürsoytrak, ordu içerisinde bir grup askerin hazırlıkta olduklarını ve İnönü ile görüşmek istediklerini Özden'e belirtir. Özden ise bu isteğin İnönü'ye ulaştırılacağını söyler. Ankara'dan başka bir grupta İnönü ile temas sağlamak için görevlendirilmiş olsalar da İnönü bu iki isteği de geri çevirmiştir (Seyhan 1966: 63-64 aktaran Özdağ 1997: 93).

1.1.4. 9 Subay Olayı ve Cuntanın Örgütlenme Faaliyetinin Yavaşlaması

Cunta, 1957 itibari ile hücre çalışmalarına devam etmektedir. Askeri örgütlenme, yeni üyeler bularak hem üye sayısını arttırmaya çalışmakta hem de böylece ordu içerisindeki önemli noktaları ele geçirmeye çalışmaktadır. Kurmay Binbaşı Samet Kuşçu ile Güventürk ve Binbaşı Ata Tan Kuşçu'nun isteği ile Kasım 1958 günü bir araya gelirler. Kuşçu, darbe yanlısı görünerek, yanındaki subaylardan teşkilatları hakkında bilgi almaya çalışmıştır (Koralan 2013: 37-39). Güventürk, Tan ve Kuşçu birlikteken Osman Köksal'da buldukları yere gelmiş ancak Kuşçu hakkında Sadi Koçaş tarafından uyarıldığı için masaya oturmamıştır. Güventürk ve Tan'dan pek bir şey öğrenemeyen Kuşçu daha sonra, Albay İlhami Barut ile görüşmeye çalışmıştır. Barut ile yaptığı görüşmede isim almaya çalıştığı için Barut'u şüphelendirmiştir. Barut'un şüphelenmesi üzerine Kuşçu, 20 Aralık 1958 günü emekli Tümgeneral Kazım Demirkan ile temasa geçmiş, ertesi güne randevu almıştır.

21 Aralık 1958 günü Demirkan'ın evine giden Kuşçu bir grup askerin darbe hazırlığında olduklarını ihbar etmiştir. Demirkan'ın yanından ayrılan Kuşçu gazeteci Mithat Perin'in yanına giderek ona da aynı şeyleri söylemiştir. Kuşçu'nun ihbarı 23 Aralık günü Menderes'in eline ulaşmış ve Kuşçu'nun İlhami Barut'u konuşturması için görevlendirilmesine karar verilmiştir. 24 Aralık akşamı Kuşçu'nun evine davet edilen Barut gelmeden önce eve dinleme cihazları yerleştirilmiştir. Evin balkonunda Baş komiser Muzaffer Us kayıt cihazının yanında saklanmıştır. Barut, Kuşçu'nun devamlı örgütlenme hakkında soru sormasından şüphelenip evi terk etmiştir (İpekçi ve Coşar 2012: 53-62).

Kuşçu, İçişleri Bakanı Namık Gedik, Milli Savunma Bakanı Şemi Ergin ve komiser Us'un onu bekledikleri otele gitmişlerdir. Burada ses kaydını dinlerler ve kaydın iyi olmaması, Barutçu'nun kayıta sesinin iyi çıkmaması nedeni ile kayıt işe yaramazdır. Kuşçu tutuklanmasından korktuğu için odadan kaçır. Birinci Ordu karargâhına giden Kuşçu, orada yedek subaylık görevini yapan Zeki Müren'den arabasını ister ancak Müren'in arabası orada değildir. Geçen süre zarfında sakinleşen Kuşçu tekrar Park Otel'e Bakan Gedik'in odasına döner. Kuşçu kaçtıktan sonra emniyeti alarma geçiren Gedik, Kuşçu'nun tutuklanmasını emreder. Kuşçu ifadesi sırasında çelişkili ithamlarda bulunduğu için ihbar ettiği subaylar ile birlikte tutuklanacaktır ancak emniyet müdürlüğünden de kaçmayı başarır. Polisleri atlatan Kuşçu Amerikan Başkonsolosluğuna sığınır. Kuşçu'nun konsoloslukta verdiği ifade neler anlattığı bilinmemektedir. Amerikan yetkililer kendilerine sığınan Kuşçu'yu dinledikten sonra emniyete teslim etmişlerdir (İpekçi ve Coşar 2012: 63-65). Tutuklanan subaylar ordu içindeki örgütlenmenin ayrı hücrelerindedirler. Bu nedenle sorgulama esnasında itiraf etseler de birbirlerinin örgüt üyesi olduklarını bilmedikleri için örgütün tümünün çökmesine imkân yoktu. Subaylar sorgulama sırasında hiçbir açık vermediğinden örgüt için bir sorun çıkmaz. Tutuklanan 9 subaydan sadece Kuşçu, orduyu isyana teşvik suçundan ceza alır.

Tutuklanan 9 subayın sorguları devam ederken, Milli Savunma Bakanı olarak atanan Ethem Menderes'e Orhan Erkanlı, Suphi Gürsoytrak, Rıza Akaydın ve ismi okunamayan bir subayında darbe hazırlığında olduklarını belirten bir ihbar mektubu

gelmiştir. İsmi okunamayan subay Dündar Seyhan'dır. Bakan Ethem Menderes, gelen ihbar üzerine ismi geçen askerlerin sorgulanmasını istemiştir. Bakanın emir subayı Adnan Çelikoğlu' da örgütün üyesidir ve adı geçen subayları önceden bilgilendirmiştir. Subaylar ağız birliği yaptıkları için hiçbir sorun ile karşılaşmadan sorgulamalar sonrasında serbest kalmışlardır (İpekçi ve Coşar 2012: 71-72).

Yapılan bu tutuklamalar nedeni ile örgüt faaliyetlerini yavaşlatacaktır. Sorgulamalarda örgüt üyelerinin konuşmayacaklarına dair inançları sabit olan örgüt üyeleri yine de tedbiri elden bırakmamış, daha dikkatli davranmışlardır. 9 Subay olayı aslında örgütün kendilerine çeki düzen vermesine hücre yapılanmalarında daha dikkatli olmalarını sağlamıştır (Ekincikli ve Şahin 2018: 51). 9 Subay olayında tek ceza alan asker olan Kuşçu, 1983'de Cüneyt Arcayürek'e subayları ihbar etmesindeki amacının solcu olduklarından şüphe etmesi olduğunu söylemiştir. Kuşçu, Başbakan Menderes'in Uçak kazasında ölen yaveri Muzaffer Ersü'nün da darbecilerin arasında olduğunu ölümü sonrasında kasasından çıkan belgelerin Menderes tarafından imha edildiğini iddia etmiştir (Arcayürek 1984: 263). Hükümet ise 9 Subay olayını tutuklamalardan 3 hafta sonra radyodan duyurmuş, hükümete karşı bir komplo kurulduğundan bahsedilmiştir (Birand Dündar ve Çaplı 1991: 144).

1.1.5. Cemal Gürsel ve Cemal Madanoğlu'nun Cuntaya Katılmaları

9 Subay olayından sonra, örgütün önündeki en büyük sorun bir liderinin olmayışıdır. Örgütün ilk olarak liderliğe DP'nin Milli Savunma Bakanı Şemi Ergin'i düşündüğü bilinmektedir. Faruk Güventürk, örgütün başı olarak seçildiği için Şemi Ergin'e liderleri olma teklifini götüren kişi olmuştur. Güventürk, eğer Ergin tarafından ihbar edilme ihtimali doğar ise Bakanı öldürmeyi de göze almıştır. Teklifini açıklayan Güventürk, Ergin'den hayır cevabı almıştır ancak, Ergin kendisine "Siz isterseniz yapın" yanıtı da vermiştir (Birand Dündar ve Çaplı 1991: 141-142). Ergin'in, 9 Subay Olayı sonrasında istifa etmesi onu liderlik adayları arasında çıkarmıştır.

Ergin'inden sonraki aday 1958 yılında Kara Kuvvetleri Komutanlığına atanan Cemal Gürsel'dir. Gürsel ordu içerisinde sevilen, iyi kaplı ve yumuşak bir yapıya sahiptir. Ordu içerisinde kendisine "Cemal Ağa" denmekteydi. Bir asker aileden gelen

bu orgeneralin aklında 1960 yılında sevk olunacağı emeklilik sonrasında İzmir'deki evinde yaşamak vardır. Maddiyata önem vermeyen, basit ve sade bir yaşantı süren Gürsel'in, başta darbecilerle de hiçbir bağlantısı yoktur (Aydemir 1993: 321-323). Örgüt için Gürsel oldukça iyi bir adaydır. Çünkü Gürsel'in örgütün lideri olması halinde, kritik noktalara istenen atamalar yapılabilecek, ordu içerisinde sevilen bir sima örgütün başına geçecek ve bu lider bir orgeneral olacaktır. Gürsel'e liderlik teklifini iletme görevi Sadi Koçaş'ın olmuştur. Koçaş, NATO manevralarına katılmak üzere Gürsel ile birlikte 30 Ocak 1959 günü Federal Almanya'ya gitmiştir. 4 Şubat 1959 günü Gürsel ile Koçaş bir araba seyahatinde yalnız kalmışlar, arabadaki Amerikan Subay'ın Türkçe bilmediğinden emin olan Koçaş, uzun bir sohbetin sonunda örgütlenmelerinden bahsederek başlarına geçmelerini istemiştir. Koçaş ve Gürsel'in yaptığı bu görüşme sonrasında TSK içerisinde DP iktidarını devirmek isteyen örgüt 4 Şubat 1959 günü aradığı lidere kavuşmuştur (Özdağ 1997: 119-122).

Gürsel, bu görüşmede Koçaş'a hazırlıklı olmaları gerektiğinden bahsederek, kara kuvvetleri komutanının yanlarından gerekir ise başlarında olacağını belirtmiştir. Olası bir aksilik durumunda Gürsel'in deşifre olmaması için ona "Faik bey" kod adının verilmesi kararlaştırılmış, Gürsel, Koçaş'ın isteği doğrultusunda Ankara'ya döner dönmez Erkan Şubesi'nin başına Osman Köksal'ı atamıştır. Köksal'ın atamasını izleyen günlerde örgüt üyesi olup, Ankara dışında görev yapan Suphi Karaman, Alparslan Türkeş, Kadri Kaplan ve Orhan Kabibay Ankara'da çeşitli görevlere atanmışlardır (İpekçi ve Coşar 2012: 84-85). Gürsel'in örgüte katılması ile örgüt üyeleri istedikleri noktalara arkadaşlarını atayacak güce erişmişlerdir. Cumhurbaşkanlığı muhafız alayına Köksal, Ethem Menderes'in isteği üzerine atanmış, Köksal'dan doğan boşluğu Karaman doldurmuştur. Böylece gerekli atamaların yapılması ile örgüt Ankara'da darbe gecesi ele geçirilmesi önemli noktaları ardı ardına ele geçirmiş oluyordu.

Gürsel'in emekliliği öncesinde zorunlu izne sevk edilmesi ise örgüt üyeleri arasında endişeye neden olmuştur. Bunun nedeni ise 3 Nisan 1960 günü Yeşilhisar olaylarıdır (Milliyet 4 Nisan 1960). İnönü'yü, Kayseri ilinin Yeşilhisar ilçesine sokmamakla görevlendirilen iki binbaşı ve bir albay kendilerine verilen emri uygulamazlar ve emre itaatsizlikten tutuklanırlar. Gürsel ise tutuklanan askerlerin

birakılması için araya girmiştir. DP ile yakınlığı bilinen Orgeneral Suat Kuyaş ise tutuklanan askerin tahliye talebini ret etmiştir. Bu olaya üzülen Gürsel ise emeklilik tarihine kadar izne çıkmak istediğini Milli Savunma Bakanlığına iletmiştir. 3 Mayıs 1960 günü Gürsel'in izin talebine olumlu cevap verilmiştir. Örgüt izin haberi sonrasında derhal darbe yapmayı önermişse de Gürsel onları yatıştırmış, Ethem Menderes'e bir uyarı mektubu bırakarak İzmir'e gitmiştir (İpekçi ve Coşar 2012: 115-116).

Gürsel, Ethem Menderes'e bıraktığı mektupta¹⁷, Kayseri olayları ile başlayan sürecin halkta derin yaralar ve DP'ye karşı hoşnutsuzlara neden olduğundan bahsedip, bu durumun küçümsenmemesini, DP hükümetinin kurtarılması için gerekli tedbirler alınması gerektiğini dile getirmiştir. Gürsel mektubunda alınması gereken tedbirleri 12 ayrı maddede sıralamış, bu maddelerin başına da Cumhurbaşkanı Bayar'ın istifa etmesi gerektiğini yazmıştır. Gürsel'e göre yaşanan bütün fenalıklar Bayar'ın başının altından çıkmaktaydı (Aydemir 1969: 430).

Gürsel'in Ankara'dan ayrılması sonrasında örgüt lidersiz kalmıştır. Örgütün çekirdek kadrosunu oluşturan askerler bir araya gelerek farklı isimler üzerinde tartışmışlardır. Bu isimler; Tuğgeneral Rafet Yıldırım, Orgeneral Fahri Özdilek, Orgeneral Cevdet Sunay ve Korgeneral Cemal Madanoğlu. Yıldırım ve Sunay isimleri örgüt tarafından kabul görmez. Örgüte üye olan Muzaffer Yurdakuler, Özdilek ile görüşmesi için yollanmıştır. Yurdakuler'in, Özdilek ile görüşmüş ancak Özdilek teklifi kabul etmemiştir (İpekçi ve Coşar 2012: 117-120). Özdilek'ten olumlu cevap gelmeyince örgütün tek adayı olan Madanoğlu'na liderlik teklif etmekten başka şansı kalmamıştır. Gürsel İzmir'e gitmeden önce Madanoğlu'nu örgüte önermiştir (İpekçi ve Coşar 2012: 122).

Gürsel'in emeklilik tarihinden önce izne çıkarılması, örgüte ağır bir darbe niteliği taşımaktaydı. Örgütün faaliyetlerini daha önceden fark etmiş olan Cemal

¹⁷ Cemal Gürsel'in, Ethem Menderes'e bıraktığı mektubun tam metni için bkz. Aydemir Şevket Süreyya (1969). Menderes'in Dramı. Ankara: Remzi Kitabevi. Aydemir'e göre mektup Ethem Menderes tarafından Adnan Menderes'e okunmuş, ikisinin arasında aldığı karara göre de gizli tutulmuştur. Aynı olay ile alakalı yazılan çalışmalarda ise Ethem Menderes'in Adnan Menderes'e mektubu okuyup okumadığı bilinmemektedir.

Madanoğlu ise örgüte dâhil olmanın yollarını aramaktadır. Madanoğlu, Gürsel'e orduevinde bir veda gecesi düzenleyerek hem Gürsel'i ona göre hak ettiği gibi uğurlayacak hem de örgüte kendisi ile temasa geçmesi için bir mesaj yollayacaktır. Örgüt, Kore'de birlikte görev yapmış oldukları için Kabibay'ı, Madanoğlu ile görüşmesi için 14 Mayıs 1960 günü Madanoğlu'na yollamıştır. Kabibay'ın görüşme esnasında çekingen tavrını fark eden Madanoğlu, Kabibay'ı rahatlatmış, konuşması için ikna etmiştir (Birand Dünder ve Çaplı 1991: 175). Madanoğlu, Kabibay'ı örgütün en ince ayrıntısına kadar işleyişini öğrenmek için aynı günün akşamı evine davet etmiştir. Kabibay, örgütün Ankara'daki vaziyetini iyi bilen Erkan Acuner ile birlikte Madanoğlu'nun evine giderler. Acuner'in verdiği bilgilerden sonra Madanoğlu örgütün en azından darbe sırasında başına geçmeyi kabul etmiştir (İpekçi ve Coşar 2012: 120-123). Darbe sırasında örgütün nasıl hareket edeceği, hangi noktaları ele geçireceği örgütün 18 Mayıs 1960 gününden 26 Mayıs 1960'a gecesine kadar yaptıkları toplantılarda karara bağlanmıştır. 26 Mayıs günü Başbakan Menderes'in Yunanistan'a yapacağı gezinin iptal edilmesi üzerine 27 Mayıs 1960 günü sabahı örgüt harekete geçerek darbeyi gerçekleştirmiştir.

1.2. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi

DP, 1954 seçimleri sonrasında getirdiği düzenlemeler ile muhalefetin üzerinde baskı kurmaya başlamıştır. DP'ye oy vermemiş olan Kırşehir ili Ankara'ya bağlanarak ilçe yapılmış, muhalefet radyodan uzaklaştırılmış, gazetecilere hapis cezaları verilmeye başlanmıştır. İnönü, var olan siyasi ortam ile alakalı Kasım Gülek'e "Bu hadiseler oluyor bunlar çok can sıkıcı hadiseler, bizim bu konuştuklarımız her kışlanın her odasında konuşuluyor" der (Birand Dünder ve Çaplı 1991: 111). 1954 seçimlerinden itibaren, ordu içerisinde DP'ye karşı örgütlenmeler olduğundan bahsetmiştik. İnönü, Gülek'e söylediklerinde haksız değildir. 1954 itibariyle gerilen siyasi ortam, 1957 seçimlerine kadar varlığını sürdürmüştür. DP, 1957 seçimlerinden sonra da iktidarı elinde bulundurduğu için muhalefetin her kesimine karşı baskı kurmuş ve giderek baskısını ağırlaştırmaya devam etmiştir. CHP, 1955 yılında DP'den ayrılanların kurduğu Hürriyet Partisi ile 24 Kasım 1958'de birleşti (Milliyet 26 Kasım 1958). DP,

muhalefetin hamleleri karşısında Vatan Cephe'sini kurmuş, halkı Vatan Cephesinde toplanmaya çağırmıştır. Yıllardır süren siyasi gerginlik halka da yansımış, kahvehaneler, camiler ve mezarlıkların dahi ayrılmıştır (Demirel 2011: 316).

Bahsettiğimiz bu siyasi gerginlik ortamında İnönü'nün 3 Nisan 1960'da Kayseri'yi ziyaret etmek istemesi gerginliğin artmasında etkili olmuştur (Milliyet 4 Nisan 1960). Şubat 1960'tan itibaren özellikle Yeşilhisar ilçesinde çıkan olaylarda DP'liler ile CHP'liler birbirlerini yaralamışlardır. Gerginliğin yüksek olduğu bu ilçeye İnönü'nün ziyaret kararı alması ve DP yönetiminin bu ziyareti engellemek için kolluk güçleri yolu ile baskı kurması 27 Mayıs 1960 gününe kadar devam edecek olan olayların başlangıcı olmuştur. Yeşilhisar olaylarından sonra, Ankara'da ve İstanbul'da hemen hemen her gün DP karşıtı öğrenci gösterileri başlamıştır. DP karşıtı gösterilerin başlaması ile DP yeniden kendisine karşı olan muhalefeti hukuk ve kolluk güçlerinin yardımı ile bastırma yoluna giderek 18 Nisan 1960 günü Tahkikat Komisyonunu¹⁸ kurmuştur (Milliyet 19 Nisan 1960). Komisyon her türlü siyasi faaliyeti yasaklamış, komisyon üyesi olan DP'lilere yasama ve yargı yetkileri verilmiştir. Komisyon, elinde bulundurduğu yetkilere dayanarak 28 Nisan 1960 günü öğrenci eylemlerinin bir türlü engellenemediği Ankara ve İstanbul'da sıkıyönetim ilan etmiştir (Milliyet 29 Nisan 1960).

5 Mayıs 1960 günü ise DP iktidarına karşı "555K" ismi verilen öğrencilerin katıldığı protesto gösterisi yapılmıştır. İstanbul'da 2 Mayıs 1960 günü İstanbul'da başlayan NATO toplantısından dönen Bayar ve Menderes'i protesto etmek için öğrenciler, 5. ayın 5. günü saat 5'de Kızılay'da parolası ile gizlice sözleşmişlerdir. Gösteri sırasında Menderes aracından inip kalabalığın içine girmiştir. Kalabalığın içerisinde Menderes "Ne istiyorsunuz?" sorusunu çevresindeki öğrencilere yöneltmiş, kalabalıktan birisi ise "Hürriyet istiyoruz" cevabını verince Menderes, "Hürriyet olmasa bir Başvekil'e bunları söyleyebilir misiniz" diye bağırmıştır. Bayar, ise Bakan Gedik'e göstericilerin dağılmadıkları takdirde dağılmaları için ateş açılmasını emretmiştir (Birand Dündar ve Çaplı 1991: 177). Bayar'ın ateş açılması emri o gün uygulanmaz.

¹⁸ Tahkikat Komisyonu ile alakalı ayrıntılı bilgi için bkz. Esen Selin (2010). "18 Nisan 1960 Tarihli Tahkikat Komisyonu". *Mülkiye Dergisi*. Cilt 34. Sayı 267. S.167-192.

Sıkıyönetim ile gösterileri bastırmaya çalışan DP geri adım atmaz. 19 Mayıs kutlamaları sıkıyönetim tarafından ve olası protestoları engellemek adına yasaklanır. 19 Mayıs kutlamalarının yasaklanması ise Harp Okulu öğrencileri tarafından hoş karşılanmaz ve 21 Mayıs günü Ankara Sıhhiye'deki ordu evinden 300 kadar Harp Okulu öğrencisi Kızılay'a doğru sessiz bir yürüyüş başlatır. Öğrencilere subaylarında katılması ile sayı 1000 kişiyi geçmiştir. Askerlerin yaptığı bu yürüyüş DP'li yöneticiler tarafından dikkate alınmaz hatta kimi DP üyeleri yürüyüşün kendi partilerine destek vermek amacıyla yapıldığını söylemiştir (Akalın 1999: 26). Nisan 1960'dan itibaren başlayan siyasi gerilim ortamına, 1954'den itibaren TSK içerisinde örgütlenen askerler son vermek amacıyla 27 Mayıs 1960 günü askeri darbe yapmışlardır (Milliyet 28 Mayıs 1960). İnönü tekrar haklı çıkmıştır. 18 Nisan 1960 tarihinde mecliste yaptığı konuşmada İnönü, askeri darbenin olabileceğine dikkat çekmişti (TBMM ZC. İ 58. C 1. 18. 04. 1960: 207).

Ankara'da darbecilerin merkez olarak kullandığı bina Harp Okulu binası olmuştur. Darbeciler, hangi noktaları ele geçireceklerini kararlaştırmışlardır. Albay Alparslan Türkeş, ilk olarak ele geçirilmesi planlanan Ankara'daki devlet radyosunu ele geçirmiş ve darbe bildirisini okumuştur. Bildiri de askeri hareketin hiçbir parti ve zümreye karşı yapılmadığı, partilerin içerisine düştükleri anlaşmazlık halinin giderilmesi için askerlerin yönetime el koyduğu, DP hükümetine üye olanların şahsi can güvenlikleri için askerlere sığınmaları gerektiği ve en kısa sürede adil bir şekilde seçimlerin yapılacağından kuşku duyulmaması gerektiği söylenmiştir. Türkiye'nin müttefiki olan ülkelere ise NATO ve CENTO'ya bağlılık sözü verilmiş, askeri hareketin BM anayasasına uyacağı bütün anlaşmalara sadık kalınacağı sözü verilmiştir (BCA 030-01-00-00-40-236-18 27 Mayıs 1960). Türkeş tarafından bildiri okunurken, Ulus semtinde çıkan çatışmada, Teğmen Ali İhsan Kalmaz vurularak öldürülmüştür (Birand Dündar ve Çaplı 1991: 196).

Cumhurbaşkanı Bayar'ı tutuklayacak olan Osman Köksal muhafız alayının komutadır. Bayar, Cumhurbaşkanlığı köşkünün etrafındaki hareketliliği görünce odasına çıkıp direnme kararı almıştır. Bayar'ı tutuklamaya gelen Tümgeneral Burhanettin Uluç, Bayar'ın odasına girmiş, Cumhurbaşkanı intihar girişiminde bulunsa da başarılı olamamıştır ve Bayar tutuklanmıştır (Birand Dündar ve Çaplı 1991: 204 ve

Hekimoğlu 1975: 135). Başbakan Menderes ise bir gün önce gittiği Eskişehir’de idi. Menderes, darbeyi Polatkan’ın telefonu ile öğrenmiş, Eskişehir’den Kütahya’ya doğru otomobil ile yola çıkmıştır. Kütahya’ya varınca Albay Muhsin Batur tarafından tutuklanmıştır (Özdağ 2009: 231-233).

İçişleri Bakanı Namık Gedik ise yollanan askerler tarafından tutuklanmadan önce evindeki evrakları yakmış, evine gelen askerlere karşı koymadan teslim olmuştur. Gedik’in götürülmesi araç bulunamayınca, Gedik’i bir kum kamyonuna bindirmişler ve Harp Okuluna götürmüşlerdir (İpekçi ve Coşar 2012: 188-189). Bakan Gedik, 29 Mayıs 1960 günü Ethem Menderes ile birlikte kaldıkları oda da Ethem Menderes’in uyumasını fırsat bilerek, camdan aşağı atlayarak intihar etmiştir (İpekçi ve Coşar 2012:223). Darbe’nin liderliğine getirilen Cemal Gürsel ise darbenin gerçekleştiği günü sabahında İzmir’deydi. İstanbul’dan bir uçak Gürsel’i almak için İzmir’e yollanmış, Gürsel bu uçak ile 27 Mayıs günü öğlen vakti Ankara’ya gelmiştir (Hekimoğlu 1975: 138).

Gürsel’in getirilmesi sonrasında tutuklanan DP’li yöneticilerin Yassıada’ya götürülmesine Gürsel’in emri ile karar verilmiştir. Hükümet üyeleri ve tutuklanan generaller, 1 Haziran 1960’dan 18 Haziran 1960’a kadar farklı kafilerle Yassıada’ya yollanmışlardır (Güryay 1971: 49). V. Menderes hükümetinde görev Gümrük Bakanı olarak görev yapan Hadi Hüsman, “Hatırladıklarım ve Düşündüklerim” isimli hatıratında, Yassıada’ya yolculukları sırasında ağır hakaretlere ve şiddete maruz kaldıklarını yazmıştır. Hüsman’ın aktardığına göre Zorlu uçaktan indirilirken tekmelenerek yere düşürülmüş ve etraftaki askerler tarafından yerde darp edilmiştir. Lütfi Kırdar ve Nedim Öktem’de aynı muameleye maruz kalmışlardır (Hüsman 1975: 242 aktaran Koraltan 2013: 208-213).

Darbe gerçekleşikten 2 ay sonra 8 Temmuz 1960 günü MBK “27 Mayıs İnkılap Hareketi Niçin Yapıldı?” başlıklı bir yazı yayınlamıştır. Yayımlanan yazıda DP partizan bir devlet idaresi kurduğu için eleştirilerek bu partizanlık nedeni ile halkın arasında kutuplaşmalar olduğu dile getirilmiştir. Bu kutuplaşmanın babayı oğluna, kardeşi kardeşe düşman ettiği hatta bazı yerlerde camilerin, kahvelerin ve mezarlıkların dahi ayrılmasına yol açtığına dikkat çekilmiştir. DP’li olanlara devletin imkânlarının seferber

edildiği olmayanların ise görmezden gelindiği, halka eşit davranılmadığından bahsedilmiştir. DP yönetiminin kamuda rüşvete, adam kayırmaya neden olduğuna eğer bu haksızlıklara karşı çıkan memurlar olursa işlerinden atıldıkları söylenmiştir. Yaşanan hayat pahalılığının, artan dış borcun tek sorumlusunun DP olduğu söylenmiş, yapılan çoğu yatırımın hatalı, işinin uzmanı olmayan kişiler tarafından sadece belirli bir zümreyi zenginleştirmek adına yapıldığı belirtilmiştir. DP yöneticileri eleştirdikleri ya da onlardan sadece farklı düşündükleri için birçok gazetecinin, aydınının hukuksuz yollarla hapse atıldıkları, dile getirilmiştir (BCA 03-01/40-236-18. 8 Temmuz 1960). MBK saydığı bu nedenlerden dolayı askeri darbe yapıldığını halka anlatarak, askeri yönetimi aklamaya çalışmıştır.

Askeri darbeye iç politika da yaşanan olayların neden olduğu kadar dış politika izlenen yolunda etkili olduğunu belirtmek gerekir. Soğuk Savaş ortamında, Orta Doğu'da yaşanan askeri darbeler incelendiğinde de aynı sonuca kolaylıkla varabiliriz. Nisan 1960'dan itibaren Türkiye'deki siyasi ortamın gergin olduğu bir gerçek olmakla birlikte, darbe gerçekleşmeseydi 1961 yılında genel seçimler yapılacağı da unutulmamalıdır. Askerler, seçim ile iş başına gelmiş olan bir iktidarı devirmeyi kendilerinde bir hak olarak görmüşlerdir. Darbeyi gerçekleştiren MBK, darbe sonrasında yarı asker yarı sivil bir yönetim kurarak, Türkiye'yi 15 Ekim 1961'e kadar bu yönetim şekli ile idare etmiştir.

1.3. Cemal Gürsel Hükümetinin Kurulması Süreci

Darbenin yapıldığı güne kadar, gizli faaliyetlerde bulunan cuntacılar, iktidarı ele geçirdikten sonraki adımlar için gerekli bir program hazırlamamışlardı. Darbe öncesinde aralarında kararlaştırdıkları bir takım esaslar vardı ancak, ülke yönetmek emir komuta zincirine benzemeyen karmaşık bir yapıya sahipti. MBK üyelerinden olan Orhan Erkanlı'ya göre “ Dosyalı Darbe olamazdı. Darbelerin ilk ve değişmez hedefi iktidarı ele geçirmek ve askeri yönetimlerinin güvenliğini sağlamaktır” (Fırat 1997: 23). Orhan Erkanlı'nın bahsettiği süreç 27 Mayıs günü sonrasında yaşananlarla birebir örtüşmektedir. MBK üyeleri, Irak, Suriye ve Mısır'da iktidarda bulunan askerlerin

kurdukları cunta yönetimin aksine, iktidarda kalmayı amaçlamıyorlardı. MBK iktidarda bulunduğu süre içerisinde derhal bir anayasa hazırlamak ve seçimlerin yenilenmesinden yanaydılar. Melek Fırat'a göre MBK üyeleri darbeyi; "Daha sağlıklı bir demokrasiyi yaşama geçirebilmek adına 1946'dan beri devam eden çok partili yaşamı sona erdirmişlerdi" (Fırat 1997: 22). Darbe bildirisine bakıldığında hareket, hiçbir zümreye karşı yapılmamıştı. Ancak yapılan uygulamalardan görmekteyiz ki hareketin en önemli gayesi DP iktidarını devirmektir. Askerler, bu hedeflerini gerçekleştirene dek uyum içerisinde hareket etmişlerse de sonrasında yaşanan tasfiyeler bize iktidarı ele geçiren cuntanın içerisinde fikir ayrılıklarının olduğunu görmekteyiz.

MBK üyeleri, iktidarı ele geçirdikten sonra, yaptıkları darbeyi hukuksal bir zemine oturtma ihtiyacı duymuşlardır. Darbe günü Ankara'da yapılan çok sayıda tutuklamayı gereksiz gören Tümgeneral Cemal Madanoğlu, birçok tutuklunun derhal salınmasını istemiştir. Madanoğlu'na göre; iktidarı asker devralmamalı darbeyi gerçekleştirdikten hemen sonra iktidarı sivillere devretmeliydi. Madanoğlu, Sıtkı Yırcalı ve Şemi Ergin'e tutuklananların bir listesini vermiş ve gereksiz tutuklananların salı verilmesini istemiştir; "Biz bakanlar kurulunu ve Tahkikat Komisyonu üyelerini tutuklayacaktık. Lakin yanlış bir iş yapılmış, buraya bir takım insanları doldurmuşlar, Kötü işlere karışmayanları bırakmak gereklidir" (Özdağ 2009: 241). Darbenin gerçekleşmesi öncesinde cuntacılar, iktidarlarına hukuksal bir zemin kazandırmak amacıyla DP ile ilişkisi olmamış, hiçbir partiye sempatisi olmayan profesörlerden bir danışma meclisi oluşturmayı kararlaştırmışlardır. Danışma meclisi ile alakalı, darbe gününe kadar hiçbir çalışma yapılmamış, darbe gecesi Madanoğlu'nun inisiyatifi ile komşusu olan Prof. Dr. Nedim Ergüder sıkıyönetim komutanlığına getirilmiştir. Nedim Ergüder'den bir liste hazırlanması istenmiştir. Listedeki akademisyenler, ilk önce geçici bir anayasa hazırlayarak, darbenin hukuksal bir zemine oturtulmasına yardımcı olacaklar daha sonra ise 1961 Anayasasını hazırlanmıştır (Özdağ 2009: 236-237). Aydemir'e göre 27 Mayıs'ı darbeden ayıran ona bir ihtilal kimliği kazandıran özelliği bir anayasa hazırlanması ve hukuksal bir alt yapının oluşturulması idi. Anayasa Komisyonu olarak toplanan akademisyenler 28 Mayıs 1960 günü "Anayasa Komisyonu Raporu" sunarlar. Bu rapor Aydemir'e göre "Bu belge bir dayanaktır ki, ona ihtilalin berati veya meşruluğunun fermanı diyebiliriz" (Aydemir 1993: 357). Komisyonun

hazırladığı rapor tamamlandıktan sonra MBK üyeleri, hukuksal bir zeminde darbe yaptıklarını ilan etmişlerdir. MBK üyeleri ayrıca, yaptıkları çalışmalar sayesinde darbe yaptıkları için yargı önünde hesap verme yollarını da kapatmışlardır.¹⁹ Aydemir'e göre böylesi bir hukuksallığa oturtulmuş hareketin yanlış olduğunu savunmak, yanlış bir iş olacaktır. Eğer, komisyon raporuna karşı çıkılacak ise onun gibi hukuksal bir zeminde gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Darbenin Hukuksal zemininin hazırlanması sonrasında Türkiye'yi bir buçuk yıl yönetecek olan geçiş dönemini sürdürecektir olan hükümetin kurulma aşmasına geçilmiştir. Darbe gününe kadar gizlilik esasıyla çalışmalarını yürütmüş olan darbeciler artık iktidarı ele geçirdikleri için ortaya çıkmalıdır. Geçici Anayasa'nın hazırlanıp, Temsilciler Meclisinin kurulması sürecine dek, yasama ve yürütme organı olarak görev yapacak olan Milli Birlik Komitesi ve Cemal Gürsel Hükümetleri kurulacaktır.

1.4. Milli Birlik Komitesi Üyelerinin Belirlenmesi

Darbenin gerçekleştirilmesi sonrasında MBK, iktidarı sivil yönetime bırakana kadar iktidarda kalacaktır. Konumuz olan MBK yönetiminin dış politikasını anlatmaya geçmeden önce dış politika uygulamalarında önemli sözü olan Milli Birlik Komitesinden bahsetmemiz gerekmektedir.

Darbeden dolayı tutuklamalar, diğer ülkelerle bağlantıların kurulması devam ederken, iktidarın sahibi olan Milli Birlik Komitesinin üyelerinin kimler olduğu ve bu komitenin yapısının, yetkilerinin ne olacağı hakkında tartışmalar meydana gelmiştir. Bu neden ile komitenin tam manasıyla teşkil edilmesi ihtiyacı doğmuştur. MBK üyelerinden olan Orhan Erkanlı, komite'nin kuruluş aşaması hakkında bize önemli bilgiler vermektedir. Erkanlı; "Memleket radyo tebliğleri, telsiz ve telefon emirleriyle yönetilmekteydi. MBK denilen hükmi şahsiyet, Türkiye'de iktidarı ele geçiren kişiler kimlerdi? Herkes bunu merak ediyor, birbirine soruyor, fakat cevap alamıyordu.

¹⁹ Komisyon Raporu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Aydemir, Şevket Süreyya.(1993)*İkinci Adam. Cilt3.S.468-472.*

Aslında bu soruların cevabı yoktu biz dâhil kimse hakiki durumu bilmiyordu” (Erkanlı 1972: 18) demektedir. Erkanlı'nın da bahsettiği gibi bir otorite bulunmaktaydı fakat otoritenin kim olduğu sorusuna net bir cevap yoktu. Darbeyi gerçekleştiren grup harekâtın başladığı gün, İstanbul ve Ankara'da çeşitli görevlerde bulunmaktaydılar. Darbenin başarılı olması sonrasında grubun üyeleri Ankara'ya dönmüşlerdi. Komite vasfına bürünmüş olan topluluk, Başbakanlık binasında çalışmalarına devam etmekteydi. Orhan Erkanlı ve arkadaşları İstanbul'dan geldikleri için Ankara'daki ilk çalışmalara katılamamışlar, Başbakanlık binasına geldiklerinde ise kapıdaki nöbetçilerce tanınmadıkları için içeri dahi zar zor girebilmişlerdi. Bina içerisinde ben komite üyesiyim diyen çalışmaların yapıldığı salona istediği gibi erişim sağlayabildiğinden dolayı, başbakanlıkta bir kargaşa ortamı hâkimdi.

Darbenin liderliğine getirilen Cemal Gürsel bu sorunu ortamı dağıtmak için askerlere kıtalarına dönmeleri emreder. Ancak Erkanlı bu olayı; “bardağı taşıran son damla” olarak dile getirmektedir (Erkanlı 1972: 19). Erkanlı'ya göre Gürsel burada daha darbenin ilk günlerinde bir tasfiye girişiminde bulunmuştur. Erkanlı'nın aktarımına göre; “Komite bu haliyle çalışamaz ve memlekette hizmet göremez. Komite üyelerinin sayılarını ve isimlerini tesbit etmek, halka açıklamak zorundayız. Millet kendisini idare edenleri bilmek mecburiyetindedir. Dışarda komite üyesi olarak kendini tanıtanlar bir çok yolsuzluk yapmaktadırlar der ve rütbe ast üst ilişkisi göz edilmeksizin, 27 Mayıs gününe kadar gördüğü hizmet, 27 Mayıs'ın başarılmasına verdiği hizmet ve kişisel değerleri esasları öz önünde bulundurularak bir komite kurulması fikrini ortaya atmışlardır”(Coşar, İpekçi 2012:237). Cemal Gürsel'in darbenin tamamlanması sonrasında verdiği “kıtalara dön” emrinin tehlike olarak görülmesi, genç subaylar tarafından komitenin oluşturulması fikrine yol açmıştır. Burada dikkat çeken en büyük ayrıntı ise genç subayların yaptıkları hareketin idaresine kendilerini koymalarıdır. Hatta kurulacak olan bu komitenin üyelerinden olan Muzaffer Özdağ, Fransız İhtilal komitesi gibi komite üyelerinin kıyafetlerinde rütbe dahi belli olmaması için uzun bir giysi giymelerini önermiştir (Akgün 2009: 113).

Komite üyeleri belirlenirken darbe çalışmalarına 1956'dan bu yana katılanlardan bazıları darbe esnasında yurt dışında görevli olduklarından dolayı komitede yer

alamayacaklardır. Erkanlı bu konuda “ Kendilerinin mutlaka komiteye alınacaklarından emin olan 1955-1956 yıllarından beri bizimle çalışan bazı arkadaşlarımız mecburen komite dışında kaldılar. Zira hiçbiri 27 Mayıs günü Türkiye’de değildi, yabancı ülkelerde vazifeli idiler, bu arkadaşlar bizi sonuna kadar affetmediler. 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 ayaklanmalarını tertiplemediler, bir kısmı asıldı, bir kısmı kenara itildi” (Erkanlı 1972: 21-22) sözlerini dile getirir. Komite üyeleri seçilirken dahi bir tasfiye yapıldığı görülmektedir. Havacı ve Jandarmaların da komiteye dâhil olması fikrinin kabul edilmesi sonrasında yine Erkanlı’nın aktarımına göre kendisinin kâtipliğini yaptığı bir seçici kurul oluşturmuştur. Bu kurul çalışmalarını 6 -7 saat sürdürdü ve MBK üyelerini belirlemiştir. Erkanlı toplantıyla alakalı; Gürsel’in kendileri tasfiye etmemesi ya da Gürsel’in komite tarafından tasfiye edilmemesi ve Atatürk’e bile verilmemiş yetkilerin Gürsel’e verilmesinin birer hata olduğunu söyle ve yapılan bu hatalar yüzünden ülkenin halen sıkıntı çektiğini belirtir (Erkanlı 1972: 20-21). Komite seçicileri yaptıkları, 6-7 saatlik çalışmaları sonrasında, MBK’yi oluşturmuşlardır. 38 Subaydan oluşan bu komitenin 32 üyesi karacı askerlerden oluşurken, 3 havacı 2 denizci ve 1 jandarmadır. Komite üyelerinin protokoldeki yerleri ve ele aldıkları yetkileri ise oldukça karışık bir halde karşımıza çıkmaktadır. Üyeler, bakan üstü bir statüye sahip olduklarından o günkü protokole göre genelkurmay başkanından da üstün bir konuma erişmişlerdir (Özdağ 2009: 270).

Kurulan bu komite Temsilciler meclisinin kurulmasına dek meclis görevi görecekti, meclisin kurulmasından sonra bir nevi meclis ve bakanlar üstü bir senato görevi üstlenecekti. 15 Ekim 1961 günü yapılacak olan seçimlere kadar ülke yönetiminin en üst karar organı olarak Milli Birlik Komitesi görev yapacaktı. Komitenin oluşturulması sonrasındaki süreçte ise bazı fikir ayrılıklarından dolayı çatışma çıktığı bilinmektedir. Komite üyelerinin siyasal eğilimleri ve yönetimde kalma, seçimlerin hemen yapılması taraftarlığı komite içerisinde sorun yaratmıştır. Komitenin içerisinde bulunan CHP eğilimli üyeler, 14’ler²⁰ grubunu oluşturanlara göre derhal

²⁰ 14’ler Grubu. MBK içerisinde diğer MBK üyelerine nazaran daha genç, düşük rütbeli ve çeşitli siyasal eğilimleri bulunan kişilerdir. 14’ler grubuna dahil olan kişiler; Alparslan Türkeş, Numan Esin, Muzaffer Özdağ, Muzaffer Karan, Orhan Erkanlı, Orhan Kabıbay, Münir Köseoğlu, Mustafa Kaplan, Şefik Soyuyüce, Fazıl Akkoyunlu, Rifat Baykal, Dündar Taşer, İrfan Solmazer, Ahmet Er. Ayrıntılı

seçimlere gitme taraftarıydılar. 14'ler grubunda ise Muzaffer Karan dışındaki kişiler ise Turancı eğilimleri ile ön plana çıkıyorlardı. 8 Haziran 1960 tarihli Fransız Le Monde gazetesinin haberine göre, Türkeş'in liderliğini üstlendiği grup radikaller olarak yansıtılırken, Özdağ'da bu grup hakkında radikaller olarak bahsetmektedir (Özdağ 2009: 268). Akalın ise 14'lerin radikal olarak anılmalarını Sovyetler Birliği'ne bağlamaktadır. Akalın; Ankara'da bulunan Sovyet Büyükelçisi Rijov Cemal Madanoğlu ile olan bir görüşmesi sonrasında gazeteci Metin Toker'e "Türkeş takımının tavsiyelerinin Rijov ile aynı olması bu takımın ne kadar hatalı olduğunu göstermektedir" der (Akalın 1999: 190).

14'lerin Sovyetler Birliği ile hiçbir bağı bulunmamaktadır. Onların radikalliklerinin kaynağı ise askeri iktidarı kurma isteklerinden kaynaklanmaktaydı. 14'ler'deki anlayış iktidarı ele geçirdikten sonra, hemen sivillere devretmemek, çeşitli reformlar gerçekleştirmek ve Atatürkçü devrimlerin halen karşılık bulmadığı taşrada oturtulması idi (Weiker 1967:157). Bu grubun üyeleri yaşça diğer üyelere göre daha genç kişilerdi. Grubun içerisinde olan Muzaffer Özdağ, Orhan Erkanlı ve Numan Esin hukuk eğitimi almış kişiler olarak ön plana çıkmaktaydılar. Komite'nin içinde aldığı bir karara göre basına yaptıkları toplantılar hakkında bilgi vermeleri yasaktı. Ancak komite üyelerinin demeçler vermeleri hakkında hiçbir yasaklamanın bulunmuyor olması, kimi zaman verilen demeçlerde farklılıkların olmasına neden olmaktaydı. 14'ler grubu Amerikancı çizginden daha çok bağımsız bir Türk Dış Politikası istemekteydiler. Orhan Erkanlı yurt gezileri sırasında ABD'nin, emperyalist bir politika izlediğinden bahsetmiş, Türkiye'nin de bundan nasibini aldığından söz etmiştir (Özdağ 2009: 343). Erkanlı'nın bu demeci basında oldukça yankı bulmuş, Ahmet Emin Yalman, Vatan gazetesinde "Amerika ile olan Münasebetlerimize Dair Bir Münakaşa" isimli yazısında Erkanlı'yı eleştirmiştir. Yalman yazısında, ABD'yi farklı konularda eleştirebiliriz, ancak Türkiye'yi sömürdüklerini söylemek yanlış olur diyerek Erkanlı'ya karşı çıkar (Vatan 30 Eylül 1960). Komite içerisinde bir Amerikan aleyhtarlığı bulunduğunu söylemek doğru değildir. ABD ile olan ilişkiler oldukça normal, herhangi bir bozulma olmadan devam etmektedir. Akalın'ın Fransa'nın Türkiye Elçisi Spitzmüller'e dayandırarak

belirttiği bilgiye göre, Alparslan Türkeş elçiye; arkadaşlarının ve kendisinin arzusunun az gelişmişlik seviyesinden kurtulmak olduğunu tam manasıyla Türkiye'yi Batılaştırmak taraftarı olduklarını aktarır(Akalın 1999: 189).

Komite içerisinde ast üst ilişkisine dayalı bir hiyerarşi bulunmamaktaydı, ancak söz konusu olan bu kişiler, askerlerdi ve kendilerinden rütbece ve yaşça küçük 14'lerin ön planda olmalarına ve sıkça basına demeçler vermelerinden rahatsızlık duydular. Seçil Karal Akgün'e göre demokrasiye inanmayan 14'ler tasfiye edilmişti (Akgün 2009: 144 145). Tasfiyenin nedenleri Başbakan Cemal Gürsel tarafından basına verilen bir röportajla duyurulmuştur (Milliyet 14 Kasım 1960). Alman araştırmacı Weiker'e göre yaşlı askerler kendilerine karşı saygısızlık yapıldığını kanısındaydılar ve söz edilen genç subaylar, eski rejimin alışkanlıklarını göstermekte, Ankara'nın gece yaşamında boy göstermeye başlamışlar, verdikleri farklı demeçlerle de özellikle dış politika konularında geçici hükümetin dışişleri bakanını sıkıştırmaktaydılar (Weiker 1967: 156 157).

Ümit Özdağ'ın aktarımına göre 14'ler grubu tasfiye edileceklerini tahmin etmişlerdi. Orhan Erkanlı ise grubun bir toplantısında MBK' deki diğer üyeleri Meclisin alt katında toplantı yaparlarken kuruşuna dizmeyi dahi teklif etmiştir. Erkanlı'nın bu teklifi 14'ler tarafından ciddiye alınmamıştır. Bu süreçte başlayan kurucu meclis çalışmaları sırasında Erkanlı, Cemal Gürsel'i ziyaret etmiş, kurulacak olan meclisin çoğunluğunun CHP'lilerden oluşturulamaya çalışılmasından şikâyetçi olmuştur (Özdağ 2009: 370 371). MBK'nin arasında güvensizlik ortamının varlığı nedeniyle, çalışmaların imkânsızlaşması bu tasfiyenin kaçınılmaz olduğunun göstergesi olmuştur. 14'ler olarak tasfiye edilen MBK üyeleri bu haberi 13 Kasım 1960 günü Cemal Gürsel'in tebliği ile duymuşlardır. Tasfiye olanlar yurt dışındaki çeşitli görevlere yollanmışlardır. Tasfiye 14'ler grubundan gizli yapılmasına rağmen, CHP ileri gelenleri tarafından bilinmektedir. Bunun en büyük göstergesi 18 Kasım 1960 tarihli Akis Dergisi'nin sayısında, tasfiyenin en ince ayrıntısına kadar anlatılıp, tasfiye edilen üyeler hakkında hicivli bir üslub kullanılarak yazılar yayınlanmasıdır (Akis 18 Kasım 1960: 11-19). Akis dergisi, CHP'nin lider İsmet İnönü'nün damadı Metin Toker'in

başyazarlığın da CHP'yi destekleyen bir dergi olarak yayınlanmaktaydı. Tasfiye sonrasında 14'ler askeri ataşelik görevlerine gönderilmişlerdir.

14'ler tasfiyesinde en önemli unsur, erken bir seçime gidilmesinden yana olmamaları, çeşitli reformların askeri yönetim tarafından yapılması gerektiğini savunmaları idi. Bu tasfiyenin nedeni, genç subayların çeşitli görüş farklılıklarının bulunması ve bu farklılıkların, diğer MBK üyelerince kabul edilmemesine rağmen açık bir sözlülükle dile getirmeleridir. MBK'nin kuruluş sebebi emir komuta zinciri dışında gelişmesine rağmen, komite yine askeri alışkanlıklarını devam ettirmektedir. 14'ler grubu, 14 Kasım 1960 günü tasfiye edildikten sonra, 15 Ekim 1961 seçimleri öncesinde ABD'nin Ankara Büyükelçiliğinden ABD Dışişleri bakanlığına yollanan bir değerlendirme de mercek altına alındıkları görülmektedir. 14'ler grubu yurt dışındaki görevlerine yolladığı süreçte birbirleri ile olan bağlantılarını kopartmamışlardır (Akalin 1999: 188-191).

Türkiye'de yapılacak seçimler sonrasında 14'lerin bir darbe gerçekleştirebilme ihtimalinin tartışıldığı 2 Eylül 1961 tarihli belge de ABD'liler genel değerlendirmelerde bulunarak Türkiye'nin geleceği hakkındaki görüşlerini aktarmışlardır. ABD'lilere göre ordu mensuplarının çoğu ve neredeyse tüm Türk halkı şaibenin olmayacağı seçimlerle kurulacak bir sivil yönetimin özlemi içerisindeyler. Seçim sonrasında, Türk ordusunun kurulacak yeni sivil iktidar döneminde yer alacağı konumun ne olacağı hakkında genel bir kanı bulunmamasına rağmen temel hedef olan, sivil iktidarın kurulmasında kamuoyu hem fikirdir. Bu durumların varlığı da bize seçimler sonrasında askeri bir darbe gerçekleşmesi ihtimalinin ne kadar zayıf olduğunu göstermektedir. ABD elçisi Hare²¹ yaptığı bu değerlendirmelerden sonra Türkes'in, yurt dışından Türkiye iç siyasetine etki etmeye çalıştığı ve elinde bulundurduğu askeri gücün büyüklüğünün bilinmediğini belirtir. Türkes'e bağlı olan askerlerin çoğunun genç subaylar olabileceğini belirten Hare, kararsız genç subayları kendi yanına çekebileceğinden bahsetmiştir (FRUS 1961-

²¹ Raymond Hare. Warren sonrasında ABD'nin Türkiye Büyükelçiliği görevine atanmıştır. Kariyeri boyunca Amerikan Dışişlerinde bulunduğu çeşitli görevlerin haricinde ABD'nin Suudi Arabistan, Yemen, Lübnan ve Türkiye Büyükelçisi olarak görev aldı. Özellikle 1964'de Kıbrıs'ta yaşanan gerilim sırasında Türkiye'nin adaya askeri birlik göndermesine mani olarak olası bir Türk – Yunan savaşını önledi. 1994'de hayatını kaybetti.

1963: 707-708). Elçi Hare'nin değerlendirmesine bakıldığında MBK'den tasfiye edilmesi ve Yeni Delhi'ye askeri ateşe olarak yollanmış olmasına rağmen Türkeş, MBK'ne karşı, ordu içerisinde çalışmalar yürütmektedir. Elçi Hare'nin elindeki verileri hangi kaynaklardan sağladığı bir soru işareti olmakla beraber, kuvvetle muhtemel, Hare'ye Türkeş'in faaliyetleri hakkında CIA²²,de MAH²³,da bilgi sağlamış olabilir. Hare elinde bulunan verilerin ışığında yakın zamanda Yassıada yargılamalarının sonuçları göz önüne de alındığı Türkiye'de Alparslan Türkeş'in önderlik edeceği bir darbe gerçekleşme ihtimalinin olmadığı değerlendirilmesini yapar (FRUS 1961-1963: 708). 14'ler grubunun MBK'den tasfiyeleri sonrasında da Türk ordusu içerisinde cuntacı faaliyet yürüttükleri görülmektedir. 1961 seçimleri sonrasında Türkiye'de Alparslan Türkeş'in ya da herhangi bir 14'ler üyesinin giriştiği darbe girişimi bulunmamaktadır. 14'ler grubunun ardılı olarak orta çıkan Talat Aydemir'in önderlik ettiği grubun giriştiği darbe harekâtı ise 14'ler grubundan ayrı bir cuntacı yapılanmadır. Talat Aydemir'in kendisi de çalışmamızın önceki bölümlerinde söz edildiği gibi MBK'nin gerçekleştirdiği 27 Mayıs askeri darbesinde görev almıştı ancak darbe gerçekleştiği sırada Güney Kore'de bulunan Türk Tugayında albay rütbesiyle görev yaptığı için MBK üyesi olamamıştır. Talat Aydemir ve ekibinin darbe girişiminde bulunmalarının nedeni MBK'nin 27 Mayıs sonrasındaki süreçte askeri darbenin gerekliliğini yerine getirmemiş olup, iktidarı sivillere erken devretmesidir.²⁴

²² Merkezi Haber Alma Teşkilatı. Orijinal dilinde Central Intelligence Agency. Kısaltması CIA. 1946'da ABD devlet Başkanı Truman tarafından kurulan Amerikan İstihbarat kurumudur. Amerikan Toprakları haricindeki yerlerde istihbarat faaliyeti yürütmenin yanı sıra ABD Başkanının izni ile askeri ve casusluk operasyonları yapma yetkisine sahip olan Amerikan Kurumudur. Ayrıntılı Bilgi için bkz. (<https://www.cia.gov/about-cia/history-of-the-cia/index.html>. 28.02.2018 tarihinde erişildi.) Ve CIA'nın Operasyon faaliyetleri ile alakalı bilgi için bkz. (https://www.washingtonpost.com/world/national-security/black-budget-summary-details-us-spy-networks-successes-failures-and-objectives/2013/08/29/7e57bb78-10ab-11e3-8cddbdc09410972_story.html?noredirect=on&utm_term=.a537f5bd3c4a. 28.02.2018 tarihinde erişildi.)

²³ Milli İstihbarat Teşkilatı. Kısaca MİT. Eski adıyla MAH. Türkiye Cumhuriyetinin İstihbarat faaliyetlerini yürütmek ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti Başbakanının vereceği izinle Türkiye'nin dışında casusluk ve askeri operasyonlar yapma yetkisine sahip kurumdur. 1927'de Milli Emniyet Hizmeti Risayeti (- veya telaffuz farklılığı nedeni ile Milli Amele Hizmeti Risayeti)olarak kurulmuş, 6 Temmuz 1965 yılında çıkarılan 644 sayılı Milli İstihbarat kanunu ile Milli İstihbarat İsmi alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İter, Erdal.(2002) *Milli İstihbarat Teşkilatı Tarihçesi*. Ankara: Mit Basım Evi.

²⁴ Talat Aydemir'in önderlik ettiği başarısız iki darbe girişimi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Aydemir Talat (2010). *Hatıratım*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. Ve . Demir Yeşim (2017). *Albay Talat Aydemir'in Darbe Girişimleri*. İstanbul: Andaç Yayınları. Ve. Çakmak Diren (2008). "Türkiye'de Asker-Hükümet İlişkisi: Albay Talat Aydemir Örneği". *Akademik Bakış* . Cilt 1. Sayı 2. Ss. 35-68. Ankara.

1.5. Cemal Gürsel Hükümetlerinin Kurulması

1.5.1. Hükümetlerin Yapısı

MBK'nin oluşturulması ile birlikte Gürsel'in başkanlık etmesi şartıyla, bir hükümet kurulmuştur. 29 Mayıs 1960 günü kurulan bu hükümet²⁵ Kurucu Meclisin oluşumuna kadar MBK, meclis görevi ve bakanlar kurulunun üzerinde bir yapıda çalışmalarını yürütecekti (Yeni İstanbul 29 Mayıs 1960). I. Gürsel Hükümetinin kuruluşunu anlatmadan önce kurulan Gürsel hükümetlerinin yapısını kavrayabilmek adına askeri hükümet kavramının ne olduğundan bahsetmemiz gerekmektedir. Askeri hükümet; herhangi bir ülkede askeri bir iktidarın oluşturduğu asker kökenli veya asker olan kimselerin oluşturduğu hükümetlerdir. Gürsel hükümetleri sadece asker veya asker kökenlilerden oluşan bir yapıya sahip değildi. Gürsel hükümetlerinde görev alanların, beşi asker veya asker kökenli olan kimselerdi. Hükümetlerin, diğer üyeleri ise, kendi uzmanlık alanlarında ön plana çıkan teknisyen, bürokratlardı. Cemil Koçak, bu dönemde kurulan hükümetlerin yapısıyla alakalı olarak; "Açıktır ki bu hükümetler, daha sonra siyasi literatüre girecek olan bir tanımlamayla, ağırlıklı olarak teknokratlar hükümetiydi. Hükümet bir anlamda asker ve sivil bürokrasinin ezici bir ağırlık taşıdığı birleşime sahipti" aktarımında bulunur (Koçak 2010: 16). 27 Mayıs'ı yakın dönemdeki askeri darbelerden farklı kılan bir noktada kurduğu hükümetlerin bu teknokrat yapısıdır, diyebiliriz.

Kurulan Hükümetlerin yetki ve sınırları değerlendirildiğinde, 1924 anayasasının 491. sayılı yasada yapılan düzenleme ile Gürsel hükümetlerinin sınırı çizilmiştir. Yasaya göre hükümet başkanı olan Cemal Gürsel, MBK başkanlığı ve başbakanlık görevlerini üstlenmekteydi (Koçak 2010: 18). Hükümetin geçici anayasaya göre yasama yetkisi yoktu. Hükümet'in MBK'ne yasa önerme gibi bir hakkı bulunmaktaydı. MBK, istediğinde herhangi bir bakanı görevinden alabilirdi, ancak hükümete yeni bakan atayamaz bu işi Devlet Başkanı Cemal Gürsel gerçekleştirebilirdi. Siyasi tarafsızlık ilkesi gereğince hükümet üyeleri 27 Mayıs 1960 günü hiçbir siyasi partiye üye

²⁵ 1. ve 2. Cemal Gürsel Hükümetlerinin programları ve hükümet üyeleri hakkında bilgi için bkz. https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/hukümetler/hukümetler_cilt_2.pdf.

olmamalıydılar. Bu şekilde de siyasi tarafsızlık sağlanabileceği düşünülmüştür. Burada anlayacağımız üzere herhangi bir siyasi geçmişi olan kişi eğer darbe günü hiçbir siyasi partiye üye değil ise bakan yapılabilmekteydi (Koçak 2010: 19). Bakanların hepsi MBK'ne karşı sorumlu olup, bakanların seçimi MBK ve Devlet Başkanı tarafından yapılırdı. MBK'nin hazırladığı yasalar, direkt olarak, bakanlar kuruluna görüştürülmeye yollanırdı. I. Cemal Gürsel Hükümeti'nin değiştirilmesiyle alakalı olarak Orhan Erkanlı yapılan komite toplantılarında güçlü ve faal bir hükümet kurulması fikrinin hâkim olmasına bağlamaktadır (Erkanlı 1972: 30). Cemal Gürsel, Erkanlı'ya göre komiteyi pasifleştirmek isteğine sahip olduğundan hükümetin yeni bakanlarının kendisi tarafından seçilen siviller olması gerektiğini söylerken, Erkanlı ve arkadaşları askerlerden oluşan karma bir hükümet taraftarıydılar. Komite içerisindeki bazı üyelerin siyasal eğilimleri de bu tartışmalarda ortaya çıkmış, sonuç olarak I. Gürsel Hükümetinde değişim uygulanmıştır.²⁶

Erkanlı, hükümetler ile alakalı, Gürsel tarafından pasif bir yapıya büründürüldüğünden bahsetmiş; “Komite içindeki ve dışındaki generallerden bazılarında sivil idare kurulduktan sonra Silahlı Kuvvetlerde önemli kumanda mevkileri vaat edilmişti. Gürsel ile bu generallerin menfaat ve hesapları bazı noktalarda birleşiyordu. Sert tartışmalardan sonra 9 bakanın değiştirilmesi, yeni bakanların siviller arasından Gürsel tarafından seçilmesine karar verildi. Yeni bakanların eskilerinden farkı yoktu, esasen bozukluk bakanların şahsiyetlerinden, iyi veya kötü oluşlarından gelmiyordu. Kurmuş olduğumuz devlet düzeni sakat ve yanlıştır” demektedir (Erkanlı 1972: 30). Söz konusu tarafların hiçbiri şuanda yaşamadığından Gürsel'in, Erkanlı'nın bahsettiği gibi düşüncelerinin olup olmadığını bilemiyoruz, ancak söz konusu hükümetler kurulan düzene göre MBK'ne ve başbakana bağlı olduğu için hangi tarafı önemseyeceklerini bilemiyorlardı. MBK'nin içerisinde ise Hükümetler'in icraatlarını ortaya koydukları işleri önemsemeyen davranışlar sergileyen üyelerde yok değildi.

²⁶ Bakanlar kurulunda yapılan değişiklikler ile II. Gürsel Hükümeti (25. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti) kurulmuştur. II. Gürsel Hükümeti ile alakalı ayrıntılı bilgi için bkz. (https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/hukumetler/hukumetler_cilt_2.pdf. 23.05.2019 tarihinde erişildi.)

Kurulan hükümetlerle alakalı çoğu araştırmacı ve dönemin şahitleri yaptırım güçlerinin düşük olan hükümetler olduklarında hem fikirdirler. MBK üyesi Orhan Erkanlı kurulan hükümetlerle alakalı olarak, MBK ile Hükümet arasında kurulan irtibatın hızla kopmaya başladığından söz eder. MBK başkanı olan Gürsel'in ise başbakan olması nedeniyle komiteye aldırmadığı düşünmektedir. Bu durumun bakanlar açısından yorumlayan Erkanlı; “Şaşkın bir vaziyet içerisindeydiler, komite ile Gürsel arasında gerginleşen hava tabii olarak onları rahatsız ediyor, ümitsizliğe düşürüyordu. Bakanlar Kurulu haklı olarak kimin kulu olacağını kestiremiyor, en küçük sorumlulukları dahi komite üzerine atarak gününü gün etmekle vakit geçiriyordu” (Erkanlı 1972: 28). Bu aktarım, Erkanlı'nın penceresinden bakıldığında kısmi bir doğruluk payı taşımaktadır. Yukarıda da bahsi geçtiği üzere Hükümetlerin başbakana mı MBK'ne mi karşı sorumlu oldukları tam bir netlik kazanmış değildi. Bu durumun varlığı, ileride aktaracağımız bölümlerde özellikle dış politikada oldukça sorun yaratmıştır.

Koçak'a göre, Bakanlar kurulu kendisini ülke yönetiminin ana gövdesi olarak görmekteydi. Ancak, MBK ve Bakanlar Kurulu arasında geçerli bir irtibat kanalı oluşturulmamıştı. İrtibat ancak hem bakanlar kurulu hem de MBK üyesi olan askerlerce sağlanabilmekteydi. (Koçak 2010: 24). MBK'nin gündeminde olan bir konudan genellikle Bakanlar Kurulunun haberi olmuyor, bu durumdan bir sorun doğuyorsa bile MBK istenmezse çözümü bulunmuyordu. Bu meseleye verilecek bir örnek konunun anlaşılmasında yarar sağlayacaktır. Bakanlar kurulunun 63. toplantısında konuşanlara bakıldığında MBK'nin desteklediği bir subay içeriğini kendi oluşturduğu bir program olan “Olaylar ve Yankıları” programını radyondan yayınlamaktadır. Subay bu programı hazırlarken, hükümetin yayınlamış olduğu programdan tamamen bağımsız bir şekilde kendi oluşturduğu içeriğe göre yayın yapmakta ve bu yayın hükümeti bazen zor durumlara sokabilmekteydi. Toplantıda Dışişleri Bakanı Selim Sarper; “Radyo'da adı Olaylar ve Yankıları olan bir siyasi neşriyat yapılıyor. Bu neşriyatın eğilimi , Dışişleri Bakanlığı'nın takip ettiği siyasi tutumla tamamen mutabık değildir. Hatta birçok noktalarda tamamen aykırıdır. Bu “Olaylar ve Yankıları” kim hazırlar, kim okur, kimin mesuliyeti altında okunur? Devlet mesuliyeti midir, hükümet mesuliyeti midir, yoksa bakanın şahsi mesuliyetinde midir? Yoksa gayri mesul müdür?” sorusunu MBK üyesi

olan bakanlara ve başbakan yöneltir. Basın ve Turizm'den sorumlu bakan Cihat Baban ise “ Davul bakanın boynunda, tokmak başkasının elinde. Cevabını verir” Yine aynı toplantıda Söz dergisinde yayınlanmış olan bir karikatür konu oluyor. Bu karikatürde İran Şahı Rıza Pehlevi'yi aşağılayıcı unsurlar bulunduğunu söyleyen Selim Sarper, “İran evvela bizimle dost bir memlektir. Sonra bir müttefikimizdir. Ondan sonra da, böyle müttefik bir devletin başkanı hakkında tezyifkâr propaganda ve neşriyat ve karikatür yapmak, bizim milli necabetimizle de kabil-i telif değildir. Kaldı ki, Türk ceza Kanunu'nun ceza tehditti altında da bulunmaktadır” der. Bu iki örnekten de anlaşılacağı üzere bahsi geçen önemli konularda yapılacak yayınların içeriği dahi bakanlarla paylaşılmamıştır. Selim Sarper bu programın içeriğinin değiştirilmesini talep etmişse de Cihat Baban programın MBK'nin direktifleri doğrultusunda yayınlanmakta olduğunu böyle bir talebin MBK tarafından gerçekleştirilebileceğini şu sözlerle kaydeder; “Devlet Başkanı emir verdiler. “Bu türlü işlerin başında olan arkadaşlar, kıtalarının başına dönsünler” diye Kıtaların başına dönmesi icap edenlerin içinde bu levazım üst teğmen arkadaş (Programı hazırlayanı kast etmekte) da vardı. Dönecek zannediyorum, emirden sonra Milli Birlik Komitesinin kararı ile ayrılmamış bulunmaktadır. Böylece elimizde olmayan bir politikanın, siyasi neticesidir. Ne karar verilirse, ona göre hareket ederiz” der (Koçak 2010: 891-892).

Yukarıda ki örneklerde de görüldüğü üzere MBK herhangi bir konuda dilediği gibi davranma özgürlüğüne sahiptir. Aynı toplantıda Selim Sarper “ Kolektif Hariciye vekilliği olmaz... Yegâne kolektivite, hükümet işidir. Meclis beğenmezse bizi düşürür” der. Bu programlar devlet radyosunda yayınladığı için devlet ağzı ile dış politika ilanında bulunmuş gibi bir algı oluşmaktadır. İran Şahı'nın darbenin ilk günlerinde Yeşilköy havaalanında verdiği demeçte hareketin doğru bir hareket olduğu ile alakalı bir demeç vermiştir. (Milliyet 30.04.1960) Bu demecin verilmesi sonrasında söz konusu karikatürün çıkması da MBK ve hükümet arasındaki irtibat sorunu göz önüne sermektedir. Bu sorunun sonuçlarından biri de elbette hükümetlerin pasif, arka planda kalmış bir yapıya sahip olmalarına neden olmuştur.

Hükümetlerin zayıflığı konusunda bir başka neden ise, 27 Mayıs Darbesi sonrasında kurulan rejimin geçici mi, kalıcı mı olacağı sorunu idi. Hükümet üyeleri olası

bir hesap sorma ile karşı karşıya kalmaktan çekinmekteydiler. 1. Cemal Gürsel Hükümetinde görev alan bakanların bir kısmının tasfiyesi sonrasında bu konunun bakanlar kurulunda hiçbir şekilde konuşulmaması, yapılan tasfiyeden haberdar oldukları gibi bir algı oluşturmaktadır. Cemil Koçak bu hipotezi öne sürerek, yapılan tasfiyenin en az 1 ay öncesinde hükümet üyelerinin ve MBK bu tasfiyeden haberdar olabileceğini söylemektedir. Tasfiyenin nedeni kesin olarak bilinmemektedir zira, tasfiyeden önceki bir ay boyunca hiçbir bakanlar kurulunda tutanak tutulmamıştır (Koçak 2010:30). Bakanlar kurulunun her ikisinde de yer alan askeri kanat üyesi Sıtkı Ulay, yapılan toplantılarda sıkça geçici bir idare olduklarının altını çizen konuşmalar yaptığı göze çarpmaktadır. MBK üyesi de olan Sıtkı Ulay, burada bir en azından bir kısım MBK üyesinin hükümetle alakalı olan görüşünü yansıtmaktadır. Kurulmuş olan hükümet her seferinde gidici olduğunu belirtmektedir. Bakanlar kurulunun 19. toplantısında NATO ve ABD'ye karşıda bu hükümetin, hatta bu iktidarın geçici olduğu belirtilmiştir. Bu geçicilik havasının estiği hükümet ise bazı köklü reformlar yapma adımları atmaktan da geri durmuyordu. Kalıcı sayılacak tek reform örneği, Devlet Planlama Teşkilatının kurulmasıdır.

27 Mayıs sonrasında hükümetin önünde bulunan en büyük sorun olarak Yassıada yargılamaları ön plana çıkmaktadır. Askeri iktidarın önündeki en büyük sorunlardan biri Yassıada yargılamaları sonucunda karar verilmesi muhtemel olan idamlardır. Hükümetin yaptığı toplantılarda kararların, infaz edilmesi sürecinde askeri hükümetin iktidar da olmasından yana bir hava olduğu görülmektedir. Kurulacak olan yeni sivil hükümete böyle bir yükümlülük vermekten yana olmayan askeri hükümet içerisinde bu tartışma, 2. hükümet toplantısı sırasında gerçekleşmiştir. Başbakan Gürsel, toplantı esnasında kendi kanaatini açık bir şekilde ifade etmiş ve tutuklananlardan 150 kişinin asılabilir olduğunu söylemiştir. Gürsel, MBK tarafından böylesi bir karar vermemesi için engellenmiş olabilir mi bilinmez ama Dışişleri bakanı Selim Sarper bu görüşe itiraz etmiştir. Sarper'in buradaki hassasiyetinin nedeni bu sayıda yapılacak olan idamlar sonrasında oluşacak olan Türkiye algısından çekincesidir (Koçak 2010: 30).

İdamların yaratacağı sonuçların yanında, MBK'nin DP üyelerinin yargılanması konusunda önünde bazı çekinceleri bulunmaktaydı. Bunların ilki; darbe bildirisinde

MBK hareketin herhangi bir kuruma karşı yapılmadığı ifade ettiğinden bahsetmiştik. Bu nedenle MBK, devrilen iktidarı da yargılayamazdı. Bu sorun DP üyelerini yargılamak için kurulan mahkemede asker üyelerin olmaması ile aşılmıştır. Diğer bir sorun ise, mahkemenin alacağı kararlardan dolayı, DP'lilerin en fazla oy tabanına sahip olduğu kitle olan köylülerden gelebilecek olan tepkilerdi. Köylüler gerçekleşen darbeyi şehirlerdeki kitlelere göre daha soğuk karşılamıştı.(Weiker 1967: 37). Köylülerin tepkilerini çekmemek adına DP'lilerin kirli çamaşırları dökülmeliydi. MBK hareketini bir ihtilal olarak görenler, onların dini istismardan uzak duran, çağdaş kimseler oldukları görüşünü öne sürmektedirler. Yassıada davalarının içeriğine bakıldığında darbeciler ve Akis dergisi gibi darbeyi destekleyen yayınlar, kişilerin özel yaşamlarında yaşadıkları her olayı ortaya dökmek gibi bir ihtiyaç duymuşlardır. Bunun en güzel kamuoyunda ve basında Bebek Davası adı verilen davadır. Bu davanın görülmesi sırasında olayın tarafları Akis Dergisinde kinayeli, alaycı ve sert bir tavırla eleştirilmiş, böylesine hassas bir mesele yüzünden ortaya çıkabilecek sonuçlara aldırılmadan dergini kapak sayfasına bir karikatür ile taşınmasıdır.²⁷

Darbe sonrası kurulan hükümetler, teknokrat hükümet sisteminin üyeleri vasfında üyeleri olan, yasama yetkisinin bulunmadığı, kurulacak olan kurucu ve temsilciler meclislerinin var oldukları süreçlerde dahi MBK'nin siyasi gölgesinde kalmış olup yukarıda da bahsettiğimiz nedenlerden dolayı askeri hükümet özelliklerine sahiptirler. Üyelerinin sivil olması bu hükümetlerin askeri bir komitenin baskısı altında yürütme faaliyeti yapmaya çalıştıkları gerçeğini göz ardı etmemize neden değildir. Darbe sonrasında kurulan I. ve II. Cemal Gürsel Hükümetleri askeri hükümetlerdir. Askeri hükümetlerin uygulamış oldukları kanunların birçoğu bir önceki iktidar tarafından çıkarılmış kanunlardı. Darbe gerçekleşen bir ülkede, kurulan yeni askeri iktidar, böyle bir yola başvurabilir ancak şunu da belirtmemiz gerekmektedir ki, bu davranışın siyaseten ne kadar doğru olup olmadığı tartışılabilir bir konudur.

²⁷ Söz konusu kapak resmi için bkz. .Akis. 31 Ekim 1960

1.6. Selim Sarper'in Dışışleri Bakanlığına Getirilmesi

Darbenin gerçekleşmesi sonrasında cuntacılar, darbenin Amerikalılar tarafından nasıl karşılanacağını kestirememekteydiler. Darbecilerin en fazla çekindikleri nokta ise, 5 Mart 1959'da imzalanıp 9 Mayıs 1960'da TBMM tarafından yürürlüğe koyulan Türk Amerikan Karşılıklı Güvenlik anlaşmasıdır. Bu anlaşma mecliste görüşülürken içerisinde yer alan "Türkiye'nin siyasal bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne karşı yapılacak her türlü tehdidi, gayet ciddi bir biçimde ele almayı üstlenir. ABD doğrudan veya dolaylı saldırılara tecavüzlere, yıkıcı faaliyetlere karşı Türkiye'ye müdahale yahut yardım edebilir" ifadeleri, muhalefetin tepkisi ile karşılanmıştır (Akalin 1999: 67). O dönemki tartışmalarda Dışışleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, dolaylı tecavüz konusunda takdirin Amerikalılarca yapılacağını belirtmiştir (Aydemir 1969: 331). CHP'lilerin iddiası bu anlaşmanın siyasal yaşama baskı unsuru olarak imza edildiğidir. DP'nin bu anlaşmada ana muhalefete ABD'nin baskısıyla bir siyasal yaptırım uygulanmaktan daha ziyade ekonomik sebepler daha ön plana çıkmaktadır (Akalin 1999: 65).

Türkiye'de gerçekleşen darbe nedeniyle, ABD'nin, Türkiye'ye askeri bir müdahale hakkının olup olmadığı konusunda darbeciler Dışışleri Bakanlığı Genel Sekreteri Sarper'in bilgisine başvurma gereği duymuşlardır (Özdağ 2009: 203). ABD'nin Latin Amerika ve Mısır'daki darbelere karşı yaklaşımı da MBK üyelerinin olası bir ABD askeri müdahalesinden çekindikleri görülmektedir (Akalin 1999: 69). Sarper, darbenin gerçekleştiği gece evinden bir askeri araçla alınarak darbecilerin karargâhına götürülür. Burada kendisi ile yapılan görüşmede imzalanan anlaşmada ABD'nin darbeye karşı müdahale gerçekleştirme için bir hakkının olup olmadığı sorulur. Sarper böyle bir hakkın anlaşmada yerinin olmadığını kurmay albaylar, Sezai Okan ve Sami Küçük'e söyler (Akalin 1999: 181). Sarper, bu görüşmede darbe bildirisinde NATO ve CENTO'ya bağlı olduğunun açıklanmasının doğru bir karar olduğunu belirtir (Fırat 1997: 31).

Darbe sonrasında kendilerini başta Amerika olmak üzere tüm Dünya'ya anlatmak zorunda olan darbeciler, 35 yıllık diplomatlık geçmişi bulunan Sarper'e kurulacak olan geçici hükümette Dışışleri Bakanlığı yapmasını teklif etmişlerdir.

Sarper'in bu göreve getirilmesi önceden darbeciler tarafından kararlaştırılmış olma ihtimali oldukça düşüktür. Sarper'in bu göreve getiriliş sürecinde yazar Hulusi Turgut, Cemal Gürsel'in İzmir'den dönerken Sarper'in Dışişleri Bakanlığı için adını not ettirdiğinden bahseder (Özdağ 2009: 235). Sarper'in kızı Ayşe Sarper ise Gürsel'in araya girmesiyle onu kıramadığından dolayı bu görevi kabul ettiğini aktarmaktadır (Akalin 2000: 17). Gürsel, İzmir'den Ankara'ya dönerken emir subayına yazdırdığı öncelikli emirlerinden birinin de Sarper'in Dışişleri Bakanı olarak atanmasıdır (Hekimoğlu 1975: 140 ve Akalin 1999: 181). Gürsel'in Ankara'ya gelmesi ve Radyo'da yapılan darbe hükümetinin bakanlarının kimler olduğu hususundaki anonslardan sonra Sarper, Gürsel ile görüşerek Dışişleri Bakanlığı görevini kabul etmek istediğini belirtmek gerekir. Sarper'in bakanlık teklifi gecikmeli bir şekilde kabul etmesi bir soruna neden olmuştur. Ankara radyosunun yaptığı bakanlar anonsu birkaç defa tekrarlanmış, yukarıda da bahsettiğimiz üzere Dışişleri Bakanlığına Fahri Korutürk'ün getirildiği belirtilmiştir. Bir düzeltme anonsunun yapılmasının oluşturabileceği kötü intibaktan dolayı bir çare aranmaktadır. Dışişleri Bakanı'nın değiştirilmesi nedeni ile Türkeş hemen devreye girer ve yapılacak yeni anonsta Sarper'in isminin direkt olarak hiçbir açıklamaya yer verilmeden geçmesinin daha mantıklı ve pratik olduğu konusunda Gürsel'i ikna eder. Sarper'in fikrini değiştiren husus ise askeri bir hükümet kurulmamasıdır. Kurulacak olan Hükümette, iki asker bakan bulunurken yer alan diğer isimler konularında uzman kimselerdir (Özdağ 2009: 257).

Sarper ismi o güne dek Türk Dışişlerinde partizanca bir tavır gütmeyen verilen görev ne olursa olsun layığı ile yapan bir kimse olarak ön plana çıkmaktadır. Diplomatiye kariyerine bakıldığında Selim Sarper'in dönemin önde gelen diplomatlarından olduğunu görmekteyiz. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yılı 1923'de dışişleri bakanlığında göreve başlayan Sarper, 1944'e kadar Moskova'da ikinci kâtiplik, Berlin'de Konsolosluk ve Bükreş'te müsteşarlık görevini yürütmüştür. 1944 yılına gelindiğinde Sarper, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi olarak görev yapmaktaydı. Diplomasi tarihimizde ünlü Molotov-Sarper görüşmesi Selim Sarper'in Moskova büyükelçiliği görevinde olduğu yıllarda yapılmıştır. Sarper, Dışişlerinde diplomat olarak görev yaptığı yıllar içerisinde Amerikan ve İngiliz meslektaşları ile sıkça görüştüğü bilinmektedir. Sarper, Moskova'dan sonra yeni kurulmuş olan Birleşmiş

Milletlerde Türk delegelerin başına geçmiştir. Devam eden süreçte Dışişleri Bakanlığının genel sekreteri Melih Esenbel²⁸ Washington büyükelçisi olunca Sarper ondan boşalan makama atanmıştır (Akalın 2000: 13-15).

Sarper, ilk başta bakanlık görevini geçmişteki kariyerine, ağırlıklı olarak askerlerden oluşan bir hükümette görev almasının gölge düşürebileceğinden ve darbenin ona bakanlık telif edildiği saatlerde tam anlamıyla başarılı olmaması gibi nedenlerle geri çevirmiştir (Fırat 1997: 31). Bu nedenle ilk açıklanan hükümet listesinde Dışişleri Bakanı olarak Fahri Korutürk'ün adı geçmiştir. Sarper teklifi geri çevirirken olduğu görevde devam etmesinin daha hayırlı olacağını söyler. Konuşmanın sonunda Sarper, Dışişleri bakanlığına geçerek, yabancı ülke elçilerini çağırıp yeni yönetimi tanımalarını istemeleri için çalışma yapması gerektiğini söyleyerek karargâhtan ayrılır. Burada görüldüğü üzere, 10 yıllık DP iktidarı yıkılalı birkaç saat olmasına rağmen bürokrasi yeni iktidara hızlı bir şekilde hizmet etmeye devam etmiştir (Özdağ 2009: 203).

Selim Sarper ilk iş olarak Dışişleri Bakanlık binasına dönmüş ve gerekli düzenlemeleri yapmıştır. Darbenin gerçekleşmesi esnasında Dışişleri Bakanlık binasında çatışma gerçekleştiğinden birçok kurşun izi bulunmaktaydı. Sarper derhal bir radyo anonsu yaptırarak, Dışişleri memurlarını görev başına çağırılmış, yabancı ülkelere yönelik çalışmalara başlamıştır (Fırat 1997: 31). 28 Mayıs günü ise Türkiye'nin Amerika Büyükelçisi F. Warren²⁹ ile darbenin liderliğine getirilmiş olan Cemal Gürsel arasındaki ilk görüşme Sarper'in girişimi ile sağlanır. Sarper bu görüşmede ikili arasında tercümanlık yapar.

²⁸ Melih Rauf Esenbel. 1915'de İstanbul'da doğdu. 1939'da Paris'teki Türk Başkonsoloslukundaki görevine atanması ile Türk Dışişlerindeki kariyeri başlamıştır. 1957'de Dışişleri Bakanlığının Genel Sekreteri, 1960 da Washington Büyükelçisi olmuştur. 30 Mart 1975'de Türkiye Dışişleri Bakanı olmuştur. Ayrıntılı Bilgi İçin bkz. (http://www.mfa.gov.tr/sayin-melih-rauf-esenbel_in-ozgecmisi.tr.mfa 13,12,2018 tarihinde erişildi.)

²⁹Fletcher Warren. 1896'da ABD'nin Teksas Eyaletinin Wolfe şehrinde doğdu. 1. Dünya Savaşı yıllarında Leon Springs Kampında eğitim alırken yaralandı. Haziran 1921'de Teksas Üniversitesinde mezun olup aynı yıl Washington'da Konsolosluk sınavını kazandı. İlk görev yeri olarak Küba Havana'ya atandı.8 Ocak 1992'de öldü. Ayrıntılı bilgi için bkz. (<https://www.ci.greenville.tx.us/DocumentCenter/Home/View/993>. 17.04.2018'de erişildi.)

Konuşma başlamadan önce Sarper, Gürsel'e elçinin resmi bir ziyarette olmadığını bu nedenle ABD'nin yeni rejimi şimdilik resmen tanımadığını belirtir. Gürsel, neden darbe yaptıklarını anlatır, Latin Amerika'da gerçekleşen darbelerden örnekler vererek konuşmasını devam ettirir. Elçi Warren Latin Amerika askeri darbeleri konusunda deneyimli bir diplomattır zira Türkiye'den önce Venezuela'da elçilik görevinde bulunmuştur. Warren görüşme esnasında Gürsel'e gerçekleşen darbenin Batı Dünyasında yaratacağı etkiyi kestiremeyeceğini hatta bir ihtimal Amerikan Kongresi'nin üzerinde olumlu bir etkisinin de olmayabileceğini belirtir. Görüşmenin yapılmasının asıl nedeni elçi Warren'e göre, Gürsel'in Amerika'dan yapılmasını istediği para yardımı konusunun açılmasıdır. Gürsel'in elçi Warren'a aktardığına göre, darbe gerçekleştiğinde hazinede bulunan para 23 Milyon liradır. Memur maaşlarının ödenmesi için ise 180 milyon liraya ihtiyaç duyulmaktadır. Gürsel direkt olarak bu paranın Amerika tarafından karşılanmasını ister. Elçi ise para yardımı konusunda elinden geleni yapacağını söyler ve ekler; “yardımı ele almadan önce bazı hususların aydınlığa kavuşturulması gerekir” Elçi'nin burada ki kastı ABD'nin MBK'yi tanıyıp tanımayacağıdır (FRUS 1951-1960: 845).

II. BÖLÜM

2. MİLLİ BİRLİK KOMİTESİ DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI

2.1. Hükümet Programında Dış Politika

MBK tarafından 30 Mayıs 1960 günü oluşturulan 1. Cemal Gürsel Hükümeti, programını 11 Temmuz 1960 günü ilan etmiştir. Bakanlar Kurulunun 2. birleşiminin ilk oturumunda hükümet dış politikayla alakalı izleyeceği yol belirlemiştir. Askeri hükümetin hazırlamış olduğu Hükümet programı 1957'de sivil hükümet tarafından belirlenen hükümet programından daha kapsamlı, daha anlaşılır bir program olduğunu görmekteyiz. I. Gürsel Hükümetinin dış politikasını belirleyen önde gelen isim olan Sarper'in programın hazırlanışında kariyerinden dolayı daha kapsamlı bir program hazırlanmış olabileceği ihtimal dâhilindedir. Askeri Hükümetin programında dış politika genel konuları; ABD, Sovyetler Birliği, NATO, Ortak Pazar, Orta Doğu ülkeleri ile ilişkilerin yanı sıra Cezayir meselesi, Kıbrıs ve OECD ile olan ilişkileridir. Dış Politika'da yeni hükümet eski DP iktidarına göre ABD'den daha fazla yardım ve yardım güvencesi alması, bu yakınlığın sadece ABD ile sınırlı olmaması MBK'nin hoşuna giden bir durumdur (Koçak 2010: 70).

MBK'nin, icraatlarından dolayı, Türk sol hareketinde geliştirilen Milli Demokratik Devrim Tezine ne kadar aksi bir çizgide olduğunu görmekteyiz. Teze göre ülke içerisindeki "ilerici" kısmın üyesi olan askerler, daha demokratik bir ortam oluşturmanın yanı sıra, dış politikada bloklaşma siyasetinden uzak daha bağımsız bir dış politika yolu çizme iddiasındaydılar. Bunun yanı sıra sermayeci sınıftan uzak duran bir askeri iktidar, Türkiye'yi daha özgürlükçü ve çağdaş bir ülke yapma ihtimaline sahipti.

MBK'nin, Türkiye'yi yönettiği bir buçuk yıllık süreç sonrasında MDD³⁰ (Milli Demokratik Devrim) tezinden uzak, DP'ye göre dış politikada özellikle Batı ve ABD dünyasına karşı daha olumlu ve onaylayıcı bir çizgide ilerlediği görülmektedir (Koçak 2010: 70). Programda Türkiye'nin Dış politikada daha özgür hareket etme isteği, ileriki başlıklarda görüleceği üzere pratikte kendisine yer bulamamıştır.

MBK'nin darbe bildirisinde NATO ve CENTO'ya bağlıyız sözü, yeni hükümetin izleyeceği dış politika hakkında bize ipuçları vermektedir. Hükümet programında dış politikamız isimli başlık altında yer alan ilk sözcüklerde bu iddiamızı destekler niteliktedir. Program metninden alıntılar sunarak ve bir önce ki DP hükümetinin programında yer alan dış politika görüşü ile karşılaştırarak konunun daha iyi anlaşılmasında yararı olacağı düşüncesindeyiz. “ Dış politikada İnkılap Hükümetimizin vazife başında bulunduğu müddetçe takip edeceği siyasetin ana hatları, daha 27 Mayıs 1960 sabahının ilk saatlerinden itibaren Türkiye radyoları ile memleket umumi efkârında ve bütün cihana ilan edilen prensiplere dayanmaktadır” (MBK GNKTT. B 2. O2 11.7.1960).

Programın daha ilk cümlelerinde NATO ve CENTO'ya bağlılık vurgusunun yapılması, yeni kurulan hükümetin tüm Dünya'ya bir mesaj verme ihtiyacından dolayı meydana gelmiş olabilir. 1957'de DP'nin ilan ettiği son hükümet programından farklı olarak I. Gürsel Hükümeti'nin dış politikadaki gayesi, “her şeyden evvel Türk Milleti'ne karşı gösterilen hürmet ve itimada uygun bir siyaset takip etmektir. Türkiye, kimseye karşı düşmanlık hisleri beslemez. Uzatılan her dost eli sıkar. Kendisine karşı gösterilen hakiki ve samimi dostluğa aynen mukabele eder” sözleri ile dile getirilmektedir (MBK GNKTT. B 2. O 2. 11.7.1960). Gürsel Hükümetinin bize göre

³⁰Milli Demokratik Devrim. 1960'ların 2. Yarısında Türkiye İşçi Partisi içerisinde yaşanan hizipleşmelerden sonra taraflar 2 ayrı devrim teorisi ortaya koymuşlardır. Bunlardan ilki Mehmet Ali Aybar'ın öncülük ettiği Sosyalist Devrimin, İşçi Sınıfı ile Burjuvazinin çatışmasından meydana geleceğine inanılan Sosyalist Devrim teorisi iken, diğer teori ise MDD olarak dile getirilen teoridir. Bu teori Mihri Belli tarafından kavramsallaştırılmıştır. MDD' ye göre devrim; genç askerlerin gerçekleştireceği ilk darbe ile başlayıp, Proleterlerin bu darbeden sonra şiddet içermeyen bir şekilde iktidara gelmelerini dile getirmiştir. 1960 darbesi Mihri Belli ve çevresi tarafından MDD'nin ilk aşaması olarak kabul edilmiştir. Ayrıntılı Bilgi İçin bkz. Şener Mustafa (2015). Türkiye *Solunda Üç Tarzı Siyaset – Yön MDD ve TİP*. İstanbul: Yordam Kitap. Veya Bora Tanıl (2016). *Cereyanlar - Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.

anlatmaya çalıştığı, dış politikada hiçbir güç odağını karşısına almayı istememesidir. Türkiye'nin dış politikada kendisine takınılan tavra göre tavır takınacağını ilan etmesi bir önceki hükümet programından oldukça farklı düşünceler içerisinde hazırlandığının en önemli göstergelerindendir. Programda insanlığın en önemli meselesi olarak adil, devamlı ve sağlam bir barışın sağlanması olduğu dile getirilmiş böylesi bir barışın kurulması için ise devletlerin bağımsızlıklarına saygı gösterilmesi ile gerçekleştirilebileceği belirtilmiştir. Böylesi bir barışın sağlanmasında ise Türkiye'nin kendi üzerine düşecek görevleri yerine getireceği ifade edilmiştir.

Demokrat Parti'nin son hükümet programında ise Dünya'da barışın sağlanması yolu ise batı dünyasına bağlanmaktadır. Soğuk Savaşın şiddetlendiği bir dönemde ilan edilen bu program elbette ki döneminin koşullarından etkilenmiş olmalıdır. DP yönetimini her türlü koşulda batı yanlısı olduğunu söylemek bir hata olacaktır. Ancak burada gözümüzden kaçırmamız gereken bir nokta ise, son DP Hükümetinin ülke menfaatlerini NATO ve kendi değimi ile Hür milletlerin menfaatlerine bağlamış oluşuydu. DP'nin hükümet programında, “ Hür milletlerin adil bir sulh nizamı bulmak ve bunu kabul ettirebilmek gayretlerinin, teessürle ifade edelim ki, henüz bir neticesi alınmamıştır. Nitekim Türkiye hür milletler camiası içinde bütün hüsnüniyeti ve imkânları ile adil bir sulh gayesine hizmet etmek için mevkiini almış bulunmaktadır ve dünya hadiseleri muvacehesinde bundan böyle de bu mevkiini muhafaza etmek azim ve kararındadır” gibi ifadeler bulunmaktadır (TBMM ZC. İ 10.C 1. 04.12.1957: 6-7-8). DP Hükümetinin son programından da anlaşılacağı üzere DP, Türkiye'nin en büyük sınır komşusu olan Sovyetler Birliği ile kurulacak diyalogunun ölçütü olarak, müttefiklerinin yaklaşımlarına göre hareket edeceğini belirtmektedir.

Yukarıda da bahsi geçtiği üzere Cemal Gürsel hükümeti Soğuk Savaş koşulları içerisinde belirli bir taraftan yana olmadıklarını belirtmiş, ancak bunun yanı sıra NATO ve CENTO'ya bağlılıklarını belirtmişlerdir. NATO ve CENTO'ya bağlılık sözü darbe sonrasında Amerika'nın müdahale etmesinden çekinildiği için verilmiş bir söz değildir. 27 Mayıs darbesini gerçekleştirenler, Türkiye'nin geleneksel dış politika eğilimlerinin farkındadırlar. Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren (-Osmanlı İmparatorluğunun son dönemi de bu tanıya uymaktadır.) yüzünü batıya dönmüştür. DP ile MBK'nin dış

politika yaklaşımlarındaki farklılıklar ilkesel ayrılıklardan dolayı değil, bakış açılarının farklılıklarından dolayı meydana gelmiştir. MBK'nin NATO'ya olan algısı DP'nin algısına göre farklıdır. MBK yönetimi NATO'ya stratejik savunma bağlamında bir kurum olarak bakmaktadır. NATO'nun DP'nin son Hükümeti gibi “ mensup bulunduğu müdafaa cephesinin emniyetini korumak gayesi” (TBMM ZC. İ 10. C 1. 4.12.1957: 9) gibi bir anlayış gütmemektedir. MBK'ne göre NATO ile olan ilişkiler, “ bu dost ve müttefik memleketlerle münasebetlerimizi her saha eşitlik ve egemenlik esasları dairesinde yürütmek ve geliştirmek, dış siyasetimizin başlıca prensiplerindendir” (MBK GNKTT. B 2. O 2. 11.7.1960) bağlamında yürütülmek istenmektedir. Anlaşılacağı üzere MBK tarafından kurulan askeri hükümetin NATO algısı, diğer NATO üyelerin gösterdiği algının aynısı olması gerektiğidir.

İki program arasındaki bir başka farklılık (MBK'nin ki söylemde kalmasına rağmen) ise Sovyetler Birliğine karşı olan bakış açısıdır. 1957'de hazırlanmış olan DP programında Sovyetler Birliğine karşı bakış açısı NATO, Bağdat Paktı ve müttefik ABD'nin bakış açılarına göre şekillenmiştir. DP'nin programında Sovyetlere karşı bakış açısı şu sözlerle dile getirilmiştir; “Sovyet Rusya ile olan münasebetlerimize gelince, Bu münasebetlerin mensup bulunduğumuz müdafaa topluluklarından tecrit edilerek mütalaasına imkân yoktur. NATO ve Bağdat teşekkülleri azası olarak vaziyeti mütalaa edip hissedeceğimiz emniyet nispetinde ve müttefiklerimizle aynı seviyede olmak üzere Rusya ile olan münasebetlerimizi devam ettirmek kararındayız.” (TBMM ZC İ.10.C.1. 4.12.1957: 7-8-9). Programda yer alan bölüme göre DP iktidarında Türkiye, bağlı bulunduğu anlaşmaların haricinde kuzeyindeki en büyük komşusuna karşı hiçbir diplomatik ilişki geliştirmemekte kararlıdır. DP yöneticileri Sovyetler Birliği'ni olağan bir tehdit olarak algılamaktan daha çok bir düşman olarak algılamaktadır.

DP'nin dış politikasında, Türkiye'nin Orta Doğu devletleri ile yakınlaşan Sovyetler Birliği'nin faaliyetlerini yakından takip ettiğini belirterek, müttefiklerine karşı uyarılarda bulunurken, Sovyetler Birliği'ne karşı sert bir tavır takınmaktan geride durmamaktadır. DP'nin programı içerisinde bulunan şu satırlar “ Bölge dışı bir devletin Orta – Şark'ta emniyet ve istikrarı esaslı olarak tehlikeye düşürecek şekilde üsler teşkiline teşebbüs etmesi ve bundan muvaffak olmuş gibi görünmesi yalnız Orta – Şark

devletlerini değil dünya sülhünü korumak için hareket eden diğer bütün memleketlerin de haklı olarak endişeye sevk etmiştir. Bu vaziyet karşısında Türkiye çok uyanıktır. Müttefiklerini ve dostlarını diğer alakalıları da elinden geldiği kadar ikaza çalışmakla vazifesini yapmaktadır.”(TBMM ZC. İ 10 .C 1. 4.12.1957:9). Sovyetler Birliği'nin tehlikeli bir unsur oluşturduğundan bahseder. DP yönetimi, dış politikasında Sovyetler Birliği'ne karşı atılacak her adımını NATO'ya dolayısıyla Batılı devletlerin yaklaşımına göre şekillendirecektir.

DP'nin bu yaklaşımında belirtmemiz gereken bir nokta bulunmaktadır. 2.Dünya Savaşından itibaren Türkiye, Sovyetler Birliği'nden olası bir saldırı tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır. Bu tehditte iki örnek vermemiz gerekir ise; yukarıda da bahsettiğimiz gibi, savaş sonrasında Sovyetler Birliği Dışişleri bakanı Molotov tarafından bizzat yapılan toprak talebi ve 1957'de yaşanan Suriye Krizi³¹ örnekleri verilebilir. Suriye Krizi sırasında Türkiye, kuzeyinde olduğu gibi güneyinden de gelebilecek bir Sovyetler Birliği tehlikesi ile karşı karşıya kalabilirdi. Sovyetler Birliği'nin Suriye'ye karşı olan iyi yaklaşımı, Türkiye'de kuşatılmışlık hissi ile karşılık bulmaktaydı. Balkanlarda gerçekleşen Komünist yayılmacılığının adım adım ilerlediği Türkiye deneyimlediği için Suriye'de de böyle bir durum oluşmasında bir tehdit algılaması oldukça doğaldır. Aslında buradan bakıldığında meselenin tek taraflı olmadığı da açıktır. Arapların Sovyetler Birliği'ne yakınlaşma hamleleri karşısında, DP iktidarında Türkiye, Bağdat Paketi ve Orta Doğu komutanlığı gibi hamlelerle karşılık vermiş bu karşılıklı restleşmeler Arap ve Türk taraflarında gerilimin artmasına neden olmuştur (Baş 2012: 106). Böylesi bir ortamın varlığı söz konusu iken DP'li yöneticiler, Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerindeki hamlelerini NATO ekseninde geliştirmek mecburiyetinde kalmışlardır. Bir yandan da bu NATO eksenli tavır Türkiye'nin sınır güvenliği açısından da DP'liler tarafından tercih edilen bir gelişmedir.

MBK hükümetlerin dış politikada NATO ile alakalı bölümünde, “ NATO, hür ve müstakil yaşamak ve insanlığın ve medeniyetin gerçek prensiplerini savunmak azminde bulunan Batı memleketlerinin Birleşmiş Milletler Anayasası'na uygun olarak kurdukları

³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Baş, Arda.(2010). “1957 Suriye Krizi ve Türkiye”. *History Studies*. Sayı 4. S:89-109.

bir savunma teşkilatıdır. Eski ve kuvvetli bağlarla bağlı bulunduğumuz ve Atatürk inkılâpları neticesinde kendilerine daha da yaklaşmış olduğumuz bu dost ve müttefik memleketlerle münasebetlerimizi her sahada eşitlik ve egemenlik esasları dairesinde yürütmek ve geliştirmek, dış siyasetimizin başlıca prensiplerindendir” (MBK GNKTT. B 2 O 2. 11.7.1960) İfadeleri yer almaktadır. Dışişleri bakanlığına getirilen Sarper, daha program açıklanmadan 1 Haziran 1960 günü Türk basınının karşısına geçerek yaptığı basın toplantısında; Türkiye’nin NATO’ya olan bağlılığını açıklamıştır (Ahmad ve Ahmad 1976:217). Program hazırlanana dek yaşanan gelişmeler, Türkiye’deki MBK yönetiminin, anti Amerikancı bir hareket olmadığını açıklamasına rağmen yukarıda da belirttiğimiz gibi yeni yönetim sıkça NATO’ya bağlı olduğunu dile getirme gereğinde bulunmuştur.

DP’nin son programında NATO’yu stratejik bir savunma paktından daha fazlası olarak görmesi askeri hükümetin programında yer almamıştır. Bu farklılıkla birlikte askeri hükümet, DP’nin NATO’yu iktisadi bir yapıya büründürülmesi fikrinden de geri planda kalmıştır. DP Hükümeti, “ NATO Konseyinde bir yandan askeri ve siyasi yardımlaşmaların daha müessir bir hale ifrağı görüşülürken diğer taraftan da iktisadi sahadaki iş birliğinin artırılması hususunun da konuşulması takarrür etmiş bulunmaktadır. Hükümetimiz bu çalışmaların azami randıman verebilmesi için elinden gelen gayreti sarf edecektir.” (TBMM ZC. İ 10. C 1.4.12.1957: 8-9) ifadeleri ile NATO’yu iktisadi bir yapı olarak da görme niyetindedir.

Kurulan hükümet tüm dış yardımı ABD ve Batılı devletlerden beklemektedir. NATO’yu sadece stratejik bir savunma paktı olarak algılamakta ve bu pakt içerisinde diğer devletlere nazaran daha eşit bir şekilde bulunma yanlısıdır. Askeri Hükümetlerin dış politikasında Sovyetler Birliği’ne karşı takındığı tutum ise DP’nin tutuma göre farklıdır. Yukarıda bahsettiğimiz üzere DP iktidarı Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerini NATO ekseninde şekillendirmişken, Yeni Türk Hükümetinin Sovyetler Birliği’ne karşı olan yaklaşımı daha esnektir. Askeri hükümet Sovyetler Birliği’ne öncelikle komşu bir devlet olarak değerlendirmektedir. Hazırlanan yeni hükümet programında Sovyetler Birliği ilişkileri ile alakalı olarak şunlar ifade edilmiştir. “ diğer komşu memleketler, bu arada hususiyle büyük kuzey komşumuz Sovyetler Birliği ile münasebetlerimizi

karşılıklı saygı esasına müstenid iyi komşuluk çerçevesinde ilerletmeyi samimiyetle arzu etmekteyiz. Ancak dünyada istikrar ve barışın kurulması ve gerginliğin izalesi yolunda sarf edilegelen gayretlerin semere edilmesi ile arzumuzun tahakkuku kolaylaşmış olacaktır” (MBK GNKTT. B 2. O 2. 11.7.1960). Görüleceği üzere DP’de bulunan NATO eksenli bir Sovyetler Birliği’ne karşı Türk dış politikasından daha çok Sovyetler Birliği’ni komşu bir devlet olarak gören, Soğuk Savaşın getirmiş olduğu ani çatışma korkusundan uzak bir şekilde komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesinden tavrı bulunmaktadır. Askeri Hükümetin, NATO’ya karşı bir tavrının bulunmadığını belirtmiştik ancak, MBK’nin darbe öncesinde belirlediği esaslarında da yer alan daha özgür bir dış politika izleme istediğinin de Sovyetler Birliği’ne karşı olan yaklaşım içerisinde görebilmekteyiz.

MBK hükümetinin dış politikada Orta Doğu siyasal yaşamına bakış açısında ise imzalanmış olan paktların varlığı öncelikle hatırlatılmakla birlikte, Arap ulusunun bağımsız ve istikrarlı devletler kurmasını umut ederken, var olan devletler ile daha iyi ilişkiler geliştirilmesinden yana bir yatkınlık olduğu görülmektedir. MBK’nin iktidarı sonrasında gerçekleşen süreçte Türkiye Orta Doğu’ya karşı yaklaşımında bir değişim gösterme yatkınlığındadır. MBK hükümetinin hazırladığı programda yer alan şu ifadeler Türkiye’nin Orta Doğu politikasında bir değişim olabileceğinin sinyallerini vermektedir. Programda yer alan; “Türkiye, Bilhassa Orta Doğu ve Yakın Doğu memleketlerine karşı yakınlık duymaktadır. Bu arada Arap memleketlerinin hürriyet ve istiklal içinde refah yolunda ilerlemelerinde devam etmelerini kuvvetle arzu etmekteyiz. Bu münasebetle şunu da belirtmek isteriz ki, Birleşik Arap Cumhuriyetini³² ve Irak ile mevcut ananevi dostluk bağlarımızın daha da kuvvetlendirilmesi hususunda, bu iki komşumuzla karşılıklı anlayış içinde bulunduğumuzu görmekten büyük bir memnuniyet duymaktayız.” (MBK GNKTT. B 2. O 2. 11.7.1960). İfadeleri ile darbeden önce Türkiye ile sorun yaşamış ülkeleri kast ederek, var olan sorunların devam ettirilmemesi temenni edilmektedir. DP’nin son dış politika programında Suriye ile olan sorunda aracı rol üstlenen Suudi Arabistan’a teşekkür ederken, Suriye yönetiminden bahsetmemiş

³² 1 Şubat 1958 günü Mısır ile Suriye siyasi bir birleşme gerçekleştirmiş, bu birleşme sonrasında Birleşik Arap Cumhuriyeti kurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz, *İslam Ansiklopedisi*. Cemal Nasır maddesi ve *Arap Baas Sosyalist Partisi*. Kamel S. Abu Jaber.1970. Ankara: Altınok Matbaası.

olması dikkate değerdir (TBMM ZC. İ 10. C 1. 4.12.1957: 9). İran ile olan ilişkilerde bir problem olmaması askeri hükümeti dış politikada rahatlatan bir unsur olmuştur. İran Şahı'nın darbenin gerçekleştiği ilk günlerde darbeyi destekleyen bir demeç vermiş oluşu Türkiye'deki yeni iktidarın elini rahatlatmıştır.

Her iki programında aynı görüşleri yansıttığı konu Kıbrıs konusudur. Kıbrıs'ın statüsü hakkındaki tartışmalarda yaşanan değişime rağmen her iki Türk hükümeti de Kıbrıs sorununun çözülmesi için özveri göstermiş, adanın Yunanistan'a bırakılmamasından yana olmuşlardır. 1957'de DP'nin hükümet programı hazırlanırken Zurich ve Londra anlaşmaları³³ imzalanmamışlardır. DP'li iktidar programında Kıbrıs sorununun çözümü için “ Türk – Yunan dostluğunu korumak ve bu ihtilafı ortadan kaldırmak için azami hüsnüniyet göstermiş ve Kıbrıs'ın taksimine razı olmak suretiyle yapabileceğimiz fedakârlığın hududuna varmış bulunuyoruz. Türkiye'nin emniyetinin ve adadaki Türk cemaatinin istikbal ve inkişafının korunması için aldığımız bu kararlı durumu muhafaza olunacağını bir kere daha teyit ederiz” (TBMM ZC. İ 10. C 1. 4.12.1957: 9) ifadeleri yer almıştır. DP hükümeti programı hazırlanırken adadaki gerilim yüksek değildi. Yunanistan'ın Kıbrıs'a sahip olmaması için ya taksim ya da İngiltere'nin ada da tam bir kontrol sağlamasından yana bir tavır Türk kamuoyunda geniş yer bulmaktaydı. Zorlu yönetimindeki Türk dışişleri, Kıbrıs'ın bağımsız ve yönetiminde her iki ulusunda söz hakkının bulunduğu bir yönetim halini alması için mesai harcamışlar ve darbe öncesinde Kıbrıs bağımsız bir devlet olma yolunda ciddi adımlar atılmıştır. Türk kamuoyundaki taksim tavrı Zorlu ve ekibinin başarılarıyla birlikte değişim göstermiştir. Darbenin gerçekleşmesi sonrasında Menderes ile yakın ilişkileri bulunan dönemin Kıbrıs Türk cemaati lideri Dr. Fazıl Küçük'ün gözden düşmesi de kaçınılmaz olmuş, Kıbrıs Barış Harekâtı³⁴ sonrasında bağımsız bir ülke olarak Kıbrıs Türk Cumhuriyetini kuran Rauf Denктаş ismi ön plana çıkmaya başlamıştır. Darbe sürecine dek Kıbrıs'ın bir devlet olması fikrinin geliştirilmesi nedeniyle MBK yönetimi hazırladığı programda Türkiye'nin Kıbrıs politikasında hiçbir değişiklik yapmaz. Programda “ Kıbrıslı soydaşlarımızın, Kıbrıs Cumhuriyeti

³³Anlaşmalar Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Koçak, Cemil (2010). *27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

³⁴Kıbrıs Harekâtı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Eroğlu Hamza (2002). *Kıbrıs Türk Cumhuriyetini Yaratan Tarihi Süreç ve Son Gelişmeler*. ATAM. C 18. Sayı 54. Sf:735-793)

bünyesinde, milletimizden ve hükümetimizden başları dik olarak şeref ve vakarla vazifelerini yerine getireceklerine, mesuliyetlerini alacaklarına ve refah ve saadet içinde yükselip ilerleyeceklerine inanıyoruz” (MBK GNKTT. B 2. O 2. 11.7.1960) ifadeleri yer almıştır. Kıbrıs konusunda yaşanan gelişmelere göre MBK hükümetinin, konuya olan yaklaşımında değişim gözlenmektedir. Bu süreç Kıbrıs’ın 16 Ağustos 1960’da bağımsız bir devlet olarak kurulmasına kadar devam edecektir. Kıbrıs’ın bağımsız bir devlet olması sürecine çalışmamızın sonraki bölümlerinde detaylı bir şekilde bahsedilecektir.

Askeri yönetimin hazırlamış olduğu programın, DP’nin hazırlamış olduğu programa göre daha kapsamlı olduğundan bahsetmiştik. Darbe öncesinde var olan tanınmama çekingenliğini atlatan Gürsel hükümeti, DP’nin aksine programına, Latin Amerika ülkeleri ile ilişkiler, bağımsızlıklarını kazanmak için mücadele veren yerler (ülkeler), Yugoslavya ile ilişkiler, dış borçlar konusunda farklı alanlarda da hükümetin izleyeceği politika hakkında satırlara yer vermiştir. Burada dikkat etmemiz gereken söz konusu konular hakkında DP iktidarı döneminde, hiçbir girişimin olmadığını söylemek yanlış olacaktır. Gürsel Hükümetinin içerisinde bulunduğu konum DP’nin bulunduğu konuma göre oldukça farklıdır. Gürsel Hükümetinin tanınma, yok sayılmama yani meşruluğunu sağlama amacı bulunmaktadır. Meşruluğunun yanı sıra, geçici bir hükümet olup olmayacağı programın ilan tarihinde daha tam bilinmediğinden, birçok alanda fikirlerini beyan etmek zorundaydılar. Söz konusu olan bu hususlara da kısaca değinmemiz gerekmektedir.

27 Mayıs darbesini gerçekleştiren askerler kendilerini, Atatürk’ün mirasçısı olarak görmekle beraber, Kurtuluş Savaşı’nı emperyalizme karşı yapılan başkaldırıların ilki olduğu anlayışına sahiptiler. Bu anlayışın varlığı nedeniyle de bağımsızlık hareketlerine destek verme eğilimindeydiler. Programda bu konu hakkında izlenecek yeni yol haritasını askeri hükümet şöyle çizer; “ Bütün milletlerin barış ve huzur içinde bağımsızlıklarına kavuşmaları, Türkiye’nin en fazla değer verdiği ülkülerden biridir. Bu itibarla, henüz bu amaca ulaşamamış olan memleketlerin karşılıklı anlaşmalar yoluyla gayretlerinin barış içinde gerçekleşmesini görmekten memnun olacağız. Bu arada, nazarımızı bilhassa Afrika Kıtasına çevirmek isteriz.

Bazıları ile daha yakından siyasi münasebetler kurduğumuz Afrika memleketlerinin refah ve huzur içinde gelişmeleri en halisane temennimizdir” (MBK GNKTT B 2. O 2. 11.7.1960) Buradan anlaşıldığı üzere Gürsel Hükümeti bağımsızlık hareketlerinin adil bir şekilde, uluslararası arenada çözülmesinden yana bir tavır takınmaktadır. 2. Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlıklarına uzun iç savaşlar sonrasında kavuşan Afrika ulusları hakkında da görüşler, savunulan programın hazırlandığı 1960 yılı itibariyle Kongo ve Cezayir’de bağımsızlık mücadeleleri devam etmekteydi.

Latin Amerika ülkelerinin milletlerarası siyaset alanında önemlerinin yükseldiğini programında kaydeden Gürsel Hükümeti, bu ülkelerle karşılıklı dostluk kurma isteğindedir. Bunun yanı sıra, dış borçların ödenmesi konusunda gerekli çalışmanın yapılacağından bahseden programın içeriğinde OEEC, Avrupa Para Birliği, Avrupa İktisadi İşbirliği, Ortak Pazar gibi uluslararası organizasyonlar hakkında da bölümler bulunmaktadır.

Gürsel Hükümeti, DP’nin NATO ve CENTO ekseninde geliştirilen dış politikasından farklı olarak, önceden imzalanmış tüm anlaşmaların gerekliliğini yerine getireceği sözü ile birlikte, Türkiye’nin gördüğü alaka nazarında bir tavır sergileyeceği iddiasındadır. Sovyetler Birliği ile kurulacak olan ilişkiler, DP programında NATO ve Batılı müttefiklerin geliştireceği ilişkilere göre şekillendirilmişken, Gürsel hükümetinin dış politikasında Sovyetler Birliği’ne karşı olan yaklaşımında ilk göz önüne alınan, NATO veya müttefiklerin yaklaşımlarından ziyade, komşuluk ilişkisidir. Bu ülke ile olan ilişkiler komşuluk çerçevesinde NATO prensipleri göz önüne alınarak, karşılıklı saygı ve kültürel işbirliği alanında yaşanacaktır. Anlaşılacağı üzere Gürsel Hükümetinin Sovyetler Birliği’den maddi bir beklentisi bulunmamaktadır. Kıbrıs konusunda sürecin getirildiği noktaya sahip çıkılmakta ve sürecin işleyişine mani olacak davranışlardan kaçınılmaktadır. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere her iki programın hazırlanma süreçlerinde uluslararası siyaset oldukça farklı noktalarda olup, DP seçimle iş başına gelmiş ve meşruluğunu demokratik seçimlere dayandırmış bir hükümet iken Cemal Gürsel’in başında bulunduğu askeri hükümet, meşruluk iddiasını tüm Dünya’ya başta müttefiklerine kabullendirme zorunluluğundadır.

2.2. Türkiye’de Dış Politika Tartışmaları

27 Mayıs 1960’da askeri darbe ile iş başına gelen MBK ve MBK’nin kurduğu Gürsel Hükümeti dış politika konusunda DP iktidarından farklı bir yol haritası izlemek istemiştir. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere, Türk yöneticiler bu yeni dönemde, NATO ve CENTO eksenli Dış Politika anlayışına karşı aşırı farklılıklar göstermeden dengeli bir politika izleme yolunu seçmeyi istemiştir. Askeri darbeyi gerçekleştiren kadrolar, anti Amerikancı bir tavra sahip olmamakla birlikte, Türkiye’nin dış politikada daha özgür hareket edebilme kabiliyetinin artırılması gerekliliğinin üzerinde durmuşlardır. Bahsi geçen bu değişim isteği 6 Ocak 1961’de çalışmalarında başlayan Kurucu Mecliste yapılan görüşmelerde ve dönemin basınında da kendisine yer bulmuştur.

DP iktidarını Dış Politikada izlediği yol nedeni ile sıkça eleştiren Forum Dergisi, askeri darbeden 9 ay sonra 15 Aralık 1960 günü “Dış Politikamız Üzerine” başlıklı bir makaleyi okuyucusuna sunar. Makale 27 Mayıs sonrasında Türkiye’nin İç politikada yaşanan gelişmelerinin önemini vurgulayarak başlayıp, darbenin gerçekleştiği günden bu yana dış politika hakkında tartışma yapılmadığına dikkat çeker. Kendisine Dış politika hakkında tartışmaların başlatılması görevini addeden Forum dergisinin ilk dile getirdiği dış politika sorunu Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki anlaşmazlıklardır. Makalede Türkiye’nin Batı ittifakında yer almasının temel nedeninin Sovyetler Birliği’nin yayılcı dış politikası olduğu söylenir. Bu nedenle de Türkiye’nin NATO eksenli bir Dış Politika izlemesinin doğal bir sonuç olduğu vurgusu yapılır (Forum Dergisi 15 Aralık 1960).

Bir başka problem tespiti ise 1947 sonrasında Dünya siyasetinde kendisini göstermeye başlayan Bağlantısızlar hareketi ile alakalıdır. Menderes Hükümetleri 1950’den itibaren Bağlantısızlar hareketi ile mesafeli ilişkiler geliştirmiştir. Bunun nedeni ise Batılı müttefikleri gibi Menderes hükümetinin de Bağlantısızlar hareketini Sovyetler Birliği’nin çıkarlarına hizmet eden bir yapı olarak görmesidir. Bu görüş makalede eleştirilmekle beraber, Bağlantısızlar hareketinin, Sovyetler Birliği’nin amaçlarına hizmet etmediğini amaçlarının kendi siyasal ve ekonomik bağımsızlıklarını elde etmek olduğu söylenir. DP iktidarı döneminde, Bağlantısızlar hareketi ile iyi

ilişkiler geliştirmesi gereken yerde 1955'deki Bandung Konferansında Batılı müttefiklerinin adeta sözcülüğünün yapılması eleştirilmiştir. Bandung Konferansındaki tavrın Türkiye ile Bağlantısızlar hareketi arasında gelişen ilişkilerde belirleyici olduğu söylenmekle beraber, Türkiye'nin Bağlantısızlar ile iyi ilişkiler geliştirmesi için Cezayir'in bağımsızlığı meselesi ve Kongo'da gerçekleşen iç savaş bir fırsat olarak görülmektedir. Türkiye'nin bu iki meselede de alacağı tavrın Bağlantısızlar hareketi üyelerinde mevcut olan kötü imajını giderebileceği hakkında telkinlerde bulunulmuştur (Forum Dergisi 15 Aralık 1960).

Bağlantısızlar Hareketi ile alakalı çözüm önerilerinin sıralandığı yazının devamında Türkiye'nin sömürgecilik vasfı taşıması muhtemel tüm organizasyonlardan uzak kalması gerektiği Orta Doğu halklarına karşı Bağdat Paktında yapılmış olan yanlışların yeniden yapılmaması gerektiği uyarısında bulunulur. Türkiye Orta Doğu devletleri ile arasını düzeltmeli Batı yanlısı politika izlerken komşusu olan Arap devletlerinin Sovyetler Birliği'ne kaymasını da önlemek için bu devletlerle yakın diplomatik ve ticari ilişkiler geliştirmelidir vurgusu yapılırken aynı temennilerin Asya ve Pasifik devletleri içinde geçerli olduğu belirtilir (Forum Dergisi 15 Aralık 1960).

Yukarıda bahsettiğimiz üzere, bu makale de Türkiye'nin Dış Politikasında var olan sorunlar ve bu sorunlara karşı izlenmesi gereken problemler tartışılmıştır. Makalede ağırlıklı olarak değinilen Bağlantısızlar hareketini kapsayan bir politika oluşturulmamış olması bir hatadır. Türkiye bir bağımsızlık savaşı sonrası kurulduğu için Bağlantısızlar hareketi tarafından rol model alınma ihtimalinin barındıran bir devletti ancak Türkiye'nin bahsi geçen 1950 ve 1960 arasında var olan Sovyetler Birliği tehdidine karşı yapabileceklerinin sınırlı olduğunu da unutmamak gerekmektedir. Türkiye Soğuk Savaşın en uç noktalarda yaşandığı bu dönemde müttefiklerine rağmen dış politika hamleleri yapabilecek bir ülke konumunda değildi. Bu nedenle Bağlantısızlar hareketi ile olan ilişkileri, sınırlı bir dostluk ve duygusal bağ olarak öne çıktı. Bağlantısızlar tarafından da Batı yanlısı olarak nitelendirildi ve dışlandı (Fırat 1997: 2).

Türk basınında dış politika tartışmalarının yürütüldüğü bu dönemde iktidarda bulunan Gürsel hükümetinin dış politikası yönlendiren, belki de dış politika anlayışını var eden tek kişi Selim Sarper'dir diyebiliriz. Çalışmamızın önceki bölümlerinde de bahsedildiği üzere Sarper, diplomatlık geçmişi ve Batılı meslektaşları muhatapları ile kurduğu yakın ilişkilerden dolayı dış politika oldukça etkiliydi. 13 Şubat 1961 günü Gürsel hükümetinin gerçekleştirdiği bakanlar kurulu toplantısına konu olan kurucu mecliste dış politikanın tartışılacak olmasından dolayı rahatsızdır. Bakanın bu rahatsızlığının nedeni ise, işine karışılacak olması veya hassas bir dönemden geçen Türkiye'nin dış politika gibi önemli bir konuda fikir ayrılıklarına hazır olmaması olabilir. Sarper, göreve geldiği günden beri böylesi tartışmalara girişmekten kaçınmış, MBK'nin de kendisinin haberi olmadan dış politika hakkında söylemlerde bulunmasından şikâyetçi olmuştur. 22 Şubat 1961 günü Kurucu Meclis'te Dışişleri Bakanlığına tahsis edilecek yeni dönem bütçe görüşmeleri sırasında dış politika hakkında gelebilecek sorular olabileceğini bunları cevaplamak için, kapalı oturum talep edebileceğini bundan çekinmesine rağmen, bu yola başvurmadan başka çaresi olmaya bileceğini söyler (Koçak 2010: 890).

19 Şubat 1961'de yapılan bakanlar kurulunda yine bütçe görüşmeleri sırasında dış politika hakkında sorular sorulması ihtimali konuşulur. Sarper bakanlığının bütçe komisyonu çalışmalarında yapılan bir tartışmayı aktararak gazetelere dış politika hakkında demeç verilmemesi gerektiğini belirtir. Dönemin Milliyet gazetesi yazarı Ömer Sami Coşar İran Türkleri hakkında bakandan bir izahat istemiş, Sarper'de meseleye uzak olmadığını göstermek amacıyla soruyu cevaplamıştır. Buraya kadar Sarper'in şikâyetçi olduğu bir nokta bulunmamaktadır. Toplantı kapalı yapıldığı için Sarper İran Türkleri hakkında geniş bir bilgi verir. Sarper'in aktarımına göre görüşmeden bir gün sonra, Yeni Sabah gazetesinde Sarper'in soruya verdiği cevabın yayınlanmış olması İran'ın Türkiye büyükelçisinin tepkisine neden olmuştur (Koçak 2010: 925). Sarper'in şikâyetçi olduğu durum kapalı bir toplantıdan dışarıya bilgi çıkmış olmasıdır. Sarper'in dış politika konusunda aşırı korumacı davrandığı söylenebilir ancak Sarper'in aktardığı örnekteki gibi darbe sonrasında oluşturulan kurucu meclis üyelerinin de dış politika konusunda hassas davranmayarak, kapalı oturumlar sonrasında basına bilgi aktardıkları görülmektedir.

Bakanlar kurulunda iki defa bahsi geçen Dışişleri Bakanlığının bütçe görüşmeleri 22 Şubat 1961 tarihinde gerçekleşir. Yeni yılda bakanlıkların bütçelerinin ne olacağı ile alakalı yapılan bu meclis görüşmeleri, darbe sonrasındaki süreçte bakanlıkları ve dolayısıyla devletin izleyeceği politikalar hakkında belirleyici tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Meclis görüşmesinde Sarper'e soru sormak, Dış Politika hakkında tavsiyelerde bulunmak amacıyla birçok kurucu meclis üyesi konuşma yapmıştır. İlk konuşmayı yapacak olan gazeteci Sami Derviş Taşman³⁵ dir. Taşman konuşmasında Yugoslavya'dan alınacak göç bedellerinin neden halen dağıtılmamış olmasını Sarper'e sorarken, dış politikada daha şeffaf olunması, dış politika ile alakalı yapılan tartışmalardan ve alınacak kararlardan meclisinde haberinin olması gerektiğini söyler (KUR MEC TD. B 4. O 2. 22.02.1961: 190).

Taşman'dan sonra kürsüye çıkan Bülent Ecevit³⁶ oldukça uzun bir konuşma yapmıştır. Ecevit konuşmasının başında 27 Mayıs askeri darbe bildirisinde bulunan NATO ve CENTO vurgusunu doğru atılmış bir adım olarak değerlendirirken, devamında DP iktidarı dönemindeki dış politika anlayışını değerlendirir. Ecevit, Türklerin Anadolu'ya ayak basmasından sonra Batılı devletlerle olan ilişkilerini bir kader birliği içerisinde hissettiklerini ancak batılı olarak kabul görmediklerini Kurtuluş Savaşından sonra yaşanan gelişmeler neticesinde Türkiye'nin Batılı devletler tarafından kabul gördüğünü belirtmiştir. DP iktidarının son yıllarında ise Batılı devletler ile olan ilişkilerde büyük değişimler ve gerilemeler olduğunu belirtmiştir. DP iktidarında

³⁵Sami Derviş Taşman. 1922 yılında günümüzde Türkiye sınırlarının dışında kalan Vodina kentinde doğdu. CHP genel merkezinde basın danışmanı olarak görev yaptı. 1947'de Ant Gazetesinde yazarlık yapmaya başladı. 1955'de gazetenin ismini Yeni Ant olarak değiştirir. 27 Mayıs Darbesi sonrasında Kurucu ve Temsilciler meclislerinde görev yaptı. Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. (<http://bgc.org.tr/haber/tasman-vefat-etti.html>. 17.05.2018 tarihinde erişildi.)

³⁶Mustafa Bülent Ecevit. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Huzur-u Hümayunda hocalık yapan Kurdizade Mustafa Şükrü Efendinin Torunu ve TBMM VII. ve VIII. Dönem Kastamonu Milletvekilliği yapmış olan Fahri Ecevit'in oğlu olarak 1925 Yılında İstanbul'da doğdu. İlk ve Orta Okul Eğitimini İstanbul'da tamamladıktan sonra 1944 yılında İstanbul'da bulunan Robert Kolejinden mezun oldu. Ankara Üniversitesi Hukuk bölümünden mezun olan Ecevit, 1946-1950 yılları arasında Türkiye'nin Londra Elçiliğinin Basın Ataşeliğinde kâtip olarak çalıştı. 1950 yılında CHP'nin yayın organı olan Ulus gazetesinde yazarlık yapmaya başladı. 1957'de Rockefeller Foundation Fellowship bursunu kazanıp ABD'de bulunan Harvard Üniversitesinde 8 Aylık Orta Doğu ve Sosyal Psikoloji alanlarında eğitim aldı. 1957 seçimlerinde CHP'den ilk kez milletvekili oldu. 27 Mayıs askeri darbesi sonrasında kurulan Kurucu Meclis'te görev aldı. Siyasal kariyeri boyunca 9 defa milletvekilliği yapan Ecevit, 4 defa da Türkiye Başbakanlığı görevini üstlendi. 5 Kasım 2006'da Ankara'ya yaşamını yitirdi. 4 adet şiir kitabı bulunan Ecevit'in 12 adette Türk Siyasal yaşamı ile alakalı kitapları bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Erdoğan Aras (2006). *Ecevit / Umut Adam*. Karma Kitaplar: İstanbul.

Türkiye artık batılılar için sadece askeri amaçların ön planda tutulduğu bir devlet statüsüne konmuştur der. Bu gerilemenin durdurulması ilişkilerin eski haline dönmesi için 27 Mayıs askeri darbesinin bir fırsat yaratıldığını belirtir. Söz ettiğimiz değerlendirmeleri yaptıktan sonra Türkiye'nin bağımsızlık hareketlerini desteklemesi gerektiğinden bahseden Ecevit bu hareketlerle yakın ilişkiler kurulmasınının DP dönemindeki bir başka yanlıştan geri adım atılması manasına geldiğini belirtir. Türkiye'nin batılı dostları ile Orta Doğu ve bağımsızlığına kavuşmak isteyen uluslararası bir köprü olması gerektiğini belirten Ecevit hem Türkiye'nin hem de Orta Doğu ve Bağımsızlık davalarını savunan halkların bağımsız kalabilmenin tek şartı olarak Batılı devletlerle iyi ilişkiler geliştirilmesi olduğunu söyler. DP'nin Dış Politikadaki bir yanlıştan da bağımsızlığı zedeleyen ittifaklar olduğunu söyleyen Ecevit, Bağdat Paktını işe yaramamakla, NATO'yu ve ABD ile yapılan ikili anlaşmaları kolektif barıştan ve eşitlikten uzak olarak eleştirir. Türkiye'nin NATO'yu kapsayan bir Dış Politika inşa etmesi gerektiği söyleyen Ecevit Dış Politikanın konuşulabilir bir yapıda olup sorunlarının şeffaf bir şekilde mecliste tartışılabilir olması gerektiğini belirterek konuşmasına son verir (KUR MEC TD. B 4. O 2. 22.02. 1961: 190-195).

Ecevit'ten sonra söz alan Ömer Sami Coşar³⁷, da gelecek dönemde Dış Politikanın konuşulabilir olmasından bahseder. NATO kapsamında Türkiye'ye yerleştirilen Füze sistemlerinin maliyetlerinin ABD tarafından karşılanması gerektiğine dikkat çeken Coşar, füzelerin kullanılması hakkında Türkiye'ye de tam veto hakkı verilmesi gerek bir anlaşma yapılmasını söyler. Füzelerin yerleştirildiği diğer ülkeler İngiltere ve İtalya'nın böyle anlaşmalara sahip olduğunu belirten Coşar, vatan menfaatinin diğer tüm meselelerden önce geldiğini belirterek konuşmasını tamamlar (KUR MEC TD. B 4. O 2. 22.02.1961: 195-196).

Bütçe görüşmelerinin son söz alan isim hali ile Sarper olur. Sarper, konuşmasına 11 Temmuz 1960'da ilan edilen hükümet programını hatırlatarak başlar ve kendisinin

³⁷ Ömer Sami Coşar. 1919'da İstanbul'da doğdu. Galatasaray Lisesinden mezun olduktan sonra 1941 yılında Anadolu Ajansında gazeteciliğe başladı. Son Posta, Cumhuriyet, Milliyet, ve Yeni İstanbul gazetelerinde muhabirlik ve yazarlık görevlerinde bulundu. 1950 ve 1960 yılları arasında dış politikayla alakalı yazıları ile ön plana çıktı. 1984 yılında Mersin'de vefat etti. Ayrıntılı Bilgi için Bkz. Eken Ahmet (2002). "Bir Sürgünün Hikayesi". *Virgöl Dergisi*. İstanbul.

de hükümetinin de dış politika anlayışının programla birlikte ilan edildiğine dikkat çeker. Dış Politikadaki amaçlarının “*yurtta sulh cihanda sulh*” olduğunu belirten Sarper, bu amacın gerçekleşmesi için sadece Türkiye’ye değil bütün dünya uluslarına da görev düştüğünden bahseder.

Konuşmacıların dikkat çektiği Bağımsızlık mücadelelerine destek verilmesi gerekliliği hakkındaki düşüncelerini şu sözler ile dile getirir; “Memleketimiz, istiklal ve hürriyet için didinen bu milletlere karşı yakınlık hissetmektedir. Bütün temennimiz, onların serbestçe inkişafına mani olan faaliyetlere tevessülden içtinap olunmasından ve ancak serbest iradeleri neticesinde arzu edecekleri ve şüphesiz ki, muhtaç oldukları iktisadi ve bilhassa teknik yardımda bulunulmasından ibarettir”(KUR MEC TD. B 4. O 2. 22.02.1961: 200). Sarper bu sözleri dile getirmeden önce Birleşmiş Milletlerin bağımsızlık mücadeleleri ile alakalı faaliyetlerine dikkat çekerek bu faaliyetlerin Türkiye tarafından destekleneceğini belirtmiştir. Sarper burada bağımsızlık mücadelelerine sempati duyduklarını kabul ederken BM’nin atacağı adımların haricinde de adımlar atılmayacağını belirtmektedir.

Konuşmasının ilerleyen kısımlarında 27 Mayıs sonrasında izlenecek dış politikanın temel anahtarlarının dürüstlük ve samimiyet ilkelerine dayanacağını söyleyen Sarper, Türkiye’nin de diğer devletler gibi izleyeceği dış politikadaki temel hedefinin milli çıkarlar olacağını da belirtir. Bakan Selim Sarper konuşmasının devamında NATO ile ilişkiler hakkında geçmişte olduğu gibi şimdide hiçbir değişim olmadığını belirtirken, diğer NATO üyelerine göre Türkiye’ye eşit bir tavır takınılması hakkında ise gerek görüldüğünde mukavemet edildiğini ve edileceğini belirtir. Orta Doğu ülkeleri ve Latin Amerika ülkeleri ile olan ilişkiler hakkında ise yakın dostluk ilişkileri geliştirilmek istediğinden bahseden Sarper, amaçlarının yine yurtta sulh cihanda sulh olduğunu belirtir (KUR MEC TD. B 4. O 2. 22.02.1961: 200 - 202).

Sarper, konuşmasında Yugoslavya ile olan ilişkilere üstün körü bir şekilde değinmekle birlikte kendisinden önceki konuşmacıların özellikle şikâyetçi oldukları Dış Politika tartışmalarının ve sorunlarının açık bir şekilde tartışmaya açılması hakkında

hiçbir görüş bildirmemiştir. Yukarıda da belirttiğimiz üzere Selim Sarper Türkiye Dışişleri Bakanı olarak göreve başladığı günden itibaren, dış politika hakkında mecliste, basında ve farklı mecralarda konuşulmamasından yana bir tavır sergilemiş, bakanlık görevi boyunca da uygun görmediği adımlara karşı tavrını göstermiştir. Şubat 1961’de yaşanan bu süreçte Selim Sarper Türkiye’nin dış politikasını tek başına yönetmeye devam etmiştir.

Selim Sarper, Şubat 1961’deki kendisince bu zor süreci geçici olsa da atlattır. Forum dergisi 15 Mart 1961 tarihli sayısında yeniden Dış Politika hakkında bir makale yayınlamış, bu makale bir önceki makaleye nazaran birçok konuya değinen bir makale olmuştur. Bu makaleden de anlaşılmaktadır ki Türk basını dış politika konusunda yeni çalışmalar üretmek, fikirlerini gerekli mercilere duyurmak ve en önemlisi Türkiye’nin dış politikasına etki etmeyi istemektedir. Makalenin adı “ Gene Dış Politikamız” olup, Aralık ayında yine Forum dergisinde çıkan makaleyi hatırlatarak dış politika hakkında tartışma açılması gerektiğine dikkat çekip, Türkiye’nin gelecekteki süreçte Sovyetler Birliği ve Çin Halk Cumhuriyetine karşı takınması gereken tavrılardan bahsedilmiştir (Forum Dergisi 15 Mart 1961).

Sarper, Gürsel Hükümetindeki bakanlığı süresince MBK ile dış politika konusunda defalarca tartışma yaşamış, kendisinden habersiz atılan adımlardan rahatsız olmuştur. Türkiye’nin Dışişleri Bakanlığını kabul ettiği günden itibaren birden fazla sorunla boğuşan Sarper MBK’nin kendisini kimi zaman ezip geçmesinden rahatsız olduğu için Haziran ayında istifa kararı alır. 4 Haziran 1961 günü Dışişleri bakanlığı konutunda istifa dilekçesini hazırlayarak Cumhurbaşkanlık Köşküne yollamıştır (Akis 10 Haziran 1961). İstifanın nedeni Selim Sarper’e sorulduğunda sağlık sorunlarını bahane etmesine rağmen çalışmamızda belirttiğimiz üzere, Sarper, MBK ile dış politika konularında anlaşmazlıklar yaşamaktaydı. Elbette bu sorun sadece Dışişleri Bakanlığını kapsamayan bir sorun olmakla birlikte, dış politikada yaşanan olaylar yüzünden Sarper nezdinde ağır sorunlara neden oluyordu. Sarper’in bu istifa girişimi basında olduğu gibi ABD’li yetkililer dikkat çekici olmuştur. Sarper’in istifasını geri alması için ABD Dışişleri Bakanı Rusk’ın isteği ile görevlendirilen, ABD Büyükelçisi Hare ile bir görüşmesi olmuştur. Hare bu görüşmede Sarper’in istifasının NATO camiası için üzücü

ve olası aksiliklere neden olabileceğinden geri almasını telkin eder (Akis 10 Haziran 1961). Sarper istifasını, Hare ve devlet başkanı Gürsel ile olan görüşmeleri sonrasında geri alsa da bu istifa girişimi dış politika konusunda MBK ile görüş ayrılığı yaşandığının açık bir göstergesidir.

2.3. Darbe Öncesinde Türk-ABD İlişkileri

Türkiye’de askeri darbenin gerçekleşmesi sonrasında, ABD ile yeni Türk hükümetinin ilk teması yukarıda değindiğimiz gibi 28 Mayıs 1960 günü ABD büyükelçisi Warren ’in Cemal Gürsel ve Selim Sarper ile görüşmesiyle sağlanmıştır. Görüşme de Türkiye’de askeri darbe gerçekleştirenlerin Amerikan karşıtı olmadığı vurgulanmış, ABD ile müttefiklik ilişkisinin daha sıkı bir şekilde geliştirilmesi gerektiğini MBK lideri Gürsel tarafından dikkat çekilmiştir. Bu görüşme öncesinde elçi Warren ’la görüşen Dışişleri Bakanı Sarper, MBK içerisindeki etkisini güçlendirmek için Amerikalı diplomattan yardım istemiştir (FRUS 1951-1960:845).

DP iktidarı yıllarında Türkiye ABD ilişkilerini etkileyen önemli faktörlerden biri ABD başkanı Eisenhower³⁸ tarafından oluşturulan Eisenhower doktrindir³⁹. 5 Ocak 1957’de ortaya çıkan doktrin ABD’nin Orta Doğu’da İngiltere’nin nüfuzunu kaybetmesi üzerine daha etkin olması amacını taşımaktaydı. Orta Doğu’da İngiltere’nin gerilemesi Sovyetler Birliği’nin bölgeye hâkim olması için bir fırsat yaratmaktaydı. Süveyş Krizi sırasında Sovyetler Birliği Mısır’a gönüllü asker yollayacağını ilan etmesi, İngiltere, Fransa ve İsrail’e ultimatolar vermesi Arap devletleri tarafından takdir ile

³⁸ Dwight D. Eisenhower. 14 Ekim 1890’da ABD’nin Teksas Eyaletinin Denison şehrinde dünyaya gelmiştir. 1915 yılında West Point Askeri akademisinden tankçı Teğmen olarak mezun oldu. 1. Dünya Savaşı sonrasında Yüzbaşı oldu. 2. Dünya Savaşı sırasında Tuğgeneral Rütbesinde ABD’nin Avrupa’daki ordularının başkumandanlığına atandı ve 2. Dünya Savaşının gidiş hattını değiştiren Normandiya çıkarmasını planlayıp yönetti. 1948 yılında Amerikan ordusundan Orgeneral rütbesi ile emekliye ayrıldı. 1951 yılında NATO genel komutanı olarak görev yaptı. 1952’de bu görevinden istifa edip 1953’de ABD’nin 34. Devlet başkanı oldu. Bu görevi 1961 yılına dek sürdürdü. 28 Mart 1968’de Washington’da öldü. Ayrıntılı Bilgi İçin bkz. (<https://www.whitehouse.gov/about-the-white-house/presidents/dwight-d-eisenhower/> 17.04.2018 tarihinde erişildi.)

³⁹ Eisenhower Doktrini tam metni için bkz. (https://www.eisenhower.archives.gov/education/bsa/citizenship_merit_badge/speeches_national_historical_importance/eisenhower_doctrine.pdf 17.04.2017 tarihinde erişildi.)

karşılıyor, Sovyetler Birliği' ne karşı, Arap devletlerinin sempatisini yükseltiyordu (Gönlübol ve Ülman 1993: 287 288). Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'da nüfuz alanı bulmasını engellemek amacıyla Eisenhower, ABD kongresine, Orta Doğu devletlerinin bağımsızlıklarını koruyabilmelerine yardım etmek için ABD'nin ekonomik ve askeri yardımlar yapmasını istemiştir. Verilecek bu yardımlar sadece maddi yardımlar da olmayacaktır. Taraflardan birinin talebi, olması halinde komünizm tehditti altında olan herhangi bir ülkeye ABD askerinin silahlı çatışmalara müdahale için yollanmasını da içermektedir. Kongre Başkan Eisenhower'ın isteğini değerlendirmiş ve 9 Mart 1957'de ABD senatosu Başkan'a istediği yetkileri vermiştir (Gönlübol ve Ülman 1993:288). Doktrin, ABD'nin Orta Doğu siyasetinde bir dönüm noktası olmuştur. Orta Doğu'da Sovyetler Birliği'nin nüfuzunun artmasına karşı atılan bu adım Türkiye-ABD ilişkilerinde yeni bir dönemin kapılarını açmıştır. ABD'nin Orta Doğu'ya yönelik olası bir askeri müdahalesinde Türkiye topraklarının Jeopolitik durumu önem kazanmıştır. Bu önemin bir getirisi olarak Türkiye'de bulunan ve 1954 yılında NATO kapsamında inşa edilen İncirlik üssü ve diğer askeri üsler yenilenmiş, bu üslerin artık NATO kapsamı dışında da kullanımına izin verilmiştir. Türkiye, Eisenhower doktrinini kabul etmesi Arap devletleri ve Sovyetler Birliği ile gerginlik yaşayacağı yeni bir süreç girmesine neden olmuştur (Merih 2006: 184). Türkiye doktrinle birlikte ABD'nin Orta Doğu siyasetinde vazgeçemeyeceği ortağı olmuş, 1954 yılı itibariyle azalan ABD askeri yardımları yeniden çoğalmıştır.

1950 – 1957 yılları arasında Batılı müttefikleri ile iyi geçinen, bölgesinde Batılı müttefikleri ile stratejik savunma çalışmalarında ön planda yer alan, Türkiye ile ABD ilişkileri daima sıcak ve yakından olmuştur. Kıbrıs meselesi gibi özel hassasiyet gösteren meseleler dışında DP-ABD ile olan ilişkilerine daima özen göstermiştir. Menderes hükümetleri döneminde, Türkiye dışişlerinde hâkim olan dış politika yaklaşımının önceliği güvenliğin sağlanmasıydı. Batı cephesinde yer almak bu anlayışın bir getirisi olarak yorumlanabilir. Bunun yanı sıra Müttefiklerden sağlanacak olan ekonomik yardım da, Batı cephesinde yer alan Türkiye için önemli bir yarar sağlamıştır. Değişen uluslararası ilişkiler Türkiye'nin Müttefiki olduğu ülkelerinde dış politika yaklaşımlarını değiştirmiştir. ABD'nin ve Batılı devletlerin Sovyetler Birliği' ne karşı yaklaşımlarının değişmesi, Türkiye'de oldukça endişe ile karşılanmıştır. DP, Sovyetler

Birliği' ni sadece kendisine karşı değil tüm dünyaya karşı oluşabilecek bütün tehditlerin merkezi olarak görmekteydi. Menderes hükümetleri, Büyük Okyanustan Asya ortalarına kadar uzanacak bir güvenlik çizgisinin tamamlanması noktasında, bölgesel bir oyuncu olarak üzerine düşeni yapmaktan daha fazlasını gösterme niyetindedir (Seyidi 2011: 2-3-4). 1956 -1957 yıllarına gelindiğinde ise Dünya'da yaşanan siyasal gelişmeler Türkiye'nin dış politikasında değişim göstermesine neden olmuştur. Bu değişimin en büyük nedeni Sovyetler Birliği ile ABD arasında yaşanan diplomatik olaylardır.

Almanya'nın, 7 Mayıs 1945'de mtfevik devletlere teslim olmasından sonraki süreçte Dünya iki ayrı kutuplu bir siyasal yaşam eksenine girmiştir. Batılı devletlerin liderliğini üstlenen ABD ile Doğu Bloğu olarak adlandırılan Sovyetler Birliği yesi devletlerarasında her an silahlı çatışmalara dönebilme ihtimali olan bir gerginlik süreci başlamıştır. Bu sürece "Soğuk Savaş"⁴⁰ ismi verilmiştir. Sovyetler Birliği'nin 25 Aralık 1991'de dağılmasına kadar devam eden Soğuk Savaş'ta Sovyetler Birliği ve ABD silahlanmaya önem göstermişlerdir. Silahlanmanın nedeni ise her iki ülkenin olası bir savaşta birbirlerine üstün gelme ihtiyacından ileri gelmektedir. Teknolojik gelişmeleri hızla devam etmesi, Sovyetler Birliği ile ABD'nin karasal sınırlarının uzaklığının önemini yitirmesine neden olmuştur. Nükleer Silah geliştirilmesinde başlayan yarış ise "Dehşet Dengesi" ismi verilen sürecin başlangıcına neden olur. Dehşet Dengesi, Sovyetler Birliği ve ABD'nin ellerinde bulunan silahlarla, birbirleri ile yapacakları bir savaşta, dünyanın yok olma ihtimalini doğurduğu için Soğuk Savaşta yeni bir dönem olan Yumuşama dönemi getirmiştir. Yumuşama dönemi incelendiğinde her iki lider ülkenin var olan sorunlarını müzakere ederek çözme eğiliminde oldukları görülmektedir. Söz konusu bu dönem 1945'den itibaren devam eden psikolojik savaşın gerginliğini azaltacak, iki kutuplu dünya devletlerinin birbirleri ile sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkiler geliştirmelerine imkân tanıyacaktır.

⁴⁰ Soğuk Savaş'ın başlangıç tarihi ile alakalı net bir tarih hakkında kesin bir görüş birliği olmamakla birlikte 2.Dünya Savaşının sona ermesi sonrasında gelişen olaylar (Almanya'nın Mtfevik devletler arasında paylaşılması gibi) Soğuk Savaşın başlangıcı kabul edilebilir. Soğuk Savaş Dönemi ile alakalı ayrıntılı bilgi için bkz. Gaddis, John Lewis (2015). *Soğuk Savaş Pazarlıklar, Casuslar, Yalanlar, Gerçek*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. Ve Acar Cemal (2007). *Soğuk Savaş – Süper Glerin Hakimiyet Kavgası*. İstanbul: Ötüken Neşriyat. Veya Merih Turgay (2006). *Soğuk Savaş ve Türkiye (1945 - 1960)*. İstanbul: Ebabil.

Yumuşama döneminin başlamasının tek nedeni silahlanma yarışı değildir.¹⁴ Şubat 1956'da başlayan Sovyetler Birliği Komünist Partisinin 20. Kongresinde alınan kararlar artık Sovyetler Birliği'nin "barış ile rekabet" ve "barış için bir arada yaşama" politikalarına geçmesini sağlamıştır (Akalin 1999:92). Sovyetler Birliği'nin dış politikasında değişim göstermesinin yanı sıra Doğu Blok'u ülkelerinin yavaş yavaş Moskova merkezli sosyalizmden uzaklaşarak kendilerine özgün sosyalist yaklaşımlar geliştiriyor olmaları da yumuşama döneminin bir başka nedenidir. Sovyetler Birliği'nin artık kapitalist devletleri yıkma politikasından geri adım atıp, sosyalizmi dünya barışı içerisinde inşa etme kararı alması Batılı devletlerin Sovyetler Birliği üyesi ülkeleri yeni bir ticari pazar olarak görmelerine neden olmuştur. Türkiye'nin yaşanan bu gelişmeler içerisinde kendi dış politikasında değişim göstermesi gerekliliği duyulmuştur. Türkiye'nin de yeni ticari ilişkiler geliştirmesi açısından Sovyetler Birliği ülkeleri ile ithalat ve ihracat yapması yararına olacaktı. Burada belirtmemiz gereken en önemli unsur ise 1956 yılında gerçekleşen bu yumuşama döneminin başlangıcı sadece Avrupa kıtası ile sınırlı kalmış olmasıdır.

Türkiye, Batılı müttefikleri tarafından yumuşama döneminde Sovyetler Birliği'nden geri durduğu için eleştirilirken bir noktayı gözden kaçırmamalıyız. Avrupalı devletler ile Sovyetler Birliği arasında bir yumuşama olduğu doğrudur ancak bu yumuşamanın Orta Doğu için geçerli olup olmadığını da bilmekte yarar vardır. Sovyetler Birliği batıya karşı yumuşak bir tutum sergilerken, Orta Doğu'da Soğuk Savaş koşullarına uygun uygulamalara devam etmekteydi. Bunlara örnek vermek gerekir ise Suriye'nin Sovyetler Birliği desteğini alan Mısır ile birleşerek kurduğu Birleşik Arap devletinin varlığı ve Irak'ta 14 Temmuz 1958'de meydana gelen Sovyetler Birliği destekli askeri darbe⁴¹ olabilir. Görüldüğü üzere Türkiye'nin 1958 ve 1959'da güney sınırlarında meydana gelen bu hadiselerden dolayı Sovyetler Birliği'ne karşı tutumunu hızlıca değiştirmesine imkân bulunmamaktadır.

⁴¹Irak'ta 1921'de İngiltere desteği ile Faysal bin Hüseyin tarafından kurulmuş olan Haşimi ailesinin monarşisine karşı yapılan darbe. Darbeyi gerçekleştirenler Irak ordusunda görevli General Abdülkerim Kasım ve Albay Abdüsselam Arif'tir. Darbeci Iraklı askerler 1952'de Mısır'da yaşanan Hür Subaylar darbesinden etkilenmişlerdir. Darbe sonucunda Kral II. Faysal, kralın amcası Prens Abdülillah ve birçok monarşi mensubu öldürüldü. Yaşanan Darbe sonrasında İngiltere ve ABD bağımsızlıklarını tehlikeye girdiği gerekçesi ile Ürdün ve Lübnan'a askeri birlikler yolladı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bozkurt Abdülgani (2016). "Monarşiden Cumhuriyete 1958 Irak Darbesi" .*Orsam*. C. 8 S. 76. Sf. 40-43. Ankara.

Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı bakış açısını kolay değiştirememesi ve askeri yardımlar konusundaki taleplerinin nedeni ise Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'da arttırdığı etkinliğine bağlayabiliriz. Sovyetler Birliği'nin Süveyş krizini fırsat bilerek Orta Doğu'da atılımlarda bulunması, Türkiye ve ABD tarafından ciddi bir tehdit olarak algılanmıştır. Bu bağlamda bakıldığında Türkiye, ABD dış politikasında önemli bir yer arz eden Komünizmin Ortadoğu'da yayılmasına engel olma anlayışına sahiptir. Sovyetler Birliği'nin bu siyasi atılımları ABD'nin ve Türkiye'nin ortak paydada buluşmasına neden olmuş, Türk - Amerikan ilişkilerinde 1959 yılı en iyi yıl olarak tarihe geçmiştir. Bu yıl içerisinde ABD Başkanı Eisenhower geniş bir heyetle Türkiye'yi ziyaret etmiş, Türk halkı bu ziyarete oldukça ilgi göstermiş ve ziyaret sonrasında 5 Mart 1959 yılında Türkiye ABD ile ikili anlaşma imzalamıştır (Seydi 2001: 4). 1959 yılında imzalanan bu anlaşma göre Türkiye olası bir saldırıda ABD'nin tam desteğini alıyordu.

1959 yılı itibariyle Türk - Amerikan ilişkileri müttefiklik ve bölgesel stratejik iş birlikleri gibi kavramlar içerisinde devam ederken, Türk Dışişleri bürokratlarının ABD'den başka bir alternatif oluşturmaya çalıştıklarını gözlemliyoruz. Türk Dışişleri, değişen dünyada artık iki kutulu dünya politikasının sona erdiğinin farkına varmış, Sovyetler Birliği ile de ilişkilerin en azından komşuluk ekseninde yeni bir dönem açılması gerektiğini göz önüne aldılar. Prof. Dr. Çetin Yektin, bir çalışmasında Türk Dışişlerinin o dönemki Sovyetler Birliği yaklaşımına dair bir anekdot aktarmıştır. Yetkin, çalışmasından gazeteci Kemal Bağlum'dan alıntılar yaparak meseleyi bizlere açıklamaya çalışmıştır. Yetkin;“ Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu 1959 sonlarına doğru Amerika'dan 20 milyon dolarlık ek bir yardım istemi için Washington'a gelmişti. Zorlu Amerika'nın Türkiye'ye karşı takındığı yeni durumdan söz ederken Bizim en büyük hatamız kayıtsız şartsız Amerika'ya tabi olmamız. Böyle bir politika sonsuza kadar devam edemez. Türkiye sırtını Amerika'ya dayamakla hiçbir sonuca varamaz. Türkiye NATO ve Amerika'nın yanı sıra Üçüncü Dünya ülkeleri ve Sovyetler ile belli ölçüde ve Türkiye çıkarları doğrultusunda yeni bir politika izlemek zorundadır. Bu girişimlerin özellikle Amerika'yı rahatsız ettiğini biliyorum.” (Yetkin 1995: 62-63). Zorlu'nun bu sözlerinden de anlaşıldığına göre Türkiye, Amerika ile yollarını keskin bir şekilde ayırmadan, dış politikasında yeni atılımlar niyetindedir. Sovyetler Birliği ile

Türkiye'nin yakınlaşma süreci 27 Mayıs askeri darbesi öncesinde sözünü ettiğimiz bu fikirlerle gelişmiştir.

Sovyetler Birliği haricinde söz konusu meselenin diğer bir odağı olan Üçüncü Dünyacı Hareketlerdir dönmekte yarar görmekteyiz. ABD ile olan ilişkiler oldukça iyi giderken, Türkiye Dış Politikasında, Üçüncü Dünya devletleri⁴² ile de geliştirilebilecek yeni ilişkilere yer verme ihtiyacı duydu. Soğuk Savaş döneminde yumuşama başlamasının bir getirisi olarak Türkiye'de, müttefikleri gibi söz konusu bu devletlere yavaşta olsa ilişki kuralıydı. Üçüncü Dünya Devletleri topluluğu ile Sovyetler Birliğine'ye karşı tüm müttefiklerinin yaklaşımlarının değişmesi Türkiye'nin de söz konusu devletlerden uzak durmaması gerektiği manasına gelmekle beraber, Türkiye'nin özellikle üçüncü dünya hareketiyle ilişkiler geliştirmesinin önünde oldukça büyük engeller bulunmaktaydı. 1955 yılında Bandung'da gerçekleşen konferanstaki Türk delegelerinin tutumunun yol açtığı tartışmalar bu engellere örnektir. Türkiye delege heyeti başkanı Fatin Rüştü Zorlu Konferans boyunca, Tarafsızlık ilkesinin aslında komünist odaklara yardım edecek bir tehlike olduğundan bahsetmiştir. (Akşam 25 Nisan 1955) Hindistan başkanı Nehru'nun başlıca amacı liderlik bunalımında olan üçüncü dünya ülkeleri içerisinde öncelikle kendi ülkesini öne çıkarmaktı. Nehru, toplantı boyunca söyleminde sadece NATO üyesi devletlerin sömürgecilikten dolayı suçlu olduklarını ileri sürerken, Fatin Rüştü Zorlu Sovyetler Birliği yayılcılığının da bir sömürgeleştirme hareketi olduğunu ileri sürmüştür. Zorlu'nun bu tavrı sayesinde toplantıda sadece Batılı devletlerin yaptığı sömürgecilik hareketi kınanmayıp, tüm dünyada var olan sömürgecilik hareketi kınanmıştır (Seyid 2011: 5). Türkiye Bandung Konferansı sırasında izlediği politika ve ortaya koyduğu tavırla Batı ittifakının yani NATO'nun bir nevi temsilcisi olarak yer almış olması, 1958'e gelindiğinde Türkiye'nin Bağlantısızlar hareketi olarak isimlendirilen bu yapı ile olan ilişkilerin güçlendirilmesi konusunda oldukça büyük bir engel teşkil etmiştir.

⁴²Ayrıntılı Bilgi için Bkz. Sönmezoğlu, Faruk (2009). *Bağlantısız Üçüncü Dünyadan Çevre Ülkelerine*. İstanbul: İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi". Yada: Şahin, Mehmet. Sarı, Buğra. (2017) 1960-1980Dönemi Türkiye'nin Üçüncü Dünya ve İslam Ülkeleriyle İlişkisi. İstanbul: "Akademik Ortadoğu Dergisi". Cilt 11. Sayı 2.

Bağlantısızlar hareketi ilişkilerinde iyileşmenin ilk adımı olarak, Türkiye Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın TBMM'de 1 Kasım 1959'da yaptığı konuşma sayılabilir. Bayar bu konuşmasında, Arap halklarının bağımsızlık mücadelelerinin desteklenmesinden bahsederek dolaylı olarak Bağlantısızlar hareketine de göndermelerde bulunarak ilişkilerin iyileştirilmesi konusunda ilk adımı atmıştır (TBMM ZC. İ 1. C 1. 1.11.1958: 6-11). Bayar'dan sonra Dışişleri Bakanı Zorlu Hindistan devlet başkanı Nehru'yu Türkiye'ye davet ederek bağlantısızlarla Türkiye arasında buzları eritmeye çalışmıştır. Bu ziyaret oldukça önemsenmiştir. Nehru'nun Türkiye'yi ziyaret ettiği dönemde DP karşıtı gösterilerin yükseldiği döneme denk gelmiştir. Bağlantısızlar ile kurulabilecek olan yeni ilişkiler darbenin gerçekleşmesi ile kesintiye uğramıştır. Bandung konferansında yaşananlar her ne kadar da Türkiye'nin önünde engel olsa da bu girişim ABD'den bağımsız bir dış politika izlemek için yapılan çalışmalarındadır.

1959'de İmza edilen Türk–Amerikan Garanti anlaşması, (İkili anlaşma olarak da bilinmektedir.) Türkiye ile Amerika arasındaki bağların artık müttefiklik ilişkisinden bir adım öteye bir nevi kader birliğine taşımıştır. Bu anlaşmaya Türkiye'deki muhalefet “dolaylı tecavüz” tabiri nedeni ile sert bir şekilde karşı çıkmıştır. CHP ve diğer DP muhalefeti söz konusu tabirin, kendilerine karşı atılmış bir adım olarak yorumlamışlardır. Dönemin Türk basınında çıkan bir yazıdan görmekteyiz ki DP karşıtı muhalefetin bakış açısı şöyle görülmekteydi; “Akla gelen ve gelmiş olan ihtimal, ister istemez şu oluyor: Acaba bazı DP sözcüleri de İran Hükümdarının düştüğü telaşın içinde midir? Bunların kanaatince DP silahsız olarak ve en meşru şekilde haklarının kendisine tam olarak iadesini isteyen bir çoğunluk kitlesini dahi, icabında Milletlerarası Komünizme bağlı diye gösterip Birleşik Amerika'nın müdahalesini davet etmek kararında mıdır ” (Akis 10 Şubat 1960: 23). Anlaşılacağı üzere bu anlaşmadan dolayı Türkiye'de DP muhalefeti oldukça sert bir tavır takınmıştır. Devam eden süreçte yükselen siyasal gerginlikler sonrasında meydana gelen askeri darbe DP iktidarının dış politikasını rafa kaldırmıştır.

2.3.1. 27 Mayıs Askeri Darbesi ve ABD İlişkisi

27 Mayıs askeri darbesi ile ABD'nin herhangi bir ilişkisinin bulunup bulunmadığı darbenin gerçekleşmesinden bu yana tartışılan bir konudur. Dönemin ABD belgeleri incelendiğinde, Mayıs 1960 başında Washington ile Ankara'daki ABD büyükelçiliği arasında sıklaşan görüşmelerden anlaşılmaktadır ki ABD'li yöneticiler Türkiye'de olası bir darbeden şüphe duymalarından dolayı Türk ordusunun meselelere, eylemlere karşı bakış açısını öğrenmeyi istemektedirler. 1 Mayıs 1960 günü İstanbul'da bulunan ABD Dışişleri Bakanı Herter'e⁴³ Washington'dan yollanan bir telgrafta Türkiye'de yaşanan olayları ile Güney Kore'de yaşanmış olaylarla kıyaslamalar yapılırken, Başbakan Menderes'in muhaliflerine karşı takındığı sert tavrı nedeni ile eleştirilmektedir. Telgrafta Türkiye'de meydana gelen olayların nedeni olarak; “ Türkiye'de son günlerde meydana gelen olayların uzun dönemdeki köklerinin Menderes'in muhalefet hoşgörüsüzlüğünde ve Bayar-İnönü kişisel düşmanlığında aramak gerektiği” (FRUS 1958-1960: 834-835) belirtilmiştir. Telgrafın devamında ABD'li yetkili çekincelerden bahsetmektedir. Bu çekincelerin başında Menderes'in muhalefet liderlerine karşı daha sert tavır alabileceği ve Türkiye'de meydana gelen olayların dolaylı olarak anti Amerikancı bir tavır alabileceği ve CHP'nin yer altına çekilip sivil itaatsizlik yapmaları için halkı yönlendirebileceğidir. Ancak çekinceleri gideren nokta ise eylemler sırasında Türk ordusunun eylemcilerin yanında tavır almıyor oluşudur (FRUS 1958- 1960: 834-835). 6 Mayıs 1960 günü Büyükelçi Warren tarafından ABD Dışişleri bakanlığına yollanan diğer bir telgrafta 1 Mayıs günü yollanan telgrafi destekler niteliktedir.

⁴³Cristian Herter, 28 Mart 1895'de Paris Fransa'da doğdu. Fransa'da bulunan École Alsacienne'de (Alsas Okulu) 1901 -1904 arasında eğitim gördü. Eğitimine 1904 ve 1911 arasında ABD New York'ta bulunan Browning School'da devam etti. 1911 – 1915 yılları arasında Harvard Üniversitesindeki eğitimini tamamladıktan sonra 1916'da İç Mimarlık üzerine Yüksek Lisans yaptı. Amerikan Dışişlerinde 1917 yılında çalışmaya başladı. Berlin ABD başkonsolosluğunda görev yaparken Mainz şehrinde olası casus olduğu şüphesiyle tutuklandı. 1919 Paris Barış Konferansına ABD delegesi olarak katıldı. 22 Nisan 1959'da ABD Dışişleri Bakanı oluncaya kadar ABD Dışişlerinde çeşitli görevlerde bulundu ve 30 Aralık 1966'da Washington'da yaşamını yitirdi. Ayrıntılı Bilgi İçin bkz. (https://eisenhower.archives.gov/Research/Finding_Aids/pdf/Herter_Christian_Papers.pdf. 22.04.2018 tarihinde erişildi.)

Büyükelçi Warren telgrafta Türk Dışişleri Bakanı Fatih Rüştü Zorlu ile bir telefon görüşmesi yaptığından bahseder. Zorlu ile yaptığı görüşmesinden dolayı Warren bazı değerlendirmelerde bulunur. Warren'in aktarımına göre Bakan Zorlu, Mayıs 1960 itibariyle başlayan protestoların gün geçtikçe azaldığını belirtir. Elçi Warren, halkı galeyana getiren İsmet İnönü olmamakla beraber bu işi yapanların Coşkun Kırca ve İnönü'nün damadı Metin Toker gibi " ilkesiz" adamlar olabileceğini söyler. Fatih Rüştü Zorlu'nun kendisinden İsmet İnönü ile Amerikan gazetecilerinin görüştürülmemesini rica ettiğini söyleyen Warren bu ricayı yerine getirmek için gazetecilerle iletişim kurduğundan bahseder. Gazeteciler, Warren'e; " ABD basınının üyeleri olan bizler, işimizi nasıl yapacağımız konusunda sizden gelecek herhangi bir yönlendirmeye gerek duymuyoruz." cevabını verdiğini Washington yönetimine iletir (FRUS 1958-1960:836-837). Zorlu, İsmet İnönü'nün basınla yapacağı bir söyleşi de vereceği demeçler doğrultusunda Türk halkını, DP yönetimine karşı kışkırtabileceğinden çekinmektedir. Görüşmenin devamında Warren, Zorlu'ya ABD yönetiminin meydana gelen olaylar karşısında ki tavrının tarafsızlık olduğunu, yabancı bir ülkenin bu tür siyasal sorunların çözümünde yardımcı olamamasının en doğrusu olduğunu söyler. Warren ve Zorlu arasındaki görüşmenin Warren tarafından anlatıldığı bu telgrafta ABD yönetiminin olaylara dahil olmak istemediğini açıkça söylediği görülmekte. Bunun nedeni olarak ise yaşananların iç politikası meselesi olmasına bağlar. (FRUS 1958-1960: 837).

Görüldüğü üzere ABD'li elçi Zorlu'ya bahsettiği "tarafsızlık" tavrı ile bu yaptığı çelişmektedir. Elçinin gazetecilere İnönü ile görüşmemelerini söylemesi belki de Warren'in kendi inisiyatifinden dolayı olmuş olabilir. Telgrafta, Türk ordusu ile alakalı olarak Elçi dönemin Genel Kurmay Başkanı Erdelhun'un gösterilere karşı tavrından bahsetmiş olması da Türk ordusunun DP muhalifleri ile iş birliği içerisinde olmadığı değerlendirilmesine nedeni olmuştur. 27 Mayıs hareketinin Türk ordusundaki emir komuta zinciri dışında meydana geldiğini bildiğimiz üzere, Warren'in bakış açısı, meseleyi sadece komuta kademesi üzerinden değerlendirerek yanlış bir değerlendirme yaptığını gösterir.

Elçi Warren tarafından 10 Mayıs 1960 günü ABD Dışişleri Bakanlığına başka bir telgraf gönderilmiştir. Gönderilen bu telgrafta, elçi Warren'in bazı CHP'liler ile

temas kurduğunu bize göstermektedir. CHP'li Turhan Feyzioğlu⁴⁴, Bülent Ecevit ve dönemin CHP genel sekreteri İsmail Rüştü Aksal⁴⁵ tarafından görevlendirilen Osman Okyar⁴⁶ ve Coşkun Kırca⁴⁷ ile Warren 4 Mayıs 1960 ile 10 Mayıs 1960 arasında çeşitli görüşmelerde bulunmuştur. Warren bu görüşmeler hakkında CHP'lilerin meydana gelen olaylar yüzünden Türkiye'nin doğu illerinde yaşanması muhtemel olaylardan çekindiklerini dile getirmekle birlikte, DP yönetimine karşı ABD hükümetinin başta Amerikan yardımlarını kesmek gibi çeşitli yaptırımlarda bulunması gerektiğini söylediklerini kaydeder. CHP'liler görüşmenin devamında var olan siyasal gerginliğin çözümü için serbest seçimlerin yapılması gerektiğini ABD elçisine belirtir. ABD elçisi ise CHP'lilere ABD'nin Türkiye'de yaşananları bir iç politika meselesi olarak değerlendirdiğini söyleyerek ABD'nin bu konuda tarafsız olduğunu belirtir (FRUS 1958-1960:840-841). Bu görüşmede de görüldüğü üzere ABD'li elçi olaylar karşısında ABD'nin tarafsız olduğunu CHP'lilere de belirtmiştir. CHP'lilerin ise ABD büyükelçisine DP iktidarını bir nevi şikâyet ettikleri gözlemlenmektedir. ABD elçisi tarafsız olduklarını söylemesine rağmen hem iktidar da bulunan DP yöneticileri ile hem de muhalefet partisi CHP ile Türkiye'deki olaylar konusunda görüşmekten geri durmamıştır.

⁴⁴Turhan Feyzioğlu. 1922 yılında Kayseri'de doğdu. İlköğretimini Kayseri'de ,Ortaokul eğitimini İstanbul'daki Galatasaray Lisesinde tamamladı. İstanbul Hukuk Fakültesini bitirdikten sonra 1955'de en genç Profesör olarak Profesör unvanını aldı. 1957 yılında CHP ile seçimlere katıldı ve Sivas Milletvekili oldu. 27 Mayıs 1960 askeri darbesinden sonra kurulan Gürsel Hükümetinde Eğitim bakanlığı yaptı. Bülent Ecevit önderliğindeki CHP içindeki Orta'nın solu tartışmaları sonrasında muhalifleri ile birlikte Güven Partisinin kurucularından oldu. 1981'de aktif siyasetten çekildi. 24 Mart 1988'de yaşamını İstanbul'da yitirdi. Ayrıntılı Bilgi İçin bkz. (<https://m.timeturk.com/turhan-feyzioğlu/biyografi-808174>. 25.04.2018 tarihinde erişildi.)

⁴⁵İsmail Rüştü Aksal. 1911 yılında Sakarya'da doğdu. 1930'da İstanbul Erkek Lisesi, 1933 yılında ise Ankara Hukuk Fakültesinden mezun oldu. 1946 seçimlerinde CHP'den Kocaeli Milletvekili oldu. 1949-1950 yılları arasında Türkiye'nin Maliye bakanlığı görevini üstlendi. 1989 yılında vefat etti. Ayrıntılı bilgi için bkz. (<http://www.maliye.gov.tr/maliye-bakanlari>. 25.04.2018 tarihinde erişildi.)

⁴⁶Osman Okyar. 1917 yılında İstanbul'da doğdu. Asker ve devlet adamı Ali Fethi Okyar'ın oğludur. Otaokul eğitimini Galatasaray lisesinde tamamlamış, Üniversite Eğitimini Cambridge Üniversitesinde İktisat alanında tamamladı. Ünlü İktisatçı Keynes'in öğrencisi olan Okyar, iktisat alanında doktora yaptı. 1951 yılında Doçent 1964 yılında Profesörlük unvanlarını aldı. 2002 yılında yaşamını yitirdi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sayar Ahmed Güner (2005). *İktisat Metodolojisi ve Düşünce Tarihi Yazıları*. Ötüken Neşriyat: İstanbul.

⁴⁷Coşkun Kırca. 27 Mart 1927'de İstanbul'da doğdu. Galatasaray Lisesi ve İstanbul Hukuk fakültesi mezunu olan Kırca, Forum Dergisi, Yeni Gün Gazetesi, Akis Dergisi, Vatan Gazetesinde çeşitli görevlerde çalışmıştır. Yaşamının büyük bölümünü Türk Dışişleri bakanlığında diplomat olarak çeşitli görevler alarak geçiren Kırca 27 Mayıs 1960 askeri darbesi sonrasında kurulan Kurucu Mecliste üyelik görevi de üstlenmiştir. 05.10.1995'den 30.10.1995'e kadar Türkiye'nin Dışişleri Bakanlığı olarak Görev almıştır. 24 Şubat 2005'de İstanbul'da yaşamını yitirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (http://www.mfa.gov.tr/sayin-coskun-kirca_nin-ozgecmisi_ekim-1995_tr.mfa. 25.04.2018 tarihinde erişildi.)

CHP'liler ile ABD büyükelçiliği arasında söz konusu görüşmeler yukarıda da belirtildiği gibi 4 Mayıs 1960 ile 10 Mayıs 1960 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Amerikan Arşiv belgeleri içerisinde 5 Mayıs 1960 tarihini taşıyan bir belge de CIA Başkanı Allen Dulles⁴⁸, CHP'li yöneticilerin gelecek hakkında korku içerisinde olduklarını ve ABD'li yetkililer ile Amerikan elçiliğine sığınmayı tartıştıklarını söyler. CHP'ye karşı var olan durumdan DP içerisindeki 130 milletvekilinin de şikâyetçi olduklarını belirtir (FRUS 1958-1960: 836). Söz konusu belge ABD Ulusal Güvenlik Konseyi Toplantı notlarından biridir.

Akalın, çalışmasında "*CHP'liler Sığınma talebinde bulundular mı?*" başlığı altında CHP yöneticilerine karşı olası bir şiddet veya baskı ortamında ABD büyükelçiliğine sığınma talebi edip etmediklerini tartışmıştır. Araştırmacı Akalın, Metin Toker ve Coşkun Kırca ile sözlü mülakat yaparak bu görüşmeyi ve sığınma talebinin olup olmadığı hakkında okuyucusunu aydınlatmaya çalışmıştır. Metin Toker verdiği mülakatta elçiliğe sığınma talebinin olsa olsa maksatlı bir saptırma olabileceğini o dönem endişeli olan tarafın CHP'li yöneticiler olmayıp DP yöneticileri olduğunu söyler. Elçi Warren hakkında ise "durum değerlendirmesi yaparken ne kadar eften- püften kaynaklara dayandığı adeta dedikodulardan yararlandığını, muhataplarının temsil niteliğini pek araştırmadığı anlaşılıyor" der. Kırca ve Okyar'ın İnönü'nün bilgisi haricinde ABD'li elçi ile görüşmüş olabileceklerini söyler. Coşkun Kırca ise verdiği mülakatta sığınma konusunda hakkında şunları; "CHP liderleri değil ama bazı CHP'lilerin İsmet Paşanın tevkif edilmesi ihtimali karşısında, İsmet Paşanın bilgisi dışında, eğer bir iltica talebi olursa kabul edilir mi diye Elçiliğin bazı yetkilileri ile konuştuklarını duydum. Yine duyduğuma göre ABD elçiliği böyle bir talebin kabul edilmeyeceğini söylemiş" söyler. Ekonomik yardımların kesilmesi konusunda ise böyle bir şey söylemediğini, ABD'nin demokratik dünya'nın lideri olarak DP iktidarına

⁴⁸Allen Dulles. 7 Nisan 1893'de Amerika'nın New York şehrinde doğdu. Princeton üniversitesinden mezun olup 1916 yılında Amerikan Dışişlerinde diplomat olarak göreve başladı. Diplomatiği görevinde Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde görev yaptıktan sonra, 23 Ağustos 1951'de CIA başkan yardımcısı olarak atandı. 26 Şubat 1953'de CIA başkanı oldu. 1961 seçimlerinde John F. Kennedy'in başkanlığa gelmesi sonrasında, Beyaz Saray ile olan ilişkileri bozuldu ve 29 Kasım 1961'de görevinden istifa etti. 1963'de John F. Kennedy'in öldürülmesini araştıran komisyonda görev yaptı. 29 Ocak 1969'da Georgetown'da öldü. Ayrıntılı Bilgi İçin bkz.(<https://www.nytimes.com/1969/01/31/archives/allen-w-dulles-cia-director-from-1953-to-1961-dies-at-75-allen-w.html> 11.12.2018 tarihinde erişildi.)

yardımları kesmesi gerektiğini söylediğini belirterek bu yardımdan kastının ekonomik yardımlar olmadığını belirtir (Akalin 1999: 129-130-131).

Amerikan Arşiv belgelerini ve Akalin'ın çalışmasından aktardığı bilgilere göre CHP'li yöneticilerin, ABD Büyükelçisi Warren ile 1960 Mayıs ayının başlarında sıklıkla temas kurdukları görülmektedir. Elçi Warren, Mayıs ayı başında temas kurduğu Zorlu'ya da CHP'lilere de sıkça ABD'nin Türkiye'de var olan siyasi duruma karışmayacağını söylemesi ABD'nin olaylar karşısındaki tutumunun net olduğunu bize göstermektedir. ABD yönetiminin meseleye tarafsız yaklaşıyor olması Warren'in Zorlu'nun ricası üzerine Amerikan gazetecileri aramasına da CHP'li yetkililerle görüşmesine de mani olmamıştır. Warren'in bu davranışı, kendi inisiyatifinden dolayı gerçekleşmiş olabilir.

Darbenin gerçekleşmesinden sonra 3 gün sonra yani 30 Mayıs günü Amerika resmen yeni hükümeti tanımıştır. 25 Mayıs 1960'da ABD'de yapılan, Operasyonlar Eş Güdümlü Heyeti'nin toplantısında CIA Başkanı Allen Dulles'in isteği üzerine Jones isimli bir görevli Türkiye'deki siyasal ortam hakkında bir sunum yapar. Jones, Ankara'dan rapor edilen bilgiyi aynen sunar. Toplantının devamında başka bir görevli söz alarak elçi Warren hakkında övgü dolu cümleler kurar, elçinin oldukça inisiyatif kullandığını belirtir. Cüneyt Akalin'a göre elçi Warren Mayıs ayı boyunca yolladığı raporlarda mevcut durumu iyimser bir şekilde çarpıtmıştır (Akalin 1999: 134).

Türk basınında da darbe sonrasında ABD'nin darbeden haberdar olmadığı hareketin tam manasıyla Türkiye'nin iç meselelerinden dolayı yapıldığı ile alakalı haberler veya değerlendirme makaleleri kendilerine yer bulmuştur. Burada, ister istemez aklımıza gelen ilk soru darbe gerçekleşikten sonra MBK yöneticilerinin Türk basınına müdahale edip etmediğidir. MBK'nin basın kurumlarına yapacakları haberlerden dolayı etki edip etmediği hakkında bir belge bulunmadığı için kesin bir şekilde MBK basına etki etti veya etmedi diyemeyiz. Türkiye basınında çıkan birçok haberde ABD'nin yaklaşan askeri darbeden haberdar olmaması elçi Warren'e bağlanmıştır. Bunlara örnek vermek gerekir ise, çoğunlukla DP iktidarına muhalif yazıların bulunduğu Akis Dergisinin 9 Haziran 1960 günü çıkan sayısında "Amerika'nın Trajedisi" başlıklı bir

yazı olabilir. Türkiye’de görev yaptığı yıllar boyunca Akis Dergisi çevresi ABD büyükelçisi F. Warren hakkında; DP’nin dostu, DP’yi ABD’ye yanlıştır gibi birçok eleştiri sunmuştur. Bahsi geçen yazının başında da bu eleştirilerin hatırlatılmıştır. Yazının devamında Warren’i iş görmemezlik veya kasti olarak yolladığı raporları saptırmakla suçlamıştır. “Bir Büyükelçinin burnunun dibinde cereyan eden hadiselerden böylesine habersiz kalabileceğine inanmak hakikaten müşküldür. Kaldı ki Tahkikat komisyonunun kurulmasının hemen akabinde bizzat Ekselans Warren’e Menderes’in Türkiye’de rejimi değiştirdiği, on beş kişilik bir sivil cunta idaresi kurduğu, Türk Milletinin böyle bir idareyi asla kabul etmeyeceği ve sonuna kadar uğraşacağı en açık şekilde anlatılmıştır. Buna rağmen Ekselansın kendi Dışişleri bakanlığına bu derece hatalı raporlar göndermesi dalalet değilse mutlaka gaflettir.” (Akis 9 Haziran 1960: 13).

Burada dikkat etmemiz gereken başka bir husus ise ordunun önde gelen komutanlarının başta Genelkurmay başkanı Rüştü Eldelhun’un DP hükümetine olan bağlılığı şaşırtma unsuru olarak ön plana çıkabilir. MBK hareketi, önce de belirttiğimiz üzere, komuta kademesi dışında gelişmiş bir yapıya sahiptiler. En rütbeli askerler Orgeneral Cemal Gürsel ve Tümgeneral Cemal Madanoğlu idi. Anlaşılan DP iktidarı da Amerikan büyükelçisi de komuta kademesi dışından böylesi bir darbeyi gerçekleştirebilecek bir yapının oluşması ihtimali üzerinde hiç durmamışlardır. Bahsi geçen insanlar yaşadıkları süreç içerisinde Türkiye’nin çevresinde yaşanan darbeler hakkında gerekli değerlendirmeyi yapamamışlardır. “ Ortadoğu ve Balkan bölgelerinde yaşanan tüm bu hükümet darbelerinin ortak özellikleri bulunmaktadır: Ordunun genç subayları tarafından planlanmış ve gerçekleştirilmişlerdir. Hükümet darbesini gerçekleştirenler arasında kısa bir süre sonra baş gösteren anlaşmazlıklar kimi başarılı kimi başarısız yeni darbe ve yeni darbe girişimleri ile sonuçlanmıştır. Amaç ülkeyi geri kalmışlık sürecinden kurtaracak ekonomik ve sosyal reformları gerçekleştirmektir” (Fırat 1997:19) 27 Mayıs darbesini gerçekleştiren önemli isimlerden Sami Küçük, ABD ile bir temas yapıp yapılmadığı hakkında, “ Kesinlikle yapılmadı. Küçük Rütbeliyiz vesselam bir Kenan Evren durumunda değilsiniz ki Amerika’nın en büyüğünü çağırıp konuşsanız!” MBK üyelerinden Orhan Erkanlı ise, “ Dış Kaynakların etkisi maalesef askerler iktidarı ele aldıktan sonra gerçekleşmiştir” (Fırat 1997: 20) der.

Türkiye’de gerçekleşen darbede, ABD desteğinin olup olmadığı konusunda farklı bir alandan bakmamız gerekir ise bu alan kesinlikle iktisadi ilişkiler olmalıdır. Darbenin gerçekleşmesinden sonraki ikinci gün, ABD elçisi Warren ile Gürsel’in yaptığı ilk görüşmede, Gürsel para talebinde bulunmuştu (FRUS 1951-1960: 845). Bu talebin karşılığını 1960’ın darbe sonrasındaki günlerde ve 1961 yılı boyunca kat ve kat aldığını görmekteyiz. David A. Baldwin Dış Yardım ve Amerikan Dış Politikası isimli çalışmasında, “ Dış yardım, dış politika kapsamı içinde ele alınmalıdır. Dış yardım, devlet yönetiminin en önde gelen tekniklerindedir. Başka bir deyişle bu yolla bir ulus öteki ulusları istediği yöne çekmeye çalışır. Dış yardımın başka bir amacı, dost hükümetlerin iktidarda kalmalarına yardımcı olmaktır” der. (Yetkin 1995: 61)

DP iktidarının son günlerinde ABD yardımlarının azaldığı ve kimi araştırmacıya göre siyasi bir manevradan daha çok bir blöf olarak, Menderes Sovyetler Birliği’ne bir gezi düzenleyeceği bilinmektedir. 27 Mayıs öncesinde yaşanan Kongo, Küba ve Endonezya’da meydana gelen değişimler kendileri ile beraber, bu ülkelerin dış politikalarında da değişimler getirmiştir. 27 Mayıs hareketinin ABD karşıtı bir tavır takınmamış olması ABD’nin söz konusu yardımları arttırarak, Türkiye’de kurulmuş olan yeni rejimin Sovyetler Birliği karşısında güçlendirilmesinden taraf olduğunun da göstergesidir denilebilir. Darbe sonrasında, MBK’nin Menderes döneminde kullanılan sert, otoriter metotlarına karşı, daha demokratik metotlar kullanacağı ön görülmesi ABD yöneticilerinde sempatisini kazanmasına yardımcı olmuştur diyebiliriz (Sander 1979:200). İlerleyen bölümlerde geniş olarak yer vereceğimiz, Warren’in mektubunda Amerikalı bürokratların yeni rejime mesafeli yaklaştıklarının bunun nedeninin ise MBK’nin özellikle dış politikada daha özgür hamleler yapma eğilimi içerisinde bulunmalarıdır. ABD’li yöneticiler, MBK’nin genel tavırlarında Türkiye’yi, ABD-NATO ve CENTO merkezli siyasetinden çıkarmak gibi bir düşüncelerinin olmadığını değerlendirdiklerinden 1959’da imzalanan Türk- Amerikan anlaşmasının verdiği müdahale hakkını kullanma ihtiyacı duymamışlardır diyebiliriz. Prof. Dr. Çetin Yetkin’de Türkiye’de Askeri Darbeler ve Amerika isimli çalışmasında bu konuya atıfta bulunmuştur. CIA Başkanlarından Allen Dulles’in Washington Post dergisine yazdığı bir mektuptan alıntı yaparak Amerika’nın görüşünü bizlere aktarmaktadır. “Komünist

tehlikesi baş gösterdiği zaman yardım için yazılı bir davet bekleyemeyiz, biz gelmeli ve yardım etmeliyiz” (Yetkin 1995: 73)

27 Mayıs öncesi Türkiye’de özellikle 1960 yılının Nisan ayında başlayan olaylara ve MBK’nin iktidarı eline almasına, ABD’nin bir Komünist tehdit olarak algılamadığı anlaşılmaktadır. Eğer ABD Türkiye’de yükselen siyasi tansiyonun Komünist faaliyetler sonucu meydana geldiğini algılasaydı müdahale etme kararı alabilirdi. Komünist faaliyet dışında ABD’nin onaylamadığı bir siyasal çizgiye yönelim tehditti bulunması dahi ABD’nin Türkiye’deki askeri harekete müdahale etmesine bir neden teşkil edebilirdi. Yukarıda da belirttiğimiz 1959 Türk–Amerikan ikili anlaşmasında da olası bir karışıklık durumunda Türkiye’ye askeri müdahale hakkını olduğunu bilmekteyiz. ABD’li yetkililerin, Türkiye’deki cunta yapılanmasından haberdar olup olmadıkları ise bir başka problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda belirttiğimiz gibi MBK üyeleri bu konu hakkında verdikleri her demeçte ABD ile bir bağlantılarının olmadığını söylemişlerdir. ABD’nin MBK hareketi ile bağlantısının olmaması, cunta faaliyetlerinden de haberdar olmadığı anlamına gelmez. Orta Doğu’da 27 Mayıs öncesi gerçekleşen darbelerde, ABD’nin rolü yadsınamaz. Bu süreçte Menderes yönetimi Orta Doğu’da gerçekleşen darbelerin arkasında muhtemelen, Sovyetler Birliği yönetimi olduğu kanısındaydı (Seydi 2011:8). DP iktidarı olası bir darbeden Amerikalılar tarafından uyarılmamışlarda olabilir. 27 Mayıs hareketi içerisinde görev almış ve MBK üyesi olan Suphi Gürsoytrak; ABD’nin Türk ordusu içerisinde en küçük birime dahi girdiğini belirtmiştir (Yetkin 1995: 71). Böylesine güçlü bir istihbarat ağına sahip olan ABD’nin 27 Mayıs askeri darbesi öncesindeki çalışmalarından haberdar olup olmadığı bilinmemektedir. Bu nedenle de elimize yeni veriler geçene dek ABD’nin 27 Mayıs darbesinden önce haberdar olup olmadığını DP’yi uyarıp uyarmadığı hakkında kesin bir yargıya ulaşamayız.

27 Mayıs askeri darbesinde ABD bağlantısının olup olmadığı en azından ABD’nin haberdar olup olmadığı dönemin Türk basınında da tartışılmıştır. 10 Kasım 1961 tarihinde Ulus gazetesinde bir yazı dizisi başlar. Bu yazı dizisinde yazar Kamil Bülent imzası kullanır. Yazı dizisinin adı ise “CIA- Amerikan İstihbarat Ajansı”dır. Yazar yazı dizisinin 45. bölümünde İran’da Musaddık’a karşı ayaklananların Komünist

aleyhtarı çevreler oldukları⁴⁹ için CIA tarafından desteklendiklerinden bahsederken, 49. bölümde ise Mısır'da 1952'de Hür Subaylar tarafından⁵⁰ gerçekleştirilen darbeye de Amerikalıların etkili olduğunu belirtmiştir. Bu yazı dizisinin bizim için en önem arz eden noktası ise 30 ve 31. Sayılarında “CIA'nın İçyüzünün Öyküsü” isimli kitaptan bazı alıntılar yapmış olmasıdır. Bu alıntılarının birinde; “CIA Menderes'in zalimane idaresi karşısında Türk ordusunda kaynaşma başladığını çok evvelden haber almış ve Washington'a bildirmişti. İhtilalden bir hafta evvel Washington'a gönderilen telgraflarda, hükümet darbesinin yakın olduğu belirtilmekteydi. CIA'nın yanıltığı tek nokta Cemal Gürsel konusunda oldu. CIA, Kara Kuvvetleri komutanı olan Cemal Gürsel'in politikadan tamamen uzak kaldığını hesaplarken, general ihtilalin liderliğini üzerine alıyordu. CIA'nın Türk ihtilal hareketini evvelden öğrenmiş olması, CIA düşmanlarının, Teşkilatın ihtilalde faal bir rol oynamış bulunduğunu düşünmelerine yol açtı ” (Yetkin 1995: 75). Ulus gazetesinin yanı sıra, 27 Mayıs askeri darbesini başından beri savunan Yön dergisinde de ABD'nin 27 Mayıs darbesinde bir payının olup olmadığı “27 Mayıs ihtilalinde CIA'nın Parmağı Var mı?” başlıklı yazı dizisinde tartışmaya açılmıştır (Yetkin 1995: 75). Türk basınından bu iki örnekten de anlaşılacağı üzere Amerika'nın 27 Mayıs darbesiyle ilişki içerisinde olup olmadığı bir soru işareti olarak kalmıştır.

Amerikalı bürokratlar, 27 Mayıs 1960 askeri darbesini büyük bir şaşkınlıkla karşılamışlardır. Belgelerde yukarıda da bahsi geçtiği üzere elçi Warren'in darbe öncesinde yaptığı bilgilendirmeler, merkezi yanıltmış olabilir. Bunun yanı sıra MBK üyelerinin beyanları da dikkat etmemiz gereken bir noktadır. MBK üyeleri verdikleri demeçlerde Amerikalılar ile bir temasın olmadığı hakkında güvence verirken, Suphi Gürsoytrak'ın aktarımına göre Türk ordusu ve istihbarat birimlerinde birçok Amerikan haber kaynağının da bulunduğunu belirtmektedir. ABD'nin, Türk istihbarat teşkilatı olan Türk Milli Emniyetinde⁵¹ oldukça etkili oldukları da bir gerçektir.

⁴⁹ İran'da 19 Ağustos 1953 yılında Devlet Başkanı Muhammed Musaddık'a karşı yapılan darbe. Ayrıntılı bilgi için bkz. Arıkan, Pınar (2016) “İran Musaddık ve Darbe” . Orsam. C 8. S 76. Sf. 19-21. Ankara.

⁵⁰ 1952 Yılında Suriye'de Kral Faruk'a karşı gerçekleştirilen darbe. Ayrıntılı Bilgi için bkz. Özdemir, Ahmet Yusuf. (2016) “ 1952 Mısrda Hür Subaylar Darbesi”. Orsam. C 8. S 76. Sf. 33- 35. Ankara.

⁵¹ Türk İstihbarat Teşkilatı olan MİT'in önceki ismi. Ayrıntılı Bilgi İçin bkz. İter Erdal.(2002) *Milli İstihbarat Teşkilatı Tarihçesi*. Ankara: Mit Basım Evi.

Uğur Mumcu'nun 9 Nisan 1987 günü Cumhuriyet gazetesindeki yazısında DP iktidarında Türk Milli Emniyeti Reisliğini görevini vekâleten sürdüren Ahmet Salih Korur⁵², un Yassıda Mahkemesi Tutanaklarına geçen şu sözlerinde Amerikalıların Türk İstihbaratındaki etkisi açık bir şekilde görülmektedir. Milli Emniyet Reisliğini vekaleten sürdürdüğü 1957 yılında Ahmet Salih Korur, Amerikalı servis şefini makamına çağırarak, "Hiçbir memurumuzla temas etmeyeceksiniz. Hiçbir memurumuza para vermeyeceksiniz." dediğini söyler ve kendi memurlarına da " Siz benim memurumsunuz. Amerikalılar ile alakanız yok." Sureti katiyete Amerikalılardan para almayacaksınız" Sözlerini sarf ettiğini mahkemede beyan eder. Mahkeme başkanı aynı oturumda Adnan Menderes'inde savunmasını ister. Adnan Menderes'te Ahmet Salih Korur'u doğrular. "Böyledir beyefendi. Yavaş yavaş yardımı kestik. Bizim servise mensup olan memurlar, doğrudan doğruya Amerikalılardan para alıyorlar gibi vaziyete düşmeyi önleyelim dedim."(Cumhuriyet 9 Nisan 1987). Türk İstihbaratında bu kadar etkili olan Amerika'nın 27 Mayıs hareketinden haberdar olup olmadığı elbette ki tüm belgelerin açığa çıkmasıyla öğrenilecektir.

Darbeden önce planlanan Menderes'in Moskova gezisinden Washington yönetiminin kendilerine danışılmış olmasına rağmen, bir rahatsızlıklarının olduğu bilinmektedir. Menderes ve Fatin Rüştü Zorlu'nun çabalarıyla gelişen bu sürecin, NATO ve CENTO merkezli dış politika siyasetinden tam manasıyla çekilme manevrası olmadığı bilinmelidir. Soğuk Savaş döneminde yumuşamanın başladığı dönemin koşullarında Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişki geliştirmeye çalışması doğaldır. Menderes'in Moskova ziyareti dolayısıyla 27 Mayıs askeri darbesinin gerçekleştiğini söylemek kolaycı bir yaklaşım olacaktır. Unutulmamalıdır ki Türkiye NATO ve CENTO kapsamında Batılı devletler için sahip olduğu stratejik konumu itibari ile de vazgeçilmezi oldukça zor bir müttefiktir. İleriki süreçlerde yeni belgelerin araştırmacılara açılmasıyla belki de Amerika'nın 27 Mayıs darbesi öncesinde oynadığı bir rolün olup olmadığı ne kadar etkili olup olmadığını öğreneceğimizi tahmin ediyoruz.

⁵²Ahmet Salih Korur (1905-1982). 1950 seçimleri sonrasında Başbakanlık Müsteşarlığı görevine getirilmiş ve 27 Mayıs 1960'a kadar bu görevini sürdürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. (https://www.mit.gov.tr/tarihce/ikinci_bolum_G3.html#korur . 05.04.2018 tarihinde erişildi.)

2.4. Darbe Sonrasında İlk Temas

MBK'nin Türkiye'de iktidarı geldiğinde yukarıda genel hatları ile bahsettiğimiz bir dış politika mirası almıştır. Darbe'nin gerçekleştiği ilk saatlerde Washington ile temas kurulması için darbeciler gerekli ayarlamaları yapmış olmakla birlikte darbe bildirisinde ki NATO ve CENTO'ya bağlılık vurgusu ABD'li yöneticilere darbecilerin anti Amerikancı bir tavır takınmadıklarının göstergesi olmuştur. 27 Mayıs sabahında ABD'nin Türkiye Büyükelçisi Warren Amerikan belgelerine göre gizli ve öncelikli notu ile Washington'a bir telgraf yollamıştır. Elçi Warren telgrafında; Türk Silahlı Kuvvetlerinin olağanüstü bir örgütlenme ile DP iktidarına karşı bir askeri darbe gerçekleştirdiğinden bahseder ve darbeye karşı Türkiye'de bir muhalefetin olmadığını belirtir. Ankara'da yaklaşık 50 kişinin öldüğünden bahseden elçi, darbecilerin ABD karşıtı bir tavır içerisinde olmadıklarını, darbenin nedenlerini tamamen Türkiye'nin iç politikasından dolayı gerçekleştiğini belirtir (FRUS 1958-1960:844). Warren'in telgrafından da anlaşılacağı üzere darbe bildirisindeki NATO ve CENTO vurgusu ABD'liler tarafından oldukça iyi karşılanmıştır. Amerikan elçisine göre darbe oldukça iyi örgütlenen cuntacılar tarafından gerçekleştirilmiş olup, Ankara, İzmir ve İstanbul gibi kentlerde askerler asayişli hızla sağlamışlardır. Burada dikkat çeken bir husus Amerikan elçisinin Bayar, Koraltan ve dönemin Türk Genelkurmayının başkanı olan Eldelhun'un tutuklandığından hızlı bir şekilde haberdar olmasıdır. Telgrafta Başbakan Menderes'in durumu hakkında hiçbir bilgiye yer verilmemiştir. Darbeye karşı bir organizasyon olmadığından bahseden elçinin bu kadar iyi bilgilendirmeyi MBK tarafından mı edindiği bilinmemektedir.

Türkiye'nin ABD Büyükelçisi Melih Esenbel 28 Mayıs 1960 günü, ABD makamları ile temas sağlamaya çalışmıştır. Müsteşar Yardımcısı Dillion'a Türkiye'nin bütün mevcut yükümlülüklerini yerine getirmeyi amaçladığını bildirir (FRUS 1958-1960:844). Elçi Warren'in yolladığı telgraftan sonra Türkiye Büyükelçisi de gerçekleştirilen darbenin ABD karşıtı bir tavra sahip olmadığını, Türkiye'deki yeni iktidar sahiplerinin geçmişte yapılmış olan tüm anlaşmalara da sadık kalmaya çaba gösterecekleri teminatı da verilmiştir. Darbeyi yapanlar ABD karşıtı bir hareket olmadıklarını sıklıkla dile getirme gereksinimi duymuşlardır.

Esenbel'in Amerikan makamları ile iletişime geçmeye çalıştığı 28 Mayıs 1960 tarihinde Amerikan elçi F. Warren MBK Başkanı Gürsel tarafından Genelkurmay'a davet edilmiştir. Bu görüşme Amerika'nın Türkiye'deki en büyük temsil makamının yeni iktidarla yaptığı ilk görüşmesidir. Görüşmeye Sarper'le birlikte katılan Warren, Cemal Gürsel hakkında, "Kendisini daha önce görmüştüm ama yakından tanımıyordum. Türkleri iyi tanımayan biri onu Alman sanabilir. Yavaş konuştu, akla uygun şeyler söyledi, dikkatli konuşmaya özen gösterdi. Daveti arkadaşçaydı ve bu şartlar içerisinde beklenebilecek her türlü misafirperverliği gösterdi. "görüşlerini belirttikten sonra, darbenin oldukça başarılı bir sonuç aldığından bahseden Warren, bu konuda Cemal Gürsel'i tebrik eder. Görüşme sırasında Warren bu görüşmenin gayri resmi bir görüşme olduğunu belirtme ihtiyacı duymuştur (FRUS 1958 1960: 845). Gürsel görüşmede, askeri darbenin neden yapıldığı hakkında geniş bilgiler verir. Elçi Warren, kariyerinde Türkiye'den önce görev yaptığı Latin Amerika ülkelerinde gerçekleşen darbelerden sonra yaşanan süreçler hakkında Gürsel'i bilgilendirir ve darbenin Amerika ve İngiltere başta olmak üzere Batılı devletler tarafından nasıl karşılanabileceği hakkında kesin bir görüşünün olmadığını belirtir. Warren yaşanan askeri darbenin ABD Kongresinde Türkiye'ye ekonomik yardımlar hususunda olumlu bir sonuç yaratmayabileceğini de belirtir. Gürsel, Warren ve Sarper'in yaptığı bu ilk görüşme, Warren'in de baştan belirttiği gibi gayri resmi bir görüşme olduğundan kısa sürmüştür. Bu görüşmenin asıl niteliği karşılıklı olarak iki tarafından birbirinin nabzını yoklamış olmasıdır. Askeri darbe sonrasında bürokratik makamlar içerisinde yaşanan ilk temaslar bunlardır.

Yaşanan bu temastan sonra, ABD, Türkiye'deki yeni iktidarı tanımadan önce, 31 Mayıs 1960 ve 8 Haziran 1960 günlerinde, ABD başkanına dış politika, strateji ve ABD güvenliği konularında danışmanlık yapan ABD Güvenlik Konseyi⁵³ iki toplantı gerçekleştirmiştir. Bu toplantıların notlarında Türkiye'de yaşanan askeri darbe sürecinin nasıl gerçekleştiği ve sonrasında ABD'nin atacağı adımlar hakkında önemli veriler bulunmaktadır. İlk toplantıda CIA yetkilisi Robert Amory Türkiye'de gerçekleşen darbe hakkında şu değerlendirmelerde bulunur; " Darbe İstanbul'daki Harp Okulu üyeleri tarafından aylardan beri planlanmaktaymış. Değişikliğin ardındaki güçler kıdemli

⁵³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Erhan, Çağrı .(2001) *ABD'nin Ulusal Güvenlik Anlayışı* .Ankara : " Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi". S. 56. C. 4. Sf. 77-93.

subayları son anda devreye sokan genç subaylardır. Genç Subaylar Menderes'in muhalefeti yok etmesine karşı çıkıyorlardı. İnönü darbenin aktif bir yürütücüsü değildir, ama kendisi ile fikir alışverişi olabilir. Tutuklu bulunan hükümet üyeleri yargılanabilir ama görülen cezalandırmada kanlı bir yola girilmeyecektir. Askeri yönetime dikkate değer bir karşı muhalefet olmadı fakat Kürtler, mevcut karışıklıktan yararlanmak üzere herhangi bir ayaklanma girişimde bulunabilirler. Yeni kurulan hükümet sağlam, dengeli, iktidara hakim görünmektedir.". Amory'in yaptığı değerlendirmeye göre, darbe İstanbul Harp akademisi öğrencileri tarafından tasarlanmıştır. Bahsi geçen bu süreçte, Sovyetler Birliği destekli Türkiye içerisinde bir Kürt milliyetçi ayaklanmasından endişe duyulmuşsa da bu gerçekleşmemiştir. Toplantı notunun sonunda Türkiye'deki yeni iktidarın Batı ittifakı içerisinde kalacağına inanıldığıyla alakalı bir değerlendirme bulunmaktadır. (FRUS 1958-1960: 848-849).

Amerika'nın Türkiye'deki askeri rejimi tanımadan 2 gün öncesinde yani 8 Haziran 1960 günü yapılan ABD Ulusal Güvenlik Konseyi toplantı notunda Türkiye'deki yeni rejimin Sovyetler Birliği tehdidi altında bulunduğu dikkat çekilmiştir. Sovyetler Birliği'nin Cemal Gürsel'i Moskova'ya davet etmesi bu tehdide delil olarak gösterilmiştir. Sovyet yöneticilerin, girişimleri karşısında Selim Sarper'in bizzat yeni Türk iktidarı ile ABD'nin işbirliği içerisinde olduğu konusunda ABD'li yetkililerden bir destek mesajı yayınlamasının iyi olacağını talep ettiği de görülmektedir (FRUS 1958- 1960: 849). Darbe'nin ilk saatinden itibaren cuntacılar NATO ve CENTO vurgusu yapmışlar ve verdikleri her demeçte Batı İttifakına karşı Türkiye'nin tutumunun değişmeyeceğini vurgulamalarına rağmen, ABD Türkiye'deki yeni iktidara ilk günlerde mesafeli davranmışlardır.

ABD Türkiye'deki yeni iktidarı 11 Haziran 1960 günü Başkan Eisenhower tarafından yayınlanan mesajla resmen tanımıştır. Eisenhower'ın açıklama mektubundan önce, belgeye ABD Dışişleri Bakanı Herter'in imzası bulunan bir not bulunmaktadır. Notta Herter Türkiye'deki yeni iktidarın resmen tanınmasının Selim Sarper tarafından istendiğini belirtir. Bu istek gerçekleştirilir ise Sarper'in yeni hükümette karşı konumunun güçlendirileceğinden bahseder (FRUS 1958-1960: 850). Selim Sarper'in talep ettiği destek mesajı sonrasında resmi tanımının gelmesi Türk diplomatın,

Amerikan bürokrasisinde ve ne kadar etkili bir şahıs olduğunun göstergesidir. Sarper bir yandan kurulan yeni Türk hükümetinin ABD tarafından tanınıp, Sovyetler Birliği karşısında Türkiye'nin ABD desteğinden yoksun olmadığını göstermeye çalışırken, bir yandan da Hükümet içerisindeki konumunu güçlendirmeye çalışmıştır. Eisenhower'ın tebrik mesajına; Askeri hükümetin, iktidarı eline geçirdiği günden itibaren en kısa sürede seçimleri yapıp iktidarı sivillere devredeceğini söylenmesinin Türkiye'nin tüm dostları tarafından memnuiyetle karşılandığı belirterek başlar. Türkiye'deki yeni iktidarın NATO ve CENTO'ya bağlılığını bildirmesinin büyük bir memnuiyet kaynağı olduğunu belirten başkan Eisenhower, devam eden süreçte Türkiye ile Amerikan ilişkilerinin kardeşlik ve iş birliği çerçevesinde yürütüleceği hakkında teminat verir (FRUS 1958- 1960: 58-60). Amerika ile birlikte aynı gün İran, İngiltere, Fransa ve Pakistan yeni Türk hükümetini tanıdıklarını açıklamışlardır (Tercüman 11 Haziran 1960).

Türkiye'de askeri darbeyi gerçekleştiren cuntacılar, başarılı oldukları anda itibaren, ABD ile iletişim kurmuşlardır. Elçi Warren'in Washington'a yolladığı ilk telgraftan da anlaşıldığı üzere daha Başbakan Menderes tutuklanmadan önce MBK üyeleri tarafından bilgilendirilmiştir. Darbecilerin bildirisinde NATO ve CENTO'ya bağlılık vurgusunun yapılması, darbe karşısında, Batılı müttefiklerin oluşturabilecekleri çeşitli ön yargıların önüne geçilmesini sağlamıştır. ABD Ulusal Güvenlik Konseyinin yapmış olduğu değerlendirmelerde darbeciler hakkında, bazı yanlış değerlendirmelerinin olmasının yanında Türkiye'nin Sovyetler Birliği eksenine kayma ihtimalinin olmadığını hakkındaki görüşlerinde haklı çıkmışlardır. Sovyetler Birliği'nin darbe sonrası atabileceği adımlara karşı Selim Sarper'in de önerisi üzerine ABD Türkiye'de yeni kurulan hükümeti 11 Haziran 1960 günü tanımıştır. Türkiye'deki yeni iktidarın 15 günlük bir süreç sonrası resmen tanımış olması da bir çekingenliğin göstergesidir. MBK'nin en büyük amaçları DP'yi devirmektir. Tam anlamıyla bir gizlilik ile bu amacı gerçekleştirdiklerinden ABD'nin bu konuda geç kalmasının nedeni olarak anlaşılabilir. Bahsi geçen şaşkınlık ve çekingenlik süreci, 15 günlük bir zaman diliminde sona ermiş, Türk–Amerikan ilişkilerine Türkiye'deki darbe müttefiklik ilişkileri bağlamında hiç bir zarar vermemiştir.

2.5. ABD Basınında 27 Mayıs Askeri Darbesine İlk Tepkiler

Bir NATO üyesi olup, Batının bir parçası olan Türkiye’de gerçekleşen askeri bir darbe ABD basını tarafından da oldukça şaşkıncu bir etki yaratmıştır. Darbe öncesinden itibaren bakıldığında ABD basını Türkiye’de yaşanan siyasal olayları oldukça yakından takip etmekteydi. Türkiye’de yükselen ve gerginleşen siyasal ortam ile alakalı Amerikan basınında sıkça haberler çıkıyor, değerlendirmeler yapılıyordu. Amerikan basınının söz konusu olan bu ilgisi Nisan 1960’da Türkiye’de yaşanan gelişmelerden dolayı yükselmiştir. The New York Times gazetesinin 23 Nisan 1960’dan 3 Mayıs 1960’a kadar olan sayılarında Türkiye’de yaşanan olaylarla alakalı çeşitli değerlendirmeler bulunmaktaydı. Bunlar genel olarak Başbakan Menderes’in muhalif kesimlere karşı baskı kurmasının yanlışlığı bu yanlış sürdürür ise muhaliflerin şiddete başvurabilecekleri ve İnönü’nün Anadolu gezisi sırasında politikadan uzak duran, Türk ordusunu politikaya çekmesinin olası bir sonucu olarak askeri bir darbenin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği hakkındadır (Sander 1979:199).

Gazetede yapılan değerlendirmelere göre Amerika Türkiye’de gerçekleşecek bir askeri darbe karşısında müdahaleci bir tavır yerine Güney Kore’de Syngman Rhee’e karşı gerçekleşen darbede de olduğu gibi olayların iyiye gitmesi için bekleyecektir. 28 Mayıs 1960 günü çıkan The New York Times gazetesinde editör A.H. Sulzberger’in imzasını taşıyan değerlendirme makalesi Amerikan basınının Türkiye’deki askeri darbeye karşı bakış açısını anlamamız için bize ipuçları sunmaktadır. “Güçlü Komünizm karşıtı tutumunu sürdüreceği olan yeni yönetim NATO ve CENTO’ya bağlı olduğunu ilan etmiştir. Ayrıca Diktatörlük kurma hevesinde olmadıklarını ve en kısa zamanda özgür seçimlerin yapılacağını belirtmişlerdir”(The New York Times 28 Mayıs 1960). Bu alıntıdan anlaşılacağı üzere ABD Basınının, Türkiye’de gerçekleşen darbeye bakışı MBK’nin ileri ki süreçte Sovyetler Birliği’ne karşı takınacağı tutuma göre şekillenecektir.

Times dergisinin darbeden bir hafta sonra okurlarına sunduğu değerlendirmede cuntacıların nedenlerini paylaşmakla beraber, MBK’nin bir kurtarıcı olarak ortaya çıktığını belirtmektedir. “Menderes, eleştiri kurumunu kısıtlar ve eski cumhurbaşkanı

olan İsmet İnönü'nün başkanlığındaki muhalif CHP'yi durdurmadan rahatsız ederken, ordunun genç subayları da bütün bu hareketleri gittikçe artan bir huzursuzluk içinde seyretmekteydiler. General Gürsel, iktidara gelince Menderes'in koyduğu bütün kısıtlayıcı tedbirleri kaldırmak için şevkle çalışmaya başladı" (The New York Times 6 Haziran 1960).

ABD basınına etkileyen bir demeçte Cemal Gürsel tarafından verilmiştir.¹⁷ Haziran 1960 günü Cemal Gürsel'in Milliyet gazetesinde yayınlanan ve Amerikan AP ajansına verdiği demeçte de NATO vurgusu yaparak, Amerikalılara mesaj vermiştir. "Kanaatimize göre sadece Türkiye'yi değil, aynı zamanda NATO müttefiklerimizin sağ kanadını da kurtardık" der (Milliyet 17 Haziran 1960). Çalışmanın önceki bölümlerinde paylaştığımız gibi DP dış politikasında NATO'nun Büyük Okyanus'tan Asya'ya kadar ulaşan bir savunma paktı olması için büyük çabalar sarf etmişti. Yeni iktidar sahipleri ise meşruluklarını kabullendirmek için Amerikalılara, NATO'nun tehlikeye düştüğünü bir nevi darbenin NATO'yu kurtardığını söylemişlerdir.

Menderes hükümeti 1959 yılı itibari ile ABD gazeteleri tarafından yakından değerlendirilmiş, darbe gerçekleşme ihtimali göz önünde bulundurulmamasına rağmen DP'nin izlediği yolun yanlış olduğu değerlendirilmesi yapılmıştır. Darbenin gerçekleşmesi sonrasında ise MBK'nin NATO ve CENTO'ya bağlı kalma tavrı takdir edilmiştir. ABD basınına göre sadece Türkiye'de aktörler değişmiştir. Yeni Türkiye iktidarının dış politikada NATO – ABD ekseninden çıkmayacağı değerlendirilmelerinin yapılmış olması ABD'nin Orta Doğu politikasının çökmesi veya NATO'nun sağ kanadının olası bir Sovyetler Birliği eksenine kayma ihtimalinin bulunmaması ABD'yi rahatlatmıştır. ABD'nin resmi olarak Türkiye'deki yeni iktidarı tanıması, ABD medyasında var olan soru işaretlerini de silip atmıştır.

III. BÖLÜM

3. MBK DÖNEMİNDE İKİLİ İLİŞKİLER

3.1. MBK-ABD İlişkileri

3.1.1. ABD Arşiv Belgelerine Göre Darbe Sonrasında Türk-ABD İlişkileri

Gürsel hükümetinin resmen tanınması sonrasında, ABD arşiv belgelerinde Türkiye ile ilgili ilk belge, 19 Haziran 1960 tarihli dir. Bu belge CIA'in MBK hakkında ki bir değerlendirme raporudur. Raporun başlığı ise “*Türkiye'nin Kısa Vadedeki Geleceği*” dir. Rapor CIA çalışanları tarafından sunulduğu güne kadar ki süreçte yaşanan olayların olası sonuçlarını değerlendirmek amacıyla kaleme alınmıştır. Raporda CIA, MBK'nin, devam eden süreçte; “Türkiye’de MBK’nin Nasır rejimine benzer bir askeri rejim kurmayacak” değerlendirmesi yapmaktadır. Bunun nedeni elbette ki MBK'nin, iktidara geldiği ilk günden beri, uygun koşullar sağlandığında seçimle iktidarın sivillere devredileceği hakkında demeçler vermiş olmasıdır. CIA çalışanları, MBK'nin Türkiye’de askeri alanda bir tasfiye yapma ihtimalinden bahsetmişlerdir. Bu tasfiye gerçekleşirse Türk ordusunun kapasitesinde bir azalma yaşanmayacağı değerlendirilmiştir rapora not düşülmüştür. Türk ordusunda Amerikalıların tahmin ettiği bir tasfiye işlemi yaşanmıştır. Bu tasfiyenin nedeni ise, ordu komuta kademesindeki yığılmadır. Birçok üst rütbeli asker emekliye sevk edilince EMİNSU⁵⁴ isimli derneği kurmuşlardır (FRUS 1958-1960: 857).

⁵⁴EMİNSU: Emekli İnkılap Subayları Derneği. MBK Döneminde Askeri tasfiye için bkz. Özdağ, Ümit (1997). *Menderes Döneminde Ordu- Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*. İstanbul: Boyut Kitapları.

CIA yetkililerinin yazdığı raporda MBK'nin dış politikada geliştirebileceği yaklaşımlarla alakalı olarak uzun bir paragraf değerlendirme yapıldığı görülmekte. MBK Türkiye'de iktidara geldikten sonra ekonomik ve siyasi nedenlerden dolayı Güney Kore'de görev yapan Türk tugayındaki asker sayısında küçülmeye gitmiştir. Rapordaki değerlendirme de Güney Kore tugayındaki değişiklik Gürsel hükümetinin, Menderes hükümetine nazaran dış politikada daha bağımsız ve ABD etkilerine daha kapalı bir yol izleme eğiliminden dolayı yapıldığı söylenmektedir (FRUS 1958-1960: 857) .

Türkiye, 17 Eylül 1950 günü Kore⁵⁵,de bulunan çatışmalı ortamı ortadan kaldırmak amacıyla müttefik devletlerle birlikte Kore'ye asker yollamıştır. Savaşın sona ermesiyle de Kore'de bir Türk tugayı barışın koruması için, BM çatısı altında Kore'de kalmıştır. 1960 Mayıs'ında askeri darbe gerçekleşene kadar da Türk Askeri Kore'de bir tugay olarak BM barış gücü sıfatıyla görev yapmıştır. Darbe sonrasında, Kore'deki Türk tugayında küçülme yaşandığında ABD'li bir gazeteci MBK sözcüsüne “Kore'deki Türk tugayının bir bölüğe indirilmesi kararı, Hariciye tarafından Amerikalılara bildirilmiş midir?” sorusunu yöneltir. MBK sözcüsü, bu soruya “ Evet, Amerikalılar bunu iyi karşıladılar” cevabını verir. Gazeteci, Kore'de askeri bulunan diğer ülkeleri kast ederek, bir bölükle katılan başka ülke olup olmadığını sorar. MBK sözcüsünün bu soruya yanıtı şu şekilde olmuştur; “ Yunanistan, Siyam, Filipinler ve Hollanda hiç asker bulundurmamakta, Fransa üç kişi ile temsil edilmektedir. Amerika başlarda beş tümen bulunduruyorken, tümen sayısını ikiye indirdi. Biz ise 5500 kişilik bir tugayla başladık ve bu böyle gitti. Konuyu Kore Kuvvetleri Komutanı ve BM Genel sekreteri ile de görüştük”. Amerikalılar tarafından yukarıdaki belge de bahsi geçtiği üzere Türkiye'nin Kore Tugayı hakkında yaptığı çalışma özellikle de Eisenhower'ın Kore'yi ziyaret edeceği bir zamanda yapılmış olması soru işaretlerine neden olur (Akalin 1999: 170). Ancak Kore tugayı hakkında yapılan değerlendirmeden önce bu mesele ile ilgili CIA raporunda, Türkiye'nin, batı ittifakı ile olan bağlarından ödün vermeyeceği, ekonomik alanda yaşanacak olan gelişmeler sayesinde, Türk-ABD ilişkilerinin iyi yönde gelişebileceği hakkında görüş bildirilmiştir. Sovyetler Birliği'nin,

⁵⁵Kore Savaşıyla alakalı ayrıntılı bilgi için bkz. Tuğtan Mehmet Ali (drl).(2013). *Kore Savaşı Uzak Savaşın Askerleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

darbeden dolayı ortaya çıkan koşullardan yararlanmaya çalışmasına rağmen MBK'nin en fazla Menderes hükümetinin Sovyetler Birliği'ne yaklaştığı kadar yaklaşacağı değerlendirilmesi rapor da yer almıştır (FRUS 1958-1960: 857).

CIA, yaptığı değerlendirmede Türkiye'nin yeni iktidar sahiplerinin Menderes hükümetlerine göre daha farklı bir dış politika izleyeceği değerlendirmesi yaptığını görmekteyiz. MBK'nin, daha bağımsız bir dış politika izleme eğilimi ABD'liler tarafından da yapılan değerlendirme de dile getirilmiştir. İlk temasın başladığı, 28 Mayıs 1960 gününden itibaren ABD'li yetkililer, yeni Türk iktidarına karşı tedbirli bir şekilde yaklaşmışlardır. MBK'nin, Batı ittifakından kopmak gibi bir yöneliminin olmadığını kabul etmelerine rağmen MBK üyelerinin bağımsız dış politika takip etme arzusu ABD'nin tedbirli yaklaşmasına neden olmuştur.

ABD, MBK iktidarını tanıdıktan iki ay sonra 11 Ağustos 1960'da ABD elçisi Warren, Türkiye'de darbe sonrasında yaşanan süreç hakkında geniş değerlendirmelere yer verdiği bir mektup kaleme almıştır. Warren tarafından yazılan bu mektup, ABD'li bir bürokratin, Türkiye'de yaşananlara bakış açısını sunmakla kalmayıp, yaptığı değerlendirmeler sayesinde dönemin Türk-ABD ilişkileri hakkında bize ipuçları sunmaktadır. Elçi Warren, mektubuna 28 Mayıs 1960 günü görüştüğü Selim Sarper'in, Cemal Gürsel hakkında yaptığı değerlendirmenin, hatalı olduğu görüşünü belirterek başlar. Sarper, Amerikalı elçinin aktarımına göre Gürsel'e parlak bir beyine sahip değil demiştir. Warren, iki aylık süreç sonrasında, Sarper'in bu değerlendirmesine karşı çıkarak, Gürsel'in gerçek bir lider olduğundan bahsedip bir devlet başkanı gibi hareket ettiğinden söz etmektedir. Yaşanan süreç içerisinde MBK'nin oldukça zor bir görev üstlenen genç subaylardan oluşmuş bir kurum olduğundan bahseden Warren'e göre, MBK'nin Gürsel'den sonra ki en önemli üyesi Albay Alparslan Türkeş'tir (FRUS 1958-1960: 869). Warren 'in değerlendirmesine bakıldığında, bakan Sarper'in ABD'li bürokratlar üzerindeki etkisinin ne kadar büyük olduğu anlaşılmaktadır. Sarper'in darbenin ilk günlerinde yapmış olduğu girişimler, MBK ile alakalı vermiş olduğu bilgiler Amerika'nın komiteye bakış açısını kısa bir süre zarfında da olsa etki altına aldığını söylemek yanlış olmaz.

Warren 'in mektubunda, dikkat çeken diğer bir değerlendirmesi ise Gürsel hükümeti ile alakalı olandır. Warren, kabine üyelerinin alanlarında başarılı kimseler olduklarına dikkat çekerek, ortalamanın üzerinde bir kabine yorumunu yapmıştır. Kabine içerisinde “*sağlıksız*” olarak nitelendirdiği kişilerin de bulunduğu bahseden Warren, Daniş Koper ve Cihat İren isimlerini üzerinde durarak, bu iki ismin iyi birer ABD dostu ve hayranı olduklarından bahseder. Hükümetin karşısında başarması zor işler olduğundan bahseden Warren, bu işleri; Yeni Anayasa, eski iktidarın yargılanması, toprak reformu, okuma yazma seferberliği, iktisadi saha da yapılması gereken planlama olarak sıralamıştır. Kurulan hükümetin, ABD'ye dost bir hükümet olduğunu belirten Warren, Gürsel hükümeti ile Menderes Hükümeti'ni de kıyaslamıştır (FRUS 1958-1960: 869) Elçi Warren 'in aktardıklarına bakıldığında, darbenin gerçekleşmesinden bir buçuk ay geçmesine rağmen darbenin asıl nedenlerini kavrayamadığını görmekteyiz. Warren CHP'nin darbeden sorumlu olduğunun yanı sıra kurulan geçici hükümette de etkisinin fazla olduğunu belirtir.

Warren mektubunda Türkiye'nin bu yeni süreçte mali yardıma çok ihtiyacı olduğundan bahseder. “Gürsel hükümeti, vermeye kendimizi hazırladığımızdan daha fazla yardıma ihtiyaç duyduğunu söylerse ki öyle yapacağımı sanıyorum, elimizden ne kadar gelir?” sorusunu Washington'a yöneltmiştir (FRUS 1957-1960: 870). Elçinin kurduğu cümledeki çaresizliğin nedeni Sovyetler Birliği'nin 500 milyon dolarlık düşük faizli bir kredi vermek amacıyla Türkiye ile temasa geçmiş olmasıdır. Söz konusu faiz ile verilen borç miktarı gerçekten de Gürsel hükümetinin geri çevirmekten zorlanacağı bir miktardır. Darbe'nin gerçekleştiği gece, memur maaşlarını ödeyemeyecek kadar zor durumda olan bir hazine devir alan MBK bu sorunun halledilmesi için her fırsatı değerlendirmek zorundaydı. Elçi Warren'de ABD'nin geçmiş tecrübelerine atıfta bulunarak, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden ekonomik yardım almasını kendileri için bir yenilgi olacağını belirtmiştir. Gürsel hükümetinin olası bir devrilme durumunda olabilecekler hakkında kesin bir yargıya varılamayacağını söyleyen Amerikan elçisi, böylesi bir durumdan Sovyetler Birliği'nin yararlanmasının, batı dünyasının yararlanmasından daha kolay olacağını söyler. Mütteliklerin, Gürsel hükümetine karşı anlayışlı olması gerektiğini belirten Warren, Menderes hükümetiyle kurulan ilişkilerin, Gürsel hükümetiyle de kurulması gerektiğini belirtmiştir (FRUS 1957-1960: 870).

Warren yaptığı değerlendirmede Türkiye'nin ekonomik bunalımının Sovyetler Birliği tarafından kullanılmaya açık olduğuna dikkat çekerek Batı dünyasının, Türkiye'ye belki de en fazla destek vermesi gereken zamanın şimdi olduğunu Washington yönetimine anlatmaya çalışmaktadır. Cemal Gürsel'in Resmi Gazetede bulunan bir demecinde Amerika'ya karşı açık bir mesaj verdiğini görmekteyiz. Gürsel gazetede, “ Birçok yerlerden bana avuç dolusu yardım teklifleri geliyor. Ama bu yardımı Amerika'nın yapması daha iyi olur zannediyorum.” (Resmi Gazete 23 Temmuz 1960) demecini vererek Amerika'yı uyarmaktadır. Gürsel'in demecinde ki “birçok” yerden kastı anlaşılacağı üzere Sovyetler Birliği'dir. Türkiye'ye kredi sağlamak isteyen Sovyetler Birliği, Warren tarafından bir tehdit olarak algılanmaktadır.

Elçi Warren, mektubunun devamında, Türkiye'nin darbeden sonraki siyasal yaşamına dair de değerlendirmelerde bulunmuştur. Kariyerinde birçok darbeye şahitlik etmiş olan elçi, Türkiye'deki askeri darbe sonrasında gelişen siyasal yaşam hakkında ki düşüncelerini “Aydınlar ve askerler arasında Menderes'e ve DP önde gelenlerine beslenen kinin bir benzerini dünyanın hiçbir yerinden görmedim” (FRUS 1957-1960: 870) sözleri ile Washington'a aktarmaya çalışmıştır. Başka koşullarda tarafsız ve ılımlı yargılamadan yana olacak kişilerin Menderes, Polatkan, Bayar, Koraltan ve Zorlu'nun idamından yana dolduklarını bu ruh halinin devrimci duygulardan daha ileri olduğunu söylemiştir. MBK'nin darbe nedenlerine bakıldığında öne çıkan argümanlarından birinin DP iktidarının basını sindirmeye yönelik faaliyetleri olduğunu görmekteyiz. Warren mektubunda, DP yanlısı on dört gazetecinin mahkûm edildiğinden bahsederek, Gürsel hükümetinin DP Hükümeti kadar baskıcı olduğunu belirtmiştir (FRUS 1957-1960: 870). 11 Ağustos 1960 günü Warren tarafından, Washington'a yollanan bu mektup ABD'nin Türkiye politikasının oluşturulmasında etken olmuştur. Amerika'nın yeni Türk yönetime karşı izlenecek yeni dış politikanın temel hatlarını 5 Ekim 1960 günü tarihli Ulusal Güvenlik Konseyi'nin 461. oturumunda belirlenmiştir (FRUS 1958-1960: 884-887).

Toplantıda, ABD'nin darbe sonrasında iktidarı eline alan yeni rejimin karşısında ki temel sorunu olarak Gürsel Hükümeti'nin ABD ve NATO'ya iş birliğinin önceki hükümete göre nasıl olacağı çıkmıştır. Darbeden sonra yaşanan sürece bakıldığında,

Gürsel hükümetinin, ABD ile temel işbirliğini sürdürme taraftarı olduğu ancak Menderes hükümetinden farklı olarak, ülke çıkarları konusunda daha bağımsız davranacağı hakkında bir değerlendirme yapılmıştır. Hükümet değişikliğinin ABD ve OECD ülkeleri açısından bir fırsat olabileceği belirtilmiştir. Yeni hükümetin, ülke içerisinde yapacağı yatırımlar konusunda, Eylül 1960'da OEEC ve IMF ile Türkiye arasında yapılan anlaşma göz önüne alınarak, yeni bir istikrar rejimi oluşturulabileceği belirtilmiştir. Türkiye'nin AET üyeliği konusunda da yardımcı olacak bu hamle ABD'nin çıkarları doğrultusunda değerlendirildiğinde oldukça yararlı görülmektedir. Şöyle ki, eğer Türkiye bahsi geçen bu süreçten istikrarlı bir büyüme ile çıkarsa Doğu Bloğunun pazarlarına bağımlı hale gelme tehlikesinden uzaklaşacak bu sayede Sovyetler Birliği'nin mevcut tehlikesinden bir adım daha uzaklaşabilecektir (FRUS 1958- 1960: 888).

Ekonomik temelde yapılan bu değerlendirmelerin yanı sıra Türkiye'nin, Sovyetler Birliği'nin komünizm tehlikesinden uzaklaştırılması, yıkıcı faaliyetlere direnme kabiliyetinin artırılması, NATO ve CENTO'yla geliştireceği ilişkilere bağlanmaktadır. Türkiye NATO ve CENTO ile işbirliğini arttırdıkça Türk Silahlı Kuvvetlerine yapılacak yardım miktarı artacak böylece Türkiye'nin Sovyetler Birliği karşısında manevra kabiliyeti yükselecektir. Türkiye'nin böylesi bir eksene yönlendirilmek istenmesinin yanı sıra, ülke içerisindeki komünist faaliyetlere karşıda sıkı bir denetim kurması gerektiği raporda yer almıştır (FRUS 1958-1960: 889). Türkiye'nin büyüyen askeri potansiyeli de göz önüne alınarak bu potansiyelin güçlendirilmesi için doğru ekonomik yatırımlara yöneltilmesi ABD tarafından bir görev olarak sahiplenilmiştir. Rapor Türkiye'ye karşı izlenecek ABD politikasını belirlerken, bir bakımdan da Gürsel iktidarının, ülke yönetiminde neler yapması gerektiği hakkında da hedefler belirlemektedir. ABD'nin, söz konusu tavrı yeni hükümeti dolaylı yoldan da olsa kendi istediği dış politika eksenine çekme eğiliminden kaynaklanmaktadır.

ABD, DP iktidarı döneminde olduğu gibi dış politikasında kendisini uygun gördüğü hamlelerde bulunan bir Türkiye tercih etmektedir. Sovyetler Birliği, Türkiye ilişkileri haricinde, diğer dış politika meselelerinde de ABD eksenine çekilmek istenmiştir. ABD'li diplomatın, Kıbrıs sorunu hakkında yaptığı değerlendirme, bu

yönelimin güzel bir göstergesidir. Kıbrıs konusundaki Türk–Yunan anlaşmazlığına hem iki ülkenin ilişkilerine, hem de Batılı devletlerin çıkarlarına ters düşmeyecek bir çözümün bulunması için Türkiye'nin yönlendirilmesi gerektiği raporda yer almıştır. Buradan anlaşılacağı üzere Amerika'nın Kıbrıs sorununa bakış açısı her iki taraf için adil ve hakkaniyetli bir çözümden daha çok NATO kapsamındaki ülkelerin çoğunluğunun çıkarına göre bir çözümden yanadır. ABD'nin kendi çıkarlarını göz etmesinden dolayı bu anlayışla karşılanacak bir durumdur. Amerika Kıbrıs'ta bir çözümden yanadır ancak Türkiye'nin çıkarının korunması noktasında tarafsız bir yaklaşım sergilemekteyken ABD'nin Türkiye'den beklentisi kendi çıkarını korumasıdır. ABD raporunda yer alan Kıbrıs konusundaki görevin yanı sıra Türkiye'ye Orta Doğu ile alakalı birçok görev düşmektedir. Raporda Türkiye'nin İsrail ve İran ile iyi ilişkiler kurmasına dikkat çekilmiş ve özellikle Arap devletlerine geliştireceği ilişkilerde tarihsel bağlarını kullanarak Batı ittifakının aracısı rolünü üstlendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir (FRUS 1958-1960: 889). Rapora bakıldığında Türkiye'nin ekonomiden, dış politika konularına, problemlerine kadar geniş bir çerçevede değerlendirildiği görülmektedir. ABD'nin 1960 yılı itibariyle oluşturduğu bu politikada Türkiye'ye biçilen görev, DP döneminde biçilen görevinden farksızdır. Türkiye'nin görevi ABD'nin çıkarlarını kendi çıkarıymışçasına korumasıdır. Söz konusu olan bu sürecin işleyişinde Türkiye'nin güçlendirilmemesi veya Amerika'ya tam bağımlı hale getirilmesi gibi bir yaklaşımın bulunmadığını belirtmek gerekmektedir. ABD Soğuk Savaşın başından 1960'a kadar Türkiye'ye askeri, sosyal ve ekonomik birçok yardımda bulunmuştur. ABD'nin bunu NATO üyelerinin çıkarları doğrultusunda yaptığı bilinmektedir. Soğuk Savaşın başından beri finanse ettiği Türkiye'nin IMF OEEC gibi kurumlardan desteklenmeye başlanması istenmektedir. Böylece Türkiye hem AET ile başlattığı süreçte elindeki kozunu güçlendirecek hem de Avrupalı devletlerle yakınlaşacaktır. ABD'nin burada ki çıkarı ise elbette ki Türkiye'ye yaptığı yardımlarda azaltmaya gitmektir.

Belgelerde ilk başta Amerika'nın Türkiye'deki yeni iktidar sahiplerinin siyasi eğilimlerini, ABD ve Batılı devletlere karşı olan bakış açılarını tanımaya çalıştığı görülmektedir. Kore'deki Türk tugayında küçülmeye gidilmesi konusunda Türkiye'nin, Batı ittifakından ayrılma yönelimi gösterildiği gibi bir algı oluşturmaya rağmen, ABD

Türkiye'deki yeni iktidarın Batı ittifakından ayrılmak gibi bir niyetinin olmadığını hızlı bir şekilde anlamıştır. ABD'nin, Türkiye'deki yeni iktidarın Batı karşıtı olmadığını hızlıca kavramasında çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Bu sebeplerin başında Sarper'in Gürsel hükümetinde Dışişleri Bakanı olarak görev atanması olabilir. Darbe'nin ilk saatlerinde Amerikan elçisi ile iletişime geçilerek darbenin ABD karşıtı bir tavır taşımadığının bildirilmesi ve darbe bildirisinde yapılan NATO ve CENTO vurgusu da endişeleri yatıştıran etkenler olduğunu belirtebiliriz. Bunların yanı sıra NATO Genel komutanı Norstad'ın Türkiye ile ABD arasında iyi bir köprü görevi gördüğünü unutmamak gerekir. ABD Başkanı Eisenhower, 4 Ağustos 1960 günü Gürsel'e yolladığı telgrafında Norstad'ın Gürsel ve hükümeti hakkında iyi Amerikan dostları olduğunu söylediği ve bunun memnuniyet ile karşıladığını, kararlaştırılan yardımlar hakkında kendisinin elinden geleni yapacağı konusunda hiçbir şüphe olmaması gerektiğini belirtmiştir (BCA 030-01/41-246-6). Darbe'nin, ilk saatlerinden itibaren ABD ile olan ilişkiler süreci oldukça başarılı bir şekilde yürütülmüş, bu sayede 1959 Amerikan-Türk karşılıklı anlaşmasında bulunan Türkiye'ye askeri müdahale hakkını kullanılmasının önüne geçildiği söylenebilir.

3.1.2. Türkiye Açısından 1960 Yılı Türk-ABD İlişkileri

ABD ve Türkiye arasındaki ilişkilerini Türkiye açısından kavramamız için ilk olarak 4. Bakanlar Kurulu Toplantısının tutanağını inceleyeceğiz. Gürsel hükümetinin 4. Bakanlar Kurulu toplantısı, Başbakanlık Bakanlar Kurulu Toplantı salonunda 17 Haziran 1960 günü gerçekleştirilmiştir. Toplantıda Türk-ABD ilişkileri ile alakalı ilk konuşma Dışişleri Bakanı Selim Sarper tarafından yapılmıştır. Sarper, gelecek Eylül 1960 veya Ekim 1960 aylarında Kanada'da NATO'nun geleceği ile alakalı yapılması öngörülen bir Toplantıdan bahseder bu toplantıya ABD başkanı Eisenhower'ın katılabileceğini belirterek böylesi bir durumda Türkiye'nin de Devlet Başkanı tarafından temsil edilmesi gerektiğini söyler.

Sarper'den sonra Devlet Bakanı Şefik İnan toplantı sırasında söz alarak, çeşitli ülkelerin büyükelçileri tarafından ziyaret edildikleri söyler ve İsviçre elçisi ile arasında geçen bir diyalogdan bahseder; “Kendilerine ne düşündüğümüzü, ne yapmak

istediğimizi umumi olarak izah ettik. İsviçre Sefiri ile kendi aramızda konuştuk. Bizim için bunlar tamamıyla Avrupalı. Bunlar, Mısır'a falan benzemiyorlar ve bundan evvelki hükümetlere de benzemiyorlar. Eski Dışişleri bakanı Zorlu derdi ki "bize yardım edin" Fakat biz bu mevzulara temas etmezdik. Fakat siz söylemeden arz edeyim ki yardım artık bize vecibe oldu "der (Koçak 2010: 175 176). Bilindiği üzere Türkiye'de, askeri darbe gerçekleşmeden önce Irak, Suriye ve Mısır gibi ülkelerde de askeri darbeler gerçekleşmişti. İsviçre elçisi Şefik İnan ile görüşmesinde "Mısır'a falan benzemiyorlar" sözü ile Türkiye'deki cuntacıların fikir yapılarının farklı olduğunu kabul etmiş görülmektedir. Menderes hükümetleri döneminde, Türkiye ile İsviçre arasında ekonomik yardım taleplerinin görmezden gelindiğini ancak Gürsel hükümetinin böyle bir yaptırım ile karşı karşıya kalmayacağını belirtilmesi dikkat çekicidir. Bakan İnan, konuşmasının devamında ABD yardım heyeti başkanı ile yaptığı görüşmeden de bahseder. Amerikan heyetinin başkanı İnan'a; "Peşinen söyleyeyim her türlü Amerikan yardımını bekleyebilirsiniz. Vecibemizdir. (Görevimizdir.) Bundan sonra ne kadar süratli çalışırsak, yardım da o kadar süratli gelecektir. Biz memleketin çıkardığı hükümeti pek tutmuyorduk. Yardım edeceğiz" dediğini bakanlar kurulunda aktarır (Koçak 2010: 175-176). ABD yardım heyeti başkanı, yardım konusunda oldukça cömert olacaklarını belirtir. Hızlı bir şekilde bu yardımların Türkiye'ye ulaşmasının anahtarının işbirliğinden geçtiğini belirtmiş, bu sözlerinin devamında "Memleketin çıkardığı Hükümeti pek tutmuyorduk" sözleri ile Türkiye halkının oyları ile seçilen DP yönetimi ile aralarında problem olduğunu söylemiştir.

Gürsel hükümetinin özellikle 1960 yılında yaptığı Bakanlar Kurulu toplantılarında, ABD ile ilişkiler kısımlarında ağırlıklı olarak ekonomik yardımlar hakkında olduğu görülmektedir. Bunun nedeni elbette Gürsel hükümeti darbe sonrasında Menderes hükümetinden iyi bir hazine devralmadıkları içindir. Gürsel hükümetinin 8. Bakanlar kurulu toplantısında Dışişleri Bakanı Sarper, Federal Almanya ve ABD'nin dahil olduğu bir ekonomik yardım meselesi hakkında bilgilendirmede bulunur.

Sarper'in bakanlar kurulunda yaptığı aktarımına göre, dönemin Almanya Federal Cumhuriyeti Başbakanı Konrad H. Josef Adenauer⁵⁶ ülkesinde görev yapan Türkiye Büyükelçisini makamına davet ederek, Kore'de bulunan Türk askeri tugayında küçülmeye gidilmesi hakkında "Türkiye'nin garbe (batı) karşı siyasetinde bir değişiklik var. Söylentiler dolaşiyor" sözleri ile Türk Büyükelçisinden durum hakkında bilgi istemiştir. Sarper, büyükelçiden bu konu hakkında bilgi isteneceğini tahmin ettiğinden kendisine bazı direktifler vermiş, elçide Başbakan Adenauer'in sorusunu bu direktiflere göre cevapladığı hakkında bilgi veren Sarper, konuşmasının devamında " İşin hulasası (özeti) Almanlarda böyle bir hassasiyet var. Bizim her türlü ihtiyacımıza karşı bize yardım edecek bir memlektir Almanya. Amerika'da da aynı hassasiyet mevcuttur. O da Kore birliğini göndermememiz 3.500.000 dolar meselesini reddedişimiz, Orta Şark (ODTÜ) Üniversitesi'nde 350.000 dolarlık yardımı kabul etmeyişimiz dolayısıyladır" (Koçak 2010: 260) demiştir. Anlaşılacağı üzere, Alman Devlet Başkanı da Türkiye'deki yeni iktidarın dış politika bakımında Batı karşıtı bir tavrının olup olmadığından dolayı çekimserdir. Sarper'in bahsettiği yardımların Türkiye'nin ihtiyacını karşılamadığı için reddedildiği anlaşılmaktadır. Bu yardımların reddedilmesi de dolaylı olarak Federal Almanya'da kuşku uyandırmıştır. Sarper konuşmasının devamında Federal Almanya ve ABD hakkında ki düşüncelerini şu sözler ile dile getirir. " Biz bir değişiklik olmadığını, yalnız iktisadi istiklalimizi istirdada (Geri Almaya) çalıştığımızı, dostlarımızdan gelecek yardımları kaçırmayacağımızı ifade ettim. Ama tereddütleri devam etmektedir. Orta Şark'a vereceğimiz 350.000 dolarda bilhassa Beyaz Saray'ın alakası var. Bizim meslekte biraz kıskançlık ve tazyik havası vardır. Var... Ama biz bu adamlara muhtacız... Bir müddet bunları hüsnü idare etmek mecburiyetindeyiz. Şimdi bunların hassasiyetlerini tahrik edecek yola girsek, kendilerine kâfi derecede izahat vermezsek, zararlı oluruz. Kendi ayaklarımızın üzerinde duracak hale gelinceye kadar, Almanya ve Amerika'ya muhtacız" (Koçak 2010: 260). Önceden de belirttiğimiz üzere, Gürsel hükümeti dış politika da önceki hükümete göre daha serbest adımlar atma niyetindedir. Bir devletin dış politikasında ne kadar özgür olacağı ise elinde bulunan imkânlar

⁵⁶Konrad Hermann Josef Adenauer. 1876 yılında Prusya İmparatorluğunun Köln şehrinde doğmuştur. Liseden mezun olduktan sonra Freiburg, Münih ve Bonn'da Hukuk ve Ekonomi hakkında Eğitim görmüştür. 1918 yılında Prusya senatosu daimi üyesi olmuş, 2. Dünya Savaşı Sonrasında Köln belediye başkanlığı yapmış ve 1950'de kurucusu olduğu Hıristiyan Demokratik Birliğin lideri olarak Federal Almanya'nın ilk Şansölyesi (Başbakan) seçildi. Ayrıntılı Bilgi için bkz. William Charles (2000). *Adenauer The Father of the New Germany*. John Wiley & Sons INC : New York.

doğrultusundadır. Selim Sarper devletin imkânlarının kısıtlı olması nedeniyle ABD'ye karşı izlenecek politikada imkânların el verdiği derecede daha ölçülü bir tavrın sergilenmesinden yanadır. Bakanlar kurulu üyelerinin içerisinde Sarper'in savunduğu ölçülü yaklaşım gerekliliği politikasına karşı muhalif bir tavır alan görülmemektedir.

Bakanlar kurulu içerisinde kesin bir şekilde dış politika konusunda keskin bir tavır bulunmamakla birlikte, Sarper'in toplantıda öne sürdüğü fikre belki de bir ekleme ihtiyacı duyulduğu görülmektedir. Gürsel hükümetinin dış politika da izlenecek yol ile alakalı genel kanısı, toplantı sırasında Selim Sarper'den sonra söz alan Gürsel Hükümeti'nin Çalışma Bakanı Cahit Talas'ın belirttiği gibi olacaktır demek yanlış olmaz. Talas; "Amerikalıların bu hükümetin, geçmiş hükümet gibi, dostlarımızın her istediğini kabul edecek bir hükümet olmadığını bilmesi lazımdır. Bizim de kendilerine tekliflerimiz olacağını ifade etmeliyiz" (Koçak 2010: 260) sözleri ile izlenecek politikanın eşitlik temelinde olması geliştirilmesinden yana tavır aldığını göstermektedir.

1960 yılında yapılan Gürsel Hükümetinin Bakanlar Kurulu toplantı tutanakları içerisinde ABD – Türkiye ilişkileri konusunda elimizde bulunan veriler bize göstermektedir ki Gürsel Hükümeti özellikle Kore konusunda serbest adımlar atmaları, ABD tarafında şüphe uyandırmıştır. Maddi sıkıntılar ise ABD'den ve Batılı müttefiklerden gelecek yardımlar sayesinde aşılabileceği için maddi yardımlar konusunda kapılar daima açıktır. ABD'nin ODTÜ'ye aktarılmasını istediği yardımın kabul edilmeme sebebi bu genel pencerenin dışında tutulmalıdır. Sarper'in yaptığı konuşmadan anlaşıldığı üzere bu yardımın ve 3.500.000 dolarlık kısmının kabul görmeme nedeni, Türkiye'nin ihtiyacını karşılamayacak oluşudur. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere ABD Türkiye'ye yapılacak yardımlar konusunda cömert bir tavır alma noktasındadır ancak bu yardımın hepsinin kendi bütçesinden çıkma taraftarı da değildir. ABD, Türkiye'nin olası bir Sovyetler Birliği yardımı alma konusunda endişesi içerisindeydi. Gürsel'in Resmi Gazete de yer alan demeci ve Sovyetler Birliği yetkililerinin darbeden sonraki süreçte Türk makamları ile sürekli yardım konusunda temasa geçiyor olmaları da bu endişeyi güçlendirmiştir. Gürsel hükümeti ne de ülke idaresinin tam manasıyla elinde bulunduran MBK'nin Sovyetler Birliği'nden yardım

almak gibi bir düşüncesi yoktur. Türkiye’deki yeni iktidar Batı Müttefikliği ekseninde sadece daha serbest bir dış politika izleme taraftarıdır.

3.1.3. Ekonomik Temelde 1960 Yılı Türk-ABD İlişkileri

ABD ve Türkiye arasındaki ilişkilerde, en önde gelen gündem maddesi ekonomik temeldeki ilişkiler olmuştur. Gürsel hükümetinin DP iktidarından devraldığı ekonomik mirasın kötü olma sebeplerinden biride dış yardımların doğru şekilde değerlendirilmemesidir. Bahsettiğimiz yardımların ilk başta kabul görmemesinde bir diğer sebep alınacak kredilerin nerelerde değerlendirileceğine karar verilememesidir. 22 ve 24 Haziran 1960 günü Cumhuriyet Gazetesinde, Amerika’dan alınacak yardımlar konusunda yer alan bir haber, yardımların kabulünde daha yavaş davranılmasının nedenini gözler önüne sermektedir. Gazetenin Washington kaynaklı haberinde ABD’nin Türkiye’ye 400 Milyon dolarlık bir kredi sağlayabileceğinden bahsederken kredinin planlama dairesi tarafında yapılacak çalışmalar sonrasında verileceği belirtmektedir (Cumhuriyet: 22-24 Haziran 1960). Türkiye’nin 27 Mayıs 1960 itibariyle, dış yardıma ihtiyaç duyduğu bir gerçektir. Gürsel Hükümeti ve MBK bu dış yardımın ABD tarafından karşılanmasından yana olup, alınacak yardımların en etkili şekillerde harcanması için bir planlama yapılması gerektiğinin de farkındandırlar. Bu konuda ki hassasiyet dönemin basınında da kendine yer bulmuştur. Gürsel Hükümetinin dış yardımlar konusunda izlediği politika Forum Dergisi’nde yer alan iki makalede oldukça ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve bu politikanın takdire şayan olduğu vurgulanmıştır. Bahsi geçen Makalelerin ilki 15 Temmuz 1960 günü okuyucuya sunulmuştur.

Makale de, Gürsel hükümetinin devir aldığı kötü hazinenin nedeni kolaycı bir yaklaşımla sadece DP iktidarına bağlanmıştır. Konu hakkında şu sözlere yer verilmiştir; “ Sabık iktidarın bu husustaki tutumu herkesçe malum idi. Sabık hükümet, mevkiinde kalabilmek ve rey toplayabilmek için, çeşitli bölge ve vilayetlerde gösterişli yatırımlar yapmak ihtiyacını hissediyordu. Bu yatırımların iktisadi zaruretlere dayanıp dayanmadığı, uzun vadede rantabl olup olmadıkları haizi ehemmiyet değildi. Mühim olan ve matlup olan, iktidar başının, şuraya veya buraya giderek, halka ihsanlar dağıtması gösterişli işlerin yapıldığını veya yapılacağını ilan etmesi ve tertip edilen

törenler vesilesi ile Demokrat Partinin propagandasının yapılabilmesi idi. Bütün gayretler bu uğurda seferber ediliyordu, bu arada dış yardım ve kredilerden aynı maksat uğrunda faydalanmak isteniyordu. Bu yüzden, dışarıdan gelen her yardım , mahiyeti ve şartları ne olursa olsun, kabul ediliyordu. Bu yardımlar, mantıki olan ve bir birini tutan bir programa göre sarf edilmediğinden, bunların ne şekilde ve ne zamanlarda ödenebileceği hususu katıyen hatıra gelmiyordu” (Forum 15 Temmuz 1960). Makaleden anlaşılacağı üzere, ABD yardımlarının DP döneminde, plansız şekillerde harcanması nedeni ile ülkeye yarar sağlamadığı eleştirisi yapılmış, Gürsel hükümetinin bu yardımları almadan önce miktarına, kapsamına ve yararına göre değerlendirmekte olması Forum Dergisi tarafında takdire şayan sayılmıştır.

Dönemin Türk basınında yayınlanan makalede ise, 27 Mayıs sonrasında kurulan hükümetin, ekonomik durumu önemli bir mesele olarak değerlendirdiğini ve ülke aydınlarının bu konular hakkında çalışmaları için ön ayak olduğu belirtilmiştir. 1 Ekim 1960 günü yayınlanan makalenin başlığı “*Fikir Karışıklığıdır*”. Makalede geçen“ Dört aydır yapılan tartışmalar ziyadesiyle umumi ve muğlak temalar üzerinde cereyan etmektedir. Buna rağmen, bu pek umumi ve pek muğlak tartışmaların da (daha fazla uzamamak ve müşahhas plana bir an önce intikal etmek şartı ile) faydasız olduğu söylenemez. Gerçekten, bu tartışmalar sayesinde, Türk aydınlarının büyük çoğunluğunun, siyasi partiler bakımından değişik kanaatleri ne olursa olsun, planlı bir kalkınmaya ve sosyal reformlara inanmış oldukları meydana çıkmıştır. Bu çok hayırlı bir sonuçtur. Kalkınma konusundaki fikir temayüllerimizin hayli umumi ve muğlak kalmasının bir sonucu olarak, memleketin günlük idaresinde olsun, bazı uzun vadeli projelerin ortaya atılışında olsun bu umumi temayüllerle çelişme halinde düşen bazı tatbikata ve görüşlere de rastlanmaktadır” (Forum 1 Ekim 1960). Anlaşılacağı üzere devlet yatırımlarının, bir planlama esasına göre yapılmasından yana bir tavır sadece Gürsel hükümetinde değil dönemin aydınlarında da bulunmaktadır.

Askeri darbeden sonra Türkiye’de, devlet eli ile yapılacak yatırımların planlanması için kurulan Devlet Planlama Teşkilatı⁵⁷ Gürsel Hükümeti ve MBK’nin

⁵⁷ Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). Günümüzde Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı. Türkiye’de 1960’dan itibaren ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmanın hızlandırılması, uygulanan politikalar

planlama işini ne kadar önemsediklerini göstermektedir. DPT'nin kurulması sonrasında ki süreçte ABD yardımlarının hangi kaleme ne kadar harcanacağını saptanmış olmasına rağmen Türkiye ekonomisinde DP dönemine nazaran bir duraklama olduğu görülmektedir. 1 Aralık 1960 günü Forum Dergisi'nde yer alan "Dış Ticaret Açığı" başlıklı haberin başında önceki Eylül ayında Türkiye'nin dış ticaret karnesi verilmiştir. Haberde dolar kurunun değişim göstermesinin dış ticarete verdiği zarardan bahsedilmiştir. Bu zarardan bahsedildikten sonra Dış Ticaret açığının DP yönetiminin son yılı kabul edilebilecek 1959 yılına göre arttığı ile alakalı şu sözlere yer verilmiştir; "1959 yılında dış ticaret açığı 254 milyon lira veya 87 milyon dolar civarında idi. 1960 yılındaki gelişmeler endişe uyandıracak mahiyette görülüyor, şöyle ki bulunduğumuz sene içerisinde, dış ticaret açığının geçen yıla nazaran bir misli artmış olması durumu ile karşı karşıya bulunuyoruz" (Forum 1 Aralık 1960). Her ne kadar Eylül 1960'daki ticaret açığı, bir ay sonra 15 milyon dolarlık bir düşüş yaşamasına rağmen bu durumun getirdiği zararlardan kaçınılamamıştır.

Akis Dergisi de 31 Ağustos 1960 günü yayınlanan sayısında aynı konuları içeren "Yardım" başlıklı bir makaleyi okuyucularına sunmuştur. Makalenin başında elçi Warren 'in bir basın toplantısında verdiği Türkiye ile ABD arasında 1948'den 1960'a kadarki yardım miktarları ile alakalı bilgiye yer verilmiştir. Warren'in verdiği rakam tam olarak 2 milyar 800 milyon dolardır. Makalede Türkiye'ye DP döneminde yapılan yardımların yarar sağlamama sebebi iktisadi bir plan çerçevesinde yardımların verilmemiş olmasına bağlanmış ve burada Amerika'nın da suçluluk payı olduğu şu sözlerle dile getirilmiştir; " Her ne olursa olsun 12 yıl içinde 3 milyar dolara yaklaşan yardım az değildir. Vasati olarak her yıla hemen hemen 400 milyon dolar düşmektedir ki Amerika'nın bu gayreti ancak teşekkürle karşılanabilir. Bununla beraber Amerika'nın Türkiye'ye yapmış olduğu ve yapmağa devam ettiği yardımın aksak notlarını da bilmekte fayda var. Türkiye'ye Amerikan iktisadi yardımı doğrusunu söylemek gerekirse, pek o kadar başarı kazandırmamıştır. Yardımın en iyi şekilde kullanılmış

arasında uyum sağlanması ihtiyacı duyulmuştur. 1961 Anayasası ile iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla gerçekleştirmek ve Türk hükümetlerinin ekonomik kalkınma planlarında farklılık göstermemeleri için bir kurum gerekmekteydi. Bahsi geçen amaçlar doğrultusunda 30 Eylül 1960 tarihinde Başbakanlığa bağlı Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. (<http://www3.kalkinma.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebContentGosterim.aspx?Enc=51C9D1B02086EAFBF2AFC1F8C2259011> 16.04.2018 tarihinde erişildi.)

olduğu söylenemez. Gerçekten de Amerikan hükümeti eski iktidarı bir iktisadi plan dairesinde hareket etmeğe sevk etmekten daima çekinmiştir. Amerikan yardımının gayesi Türkiye'nin uzun vadeli kalkınma davalarına çare bulmaktan çıkmıştır (Akis 31 Ağustos 1960: 30). Yazının devamında, Türkiye'nin ABD için stratejik önemi vurgulanarak, geçmişte yapılan hatalara yeniden düşmeden devam edilmesi gerektiğine yer verilmiştir. Türkiye'nin Ortak Pazara üye olmadan önce 10 yıllık bir hazırlık sürecinden geçmesi gerektiği de belirtilerek bu hazırlık süreci zarfında, ABD'nin askeri yardımlar hariç yıllık 300 milyon dolar tutarında ekonomik yardım sağlaması gerektiği vurgulanmıştır. Makaleler karşılaştırıldığında, Akis Dergisi yapılan yardımların doğru değerlendirilmemesinden sadece DP'li yöneticileri değil ABD'liler de sorumlu tutmuştur. DPT'nin kurulması ve yeni ABD yardımlarının, yapılan planlar çerçevesinde değerlendirilmiş olması da Gürsel hükümeti döneminde Türkiye ekonomisinin sorunlarını çözmemiştir.

Yukarıda bahsi geçen dış ticaret açığının çoğalmasının getirisi olarak ekonomik durgunluk, vergilerde artışa gidilmesi, askeri ücret ve memur maaşlarına yapılacak zamlarında kesinti olarak ilerleyen süreçte karşımıza çıkmıştır. 31 Aralık 1960 günü Cumhuriyet gazetesinde Türkiye'nin Amerika ve Avrupa'dan alacağı 88 milyon dolarlık yeni bir kredi olduğundan bahsedilir. Bu kredi haberi doğrudan Türkiye ekonomisinde bir duraklama olduğu algısı yaratmıştır (Cumhuriyet 31 Aralık 1960). MBK ve Gürsel Hükümetleri döneminde alınan yardımlara ve yapılan tüm planlama programlarına rağmen Türkiye ekonomisinde 1960 yılı itibariyle ilerleme sağlanmamıştır.

3.1.4. 1960 Yılı ABD Başkanlık Seçimleri

Türk basınının askeri darbe sonrasında, Türkiye-ABD ilişkilerini yakından takip ettiği bu dönemde ABD'de yapılacak olan başkanlık seçimleri Türkiye'de oldukça ilgi görmüştür. Başkan Eisenhower'ın 8 yıllık başkanlık görevi sonrasında partisinden aday olmadığı yaklaşan Amerikan başkanlık seçimleri iki yeni adayın yarışına sahne olur.

Cumhuriyetçi Partinin adayı Richard Nixon⁵⁸, başkan Eisenhower'ın yardımcılığı görevini görüyordu. Cumhuriyetçi Partinin muhafazakâr kanadının adayı olarak Eisenhower'a karşı giriştiği adaylık yarışını kazandı ve partisinin adayı oldu. Demokrat Partinin adayı ise güçlü iki rakibini saf dışı bırakan John Fitzgerald Kennedy⁵⁹ olmuştur. Nixon yıllarca Eisenhower'ın yardımcılığını yürüttüğü için seçimlerden galip çıkmasına kesin gözüyle bakılmaktaydı. Kennedy ise özellikle dış politika konularında alışılmış ABD çizgisine aykırı demeçler veren, bir senatördür. 1957'de Fransa'nın Cezayir politikasını ağır bir şekilde eleştirmesi, Amerika'daki işçi sendikalarının haklarının savunmasında ön plana çıkışı olabilir (Akis 20 Temmuz 1960: 30-31). Katolik olduğu için Amerikalı seçmenler tarafından soru işaretleri ile karşılanmasına rağmen Kennedy önce partisindeki adaylık yarışını daha sonrada Başkanlık seçimini kazanmayı başarmıştır.

Yumuşamanın başladığı bu dönemde, ABD'de yapılacak olan bu seçim dünya siyasetinde önemli olması nedeniyle, dünya basınında olduğu gibi Türkiye basınında dikkatini çekmiştir. Akis Dergisi başkanlık seçimleri başlamadan önce aday belirleme döneminden itibaren seçim sürecinin tamamını yakından izlemiştir. Akis, 3 Ağustos 1960 günü yayınlanan sayısında Cumhuriyetçi aday Nixon'un aşırı anti-komünist eğilimlerinin olduğunu ve bu eğilimlerini saklamak çabası içerisinde bulunduğunun Amerikan seçmenlerinin gözünden kaçmadığını yazar. Makalenin devamında;“ Kaliforniya'da siyasi hayata atıldıktan sonra, hiçbir ciddi fikir meselesi ve memleket

⁵⁸Richard M. Nixon. 9 Ocak 1913'de ABD'nin Kaliforniya Eyaletinin Yorba Linda şehrinde doğdu. 2. Dünya Savaşı sırasında Pasifik cephesinde görev aldı. Ordudan ayrıldıktan sonra Cumhuriyetçi partinin adayı olarak 1947'de Kaliforniya temsilcisi olarak Temsilciler Meclisine seçildi. 1960'de John F. Kennedy'e karşı başkanlık seçimlerinde aday oldu. ABD başkanı olarak 1968'de göreve seçildi. 22 Nisan 1994'de yaşamını yitirdi. Ayrıntılı bilgi için bkz. (<https://www.whitehouse.gov/about-the-white-house/presidents/richard-m-nixon/> . 17.04.2018 tarihinde erişildi.)

⁵⁹John Fitzgerald Kennedy. ABD'nin 35. Devlet Başkanı. 29 Mayıs 1917'de ABD'nin Massachusetts eyaletinin Brooklyn şehrinde dünyaya geldi. 1940'ta Harvard Üniversitesi'ni bitirdi. İngiltere'nin 2. Dünya savaşına hazırlıksız yakalanmasının nedenlerini ele aldığı bitirme tezi, sonradan Why England Slept (1940; İngiltere Neden Uyudu) adıyla yayımlandı ve büyük ilgi gördü. ABD'nin Londra Büyükelçisi olan Babası Joseph P. Kennedy'nin sekreterliğini yaparken 1941'de Amerikan Ordusunda gemi kaptanı olarak görev aldı. 1945'de ordudan gazi olarak terhis oldu. 1947 yılından 1953'e kadar Temsilciler Meclisinde Demokrat Partinin Massachusetts temsilcisi olarak yer aldı. Daha sonra 1953'ten 1960 yılına kadar ABD Senatosu'nda görev aldı. 1957 yılında Profiles in Courage (Cesaret İçindeki Profiller) isimli kitabıyla Pulitzer Ödülü kazandı. 1960'da ABD tarihinin ilk ve tek Katolik başkanı oldu. 1963 yılında Sosyalist eğilimli bir fanatik olan Lee Harvey Oswald öldürüldü. Ayrıntılı Bilgi için bkz. (<https://www.whitehouse.gov/about-the-white-house/presidents/john-f-kennedy/>. 17.04.2018 tarihinde erişildi.)

davası üzerine eğilmemişti. Gerçekten Hür Dünyanın istikbali, Dulles dış politikasından tamamen sıyrılmasına ve bilhassa gelişmemiş memleketlerin bağımsızlık, demokrasi ve kalkınma davalarında onlara ciddi surette yardımcı olmasına bağlıdır. Bu iş ise Nixon gibilerinin becerebileceği iş değildir” değerlendirmelerinde bulunulur. (Akis 3 Ağustos 1960: 33-34) Nixon’un seçimleri az bir farkla kaybetmesinin belki de en önemli nedenleri Demokrat Parti seçmelerinin tamamına samimi gelmemesi olabilir. Bu değerlendirmeden de anlaşılacağı üzere Nixon’ın başkanlık seçimlerinden, Türk basınına göre de galip ayrılmaması tercih edilmekteydi.

Seçim döneminin devam ettiği süreçte adaylar, Küba’da kurulmuş olan Castro yönetimine karşı nasıl bir tavır izleyeceklerini açıklamaları seçmenler üzerinde oldukça etkili olmuştur. Adaylar televizyon da karşı karşıya geldikleri her oturumda Küba meselesi üzerine tartışmışlardır. Nixon, Kennedy’in Küba yaklaşımını sorumsuzlukla itham ederken, Kennedy ise Nixon’un savunduğu silah politikasından dolayı eleştirmektedir. Kennedy, Küba konusunda müzakereden yana olup, Nixon’a devlet başkan yardımcılığı döneminde başlatılmış olan silah programları üzerinden yüklenmiştir. Bu programların, maliyetlerinin çok olmasına rağmen Sovyetler Birliği’nin gerisinde kaldıklarını söylemiştir. Nixon’un bu sorulara elle tutulur bir cevap verememiş olması Kennedy’i başkanlığa bir adım daha yaklaştırmıştır (Akis 31 Ekim 1960: 30-31).

Amerikan Başkanlık seçimleri 8 Kasım 1960 günü sona ermiştir. Kennedy ve rakibi Nixon birbirlerine oldukça yakın oy oranları almış, seçimlerden ise bahsettiğimiz üzere John F. Kennedy galip ayrılmıştır. Akis Dergisi seçim sonuçları ile alakalı ayrıntılı bir makaleyi 11 Kasım 1960 günü okuyucusuna sunmuştur. Makaleye göre Kennedy’e destek beklenmeye çoğu güney eyaletinden iyi oy oranları kazanmış, seçim sonucu Batı dünyasında beklenen bir sonuç olarak algılanmıştır. Kennedy’nin partisi Demokrat parti aldığı yüksek oy oranı sayesinde Amerikan senatörsun da en fazla temsil hakkını da elde etmiş oluyordu (Akis 11 Kasım 1960). Kennedy’nin başkanlığı Batılı devletler tarafından oldukça iyi karşılanmıştır. Soğuk Savaş sürecinde çatışmazlık ve sert tartışmaların yaşanmadığı süreçte iyileşmeye gidilen böylesi hassas bir süreçte Nixon gibi, oldukça sert Sovyet karşıtı söylemleri bulunan birinin ABD

başkanı olması tercih edilmemiştir. Kennedy'nin başkan seçilmesi Türk basınında, ABD'nin Roosevelt⁶⁰ dönemindeki daha güçlü dönemine dönüleceğinin sinyalleri olarak algılanmıştır (Akis 14 Kasım 1960: 24-25).

Forum dergisi ise Kennedy'nin başkan seçilmesi sonrasında okuyucularına “*ABD'nin Yeni Başkanı*” isimli bir makale sunarak aktarmıştır. ABD'nin yeni başkanının iktidara gelişinin en büyük nedeni olarak ABD'nin Eisenhower döneminin son sürecinde uluslararası ortamda yitirdiği saygınlık olduğunu belirten makalede, Kennedy'nin Dışişlerinde ve Savunma bakanlığında yapacağı değişikliklerin Amerika'yı yeniden güçlendireceği değerlendirilmiştir (Forum 15 Kasım 1960).

Türk basını görüldüğü üzere ABD'deki başkanlık seçimini yakından takip etmiştir. Dönemin gazete ve dergileri incelendiğinde adaylık yarışlarının başladığı ilk süreçten itibaren Türk basınında ABD'nin yeni başkanının tercihen Kennedy olması eğilimi bulunduğu görülmektedir. Kennedy rakibi Nixon'a göre var olan uluslararası durumu daha sakinlikle yönetebilecek bir lider olduğunu ilerleyen süreçlerde tüm dünyaya göstermiştir. Kennedy'nin iktidarda olduğu dönemde (özellikle Türkiye'ye etkileri açısından) yaşanan Domuzlar körfezi çıkarması⁶¹, Kennedy dönemindeki sorunlara diplomatik yaklaşımla çözüme eğilimine aksi bir durum teşkil etmesine rağmen Küba Füze krizinin⁶² sonlandırılmasında Kennedy'nin izlediği diyalogla sorunu çözme

⁶⁰ Franklin D. Roosevelt. 30 Ocak 1882'de New York Hyde Park'ta dünyaya gelmiştir. ABD'nin 32. Başkanı olan Roosevelt bu görevi en uzun süre (1933- 1945 23 Yıl)bu görevde kalan Amerikan başkanıdır. Görev süresi devam ederken ölmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. (<https://www.whitehouse.gov/about-the-white-house/presidents/franklin-d-roosevelt/>. 17.04.2018 tarihinde erişildi.)

⁶¹Domuzlar Körfezi Çıkarması; ABD başkanı Eisenhower döneminde başkan yardımcısı Richard Nixon ve CIA yetkilileri tarafından planlanmıştır. Nixon başkan seçileceğine kesin gözü ile baktığından bu operasyondan dönemin ABD başkanı Eisenhower ı haberdar dahi etmemiştir. ABD başkanlık seçimleri sonrasında John F. Kennedy'nin başkanlığa seçilmesi CIA'ı operasyonu yapmaktan alıkoymadı. John F. Kennedy'nin CIA tarafından daha saldırgan bir tutum sergilemesi için zorlandığı da söylenebilir. Kennedy başarılı olacağından şüphe duymasına rağmen operasyonun yapılmasına engel olmadı. Domuzlar Körfezi ABD'nin Soğuk Savaş döneminde gerçekleştirdiği başarısız bir kontrgerilla faaliyeti olarak tarihe geçti. Ayrıntılı Bilgi İçin bkz. Zepezauer Mark (2001). *CIA'nın Büyük Operasyonları*. Kaynak Yayınları: İstanbul

⁶²Küba Füze Krizi;1960 yılı itibariyle Küba lideri Castro ile Sovyetler Birliği lideri Khrushchev arasında başlayan yakınlaşma sonucunda Sovyetler Birliği, Küba yönetimine özellikle askeri alanda tam destek verme kararı aldı. Bunun bir sonucu olarak Sovyetler Birliği Küba'ya uzun menzilli füzeler yerleştirme kararı alır. Sovyetler Birliği gemileri Küba'ya ulaşmadan önce ABD donanmasının Küba'yı abluka altına alması ile başlayan uluslararası krizi Küba Füze Krizi ismi verilmiştir. Kriz, Kennedy ve

yaklaşımı ABD halklarının başkan seçiminde ne derece doğru bir karar verdiğinin göstergesi olmuştur.

3.1.4.1. ABD Büyükelçiliğinde Değişim

Seçimlerde, John F. Kennedy'nin başkan olması ile Amerikan Dışişleri bakanlığı başta olmak üzere birçok kurumda görev alan bürokratlar değiştirilmiştir. Bu değişiminden Türkiye'nin ABD Büyükelçisi Warren 'da etkilenmiştir. Elçi Warren Türkiye'de görev yaptığı süre boyunca başta Akis dergisi çevresi olmak üzere Türk basını tarafından defalarca eleştirilmiştir. Bu eleştirilerin başında DP liderlerine yakınlığı gelirken, görevini suiistimal ettiği, işini gereğince yapamadığı gibi örnekler sıralanabilir. Elçi Warren Türkiye'de görev yaptığı süre boyunca DP yöneticileri ile yakın ilişkiler kurmuştur.

Warren darbe öncesi 4 Nisan ve 27 Mayıs 1960 günleri arasında Türkiye'de bulunan siyasal durumu merkeze bildirirken iyimser davranmış, hazırladığı raporlar nedeni ile Türkiye'de yaşanan siyasal hareketliliğin Washington tarafından tam manası ile anlaşılmasına neden olmuştur (Akalin 1999: 134). Askeri darbe öncesinde Türk ordusunun komuta kademesinin başında bulunan Genelkurmay başkanı Eldelhun'un ve ordunun defalarca DP iktidarının yanında olduğu ile alakalı verdiği demeçler, Warren'a yaşanan olaylar sonucunda bir askeri darbe çıkabilme ihtimalini görmesine engel olmuş olabilir. Warren, askeri darbe sonrasında yeni kurulan hükümet ile de yakın temaslar kurmuş, özellikle ekonomik yardımlar hususunda elinde geleni yapacağı hakkında söz vermiş ve yeni hükümetin ABD tarafından kabul görmesinde etkili bir rol oynamıştır.

11 Kasım 1960 günü ABD'nin Türkiye Büyükelçiliğinde Amerikan Haberler Bürosu çalışanı Doğan Poyraz, çeşitli basın organlarını arayarak, Büyükelçi Warren'in bir basın toplantısı düzenleyeceğini ve bu basın toplantısının da bir veda toplantısı olacağı ile ilgili bilgi verir. Toplantı Türkiye basını tarafından oldukça ilgi görür.

Khrushchev arasındaki görüşmeler sonrasında silahlı bir çatışma gerçekleşmeden çözülür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sander Oral. (1979) *Türk Amerikan İlişkileri 1947-1964*. Sevinç Matbaası: Ankara.

Toplantı da elçi Warren'in konuşması bittikten sonra soru cevap kısmına geçilir. İlk soru 5 Kasım 1959 günü Ankara Çankaya ilçesinde gerçekleşen bir trafik kazasıyla alakalıdır. ⁶³ Toplantı da Yarbay'ın yargılama sonrasında aldığı cezanın hukuki bir kifayetsizlik olduğu vurgulanmış, Morrison'un ordudan ihraç edilmesinin yetersiz olduğu üzerinde durulmuş ve elçini bu konu hakkındaki görüşleri istenmiştir. Büyükelçi Warren ise Yarbay'ın en ağır cezayı aldığını savunmuştur. Soruyu soran muhabir yeteri kadar açıklama yapılmadığından şikâyetçi olsa da konu üzerinde fazla durulmadan geçilmiştir(Akis 14 Kasım 1960).

Toplantının devamında Büyükelçi'ye ABD'nin Türkiye'ye yeni ekonomik yardımlar yapıp yapmayacağını ve yardımların miktarının ne olacağı sorulur. Elçi sorusunun cevabında, Amerikan yardımının kongre tarafından tespit edildiğini ve bağlı bulunduğu hükümetin 1947'den beri Amerikan halkının arzusuna uyarak bol miktarda yardım yaptığını söyler (Akis 14 Kasım 1960). Elçi toplantıda ABD'nin Türkiye'ye yapacağı yardımlar hakkında bilgi vermekten kaçınmıştır. Akis Dergisi de Warren'in veda toplantısı hakkında yazılan makale de Warren'in toplantıda önemli bilgiler vermediği kayda düşülür ve "ihtilal tam zamanında patlak vermiş ve Türk – Amerikan münasebetlerini Menderes–Warren çiftliğinin elinden kurtarmıştı" (Akis 14 Kasım 1960) değerlendirmesi yapılır. Elçi Warren'e karşı askeri darbe sonrasında Türk kamuoyunda ters bir yaklaşım izlendiği aşikârdır. DP dostluğu ile suçlanan elçinin, darbe sonrasında ki süreçte Türkiye'de görev yapması bir hayli zor olacaktı. Her halükarda Kennedy yönetiminin başa gelmesiyle birlikte ABD Dışişleri eski bakan

⁶³ Yarbay Morrison, kaza sonrasında yaptığı basın toplantısında aracının farlarının zayıf olduğundan dolayı kazanın gerçekleştiğini ve alkollü olmadığını söyler. (Akşam Gazetesi 10 Kasım 1959) Yarbay'ın NATO kuralları gereği göreve gidiyorsa Amerikan Mahkemeleri yargılayacaktır. Kaza sonrası alınan ifadesinde Yarbay görevli olduğunu söylemesi üzerine Ankara'daki Amerikan askeri mahkemesi tarafından serbest bırakılır. Ancak Yarbay yaptığı bir basın toplantısının da Ankara Üniversitesinde görevli olan Prof.Dr. Grant H. Redford' u görmeye gittiği söylemesi Yarbay'ın kaza anında görevli olup olmadığı hakkında soru işaretleri yaratmıştır. Yarbay'ın devam eden süreçte Amerikan askeri mahkemesinde tutuksuz olarak yargılanır. Davada şahit olarak dinlenen Türkiye Cumhurbaşkanlığı muhafız alayın da görevli askerler Yarbayın kaza anında alkollü olduğunu ve aracını hızlı kullandığını söylemelerine rağmen Yarbay sadece ordudan ihraç edilerek serbest kalır. Kazada Yarbayın arabasıyla çarptığı askerlerden Er Hamza Şahin yaşamını yitirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sancaktar Caner (2011). *Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikasına Marksist Yaklaşım*. "Bilge Strateji". Cilt 3. Sayı 3. Ss 25 98. İstanbul. Ve Oğur Yıldray (2016). *Bir zamanlar Ankara'daki Amerika*. (<http://www.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/yildray-ogur/589831.aspx>. 17.04.2018 tarihinde erişildi.)

Dulles döneminde göreve getirilenlerin tekrar merkeze çekildiği göz önüne alındığında Warren'in Türkiye günleri zaten sona ermişti.

Türkiye'nin yeni ABD büyükelçisi olarak Şubat 1961'de Raymond Hare⁶⁴ atanacaktır. Hare'nin atanmasıyla askeri darbe sonrasında bozulan Türk Amerikan ilişkileri Kıbrıs'ta siyasal gerilimin yeniden yükseldiği 1964 yılına kadar eski eksenine geri dönecektir (Fırat 1997: 45). Raymond Hare'in, ABD'nin Türkiye Büyükelçisi olarak atanması hem Selim Sarper'ce hem de Türk basını tarafından iyi karşılanır. Akis Dergisi 20 Şubat 1961 tarihli sayısında elçi atamasını şu sözler ile değerlendirir; “ tayinin resmen bildirilmesi, 1 numaralı müttefikimizin Ankara'da artık son derece mahir bir diplomat tarafından temsil edileceğini bilmenin doğurduğu sevincin izharına yol açtı. Nitekim Dışişleri Bakanı Selim Sarper haftanın sonunda kendisiyle görüşen bir Akis muhabirine bu tayinden dolayı şahsen duyduğu iyi hisleri ifade etti. Tayin başkentte başarılı bir tayin olarak karşılandı. Gerçi Hare talihsiz selefi Warren'den pek parlak bir miras devralmayacaktır ama karşılıklı iyi niyetle mevcut samimi dostluk hisleri Ankara'daki Amerikan Büyük Elçiliğini tekrar başkentten sıcak sempatik köşelerinden biri yapacaktır” (Akis 20 Şubat 1961: 17).

ABD başkanlığına John F. Kennedy'nin seçilmesi ile Amerikan Dışişlerinde yaşanan kadro değişiminden dolayı Warren mevcut görevinden istifa etmiştir. ABD'li diplomatın Türkiye kariyeri sırasında yaşanan süreçte askeri darbe gerçekleşmiş, Türkiye'deki demokratik yaşam kesintiye uğramıştır. Askeri darbenin gerçekleşmesi sonrasında Türk-ABD ilişkilerinde yaşanan çekingenlik süreci, Warren'in MBK yönetimi ile kurduğu yakın ilişkiler sayesinde iki ülke ilişkileri zarar görmeden atlatılmıştır. Büyükelçi Hare döneminde de MBK ve Gürsel hükümeti (15 Ekim 1961'de yapılan seçimler sonrası iktidara gelen hükümetler de dahil olmak üzere) ABD

⁶⁴Raymond Hare. 1901'de ABD MartinSovyetler Birliğiurg'da Dünya'ya geldi. Grinnel College'de eğitim gördü ve 1924 yılında mezun oldu. Kariyeri boyunca Amerikan Dışişlerinde bulunduğu çeşitli görevlerin haricinde ABD'nin Suudi Arabistan, Yemen, Lübnan ve Türkiye Büyükelçisi olarak görev aldı. Özellikle 1964'de Kıbrıs'ta yaşanan gerilim sırasında Türkiye'nin adaya askeri birlik göndermesine mani olarak olası bir Türk – Yunan savaşını önledi. 1994'de Washington'da Hayatını kaybetti. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.nytimes.com/1994/02/10/obituaries/raymond-hare-92-state-dept-official-envoy-and-arabist.html> . 20.04.2017 tarihinde erişildi.

Büyükelçisi ile yakından ilişkiler geliştirmiş, 1964 yılında Kıbrıs konusunda yaşanan gerginliğe kadar Türk ABD ilişkileri sorunsuz bir şekilde devam etmiştir.

3.1.5. 1961 Yılında Türkiye-ABD İlişkileri

MBK'nin Türkiye'de idareyi ele alması sonrasındaki en büyük sorunlarından biri ekonomik yardım arayışı idi. Gürsel hükümetinin, Ocak 1961'e kadar gerçekleştirdiği tüm toplantılarda para sıkıntısına çareler arandığı görülmektedir. Türkiye'nin ABD ile 1960 yılı itibariyle yapılan görüşmelerde de bu nedenle ekonomik yardım talepleri ön plana çıkmıştır. 1961 yılı itibari ile ekonomik yardımların yanı sıra Sovyetler Birliği'ne karşı savunma stratejileri, 1961 Anayasasının Türk halkı tarafından oylanması, sabık iktidarın Yassıada da yargılanması konuları iki ülke ilişkilerinde önemli konular olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu başlık altında Türk-ABD ilişkilerinde 1961 yılı incelenmiştir.

3.1.5.1. Savunma Stratejileri Bakımından İlişkiler

Soğuk Savaş döneminin güvenlik stratejileri gereği Doğu ve Batı Blokları arasında ağır yıkım gücüne sahip çeşitli füze sistemleri oluşturulmuştur. Batı ittifakının bir üyesi olan Türkiye'ye Sovyetler Birliği'nden gelebilecek herhangi bir saldırı karşısında önleme ya da karşılık verme görevlerini yerine getirmesi amacıyla füze sistemleri yerleştirilmiştir. 1961 yılı itibariyle Gürsel hükümeti ve Kennedy hükümetleri arasında yapılan çeşitli görüşmelerde Türkiye'ye birbirinden farklı füze sistemlerinin yerleştirildiği görülmektedir. Füze sistemlerini Türkiye ve ABD arasındaki ilişkiler bazında değerlendirmeden önce bilinmesi gereken, füzelerin Türkiye'de varlığı Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerinde her zaman dezavantaj oluşturduğudur.

Türkiye ile ABD arasında, Türk topraklarına füze sistemlerinin yerleştirilmesine dair ilk girişim Jüpiter isimli füze sistemlerinin Türkiye'ye yerleştirilmesi ile olacaktır. Sovyetler Birliği Sputnik isimli uydusunu 4 Ekim 1957'de dünya yörüngesinden uzaya çıkarmayı başararak, Dünya tarihinin en önemli teknolojik gelişmesi olmasının yanı

sıra Sovyetler Birliği'nin elinde kıtalar arası hedefleri vurabilecek kadar güçlü bir füze sistemi olduğunun da habercisi oluyordu. Bu gelişme ABD açısından oldukça büyük bir yenilgi olmakla kalmıyor, Sovyetler Birliği'nin bu alandaki üstünlüğünü kabul etmesinin yanı sıra yeni güvenlik stratejileri geliştirmek zorunda kaldığını apaçık ortaya seriyordu. Sputnik başarısından sonra başlayan süreçte, dönemin ABD Dışışleri Bakanı Dulles Aralık 1957'de NATO konseyinde bir konuşma yapmıştır. Bakan konuşmasında, Sovyetler Birliği'nin elinde bulundurduğu teknolojiye atıfta bulunarak sorunun öneminden bahseder ve NATO konseyinin kabul etmesi dâhilinde ABD'nin müttefik ülke topraklarına füze sistemleri yerleştirmeye hazır olduğunu ilan eder. Füze sistemlerinin yerleştirilmesi yanı sıra ABD'li uzmanların, füzelerin kullanılması konusunda müttefik devletlerdeki askerlere gerekli eğitimi sağlayacağı da bakan tarafından dile getirilir. Füze sistemlerinin eğitimi ve diğer yapılması gerekenlerin ABD ile söz konusu ülke arasında yapılacak anlaşma ile gerçekleştirileceği belirtilir (FRUS 1955 – 1957: 102).

ABD'nin NATO konseyinde yaptığı bu teklif İngiltere, İtalya ve Türkiye tarafından kabul görmesi ile füze sistemlerinin yerleştirilmesi süreci başlamış olur. Başbakan Menderes, 9 Aralık 1957 günü yaptığı açıklamada NATO kapsamında Amerikan füzelerinin Türk topraklarına yerleştirilmesini kabul ettiğini söylemiştir. Bu füzelerin kullanılması için gerekli eğitimi almaları için seçilen Türk subaylarının Amerika'ya yollanacağı da belirtilmiştir (Ülman Gönlübol: 1993:316). Adnan Menderes'in bu açıklaması ABD Dışışleri bakanının NATO konseyindeki konuşmasından önce yapılmış olması dikkat çekmektedir. Füzelerin Yunanistan ve Türkiye'ye aynı dönemde yerleştirilmesi planlanmış, yerleştirme kararı 1957'de alınmasına rağmen 1959 yılına kadar bu işlem gerçekleştirilememiştir. Bunun nedenini Türkiye ile Yunanistan arasındaki Kıbrıs anlaşmazlığında dolaydır. Kıbrıs'ta siyasal sorunların 1957'den itibaren yükselmesi nedeniyle füzelerin yerleştirilmesi işlemi uzamıştır (Sander 1979: 183).

Füze sistemlerinin yerleştirilmesi öncesinde ABD İtalya, İngiltere ve Türkiye ile karşılıklı anlaşmalar imzalamış, sistemlerin yerleştirilmesinde yapılacak olan tüm masrafların ABD tarafından ödenmesi karara bağlanmıştır. Türkiye ile ABD arasında

yapılan anlaşma, 25 Ekim 1959 günü imzalanıp, TBMM'ye görüşmeye sunulmadan yürürlüğe girmiştir (Sander 1979: 185). Yapılan anlaşmanın içeriğine bakacak olursak, füzelerin ateşlenmesi, NATO kapsamında görevlendirilen ABD'li subaylarca yapılmış, ABD'ye nükleer başlıklı füzelerin kullanımı durumunda veto hakkı tanınmıştır. Füze sistemlerinin Türkiye'ye yerleştirilmesi, Türkiye için savunma stratejileri bakımından oldukça yararlı bir adım olarak görülmektedir. Türkiye'nin bu füze sistemlerinin yerleştirilmesi sonrasında nitelikli iş gücüne ihtiyaç duyması ve geliştirilmesi gereken bir ulaşım sahasının bulunması nedeni ile ABD'de dış yardım alınmıştır (Sander 1979: 186). Füzelerin Türkiye'ye yerleştirilmesi anlaşılacağı üzere sadece savunma amaçlı olmamış bunun yanı sıra ABD'de çeşitli maddi yardımlar alınmıştır.

Füze sistemlerinin Türkiye'ye yerleştirilmesi, Sovyetler Birliği tarafından açık bir tehdit unsuru olarak algılanmıştır. Sovyetler Birliği füze sistemlerinin yerleştirilmesi ile alakalı ilk protesto mesajını 29 Nisan 1959 günü Moskova radyosundan yapılan bir yayınla açıklamıştır ve Türkiye'yi tehdit etmiştir (New York Times 30 Nisan 1959). Füze sistemleri çeşitli nedenlerden dolayı eski teknoloji barındırmaktaydılar. İlk saldırının Sovyetler Birliği olduğu bir askeri hareketlilikte ABD önleyici bir saldırıda bulunur ise avantaj ABD'den yana olacaktır (Sander 1979:184-185-186). 27 Mayıs askeri darbesi öncesinde yaşananlar bu olaylar da görüldüğü üzere NATO kapsamında Türkiye'ye füze sistemlerinin yerleştirilmesi güvenlik stratejileri ve bu sistemlerin sayesinde alınan ekonomik yardımlardan kazanılan kazanç azımsanamayacak kadar azdır. Elbette Sovyetler Birliği'nin füze sistemlerine karşı aldığı sert tavrı görmezden gelmeyiz. Füze sistemlerinin yerleştirilmesi sonrasında ortaya çıkan en büyük ihtiyaç ise ABD'nin olası saldırı durumunda bombalamak amacı ile Sovyetler Birliği hedeflerinin belirlemesidir. Bu ihtiyacın giderilmesi için yine Türkiye'de bulunan NATO askeri üsleri ABD'liler tarafından kullanılmıştır. Füze sistemlerinin yerleştirilmesi ve bahsedeceğimiz U2 olayı Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerinde oldukça büyük sorunlara neden olmuştur.

Türkiye toprakları, Soğuk Savaş döneminde jeopolitik konumu nedeni ile NATO üyesi Batı ittifakı ülkeleri için oldukça önem arz eden bir bölgede bulunmaktaydı. Füze sistemlerinin yerleştirilmesi sonrasında yaşanan U2 olayı, ABD'nin Türkiye topraklarını

Sovyetler Birliği'ne karşı casusluk faaliyetleri için nasıl kullandığının açık bir göstergesidir. 1949'da Sovyetler Birliği'nin nükleer füze üretmesiyle, ABD'nin bu alandaki üstünlüğü kaybolmuştur. ABD, Sovyetler Birliği topraklarında olası bir nleme saldırısı yapabilmek için casusluk faaliyeti yapma ihtiyacı duymuştur. Bu sayede, Sovyetler Birliği'nin olası bir saldırısına karşı ABD'nin hangi hedefleri bombalayacağı öğrenilecektir. Anlaşılacağı üzere iş sadece Sovyetler Birliği'ndeki önceden belirlenen bazı hedefleri vurmak ile bitmemekte, Sovyetler Birliği tarafından yapılabilecek olası misilleme saldırısını da durdurmakta. 1957 yılı itibariyle, özellikle Türkiye topraklarında bulunan NATO sleri kullanılarak yapılan casusluk faaliyetleri gerekli istihbaratı sağlamak için hızla çoğalmıştır. ABD'li yetkililer bahsi geçen bu casusluk faaliyetleri için Sovyetler Birliği'nin kullandığı savaş uçakları tarafından vurulamayacak, Sovyetler Birliği'nin elinde bulunan radar sistemlerince saptanamayacak uçaklara ihtiyaç duyarlar. Bu uçakların retimi Lockheed isimli bir şirket tarafından yapılmıştır (Sander 1979:191- 192).

Yapılan casus uçak faaliyetlerinde Sovyetler Birliği toprakları üzerindeki hedeflerin fotoğrafları çekilerek, haritaları oluşturulmaya başlanmıştır. ABD'liler ellerindeki verileri kullanarak, Sovyetler Birliği'ne karşı yapılabilecek saldırıların nasıl ve hangi bölgelere yapılacağı hakkında bilgi toplamışlardır. Sovyetler Birliği'ne karşı yürütülen istihbarat faaliyetlerinin Türkiye topraklarındaki merkezi Adana'da bulunan İncirlik askeri ss olmuştur (Sander 1997: 192). ABD'nin bu istihbarat faaliyetlerinin Sovyetler Birliği tarafından fark edilmesi 1 Mayıs 1960 günü gerçekleşmiştir. U2 uçağı pilotu Gary Powers sabah saat 9'da casusluk faaliyeti yapmak amacıyla, Adana İncirlik askeri üssünden havalanmış, 1 saat sonra pilot ile merkez arasındaki iletişim kesilmiştir. ABD'li yetkililer uçak ile olan iletişimin kopması üzerine, resmi bir açıklama ihtiyacı duymuşlardır.

Açıklama Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi (NASA⁶⁵) tarafından yapılmıştır. Açıklamada uçağın görevinin gökyüzünde gerçekleşen hava burgacı hareketlerinin incelemek için havalandığı ve pilotunun bildirdiğine göre oksijen yetersizliği ikazından sonra kaybolduğu yer almıştır. NASA'nın 1 Mayıs 1960 tarihli açıklamasından sonra 3 Mayıs 1960 tarihinde Sovyetler Birliği lideri Nikita Khrushchev⁶⁶ tarafından yapılan bir açıklamada ABD'nin bir casus uçağının, Sovyetler Birliği hava sahası içerisinde casusluk faaliyeti yaptığı için düşürüldüğü ilan edilmiştir. 5 Mayıs 1960 günü Sovyetler Birliği liderinin yaptığı açıklamaya karşı ABD Savunma Bakanlığı bir açıklama yapar. Bakanlık, oksijen yetersizliği yüzünden pilotun baygınlık geçirmiş olma ihtimalinden bahsedilirken uçağın Sovyetler Birliği hava sahasına otomatik pilot tarafından yönlendirilmiş olabileceği söylenmiştir. Açıklamalar birbirini izlerken, ABD'liler tarafından atılan tek noktanın uçağı kullanan pilotun sağlığından haberdar olmaması göze çarpmaktadır. Sovyetler Birliği yönetimi yaptığı açıklamalarda pilotun sağlığı ile alakalı herhangi bir bilgi vermekten özenle kaçınmıştır. Sovyet yetkililerin pilotun sağ olduğu açıklaması üzerine, ABD uçağın casusluk faaliyeti yaptığını kabul etmek zorunda kalmıştır (Sander 1997: 193-194).

Sovyetler Birliği bu gelişmeler üzerine, ABD uçaklarının faaliyetlerine üslerini açarak kolaylık sağlayan ülkeleri ikaz etmiş ve herhangi bir saldırıya karşı farklı ülkelerde bulunan bu üslerin Sovyetler Birliği tarafından güdümlü füzelerle

⁶⁵Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi . Kısaca NASA. 29 Temmuz 1958 yılında ABD başkanı D. Eisenhower tarafından ABD'nin uzay çalışmalarını yürütmesi amacıyla kurulmuştur. Kurumun askeri amaçlardan daha çok barışçıl uzay keşifleri için kurulduğu söylenmektedir. Ayrıntılı Bilgi İçin bkz. (<https://history.nasa.gov/factsheet.htm>. 29.04.2018 tarihinde erişildi.) Veya Dick J. Steven (2010). *Nasa's First 50 Years: Historical Perspectives*. CreateSpace Independent Publishing Platform: USA Carolina.

⁶⁶Nikita Khrushchev. 15 Nisan 1894 günü Rus İmparatorluğuna bağlı olan Ukrayna'nın Kalinovka şehrinde doğdu. İlkokul mezuniyetini aldıktan sonra boru tesisatçısı olarak çalışmaya başladı. 1917 Bolşevik devrimi öncesinde, işçi teşkilatlarına katıldı. 1918 yılında Bolşevik Partiye üye oldu. 1922'de Yuzovka şehrinde yarım kalan eğitimine devam etti. 1929'da Moskova'da bulunan Stalin Akademisinde Metajur alanında eğitim gördü. 1938'de Bolşevik Partisinin en önemli kurumlarından olan Politbüro 'da yer aldı. 1943 yılında Stalingrad Kuşatmasında Sovyetler Birliği ordularına kumandanlık yaptı ve 1953 yılında Stalin'in ölümü sonrasında Bolşevik Parti genel sekterliğine getirildi. 27 Mart 1958'den 14 Ekim 1964'e kadar Sovyetler Birliği merkezi komite 1. Sekreteri olarak Sovyetler Birliği devlet başkanlığı yaptı. 11 Eylül 1971 günü Moskova'da öldü. Ayrıntılı Bilgi için bkz. Edt. Smith Jeremy Llic Melanie (2009). *Soviet State and Society Under Nikita Khrushchev*. Basees Routledge Serieson Russian and European Studies , Taylor & Francis Group: London. Ve Khrushchev, Sergei (2000). *Nikita Khrushchev and the Creation of a Superpower*. The Pennsylvania State University Press: Pennsylvania.

vurulacağını ilan etmiştir. U2 olayında baş aktörlerden biri olan Türkiye için bu açıkça bir tehdittir. Türk hükümetinin bu uçuşlardan haberdar olup olmadığı bilinmemektedir. 18 Mayıs 1960 günü Cumhuriyet gazetesinde yer alan bir habere göre Türkiye, söz konusu hadiseye karışan uçağın Pakistan Peshawar'dan havalanıp, Norveç'e uçuğunun bilgi dâhilinde olduğu söylenmiştir (Cumhuriyet 18 Mayıs 1960: 1). U2 hadisesi Türk basınında da tartışma konusu yapılmıştır. Cumhuriyet Gazetesinin 17 Mayıs 1960 tarihli sayısında M. Piri imzası taşıyan bir makale yayınlanmıştır. Makalede 1. Dünya Savaşı sırasında Goeben ve Breslau gemilerinin yarattığı sorunlar nedeni ile Osmanlı İmparatorluğunu savaşa nasıl soktuğu hakkında bir hatırlatma yapılarak, ABD'nin Türkiye'yi yapacağı açıklamalar sayesinde bulunduğu zor konumdan çıkarması istenmiştir (Cumhuriyet 18 Mayıs 1960). Yaşanan hadiseler sonrasında ABD Dışişleri bakanı Herter tarafından uçuşların durdurulduğunu ve zaten uçuşların devam etmesi halinde Ocak 1961'de Eisenhower'ın başkanlığı Kennedy'e devretmesiyle bu uçuşların doğal olarak sona ereceği açıklanmıştır (Cumhuriyet 29 Mayıs 1960).

ABD'nin casus faaliyetlerinde U2 uçaklarını 1965'e kadar kullandığı bilinmektedir. Dönemin Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel tarafından 7 Şubat 1970'de yapılan bir basın toplantısında U2 uçuşlarının, 28 Aralık 1965 günü durdurulduğunu açıklaması ile ulaşmaktayız (Sander 1979: 196). Füze sistemlerinin Türkiye'ye yerleştirilmesi sonrasında yaşanan bu olay bize göstermektedir ki Türkiye Sovyetler Birliği tarafından olası bir saldırı tehdidi ile karşı karşıyadır. Khrushchev'in 3 Mayıs 1960 tarihli açıklamasında güdümlü füzeler ile vururuz tehdidi durumun önemini gözler önüne sermektedir. Burada dikkat çekmek istediğimiz husus ise füze sistemlerinin Sovyetler Birliği'nden gelebilecek herhangi bir saldırıya karşı Türkiye'nin savunmasında ne derecede önem arz ettiği.

Türkiye'de askeri darbe meydana geldikten sonra, MBK'nin yapılmış olan tüm uluslararası anlaşmalara bağlı kalacağından bahsetmiştik. Bu anlaşmalardan biri de hiç kuşkusuz 29 Ekim 1959'da imzalanan ABD füze sistemlerinin Türkiye'ye yerleştirilmesi hakkındaki anlaşmadır. Füze sistemlerinin Türkiye'ye 1959 yılında yerleştirilmesinden 2 yıl sonra 1961'de halen daha Sovyetler Birliği, ABD ve Türkiye arasında konu edildiğini görmekteyiz. ABD'nin Türkiye Büyükelçiliğinde elçilik

müsteşarı olarak görev yapan Crowles tarafından 5 Şubat 1961'de ABD Dışişleri bakanlığına bir telgraf yollanmıştır. ABD'li müsteşar, 3 Şubat 1961 günü Türkiye Dışişleri Bakanı Sarper'in Sovyetler Birliği'nin Türkiye büyükelçisi Rijov yaptığı bir görüşmeden bahsetmektedir. Elçi Rijov, Sarper'e ABD'nin, NATO kapsamında yerleştirdiği füzelerin, Türkiye'yi tehlikeli bir yola sürüklediğinden bahsettikten sonra Sovyetler Birliği'nin bu gelişmelerden hoşnut olmadığını belirten bir nota verdiğini belirtmiştir. Sarper, ABD'li müsteşara verilen Sovyetler Birliği notasının tehdit içermediğini söylemekle birlikte, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin füze sistemlerinin varlığı ve U2 hadisesinden dolayı karmaşık bir hale geldiğini belirtmiştir. Bakan Sarper, Sovyetler Birliği'nin verdiği notaya resmi bir cevap verilmediğini söyleyerek, verilecek cevabın kendi kişisel görüşlerine göre bazı noktalar dikkate alınarak verileceğini ifade etmiştir. Sarper'in kast ettiği bu unsurlar genel olarak: "Türkiye'yi yönetenlerin asla Türk halkını tehlikeye sokmayacakları, NATO üyeliğinden dolayı kurulacak bütün savunma sistemlerinin kabul edebileceği, söz konusu savunma sistemlerine komşularından bulunan kitle imha silahları nedeni ihtiyaç duymaktadır. Bu sistemlere karşı yapılacak herhangi bir girişimi egemenliğine karşı yapılmış olarak görecektir. Nükleer silahların varlığı bir küresel sorundur. Bu silahların gerekli şartlar altında yok edilmesinden Türkiye mutlu olacaktır" şeklinde sıralamıştır (FRUS 1961-1963: 692).

Görüşmenin devamında Sarper, Sovyetler Birliği elçisi Rijov'un Türkiye'de giriştiği faaliyetlerden bahsetmektedir. Sarper'in Crowles'e aktardığına göre Sovyetler Birliği elçisi bazı genel konular üzerinde konuşmak amacıyla MBK üyelerini ziyaret etmektedir. Bu görüşmelerde Rijov, Sovyetler Birliği'nin ABD ile olan ilişkilerinde yeni seçilen ABD hükümetiyle birlikte gelişme kaydedildiğinden ve ileriki süreçte Sovyetler Birliği ve ABD arasında bir anlaşma yapılabileceğini ve Türkiye'nin bu anlaşmanın dışında bırakılacağını söylediğini belirtir. Türkiye'nin bu duruma karşı izlemesi gereken yolun ise, Sovyetler Birliği ile iyi bir iletişim kurmasından ve bir anlaşma imzalamasından geçtiğini belirtir (FRUS 1961-1963: 692-693). Rijov'un faaliyetlerinden Cemal Gürsel'in haberdar olduğu belirten Sarper'in aktarımına göre Gürsel, Rijov'a çok sinirlenmiş ve ona mani olunmasını istemiştir. Gürsel'in bu isteğine

rağmen, Sarper bu girişime engel olmuştur. Bunun nedeni olarak ise Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında bir diplomatik kriz yaşanabileceğidir (FRUS 1961-1963: 693).

Elçi Rijov'un Türkiye'ye Sovyetler Birliği notasını verdiği günlerde, Türk yetkililer ile ABD'liler arasında füzeler hakkında bir görüşme yapılmıştır. Bakan Sarper, NATO Başkomutanı General Norstad'ı, Gürsel'in isteği üzerine 12 Mayıs 1961 günü telefonla arar. İki saat kadar süren bu görüşmede Sarper ile Norstad Türkiye'de bulunanlar Jüpiter füze sistemlerinin Polaris isimli başka bir füze sistemi ile değiştirilmesi hakkında bir konuşma geçer. Jüpiter füzelerinin artık demode oldukları hakkında geçen konuşmada Sarper, Polaris sisteminin, Sovyetler Birliği'ne karşı daha caydırıcı olduğunu kabul etmiş, Jüpiter sistemleri ile alakalı çalışmaların sonlandırılmasını Türk yöneticiler tarafından kabul edilmez olduğunu da belirtmiştir (FRUS 1961-1963: 699). Jüpiter sistemlerinin, Türkiye'de bulunmasının sadece stratejik avantaj getirmesinin yanında, sosyal ve ekonomik avantajlarının buldurduğu da görmezden gelinemez. Jüpiter füze sistemlerinin Türkiye'ye getirilmesi sonrasında ülke içerisindeki ulaşım ağlarının geliştirileceği, Sovyetler Birliği'nden gelebilecek füze saldırılarına karşı savunma görevi göreceği, bunların yanı sıra ABD'den ekonomik yardımlar alınacağı da bilinmektedir. Jüpiter füzelerinin askeri anlamda ne kadar demode olurlarsa olsun Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülke için varlığı dahi avantaj sağlamaktadır.

ABD Dışişleri Bakanı C. Herter, NATO Başkomutanı General Norstad'da bulunduğu bir grubun Türkiye'ye Orta Menzilli Balistik Füzelerin yerleştirilmesi hakkında, Haziran 1961'de bir görüşme yapmışlardır. Görüşme, Herter ile Norstad'ın, Selim Sarper'le ayrı ayrı yaptıkları konuşmalarda nelerin konuşulduğunun anlatılmasıyla başlar. Herter, Viyana'da 3-4 Temmuz 1961 tarihinde füze sistemleri ile alakalı yapılacak görüşmeler öncesinde yaşanan süreçten bahsetmiştir. ABD'nin Savunma Bakanlığı Yardımcısı Nitze ise Viyana görüşmelerinde Sarper'in füze sistemlerinin sökülmesi ile alakalı bir yaklaşımı hoş karşılamayacağını belirtmiştir. General Norstad'da, Nitze'nin bu görüşünü destekler. Herter, toplantının devamında General Norstad'a Türkler söz konusu füzeleri kendi istedikleri zaman kullanabilirler mi? Sorusunu yöneltir. Norstad füzelere biçilen ömür süresi tamamlanan kadar Türk

yetkililerin füzeleri kullanmak için gerekli donanıma sahip olamayacaklarını, Sovyetler Birliği karşısında ABD desteğinden yoksun kalma korkusu yaşarlarsa füzeleri ateşleyen kilidi zorla ele geçirmeye çalışabilecekleri söyler. NATO Başkomutanı, Sovyetler Birliği'ne karasal yakınlıklarını bulunan Yunanistan ve Türkiye için ABD yardımından uzak kalma korkusunun bulunduğunu da belirtir. Yunanlıların ve Türklerin neden böylesi bir korkuya sahip olduklarını anlamadığı söyleyen Norstad, bu korkuyu aşmaları için iki ülke yöneticilerine de güven verdiğini, füze programlarından vazgeçme fikrinden uzaklaşıldığını göstermek için programlara devam etmenin en doğru yol olacağını söylemiştir (FRUS 1961-1963: 702-703).

Temmuz ayında yapılacak olan görüşmelerin, gidişatına göre Türkiye'de bulunan füze sistemlerinin sökülmesi durumunun, pazarlık konusu olma ihtimali üzerinde yürütülen tartışmalarda ABD, Sovyetler Birliği ile geliştireceği ilişkiler için Türkiye ve Yunanistan'da bulunan füze sistemlerini sökmeyi göze almaktadır. Daha öncede bahsettiğimiz gibi bu füze sistemleri hem Türkiye hem de Yunanistan'ın, toprak bütünlüğünün Sovyetler Birliği'ne karşı savunulmasında oldukça gerekli silahlardır. General Norstad'ın toplantıda söylediklerinden, füze sistemlerinin yerleştirilmesinden önce Türk askerlere verilmeye başlanan füzelerin kullanılması ile alakalı eğitiminde aslında işe yaramayacağını görmekteyiz. ABD'li yöneticilerin müttefikleri olan Türkiye ve Yunanistan'ın güvenliği söz konusu olmasına rağmen meseleye ne kadar faydacı yaklaşıtlarını görmekteyiz. Elbette bu füze sistemleri Türkiye ve Yunanistan topraklarında varlıklarını sürdürmüşlerdir, ancak bunun yine ABD'nin çıkarı doğrultusunda yapıldığını söyleyebiliriz.

Türkiye'ye yerleştirilen, ABD yapımı füze sistemleri geçerliliğini Soğuk Savaş döneminin sonuna kadar kaybetmemiştir. Türkiye, Soğuk Savaş döneminin bu önemli krizinin ortasına çalışmamızın önceki bölümlerinde de bahsettiğimiz gibi jeopolitik konumu yüzünden düşmüştür. Füze sistemlerinin, Küba'da bulunan Sovyet yapımı füzelerin sökülmesi tartışmalarında, Türk basınında bir beyanata rastlamamaktayız. Füze sistemleri hakkında ki tartışmalar, ilk olarak Amerikan basınında dile getirilmiştir. Bunun altında yatan temel sebep Türkiye toplumunun söz konusu gelişmelerden uzak tutulması ve bir haber olması olabilir (Gerger 1983: 77-78). Sonuç olarak Türkiye'nin,

NATO kapsamında bahsi geçen füzelere sahip olması, Sovyetler Birliği tehditti karşısında ülke topraklarının savunulması noktasında oldukça gerekli bir hamledir. Dönemin şartları Türkiye'nin, Sovyetler Birliği füzelerine karşı korunmasında başka bir şans tanınmamıştır. MBK ve Gürsel hükümeti iktidarı döneminde söz konusu olan füze tartışmaları bahsettiğimiz gibi cereyan etmiştir.

3.1.5.2. Yassıada Yargılamaları Etkisinde Türkiye-ABD İlişkileri

Türkiye'de gerçekleşen askeri darbe sonrasında DP hükümeti üyelerinin tümü tutuklanmıştır. Tutuklanan DP yöneticileri, askeri darbeye kadar iktidarda kaldıkları süreçte, işledikleri addedilen suçlardan dolayı yargılanmak için Marmara denizindeki Yassıada'ya yollanmışlardır. Yassıada'daki yargılama hazırlıkları devam ederken, 12 Haziran 1960'da kabul edilen bir yasa ile yargılamaları yapması için Yüksek Adalet Divanı kurulmuştur. Yargılamalar öncesinde kurulan, Yüksek Soruşturma Kurulu yapacağı soruşturmaların sonucunda tutuklu olan kişilerin hangi suçları işlediklerine karar verecek böylece yapılacak yargılamalar öncesinde son adım atılmış olacaktır. Çıkarılan yasa gereği Yüksek Adalet Divanı yapacağı yargılamalar sonrasında vereceği kararların hiçbirinin temyiz imkânı olamayacak, ölüm cezalarında ise MBK'nin vereceği onay geçerli olacaktır. 6 Ekim 1960 günü MBK'nin kararıyla, Yüksek Adalet Divanı başkanlığına Yargıtay 1. Ceza Dairesi başkanı Salim Başol getirilirken Yüksek Adalet Divanı başsavcılığına ise Yüksek Soruşturma Kurulu üyesi Altay Ömer Egesel getirildi. Yassıada yargılamaları⁶⁷ 14 Ekim 1960 günü başlamıştır.

ABD Büyükelçisi Raymond Hare ile Selim Sarper arasında yargılamalar hakkında, 4 Nisan 1961 günü durum değerlendirmesi yapılmıştır. Hare'nin aktarımına göre Sarper Türkiye'nin önünde iki önemli sorun bulunmaktadır. Bu sorunlardan ilki ekonomik durum bir diğeri ise Yassıada Yargılamalarıdır. Sarper, ABD elçisine Cemal Gürsel ve İsmet İnönü'nün yargılamaları yakından takip ettiğini söyler ve mahkemenin

⁶⁷ Yassıada yargılamaları ile alakalı ayrıntılı bilgi için bkz. Apuan Recep Şükrü (2008). *Menderes 27 Mayıs'tan Yassıada Mahkemelerine*. İstanbul: Timaş Yayınları. ve Aydemir Şevket Süreyya (1969). *Menderes'in Dramı*. Remzîm Kitapevi: İstanbul. Ve Perin Nihat (2011). *Zindana Tıkılan İktidar 27 Mayıs ve Yassıada Günleri*. Doğan Kitap: İstanbul. Ve Öymen Altan (2018). *Umutlar ve İdamlar 1960 1961*. Doğan Kitap: İstanbul. Ve Yassıada Mahkemesi davalarının tutanakları için bkz. <http://212.174.157.46:8080/xmlui/discover>. 07.05.2018 tarihinde erişildi.

en iyi şekilde sonuçlanacağını düşündüklerini aktarır. Mahkemede verilecek önemli sonuçların (-Sarper'in burada bahsettiği önemli sonuçlar verilebilecek olan idam kararlarıdır.) MBK'nin vereceği karara bağlı olduğunu söyleyen Sarper, mahkemenin bağımsızca hareket etmeye özen gösterdiğini ve Gürsel tarafından mahkemede alınacak kararlar hakkında devreye girmesinin Salim Başol'un istifasına yol açabileceğini belirtir.

Sarper'in konuşmasından sonrasında elçi Hare, Gürsel'in mahkemeye baskı yapmasının ABD tarafından istenmeyeceğini söyler. Elçi konuşmanın devamından konu hakkındaki kendi kişisel düşüncelerinin aktarır. Yassıada yargılamalarının ve yargılamalar sonucunda verilecek kararların Türkiye'nin bir iç meselesi olarak değerlendiren elçi, bazı iç meselelerin dış meselelerle de örtüşebileceğini de belirtir. Yargılamalar sonrasında verilmesi muhtemel idam cezalarının Amerikan halkının tepkisini çekebileceğini belirten elçi bu durumun ABD hükümetini de zor durumda bırakabileceğini söyler. Hare'yi dinleyen Selim Sarper konuyu anladığını belirtir ve Hare'nin Gürsel ile yapacağı ilk görüşmede Yassıada mahkemeleri hakkında konuşmamasını tavsiye eder (FRUS 1961-1963: 693- 694). Elçi Hare'nin aktarımlarına göre Yassıada'da gerçekleşen yargılama sürecinin ABD tarafından endişe ile takip edildiği açık bir şekilde görülmektedir. Mahkemenin verebileceği ömür boyu hapis veya uzun süreli hapis cezaları seçeneklerinden daha çok idam cezası üzerinde durulması da bize elçinin bahsettiği verilecek idam cezalarının tepki çekebilme ihtimalinden dolayıdır.

Selim Sarper ile Büyükelçi Hare arasında yargılamalarla alakalı ikinci görüşme 7 Ağustos 1961 tarihinde gerçekleşmiştir. Sarper'e, 7 maddeden oluşan bir not kâğıdı hazırladığını söyleyen Hare, Yassıada hakkında yapılacak görüşmede daha net olabilmek açısından bu yolu izlediğini aktarmıştır. Selim Sarper'e görüşme sırasında bu 7 madde Hare tarafından okunmuştur. Hare'nin, ilk okuduğu madde, Yassıada Mahkemelerinin bir iç sorun olarak algılandığıdır. Bu iç sorunun, bir dış soruna dönüşebilme en azından etki edebilme gibi bir ihtimalin olduğunu da ima eden Hare, konunun Sarper ve arasında karşılıklı olarak anlayışlı bir şekilde tartışıldığını belirtir. Hare, Yassıada hakkında yaptıkları tüm görüşmelerde resmen görevlendirilmediğini ve

sadece müttefik bir devletin temsilcisi olarak kişisel görüşlerinden bahsettiğini söyler. Elçi notunun üç, dört ve beşinci maddelerinde; Türkiye'nin demokrasi yolunda ilerlediği süreç bakımından diğer ülkelere örnek teşkil ettiğini ve 1960'da gerçekleşen darbenin kansız bir şekilde gerçekleştiğini ve bundan Hür Dünya'nın (Hare'nin, Hür Dünya'dan kastı Batı Bloğudur.) olumlu yönde etkilendiğini, verilecek ölüm cezalarının bu imaja zarar verebileceğini belirtir. Altıncı madde de kendisinin yukarıda sıraladığımız maddelerden daha farklı düşünmediğini ve bu düşüncelerin karar mercilerine iletildiğini belirtir. Son madde de ise ABD'nin bu konudaki resmi görüşünü açıklamamış olmasının bu konunun ABD tarafından önemsenmediği gibi bir algı oluşmasına neden olmadığı hakkındadır (FRUS 1961-1963: 705-706). Elçi Hare'nin Sarper'e iletmiş olduğu not içerisinde öncelikle göze çarpan nokta elçinin, Sarper ile yaptığı tüm görüşmelerde resmi bir görevlendirme olmadan bulunduğunu defalarca vurgulamış olmasıdır. Yassıada hakkında verdiğimiz bir önceki metinde de elçi Hare, kendi kişisel düşüncelerini dile getirdiğini sıkça vurguladığını görmekteyiz. Hare'nin Sarper ile Yassıada hakkında görüşmelerde bulunması ABD'li yöneticilerin yargılamaları önemsediklerinin bir göstergesidir.

ABD'nin Yassıada yargılamaları ile alakalı resmi görüşünü ortaya koymama sebebi bu nokta da bir soru işareti olarak karşımıza çıkmaktadır. Bizce ABD, Hare'nin 4 Nisan 1961 günü Washington'a yolladığı telgrafta bu sorunun cevabı bulunabilir. Hare Türkiye'deki yargılamalar sonucunda çıkması muhtemel idam cezalarının Amerikan halkı tarafından tepki çekebileceğini ve bu tepkiden dolayı da ABD hükümetinin etkilenebileceğini bir 4 Nisan 1961 tarihli belgede belirttiğini görmüştük. ABD, Yassıada yargılamalarından çıkabilecek idam kararlarından dolayı kendi kamuoyundan tepki çekmemek için resmi bir görüş açıklamamış olabilir. ABD'nin, idamlara karşı olduğu ile alakalı bir açıklama yapmasında hem Gürsel hükümeti ile ilişkilerine hem de batı dünyasındaki Gürsel hükümeti imajına zarar verebilme potansiyeli de göz önünde bulundurulmalıdır. ABD, bu sıkıntılı durumdan kurtulmanın çaresini resmi bir açıklamadan uzak durarak Hare aracılığı ile yapılacak gayri resmi görüşmelerle birlikte, Yassıada yargılamaları sürecini kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Elçi Hare'nin vurguladığı bir başka nokta ise yargılamaların Türkiye'nin bir iç meselesi olduğunu

söylemiş olmasıdır. Meseleye bu açıdan yaklaşıldığında da ABD'nin yeni Türk iktidarı ile arasındaki ilişkileri bozmamaya özen göstermiştir.

Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın idamları öncesinde Hare ile Sarper'in son görüşme, 15 Eylül 1961 günü gerçekleşmiştir. ABD elçisi Hare'ye Dışişleri bakanı Dean Rusk'tan⁶⁸ başkan Kennedy'nin gerçekleştirilecek idamlar hakkında gelmiştir.⁶⁹ Telgrafta Dışişleri Bakanı Rusk, Hare'ye gerçekleştirilecek idamlardan dolayı Kennedy'nin çekincelerinden bahsetmiştir. Hare, telgrafi alır almaz, bir görüşme ayarlamak için Sarper'i arar (FRUS 1961-1963: 709). Sarper, Rusk'ın mesajının aynısının Türkiye'nin Washington'daki elçiliğine de yollandığından bahseder. Elçi Hare, Sarper'e idamlar hakkında yapabileceği herhangi bir şey olup olmadığını sorar. Sarper elçinin sorusuna, idamlar hakkında ne kendisinin ne ABD elçinin yapabileceği hiçbir şey olmadığını bu nedenle vicdanlarını rahat tutmaları gerektiği cevabını verir. Sarper görüşmelerinin devamında Hare'ye geçen hafta boyunca iki defa hem MBK'de hem de Bakanlar kurulunda bu konunun görüşüldüğünü Kuvvet Komutanları ve Cemal Gürsel'in idamların ertelenmesinden yana olduklarını söyler. Komitenin vereceği karar öncesinde ikiye bölündüğünü söyleyen Sarper, artık MBK'nin bu konuda alacağı kararın dış etkenler tarafından yönlendirilemeyeceğini ve komitenin çoğunluğunun idamlara karşı tavır aldığını belirtir. MBK'nin kararını beklemekten başka çare olmadığını Hare'ye aktaran Sarper, idamla yargılananların, af edilmesinden yana olan kendisi ve arkadaşlarının ölüm tehditti almalarına rağmen geri adım atmayacaklarını söyler. Var olan sorunun iki taraf arasında olduğunu bu tarafların birinin eğiliminin mantık ve tecrübeden yana olduğunu diğer tarafın ise kaba kuvvetten yana tavır aldığını söyler. Sarper, görüşmenin sonunda

⁶⁸David Dean Rusk. 9 Şubat 1909'da ABD'nin Georgia eyaletinde doğdu. 1940'da Amerikan ordusunun istihbarat dairesinde Yüzbaşı olarak görev almadan önce sırasıyla 1931'de Davidson Kolejinde orta öğretiminin tamamladı. 1934'de Oakland, California'daki Mills College'da doçent olarak işe başladı. Devam eden süreçte California-Berkeley Üniversitesi'nde hukuk eğitimi aldı ve Mills Fakülte Dekanı olarak görev yaptı. 1940'da orduya yazıldı ve istihbarat dairesinde çalışmaya başladı. Orduya girdikten sonra Amerikan Dışişlerinde etkili pozisyonlarda görev aldı. 1961'de iyi anlaşmalarına rağmen Kennedy Hükümetinin Dışişleri bakanı olarak görev yaptı. 20 Ocak 1994'de yaşamını yitirdi. Ayrıntılı Bilgi için bkz. (<https://history.state.gov/departmenthistory/people/rusk-david-dean> 09..05.2018 tarihinde erişildi.)

⁶⁹Telgrafın tam metni için bkz. (<https://www.jfklibrary.org/Asset-Viewer/Archives/JFKPOF-125-005.aspx> 09.05.2018 tarihinde erişildi.)

konuştukları ile alakalı herhangi bir sızıntı olması halinde bunun bir felaket olacağını belirtir (FRUS 1961-1963: 709-710).

Bu görüşme sonrasında yaşananlara bakacak olursak Sarper komitenin idam kararına karşı tavrın çoğunlukta olduğunu söylemesine rağmen idamların gerçekleştiğini görmekteyiz. Sarper MBK'nin idamlar konusundaki tavrında yanılmış olabilme ihtimalinin bulunmasının yanı sıra MBK'yi etkileyen başka bir faktöründe devreye girmiş olabileceği ihtimalide göz önünde bulundurulmalıdır. MBK'yi etkileyen bu faktör 27 Mayıs askeri darbesinin üzerinden bir yıl geçtikten sonra, Türk ordusu içerisinde kurulmuş olan Silahlı Kuvvetler Birliği (SKB) adı verilen cuntacı harekettir. SKB kurulma nedenleri, Milli Birlik Komitesinin amacından sapmaması, yapılan tasfiyeler sonrasında ordu içerisinde ortaya çıkan grupları birleştirmek ve bu grupların emir komuta kademesinin dışına çıkmasına mani olmaktır. Bu hedefleri gerçekleştirmenin yanı sıra hızlı bir şekilde ordu içerisindeki siyaseti de bastırarak, Türkiye'de seçimlerin yenilenmesi gibi amaçlara sahip olan bu yapılanmaya dönemin Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'da üye olmuştur (Börüklüoğlu 2017: 21).

MBK ile SKB arasındaki ilk çatışma 3 Haziran 1961 günü Hava Kuvvetleri Komutanı olan Orgeneral İrfan Tansel⁷⁰'in Washington'a yapılan ataması üzerine meydana gelmiştir. SKB üyesi olan İrfan Tansel'in tasfiyesi ile MBK ordu içerisindeki ağırlığını yeniden kazanacaktı ancak, SKB'nin elinde bulundurduğu Hava Kuvvetlerine bağlı olan savaş uçakların 28 Haziran 1961 günü Ankara'da havalandırması ve SKB'nin Genelkurmay'a verilmesi için hazırladığı 6 ultimatoma sonrası MBK geri adım atmak zorunda kaldı (Hale 1996: 127). Böylesine güçlü bir etkiye sahip olan SKB'nin varlığı MBK üyelerini idamlar konusunda etki altında almıştır. Dönemin tanıklarından Emanullah Çelebi 2010 yılında verdiği bir röportajda idamlardan dolayı Talat Aydemir ve SKB'yi sorumlu tutmuştur. Emanullah Çelebi röportajda; “ Komite üyesi arkadaşım Ahmet Yıldız geldi yanıma. ‘Silahlı Kuvvetler Birliği (Talat Aydemir cuntası) jandarma

⁷⁰Orgeneral İrfan Tansel. 1909 yılında İstanbul'da doğdu. 1930 yılında Harp Okulu'ndan asteğmen rütbesi ile mezun olmuş, 1956 yılında Tuğgeneral, 1958 yılında Tümgeneral rütbesine yükselmiştir. Askeri darbenin gerçekleşmesi sonrasında İzmir Valiliğine getirilmiş, 3 Ağustos 1960 tarihinde Hava Kuvvetleri Komutanlığı'na atanmıştır. 14 Eylül 1999 tarihinde hayatını kaybetmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.(https://www.hvkk.tsk.tr/trtr/Türk_Hava_Kuvvetleri/Türk_Hava_Kuvvetleri_Komutanları/Biyografiler/ArtMID/445/ArticleID/76/Orgeneral-İrfan-TANSEL. 09.05.2018 tarihinde erişildi.)

okulunda bir toplantı yaptı. Beni çağırdılar, seni de istiyorlar' dedi. Gittim. 'İdamlar hakkında ne düşünüyorsun' diye sordular. Düşüncem belliydi: 15 kişinin idamını istendi. İlla ki bir ders verilecekse Celal Bayar'ın idamına oy veririm. Çünkü onun da yaş haddinden dolayı cezası müebbet hapse çevrilir. Aydemir, 'Yassıada'nın kararlarını uygulayacaksınız. İdamlar olmazsa ihtilal yaparız! Ya idamlar ya ihtilal!' Peki, bizim, MBK'nin kuvveti yok muydu? Ne kuvveti? 23 kişiyiz. Silahlı Kuvvetler Birliği diyor ki 'Hepsini asın ya da ihtilal yaparız!' Reyimi idamların lehine kullandım." sözleri ile Menderes, Zorlu ve Polatkan'ın idamlarında SKB'nin faaliyetine dikkat çekmektedir. MBK'nin önde gelen diğer bir ismi Sami Küçük ise idam kararları hakkında; "Adnan Menderes'in idamından bir gün sonra Meclis'te komisyon odasında otururken kapı açıldı. Mehmet Özgüneş içeriye girdi. "Albayım çok vicdan azabı çekiyorum. Biliyorsunuz ben idamlar aleyhindeydim. İdamların karara bağlanacağı günden önce Harp Okulu Komutanı Talat Aydemir telefon açtı. Meclis'in Dikmen kapısı yakınında benimle görüşmek istediğini bildirdi. Buluştuk. Beni tehdit etti. Yüce Divan'ın aldığı idam kararlarının Silahlı Kuvvetler Birliği olarak yerine getirilmesini, idamların yapılmasını istiyoruz" dedi. Korktum ve oyumu değiştirdim"⁷¹ sözleri ile Talat Aydemir ve SKB'nin idamlar konusunda baskı kurduğunu öne sürmektedir.

ABD başkanı John F. Kennedy'nin kişisel girişimine rağmen DP'li 3 yöneticinin idamları 16-18 Eylül 1961 günleri arasında gerçekleşmiştir. Yukarıda gördüğümüz üzere, ABD'li yöneticiler resmi bir tavır takınmamış olmalarına rağmen yargılamaları elimizdeki veriler ışığında 1961 yılı itibari ile yakından takip etmişlerdir. Mahkeme sonucunda 15 DP yöneticisi idam kararı alsalar da (Celal Bayar yaş haddinden dolayı) infazı gerçekleşen 3 kişi dışında hiçbirinin infazı gerçekleşmemiştir. İnfazların gerçekleşmesi ile Türkiye'deki DP iktidarının bitirdiğini ilan etmiştir tabirini kullanmamız yanlış olmayacaktır. Aktarımlarımızdan görüldüğü üzere idamların durdurulması için ABD yapabileceği oranda müdahil olmuştur. ABD'li yöneticiler yukarıda da belirtildiği üzere kendi kamuoyundan gelebilecek tepkilerden çekinmiş olabilirler ya da DP yöneticilerine nazaran Gürsel Hükümetinin, meşru bir hükümet

⁷¹Röportajın tam metni için bkz.(<http://t24.com.tr/haber/mendereslerin-idami-icin-ozur-diliyo,7881710>. 05.2018 tarihinde erişildi.)

olarak görüp, Yassıada yargılamalarına bir devletin özellikle müttefik bir devletin kendi problemi olarak değerlendirmiş olabilirler.

3.2. MBK-Sovyetler Birliği İlişkileri

Türkiye'nin kuzey komşusu Sovyetler Birliği ile olan ilişkileri 1923'den 1939'a kadar ki dönemde oldukça yakın ve dostane bir şekilde ilerlemiştir. Yeni kurulan Türkiye bağımsızlık savaşı sırasında ortak düşman görülen emperyalistlere karşı savaştığı için Sovyetler Birliği'nden askeri, ekonomik yardımlar ve siyasi destek almıştır. Kurtuluş Savaşının bitmesi ile devam eden süreçte ise Türkiye-Sovyetler Birliği arasında ekonomik ve sosyal alanlarda birlikte bazı çalışmalar yürütülmüştür. Sovyetler Birliği'nin kurucu Lideri olan Lenin⁷²'in 21 Ocak 1924'de ölmesi ile birlikte yürütülen dostluk ilişkileri Stalin⁷³'in lider olması ile sekteye uğramış ise de dostane bir şekilde devam etmiştir. 2. Dünya Savaşı'nın bitmesi ile birlikte, iki ülke arasındaki

⁷²Vladimir İlyiç Ulyanov. Ya da Lenin: 22 Nisan 1870, Çarlık Rusya'nın Simbirsk (Günümüzde bu şehrin adı Lenin'in soy adından dolayı Ulyanovsk'dir.) şehrinde dünyaya gelmiştir. Ulyanov ailesinin genç çocukları Çarlık rejimine karşı sürdürülen muhalefetin içerisindeydiler. Lenin'in abisi Aleksandr İlyiç Ulyanov 1886'da Narodnaya Volya isimli Sosyalist partiye üye oldu. Aleksandr partisinin üyeleri ile birlikte Çar 3. Aleksandr'a suikast girişimde bulunmuştur. Bu başarısız suikast girişimi sonrasında idam edilmiştir. Abisinin idam edilmesi Lenin'in yaşamına yön vermesinde önemli bir rol oynamıştır. 1891 yılında avukatlık eğitimi gördüğü St. Peter Sovyetler Birliği'ne Üniuersitesinden mezun olmuştur. Üniversite'den ayrıldıktan sonra 1895'de İşçi Sınıfının Kurtuluşu İçin Mücadele Birliği isimli bir örgüt kurmuştur. 1905'de Rusya'da gerçekleşen Demokratik devrime kadar sürgünde yaşamış bu yıllarda Avrupalı Sosyalistler ile temasa geçmiştir. 1917'de Bolşeviklerin Çar 2. Nikolay'ın devrilmesinden hemen önce Nisan 1917'de Rusya'ya geri dönmüştür. Lenin'in liderliğini üstlendiği Bolşevik Partisi Sovyetler Birliği'nin kurucu olmuştur. 21 Ocak 1924'de yaşamını yitirene kadar Lenin farklı konular ele aldığı 94 makale 17 kitap ve 5 derleme yayınlamıştır. Ayrıntılı Bilgi için bkz. Service Robert. (2014). *Lenin*. İstanbul: Abis Yayınevi.

⁷³Yosif Visaryonoviç Cugaşvili. Ya da Josef Stalin : 18 Aralık 1878'de Çarlık Rusya'nın Gori kentinde doğdu. Tiflis'te Lenin'in yazdığı eserlerden etkilenerek Marksist Leninist harekete katıldı. 1903 yılında Bolşevik hareketine katıldı. 1905 yılında Rusya'da gerçekleşen devrimden sonra Kafkaslarda Bolşevik hareketin örgütlenmesinde yer aldı. 1913'de Çarlık askerleri tarafından yakalanıp Turhansk bölgesine sürgün edildi. 1917'de Bolşeviklerin Çarı devirmesi sürecinde sürgün edildiği bölgeden ayrılarak St. Petersburg'a geldi. Bolşevik Hareketinin yayın organı olan Pravda'nın başına geçti. Devrim sonrasında kurulan hükümette Milliyetler Halk Komiseri görevini üstlendi. 1922'de Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri seçildi. 21 Ocak 1924'te Lenin'in ölümü sonrasında Bolşevik Parti içerisindeki iktidar savaşından galip ayrılarak Sovyetler Birliği'nin 2. Devlet Başkanı oldu. 2. Dünya Savaşında Alman ordularının Stalingrad şehrine kadar gelmesi ve savaşın Almanya'nın yenilgisi ile sonuçlandığı süreçte Sovyetler Birliği ordusu başkumandanlığını yaptı. 5 Mart 1953'de Sovyetler Birliği Devlet Başkanlığı görevini yürütmeye devam ederken Moskova'daki konutunda öldü. Ayrıntılı Bilgi için bkz. Murphy Jack T. (1998). *Stalin*. İstanbul: Bilim ve Sosyalizm Yayınları. Veya. İberielı Sandro. (2017). *Stalin'in Gerçek Yaşamı*. İstanbul: Cinius.

ilişkilerde çeşitli sorunlar yaşanmıştır. Sovyetler Birliği'nin 2. Dünya Savaşından sonra, Türkiye'den toprak ve boğazlarda üs, taleplerinde bulunmuş olması, Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerde krize neden olmuştur.

1950'de DP'nin Türkiye'de iktidara gelmesi sonrasında başlayan süreçte ise Türk-Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler mesafeli olmuştur. Türkiye Batı eksenli dış politikasının yanı sıra NATO üyeliği ile de Sovyetler Birliği karşındaki kampta yer alarak kuzey komşusunu karşısına almıştır. Bunun nedenleri ise genel olarak; Kore Savaşı, Sovyetler Birliği'nin uzun menzilli balistik füzelere sahip olması, Türkiye'nin jeopolitik konumudur. Türkiye, NATO üyesi bir devlet olarak, Sovyetler Birliği ile ilişkilerinde müttefikleriyle birlikte hareket etmesi oldukça doğaldır.

Soğuk Savaşın devam ettiği 1959 yılına gelindiğinde ise iki kutuplu dünya 'da büyük sorunların varlığı devam etmesine rağmen Türkiye dış politikasında yeni arayışlar içerisine girmiştir. DP iktidarı bu dönemde bir yandan müttefiki ABD ile olan ilişkilerine aynı şekilde devam etmek isterken diğer bir taraftan ise Sovyetler Birliği ve Bağlantısızlar üyeleri ile de ilişkiler geliştirmek istediğindedir. Türkiye Dışişleri artık Sovyetler Birliği'nden gelen her adımı arkasında başka niyetler olup olmadığını aramaktan vazgeçip komşusu ile yeni ilişkiler kurma isteğindedir (Seyidi 2011: 5). Türkiye'nin Dış Politikasında değişimler göstermesi gerekliliği dönemin basını tarafından da açıkça dile getirilmiştir. Forum Dergisinin 15 Aralık 1959'da çıkan sayısında yazar Mümtaz Soysal yazdığı makalesinde, Soğuk Savaşın yeni bir döneme girdiğinden bu yeni dönemde Türkiye'nin yaşanacak gelişmelerden uzak kalmaması gerektiği işaret eder. (Forum 15 Aralık 1959).

Basında da dile getirilen bu yaklaşım değişikliği ihtiyacı bizzat hükümet üyelerince hatta bu konudaki en yetkili kişi tarafından da dile getirilmiştir. Dönemin Türk Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, 1959 yılının sonlarına doğru gazeteci Kemal Bağlum'a; "Bizim en büyük hatamız kayıtsız şartsız Amerika'ya tabi olmamız. Böyle bir politika sonsuza kadar devam edemez. Türkiye sırtını Amerika'ya dayamakla hiçbir sonuca varamaz. Türkiye NATO ve Amerika'nın yanı sıra Üçüncü Dünya ülkeleri ve Sovyetler ile belli ölçüde ve Türkiye'nin çıkarları doğrultusunda yeni bir politika

izlemek zorundadır. Bir yıldan beri Adnan Beye bunu telkin ediyorum. Adnan bey bu ısrarlarım karşısında Sovyetlerle ekonomik alanda işbirliği yapılmasını ve Üçüncü Dünya Ülkelerinin lideri durumunda bulunan Hindistan ile ilişki kurulmasını kabul etti. Ben de Başbakan Menderes'in Moskova'yı ziyaret etmesi için gerekli girişimlerde bulundum" (Yetkin 1995: 63) sözleri ile Türkiye'nin dış politika da yeni adımlar atma niyetinde olduğunu belirtir. Zorlu'nun bu sözlerinin Hindistan ile alakalı kısmının 20 Mayıs 1960'da gerçekleşen Hindistan Başkanı Nehru'nun ziyareti (Milliyet 23 Mayıs 1960) ile karşılık bulduğunu söyleyebiliriz.

Menderes'in Sovyetler Birliği başkenti Moskova'ya yapacağı ziyaret ise yaşanacak uçak kazası nedeni ile gerçekleşmez. Bu ziyaret öncesinde, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile kurulacak ilişkilerinde başlıca sorunlar ise ABD tarafından Türk topraklarına yerleştirilen Jüpiter Füze sistemlerinin varlığı ve U2 casus uçağı krizidir. Bu sorunlara rağmen diplomatik bir nezaket ile iki ülke arasında samimi adımlar atılması gündeme gelmiştir. Menderes'in ziyaret talebi Sovyetler Birliği'nin o günlerde, Batı ülkelerine yaptığı ziyaretlerin bir sonucu olarak görülebilir. Bakan Zorlu, ABD'nin Ankara büyükelçisi Warren ile 30 Ocak'ta yaptığı görüşmesinde Başbakan nezdinde gerçekleştirilecek bu ziyaretin Türkiye'nin Soğuk Savaşın yumuşamasında üstüne düşen bir görev olduğunu ve görüşmelerin NATO kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini söyler (Seyidi 2011:7). Türkiye, Sovyetler Birliği ile ilişkiler geliştirmek isterken ABD gibi önemli bir müttefikini kaybetmekten çekinmektedir. Menderes, Temmuz ayında yapılması planlanan Moskova ziyareti ile hem ABD ve müttefiklerinin Sovyetler Birliği ile ilişkiler geliştirmekte geri kaldığı eleştirilerinden kurtulacak hem de olası bir ekonomi kapsamlı anlaşma ile Türkiye'nin ABD haricinde yeni alternatiflere sahip olmasının yolunu açmayı hedeflemiştir.

Bu ziyaretin gerçekleşmesi halinde elde edilecek olan bu kazanımların haricinde Menderes, Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler geliştirerek iç politikada sıkça karşı karşıya kaldığı Irak darbesi korkutmasından da sıyrılmayı planlamaktadır. Menderes ve DP yönetimi, Irak'ta yaşanan askeri darbenin arkasında Nasır ve dolaylı olarak Sovyetler Birliği olduğu düşüncesinde idi. Türkiye'de olası bir Sovyetler Birliği destekli darbe hareketi olduğunda, Menderes hükümeti ABD'ye güvenebilirdi.(Seyidi 2011:8). Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne gerçekleştireceği bu ziyaret ABD haricinde komşusu

İran'da da merak uyandırmıştır. Fatin Rüştü Zorlu bu gelişmenin gerçekleşme ihtimalini önceden tahmin ettiğinde Türkiye'nin İran Büyükelçisi Mahmut Dikerdem⁷⁴ 'den daha sonra özel olarak görevlendirdiği Selim Sarper'den ziyaretin asıl amacının Şah'a açıklanmasını istemiştir. Sarper, Şah'a Başbakan Menderes'in bizzat görevlendirmesi ile gidip mesajını iletmiştir (BCA 030-18-01-02/158-36-3). İki Türk diplomatın ikna edemediği Şah'ı Menderes 26 Nisan 1960'daki CENTO toplantısında bizzat ikna etmeye çalışmıştır (Seyidi 2011: 10). İran Şahının çekincesinin nedeni Sovyetler Birliği'nin İran üzerinden nüfuz alanı oluşturarak Orta Doğu'da söz sahibi olmaya çalıştığı düşüncesidir. Adnan Menderes'in Temmuz ayında yapmayı planladığı Moskova ziyareti 27 Mayıs 1960'da Askeri darbenin gerçekleşmesi nedeni ile hayata geçemez.

27 Mayıs askeri darbesinin gerçekleşmesi sonrasında, MBK tarafından kurulan Gürsel Hükümetinin, Sovyetler Birliği ile geliştireceği ilişkiler büyük bir merak konusu olmuştur. 31 Mayıs 1960 günü Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Khrushchev tarafından yayınlanan mesajda Türkiye'deki yeni iktidarın tanıdığı ilan edilir (Fırat 1997: 46). Sovyetler Birliği, Türkiye'de meydana gelen askeri darbeyi Türkiye ile yeni ilişkiler geliştirmek için bir fırsat görmüştür. Bunun nedeni ise; Sovyetler Birliği, 27 Mayıs askeri darbesinden önce, başta Orta Doğu'da olmak üzere çeşitli ülkelerde yaşanan askeri darbeleri o ülkelerle ilişkiler geliştirmek hatta o ülkelerin dış politikalarını kendi eksenine çevirmek için çaba sarf etmiştir. Askeri darbenin gerçekleştiği ülkenin bu sefer Türkiye olması Sovyetler Birliği için ayrı bir önem taşımaktaydı. Türkiye NATO'nun, ABD'nin ve Batılı Müttefiklerinin Sovyetler Birliği'ne karşı girişilmesi muhtemel askeri hareketliliklerde ilk sınır noktası olma özelliği sahipti. Bu nedenle Sovyet yöneticiler, Türkiye ile sıkça yakın temas kurma ihtiyacı duymuşlardır.

⁷⁴ Mahmut Şerafettin Dikerdem.1916 yılında İstanbul'da doğmuştur. 1935 yılında Galatasaray Lisesinden mezun olan Dikerdem,1938 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu.1942 yılında Cenevre'de devletler hukuku doktorası yaptı. Üniversiteden mezun olduktan sonra Türk Dışişleri Bakanlığında çeşitli görevlerde yer almıştır. 1976 yılında Dışişleri Bakanlığı Merkez Yüksek Danışmanlığı görevini yürütürken emekli oldu. 3 Ekim 1993'de İstanbul'da yaşamını yitirdi. Türk Dışişlerinde görev yaptığı yıllar ile alakalı bir çok hatıratını yayınlamıştır. Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Der. Güler Zeynep Suda. (2013). *Mahmut Dikerdem Salon Veririz Sokak Alırız*. İstanbul: Yazılama Yayınevi.

Sovyet basını ise Türkiye’de gerçekleşen askeri darbeyi iyimserlikle karşılamıştır. Türkiye ile olan ilişkilerde DP iktidarı döneminde göreceli olarak normalleştirmeye başlamış olan Sovyetler Birliği yönetimi için askeri darbe bir geri adım nedeni olmamıştır. Moskova Radyosu 21 Haziran 1960 günü yaptığı yayında Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında, 1920’li yılların sonunda iki ülke arasından var olan, iyi ilişkiler yeniden dile getirilir. Bu dönemde yapılan çalışmalardan meydana gelen fabrikalara dikkat çekilerek, yapılacak olan yeni anlaşmalardan dolayı iki tarafında fayda sağlayabileceği belirtilir (Akalın 1999: 158-159). Moskova Radyosu’nun 25 Haziran 1960 günü yaptığı yayında, Türkiye’nin dış borç ihtiyacına dikkat çekmiştir. Yapılan yayında, Türkiye’nin Batılı devletlerden alacağı kredilerin faizlerinin yüksek olduğunu ve vadelerinin kısa olduğuna işaret edilerek Sovyetler Birliği’nin sağlayacağı kredinin daha az faizli ve uzun vadeli olacağı belirtilmiştir (Akalın 1999: 159). Sovyetler Birliği, Türkiye’deki yeni iktidarla iyi ilişkiler kurma yolunu Türkiye’nin ihtiyaçlarına cevap vermekte bulunduğunu gözlemlemekteyiz. Sovyetler Birliği, bahsi geçen ekonomik yardımları vererek, Türkiye ile iyi ilişkiler kurmayı hedeflemiş olabilir.

Sovyetler Birliği üyesi yetkililerin, Türkiye ile olan ilişkilerin geliştirilmesi için ilk girişim devlet başkanı Khrushchev tarafından gerçekleştirilmiştir. Khrushchev, içeriğinin daha sonra kamuoyuna duyurulacağı yeni yönetimi tanıma sonrasındaki mesajını 28 Haziran 1960 günü Cemal Gürsel’e yollamıştır (Cumhuriyet: 1 Eylül 1960). Khrushchev yolladığı mesajda Türkiye tarafsız olabilir ise iki ülke arasında yakın ilişkiler kurulabilirdi. Bu durum her iki ülkeye yarar sağlayacak bir gelişme olmakla beraber, Türkiye’nin yaptığı askeri harcamaları böylece azaltabileceğinden ve bu tasarrufu halkının refahı için harcayabileceğini belirtmiştir. Sovyetler Birliği lideri mesajının devamında ise Türkiye’nin bağlı bulunduğu ittifaklar çerçevesinde bağımsız bir dış politika izleme arzusunun Sovyetler Birliği tarafından desteklendiği söylenilmiş, eskiden var olan Türk Sovyet dostluğunun yeniden canlandırılması temennisi vurgulanmıştır (Gönlübol Ülman vd. : 1993:418 ve Cumhuriyet: 1-2 Eylül 1960). Khrushchev’in mesajına bakıldığında Sovyetler Birliği ve Türkiye arasında, darbe sonrasındaki süreçte ilişkilerin geliştirilmesinden yana bir tavır alındığını görmekteyiz. Sıkça başvuru yapılan Atatürk dönemi Türk-Sovyetler Birliği ilişkilerine geri dönme

çağrısının da yinlendiği görülmektedir. Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile bağlı bulunduğu ittifaklara rağmen yakın ilişkiler kurma isteği dönemin şartlarında değerlendirildiğinde oldukça büyük bir adımdır. Mayıs 1960'da Sovyetler Birliği, U2 krizinden dolayı Türkiye topraklarına füze saldırısı yapabileceği sinyali vermiştir.

Sovyetler Birliği liderinin mesajına Başbakan Cemal Gürsel, 8 Temmuz 1960 günü cevap verir. Gürsel mesajında Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında geliştirilebilecek tüm ilişkilerde bir engel bulmadığını, Türkiye'nin üyesi olduğu ittifakların sadece savunma amaçlı olduğu vurgusu yapmıştır.. Türkiye'nin askeri harcamalarının azaltılması konusunda ise Gürsel'in verdiği cevap sorunun, sadece Türkiye'ye özelinde olmadığını belirtmek olmuştur. Bu sorunun çözümü tüm Dünya'daki silahların azaltılması ile gerçekleşeceği belirtilmiş, iki ülke arasındaki münasebetlerin iyileştirilmesi yolunun karşılıklı güven ortamının kurulmasıyla sağlanacağı belirtmiştir (Gönlübol Ülman vd 1993: 418). Gürsel'in mesajına bakıldığında ise Türkiye'deki yeni iktidarın daha temkinli adımlar ile Sovyetler Birliği'ne yaklaştığı görülmektedir. Gürsel Hükümeti ile Sovyetler Birliği arasındaki ilk temaslar böylece sağlanmıştır.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler, 1960 yılının sonuna kadar sertleşmeden uzak bir dengede devam etmiştir. 4 Ekim 1960 günü BM çalışmaları için New York'ta bulunan Türk Dışişleri Bakanı Sarper ile Sovyetler Birliği lideri Khrushchev arasında bir görüşme gerçekleşir. Bu görüşme Gürsel hükümetinin Sovyetler Birliği yönetimi ile olan ilk yüz yüze görüşmesidir. Sarper, BM çalışmaları tamamlanıp Türkiye'ye döndükten sonra görüşme ile alakalı gazetecilere şu demeci verir; “Khrushchev ile ilk kez karşı karşıya geldim. İlk kez görüştük. Görüşmeler önce tereddütlü başladı sonra samimiyet havası içinde geçti. Rusya bize yardım teklifinde bulunmuştu. Hiçbir ayrıntıya girmedik. Alacağımız yardımı teraziye çarpmadan kabul edemeyiz. Gırtlığa kadar borç içindeyiz. Bunların miktarı ve kredi şekilleri mühimdir” (Akalin 1999: 160). Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye sıklıkla borç verme teklifinde bulunduğunu gözlemlemekteyiz. Sovyetler Birliği, Türkiye ile ilişkiler geliştirmenin yolunu bize göre Türkiye'nin ihtiyaçlarına cevap vermeden geçtiği gibi bir algı ile hareket etmektedir. Ancak Sarper'inde açıklamasına baktığımızda, yine de temkinli adımlar attığını görmekteyiz. 1960 yılı itibariyle Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki

ilişkiler aktardığımız gibi ekonomik yardım taleplerine Türkiye'nin temkinli yaklaşması doğrultusunda gerçekleşmiştir. 1961'e kadar devam eden bu süreçte Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin yakın komşuluk ilişkileri kurmamış ancak herhangi bir sorunda yaşanmamıştır.

3.3. MBK-Fransa İlişkileri

Türkiye'de gerçekleşen askeri darbe Türk-ABD, Türk-Sovyet ilişkilerinde değişimler yaşattığı gibi Türk-Fransız ilişkilerinde de değişimlere neden olmuştur. Bu dönemde Türk-Fransız ilişkilerinde iki önemli konu üzerinde durulmuştur. Bunlar; Cezayir'in bağımsızlık mücadelesi ve Türkiye'nin Ortak Pazar'a üye olmasıdır. Çalışmamızın başında da belirttiğimiz üzere MBK idaresi dış politika da bağımsızlık mücadelelerine destek vermeyi istemiş ve bu doğrultuda MBK yöneticileri çeşitli beyanatlarda bulunmuşlardır.

Avrupa ülkeleri, 1950'li yılların sonunda Soğuk Savaşın etkilerinden kurtulamadığından dış politikaların etkin değillerdi. Avrupa ülkelerinden doğan bu boşluğu ABD doldurmaktaydı (Akalin 1999: 137). Avrupalı ülkelerin genel yaklaşımları bu şekilde iken Fransa diğer Avrupalı ülkelere göre daha farklı bir örnek teşkil etmektedir. DP'nin iktidara geldiği günden itibaren Fransız elçilerin merkeze yolladıkları raporlarda laiklik ve Türkiye'deki Kürtler hakkında bilgiler içerdiği dikkat çekmektedir. DP'nin iktidara geldiği 1950 yılından bir sene sonra Türkiye'de Atatürk'ün heykel ve büstlerine karşı yapılan saldırıları yorumlayan dönemin Fransa büyükelçisi J. Lescuyer; "Bu eğilimlerin her şeyden önce gelenekçi çevrelerin tepkisinden kaynaklandığını açıkça bilmeliyiz. Fakat çoğunluğunu Atatürkçü sınıfların oluşturduğu demokrat yöneticiler, şimdilik rejim için yakın bir tehlike oluşturmayan bu eğilimleri, rejimin tehlikeye girmesi halinde, sert bir biçimde durdurmayı ihmal etmeyeceklerdir" (Şahinler 1996: 261) cümleleri ile durumu Fransa Dışişleri Bakanına izah etmekteydi.

Fransız elçinin, dikkat çektiği nokta laiklik üzerinedir. Şahinler'in yukarıda bahsi geçen çalışmasından yaptığımız bu aktarım ve benzeri birçok rapor

bulunmaktadır. Fransız elçilerin kendi ülkelerine yolladıkları raporlardan anlaşıldığına göre hassasiyet duydukları meselelerin özellikle DP iktidarında başında Türkiye'deki laikliğin pratikte nasıl hayata geçirildiği gelmektedir.

Fransız Büyükelçilerin, bir diğer hassasiyet noktası Türkiyeli Kürtlerin silahlanmasıdır. 9 Haziran 1952 günü Fransız büyükelçi, J. Saint Hardoun'ın merkeze yolladığı raporunda “ Doğudaki bölgeler Kürtlerle doldu. Bu halk Ağrı, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Hakkari, Muş, Siirt, Tunceli, Van olmak üzere dokuz kentte yeniden çoğunluğu sağladı. Demokrat hükümet, Kürtlerden sağladığı önemli sayıda oy nedeniyle, bu bölgelerde çok tehlikeli bir durumla karşı karşıya kaldı. Bundan iki yıl önce silah kaçakçılığı ile uğraşan milletvekili Hasan Oral, kaçakçı olduğu ortaya çıkınca Demokratların safına geçti. Böylelikle Kürtler kendi çıkarları doğrultusunda Demokrat Parti'de birleştiler” der. Aynı rapor 'da Kürtlerin, olabildiğince ödün koparmak amacıyla DP'yi desteklediklerinden bahsedilmektedir (Şahinler 1996: 265). Fransız elçinin raporunda yer verdiği bu bilgilerden Fransızların DP iktidarı döneminde Türkiyeli Kürtler hakkında hassasiyet gösterdikleri görülmektedir.

Fransız ihtilalinin bıraktığı siyasi miras nedeniyle Fransız diplomatların laiklik konusunda hassasiyet göstermeleri oldukça normal karşılanabilir bir davranıştır. Türkiye'de gerçekleşen ve temelinde Siyasal İslamcı eğilimleri barındıran toplumsal olaylara karşı yukarı 'da aktardığımız tepkileri vermeleri de bu nedenle normaldir. Araştırmacı Walter F. Weiker'in 1960 Türk İhtilali isimli çalışmasında yer verdiği, Fransız bir Albayın Dijon Üniversitesinde gerçekleşen bir toplantıda sunduğu rapor bizlere Fransızların Türkiye'deki laiklik hakkındaki görüşleri açık bir şekilde gözler önüne sermektedir. Weiker'in aktarımına göre Albay, Türkiye'deki laiklik hakkında; Atatürk'ün ölümünden sonraki 12 yıl içerisinde devam etmemiştir der (Weiker 1967: 208). Fransızların bu bakış açısında söz konusu mesele değerlendirildiğinde Türkiye'de laik bir cumhuriyet 1950'lerde bulunmamaktadır.

Türkiyeli Kürtler hakkında kaleme alınan satırlar ise 1950'li yıllardan itibaren Kürt milliyetçi hareketinin Fransa başta olmak üzere birçok Avrupa ülkesinde nüfuz sahası oluşturmaya başlamasından dolayı olabilir. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde

Cezayir hakkındaki gelişmeleri aktarıırken Fransa ile Türkiye'nin, Kürtlerin lobi faaliyetleri hakkında karşı karşıya geldiğinden bahsedeceğiz.

27 Mayıs askeri darbesi sürecinde, Türkiye'de görev yapan Fransa Elçisi Spitzmuller, Fransa'nın Washington büyükelçiliğinden gelen bir raporu değerlendirirken, Menderes'in kışkırtıcı bir şekilde otoriteye düşkün olduğunu belirtir. Elçi Spitzmuller, 24 Mayıs 1960 günü Fransa'ya yolladığı bir telgrafta Fatih Rüştü Zorlu'yu kaynak göstererek DP hükümetinde Mayıs ayında Türkiye'de yaşanan toplumsal olaylara karşı sertlik yanlısının, Celal Bayar olarak tanımlar ve Bayar'ın tavrının tüm Hükümet'e ve meclise etki ettiğinden bahseder (Akalin 1999: 138).

Türkiye'de meydana gelen askeri darbe, 28 Mayıs 1960 günü Fransız basınında değerlendirilmiştir. Fransız basınının, önde gelen gazetesi Le Monde Türkiye'de yaşanan askeri darbeyi okuyucularına şu sözler ile aktarır; “Profesörler tarafından desteklenen Üniversite gençleri, başta İstanbul, sonra Ankara ve ülkenin önemli kentlerinde sokaklarda gösterilere başlamıştır. Hiç kimse, Ankara “Harbiye” Okulu kadar disiplinli ve askeri geleneklere bağlı bir okulun, idarecilerinin, yani silahlı kuvvetlerin liderlerinin esasını onaylamadıkları genel bir gösteriye kalkışabileceklerini tasavvur edemez. Orgeneral Gürsel, yeni rejimin demokratik ve laik olacağını onaylıyor. Türkiye'de yeni rejim şekillenmeye başlamıştır. Hukukçu ve genç üniversite mensuplarından oluşan bir komisyon gece gündüz çalışarak yeni anayasayı hazırlıyor “ (Le Monde 28 Mayıs 1960 aktaran: Akalin 1999: 151). Le Monde gazetesi, okuyucularına aktardığı haberde, askeri darbenin harbiye 'de şekillenmiş olduğunu belirtirken, komuta kademesi dışında böyle bir hareketin şekillenmesine ihtimal vermemektedir. Bilindiği üzere, MBK'ni oluşturacak olan hareket, emir komuta zinciri dışında gelişmekle birlikte, darbenin yaklaştığı son anlarda Orgeneral Gürsel ve Cemal Madanoğlu'nu hareketin içerisine almışlardır. Bu nedenle Le Monde'nin, darbeyi gerçekleştirenler hakkında tam bir bilgi sahibi olmadıkları anlaşılmaktadır.

3.3.1. Cezayir Bağımsızlık Sürecindeki İlişkiler

Fransa, Cezayir topraklarını kendi himayesi altına almak için 14 Haziran 1890'da General Louis de Bourmont'u görevlendirmiştir. Fransızların, Cezayir sahillerine çıkarma yaptıktan sonra giriştikleri kanlı saldırılar sonucunda Cezayir 5 Temmuz 1890'da Fransa tarafından işgal edilmiştir. Fransız işgaline karşı Cezayirliler birleşerek bir direniş hareketi başlatırlar ve bu hareketinde önde gelen iki isim bulunmaktadır. Bunlar; Hacı Ahmet ve Emir Abdülkadir'dir. Bu iki liderin başında olduğu Cezayirli direnişçiler, Fransız işgaline karşı 17 yıl süren ilk karşı koyma olayını gerçekleştirmişlerdir. Fransızlar bu ilk işgal karşıtı direnişin üzerinden gelmiş olsalar da Fransız hâkimiyeti devam ettiği sürece bu bölgede, isyanlar defalarca yeniden patlak vermiştir. İşgal altındaki Cezayir'in, demografik yapısını değiştirmek amacıyla 1939'da başta Fransa olmak üzere Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden insanlar getirilmiş ve böylece bölgenin demografik yapısı değiştirilmeye çalışılmıştır (Nam 2012: 163-164).

Fransa, 1 Kasım 1954'den 19 Mart 1962'ye kadarki süreçte, Cezayir'de yaşanan toplumsal olaylarla karşı karşıya kalmıştır. Bu olayların başlangıcı 8 Mayıs 1945 günüdür. Almanya'nın 2. Dünya Savaşını kaybetmesi üzerine Cezayir'in Setif, Kharat ve Guelma şehirlerinde gösteriler yapılarak, müttefik devletlerin başarısı kutlanmak istenmiştir. Cezayirliler, bu gösterileri düzenlemeden önce Fransız yetkililerden izin almış olmasına rağmen, Fransız kolluk güçleri ile aralarında çatışmalar çıkmıştır. Bahsi geçen şehirlerde, Fransızlarında kalabalık kitleler halinde yaşıyor olmaları çatışmaların dozunu yükseltir ve Cezayirlilerin üzerine tank ve uçak savar ile ateş açılır. Açılan ateş ve çeşitli şiddet eylemleri sonrasında, 40.000 Cezayirlinin yaşamını yitirdiği bilinmektedir (Nam 2012: 171). Yaşanan bu olaylar Cezayirliler tarafından Setif Katliamı olarak anılmaktadır. Setif Katliamı, Cezayirlilerin, Fransızlar ile olan ilişkilerinde bir kırılma noktası olmuş, 1954 yılından Cezayir'in tam bağımsız bir ülke olacağı sürecin de başlangıcı olmuştur. Setif olayı sonrasında Cezayirli milliyetçiler yer altına çekilmiş ve Fransızlardan gizli olarak bağımsızlıklarını elde etmek amacıyla faaliyetler yürütmüşlerdir.

Türkiye'nin ise 1954 yılı itibariyle, Cezayir'in bağımsızlık mücadelesinde çekimser bir tavır takındığı gözlemlenmektedir. Türkiye, NATO kapsamında müttefiki olan Fransa'ya karşı, o dönemin şartlarında halen, bir iç mesele olarak algılanan Cezayir

hakkında resmi kanalları kullanarak açık bir destek vermesi mümkün değildi. Bunun yanı sıra Kıbrıs hakkında var olan siyasi gelişmeler nedeni ile Cezayir'in bağımsızlığına destek vermesi bir gereklilik olarak önümüze çıkmaktadır. Türkiye, Kıbrıs'ın bağımsız birleşik bir devlet olarak ya da sadece adanın kuzeyinde kurulacak olan bağımsız bir Türk devleti çözümlerinde başarıya ulaşması için bir emsale ihtiyaç duyulmaktaydı. Cezayir'in bağımsızlığı konusunda, Kıbrıs meselesi haricinde elbette göz önünde bulundurulması gereken tarihsel bağlardır.

Cezayir'in Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyetinde geçmişinin bulunması Türkiye'nin Cezayir meselesi konusunda çekimser kalmasını zorlaştıran bir faktör olarak göze çarpmaktadır. 1957 itibari ile Türk Dışişlerinde görev yapan bazı diplomatlar, "*Fransa müttefikimizdir. Ancak Cezayirliler de kardeşimizdir*" anlayışı ile hareket etmişlerdir. Bu yaklaşımın bir getirisi olarak, 17 Kasım 1957'de Türk ordusunda görevli bulunan General Naci Sezen başkanlığındaki bir grup asker, "Ardahan" isimli bir gemi ile Cezayir'e ulaştırılması için Libya'nın Tripoli isimli limanına askeri malzeme bırakmışlardır (Nam 2012: 180).

Türkiye, Cezayirli direnişçilere askeri yardım yapmasıyla müttefik bir devletin hem iç işlerine müdahil oluyor, hem de müttefikine karşı doğrultulacak olan silahları temin ediyor olarak görülmektedir. Türkiye'nin Cezayir bağımsızlığına verdiği destek asla söylemde kalmamış yapılan silah ve askeri malzeme sevkiyatları ile eyleme dönüşmüştür. General Sezen'in başında bulunduğu sevkiyat haricinde başka bir sevkiyat yapıldığı bilgisine Alparslan Türkeş'in anılarında rastlamaktayız. " Bizden önce Demokrat Parti iktidarı, Fransız sömürgeciliğine karşı savaş veren Cezayir kurtuluş hareketine sahip çıkmamıştı. Biz bundan üzgündük. Cezayir'i dost bir ülke olarak görüyorduk. Halkını kardeş bir ülke olarak biliyor, sömürgeciliğin esaretinden kurtulup, bağımsızlığa, özgürlüğe kavuşmasının hakkı olduğuna inanıyorduk. Bunun için Libya Elçiliği ile irtibat kurduk. Onlar, ihtilal yöneticileri ile temasımızı sağladı. Kendilerinin temsilcilerini kabul edeceğimizi bildirdik. Cezayir heyeti, bizden ısrarla silah ve cephane yardımı isteğinde bulundu. Bu dileklerini kabul ettik, silah sevkiyatını Libya üzerinden yaptık. Giden savaş malzemeleri arasında silah, cephane ve top da vardı. Eğer yanılmıyorsam 20.000 tüfek ve 2.000 adet de top gönderdik. " (Turgut 1995, Aktaran: Koçak 2010: 175). Belirtilen rakamların belki de altında bir silah sevkiyatı

MBK döneminde Cezayir'e sağlanmış olsa da yardım yapıldığı bir gerçektir. Bahsedilen tüfek ve top sayısının oldukça ciddi rakamlar olması nedeni ile de Türkiye'nin böylesi bir yardımda bulunmasının Fransa tarafından tepkiye yol açması doğaldır.

MBK'nin iktidarda olduğu dönemde, hükümet düzeyinde Cezayir hakkında ilk tartışmaya Bakanlar kurulunun 4. Toplantısında rastlamaktayız. Dışişleri Bakanı Selim Sarper toplantı esnasında söz alarak; “ İki Cezayirli Albay, Libya pasaportu ile birisi, Tunus pasaportuyla da diğeri bana geldiler. Dediler ki, burada bir büro tesis etsinler, neşriyatta bulunsunlar. Buna pek taraftar olmadık. Fransızların bu husustaki hassasiyeti malum. Fransa'nın aleyhinde memleketimizde hasmane neşriyat bulunmalarına müsaade edilemez. Ancak Fransızlara bunu söylerken bir şey çıtlatmak mümkündür. Paris'te Kürdistan faaliyetinin en kuvvetli merkezi vardır. Fransızlara deriz ki “ biz bunlara müsaade etmedik, ama Türkiye aleyhinde bu faaliyeti de siz durdurun” (Koçak 2010: 175-176). Sarper'in söylediklerinden anlaşılmaktadır ki Türkiye DP döneminde ki Cezayir'e el altından yapılacak olan askeri sevkiyatlar ile destek vermeye devam edecektir. Cezayirli askerlerin Türkiye'de yapmak istedikleri gazete yayınına Türkiye izin vermez iken, bunun karşılığında Fransa'da yayın yapan Kürt milliyetçilerinin yayınlarının durdurulmasını tavsiye edecektir. Selim Sarper'in dış politika konusundaki bu iki meseleyi birbirine bağlaması onun şahsi yeteneğinden ileri gelmektedir.

Gürsel hükümetinin 19 Temmuz 1960 günü gerçekleştirdiği 16. Bakanlar Kurulu toplantısında yine Cezayir konusu gündeme gelmiştir. Toplantı sırasında söz alan Adalet Bakanı Abdullah Gözübüyük; “Muhterem arkadaşlarımızın bizi şu noktalarda aydınlatmasını rica ediyorum. Cezayir milli hükümetini tanımaya varan bir davranışımız var mıdır? Böyle bir şey yoksa memleketimizdeki Cezayir Milli Hükümeti mensuplarının buradaki faaliyetleri hangi hukuki düzen içinde cereyan etmektedir? Üçüncüsü de Fransa, NATO'nun bir üyesidir. Dolayısıyla, bir müttefikimiz olması bakımından, acaba bu müttefik ve dost hükümet, bu davranışlarımız karşısında bize zarar verecek eylemlerde bulunur mu?” (Koçak 2010: 366). Sorusunu yöneltir.

Toplantı salonu içerisinde bulunan sorunun muhatabı Dışişleri Bakanı Sarper söz alarak; “ Bu mevzuda nihai karara varmazını zorlaştıran mesele de zaten adliye vekilim

arkadaşımızın zihnindeki tereddütleridir. Vereceğim cevap, bir daire-i faside olacaktır. Bir defa FLN⁷⁵ (Ulusal Kurtuluş Cephesi) ulusal bağımsızlığa inansa da, NATO üyesi hiçbir devlet tarafından tanınmış değildir. Ancak FLN'nin faaliyetlerini belirli hukuki kurallar içerisinde açıklamak mümkündür. FLN üyeleri Tunus elçiliğinde bulunmaktadırlar ve ben hiç biri ile irtibata geçmedim. Bizim vekâletin basın işleri ile meşgul olan daire ile görüşmek istemişler. Kendilerini ne reddet ne de kabul et dedim. Fransızlar on onbeş gün önce bana geldiler ve şikâyette bulundular. Bende Bu Kürtlerin birtakım faaliyetleri var. Bunlar hakkında ne düşünüyorsunuz diye sordum. “Bilsek mani olurduk” dedi. Ben bu malumatı sizin ikinci bürodan aldım. “Oradan malumat alın” dedim. Bunun üzerine daha fazla konuşmadan çekip gitti. Bunlar ile münasebetlerimizin ayarını kaybedersek, benim çekincem, hukuki mesnetlere dayanmaktan bizi meneder. Fransızlar Amerikalılara benzemez. Gayet alıngandırlar. Hala muazzam bir devlet olmak iddiasındadır.” (Koçak 2010: 366). Cevabını verir.

Yukarıda geçen konuşmalardan anlaşıldığı üzere Sarper, Fransızların Cezayir konusunda Türkiye'nin üzerine gelebileceklerine dikkat çekmekle birlikte, Fransa'da bulunan Kürt milliyetçilerinin faaliyetlerini Cezayir sorununa dâhil ederek Fransızların, Türkiye üzerine gelmesine engel olmaya çalışmaktadır. Diplomaside adalet ve eşitlik sloganını dile getiren Gürsel hükümetinin Dışişleri bakanının yaptığı bu diplomatik manevralar, MBK'nin söylemleri ile çelişmediğini bir göstergesidir. Devlet Başkanı Gürsel, Cezayir'in bağımsızlığına destek verdiği, hatta Türkiye'nin her iki taraf arasında yapılacak görüşmelerde arabulucu olabileceğini belirttiği konuşması da MBK'nin Cezayir konusunda ki tavrının arkasında olduğunu bize göstermektedir. Gürsel'in yukarıda bahsi geçen açıklaması temel olarak 15 Eylül 1960 günü MBK tarafından yayınlanan bir bildiriye dayanmaktadır. Bu bildiriye MBK, Türkiye'nin devam etmekte olan ve gerçekleşmesi muhtemel tüm bağımsızlık hareketlerine destek vereceğini ilan etmiştir (Cumhuriyet 16 – 18 Eylül 1960). MBK'nin ve Gürsel'in bu açıklamaları,

⁷⁵ Ulusal Kurtuluş Cephesi. Fransızcada kısaca FLN. 1 Kasım 1954'de Ahmed Ben Bella öncülüğünde Cezayir'i Fransız işgalcilerden kurtarmak amacıyla mücadele eden küçük grupların birleştirilmesi ile kuruldu. Sosyalist söylemlere sahip olan FLN, 1962'de Cezayir'i bağımsızlığını kazanmasının baş aktörü olmuştur. 1962'den 1989'a kadar legal alanda siyaset yürütmüştür. (Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. <https://www.britannica.com/topic/National-Liberation-Front-political-party-Algeria>. 11.10.2018 tarihinde erişildi.)

Fransa tarafından hayretle karşılanmış olsa da Arap devletleri tarafından Türkiye'nin bu tutumu takdir edilmiştir (Akalın 1999: 176).

Fransızlar, MBK'nin bu açıklamalarına kadar ki süreçte, Türkiye'de bulunan seçilmiş iktidar ile Cezayir konusunda dengeli bir siyaset izlerken, bu söylemlerin karşısında, Türkiye'nin FLN ile arasındaki ilişkileri sorgulamaya başlamıştır. Fransa Elçisi Spitzmuller 20 Eylül 1960 günü kaleme aldığı bir rapor ile Türkiye'deki gelişmeleri Paris'e aktarırken, Fransız devletinin isyancılar olarak nitelendirdiği FLN hareketinin Türkiye tarafından desteklenmesini şiddetle eleştirmiştir (Akalın 1999: 176). Elçi Spitzmuller raporunda; Türkiye'nin Cezayir'e meselesi karşısındaki yeni tavrını eleştirmekle birlikte, Fransa'nın MBK yönetimine karşı bakış açısını yeniden değerlendirmesi tavsiyesinde bulunmuştur. (Akalın 1999: 312).

Cezayir sorunu, MBK tarafından verilen demeçlerde dile getirilirken, Türk kamuoyunda da Cezayir'in, bağımsızlık mücadelesine verilen destek sıkça dile getirilmiştir. Sıkıyönetimin devam ettiği, 1 Aralık 1960'da Türkiye Milli Talebe Federasyonu⁷⁶ (TMTF) tarafından Cezayir için iki ayrı sessiz yürüyüş düzenlenir. 1 Aralık'tan 15 Aralık 1960'a kadarki süreçte Cezayir'de 55 Müslüman öldürülmüştü. TMTF bu ölümler sonrasında, yürüyüş yapma kararı alır. Sayıları yaklaşık 3000 olan öğrenci grubu, ellerinde pankartlar ve Türk Cezayir bayrakları ile önce Taksim'deki heykele oradan da Fransız konsoloslğunun önüne yürümüşlerdir. Ankara'da ise yine TMTF üyesi öğrenciler bir araya gelerek, Fransız Kültür derneği önünde toplanarak, Fransız başkonsolosluğuna gidilmiş, burada Cezayir'de yaşanan katliam protesto edilmiştir (Akis 19 Aralık 1960). Sıkıyönetimin, 27 Mayıs 1960'dan itibaren devam ettiği, Ankara ve İstanbul'da öğrencilerin öncülüğünde yapılan bu eylemlerin, Cezayir'in bağımsızlık mücadelesine, Türkiye kamuoyunun verdiği destek için güzel bir

⁷⁶ Türk Milli Talebe Federasyonu veya Türk Milli Talebe Birliği. 1916 yılında İttihat Terakki Fırkası üyeleri tarafından kurulmuş öğrenci derneğidir. 1916-1920 yılları arasında ilk faaliyetlerini yürütmüş olan dernek, 1920'deki savaş koşulları nedeni ile kapandı. 2. Defa 1926'da kuruldu ve 1936'ya kadar Turancı, Milliyetçi, Muhafazakar zihniyete sahip bir şekilde varlığını sürdürdü. 1936'da Ülkede ki bir çok dernek gibi TMTF'de kapatıldı. 1946'da yeniden açılan dernek 1965'de yine kapatılıp aynı yıl tekrar açıldı. 1980'e kadar devam eden süreçte, "Vatandaş Türkçe Konuş" gibi çalışmalar yürüten dernek 1980 askeri darbesi ile kapatıldı. 2008 yılında Yeniden kurulan derneği çalışmaları sürmektedir. (Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. <http://www.mttb.org.tr/sayfalar/tarihce/94> . 11.10.2018 tarihinde erişildi.

örnek teşkil etmiştir. MBK Cezayir'in hakkında izlediği, siyasetin Türkiye halkı tarafından desteklendiği gösterir.

3.3.1.1 Türk Basımında 1954-1961 Yılları Arasında Cezayir Bağımsızlık Savaşı

Cezayir meselesi, Türk basını tarafından yakın bir şekilde takip edilmiştir. Türkiye'nin, bağımsızlık mücadelelerine yakından ilgi gösteriyor olması ve tarihinde bir bağımsızlık mücadelesi deneyimi olması bunların yanı sıra Cezayir ile olan tarihsel ve kültürel bağlarının bulunması bu konudaki hassasiyetin nedenleri olarak sıralayabiliriz. Türkiye'de yayın yapan gazete ve dergiler birbirlerinden farklı açılarda Cezayir meselesine değinmişlerdir. DP iktidarı döneminde, yayın hayatına başlayan Zafer Gazetesi DP hükümetinin yayın organı gibi çalışmıştır. Gazetede dış politika konusundaki makaleler Mücahit Topalak tarafından yazılmıştır. Topalak, 1955 yılı itibari ile Cezayir konusunda yaptığı değerlendirmelerde Cezayir meselesini, Fransa'nın bir iç meselesi olarak okuyucularına yansıtmıştır. Türkiye'nin NATO üyeliğinden dolayı Fransa ile müttefik olmasına dikkat çeken Topalak, Cezayir sorununun çözümü ile alakalı hiçbir görüş belirtmemekle birlikte Cezayirli Müslüman liderler hakkında hiçbir bilgi vermemiştir (Sönmez 2010: 292 - 293). Topalak, Cezayir meselesinin çözümü hakkında bir görüş bildirmez iken, meselenin uzamasının SB'nin yararına olduğuna dikkat çeker (Sönmez 2010: 295).

Zafer Gazetesi tam manasıyla zıt çizgilere sahip olan, Ulus Gazetesi ise Cezayir meselesi hakkında okuyucularını bilgilendirmeye çalışmıştır. 27 Mayıs 1960 askeri darbesine kadar ki süreçte hükümetin, Cezayir hakkındaki politikalarını ağır bir şekilde eleştirmiştir. 1957 yılında o dönemin var olan siyasi statükosu içerisinde, devam eden bağımsızlık mücadelelerini değerlendiren Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Türkiye'nin bağımsızlık mücadelelerinden yana taraf olması gerektiğine vurgu yapmıştır. DP hükümetini Fas, Tunus ve Cezayir'in bağımsızlık mücadelelerine seyirci kalmakla eleştirirken; "Şimdi Cezayir'de cereyan eden kurtuluş savaşı karşısında ne düşündüğümüz malum değildir" sözleri DP iktidarına yüklenmiştir (Sönmez 2010: 296). Yakup Kadri haricinde aynı gazetede Cezayir ile alakalı Bülent Ecevit ve Ahmet Şükrü Esmer'de görüşlerini bildiren yazılar yazmışlardır.

Gazete Politikası gereği iktidar'a da muhalefet'e de mesafeli duran Hürriyet gazetesi de Cezayir meselesini yakından takip eden yayın kuruluşlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Hürriyet Gazetesinin "Hadiseler Arasında" isimli bölümünde yazar ismi verilmeden, dış politika meselelerine değinilmektedir. Darbe sonrasında, Cezayir'e muhabirler göndererek, birinci el kaynaklardan haber elde etmeye çalışan Hürriyet gazetesinde, Şükrü Kaya ve Feridun Bellisar dış politika meseleleri üzerine yazılar yazmışlardır. Şükrü Kaya'ya göre Cezayir meselesinin çözümü Fransa bağlamaktaydı. Kaya; Cezayir'de Müslümanların gerçekleştirdikleri birer şiddet eylemi olmasının yanı sıra, bu şiddetin polis eli ile bastırılması gerekmektedir (Sönmez 2010: 206). Feridun Bellisar ise, meselenin Birleşmiş Milletler oturumlarında dile getirilmesi nedeni ile müttefik devletlerin zorda kaldığını belirterek, meselenin çözümünün, Fransa'nın Tunus ve Fas'a tanımış olduğu bağımsızlığı Cezayir'e tanınması olarak dile getirmiştir. 27 Mayıs sonrası da meydana gelen gelişmeler hakkında 21 Kasım 1960 günü bir yazı yayınlayan Bellisar, Türkiye'nin NATO üyesi olması nedeni ile Cezayir'i açık bir şekilde destekleyemediğinden bahseder. Bellisar'ın dikkat çektiği bir başka nokta ise, Fransız diplomatlar ve Cezayir'de yaşayan Avrupalılar tarafından desteklenen "De L'arme Secret" isimli bir örgütün varlığıdır. Bu örgütün Cezayir'de, Müslümanları öldürmekteydi. Bellisar'a göre bu cinayetler sorunu daha çıkılmaz bir hal aldirmaktaydı (Sönmez 2010: 307).

Gazetelerin haricinde, Türkiye'de yayınlanan dergi çevrelerinde de Cezayir'in bağımsızlık mücadelesi geniş bir tartışma alanı bulmuştur. Bu dergilerden ilk olarak değerlendireceğimiz Forum dergisidir. Dergi Osman Okyar'ın editörlüğünde basılmaktaydı. Dergide birden fazla yazar dış politika meseleleri hakkında görüşlerini okuyucularına ulaştırmaktaydı. 1960 yılı itibariyle neredeyse her sayıda Cezayir sorununa değinilen dergide, De Gaulle'ün Fransa'da iktidara gelmesini önemli bir gelişme olarak görülmüş ve Cezayir'de yaşanan olayların Fransa'da meydana gelen birçok siyasal bunalımın nedeni olarak analiz edilmiştir. Forum dergisinde 1 ve 5 Aralık günü Cezayir hakkında çıkan imzasız makalelerde, Cezayir sorunun çözümünün Cezayir halkı tarafından belirlenmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır (Forum 1-5 Aralık 1960).

Haluk Ülman, Forum dergisinin 1 Aralık 1960 günü çıkan sayısında “*Cezayir Çıkmazı*” isimli bir makale yayınladı. Makalesinde Ülman, Moskova ve Pekin’in Cezayirli Milliyetçilere silah yardımıyla bulunmaya başlaması nedeni ile sorunun artık bir Fransız iç meselesi olarak değerlendirilemeyeceğine dikkat çekerken, yapılması gerekenin Cezayir’de milli bir hükümet kurulması olduğunu belirtir. ABD başkanı seçilen John J. Kennedy’nin, Cezayir’in bağımsızlığından yana olmasının da gelecekte Fransa’nın elini kolunu bağlayan bir etken olarak gören Ülman 4 soru sorarak meseleyi tartışmaya açar. Bu sorular; Yapılacak bir referandumda Cezayir’i yönetebilecek Cezayirli bulunup bulunmayacağı, Kurulması planlanan bu milli hükümetin milliyetçiler ve Fransız ordusu tarafından kabullenip kabullenilmeyeceği, Fransız ordusunun referandum sürecinde, Cezayir’deki varlığının devam edip etmeyeceği ve Cezayir’de yaşayan Avrupalıların statülerinin ne olacağıdır. Bu soruları tartışmaya açan Ülman, meselenin çözümünün Cezayirli milliyetçiler ile De Gaulle arasında yapılması gereken görüşmelere ve bu görüşmeler sonucunda alınacak kararlara bağlamıştır (Forum 1 Aralık 1960). Forum dergisinin Cezayir meselesine bakış açısı yukarıda aktardığımız üzere Cezayirli kimselerin kendi kaderlerini tayin etmeleri üzerine kuruludur.

27 Mayıs darbesinden sonra yayın hayatına başlayan Yön Dergisi, yukarıda bahsettiğimiz Forum dergisi gibi meseleye çözüm önerileri sunmanın yanı sıra Cezayir meselesini emperyalizme karşı olan savaşta bir cephe olarak görmektedir. Bunun nedeni ise elbette ki dergi kadrolarının sol görüşlü kimselerden kurulmuş olmasıdır. Cezayirli Müslümanların lideri olan, Ahmet Ben Bella’nın diğer liderlere göre daha Sosyalist söylemlerde bulunması nedeni dergi Ben Bella’yı daha ön plana çıkarmıştır. Derginin yazarlarından olan Doğan Avcıoğlu “Sosyalist Cezayir” başlıklı yazısında, Cezayirli kimselerin mücadelelerinde, Sosyalist söylemler içerdiklerini ve bağımsızlıklarını kazandıklarında, sosyalist bir ekonomiye sahip devlet kuracakları iddiasında bulunmuştur (Sönmez 2010:309). Meseleye, 1962 yılında bağımsız Cezayir’in kurulduğu günden baktığımızda Avcıoğlu’nun iddiaları tam manasıyla boşa çıkmaktadır.

CHP'ye yakınlığı ile bilinen Akis dergisi ise, 1954 yılından itibaren DP hükümetine muhalefet ettiği için, kimi zaman yayınları durdurulsa da Cezayir hakkındaki yayınlarını sürdürmüştür. Derginin “*Dünya’da Olup Bitenler*” isimli kısmında Cezayir haberleri, Akis yazar kadrosu tarafından Türkiye’nin dış politikasında göz önüne alınarak yorumlanmış ve okuyucuya sunulmuştur (Sönmez 2010: 297). Akis’te 1960- 1961 yılları arasındaki Cezayir haberleri incelendiğinde, yazarların yaptıkları yorumların savaşın gidiş hattına göre şekillendiğini görmekteyiz. Askeri darbenin gerçekleşmesi sonrasında, Cezayir hakkında yapılan açıklamalar dergi tarafından olumlu karşılanmıştır. Tüm bu olumlu yaklaşımlara rağmen Türkiye, Eylül 1960’da yapılan BM Genel kurulu oylamasında çekimser oy kullanmış, bu Akis yazarları tarafından, eleştiri ile karşılanmıştır (Akis 25 Eylül 1960). Türkiye’nin çekimser oy kullanması, Cezayir meselesinde söylemler ile eylemler arasında çeliştiğini göstermektedir. Akis dergisinde, Türkiye’ye sunulan eleştirilerin yanı sıra Cezayir 1961 yılında yapılan referandumda bağımsızlık taraftarlarının evet oyu kullanmış olmaları sorunun çözümü için, tarafların bir araya gelip masaya oturmaları gerektiği ve Fransa başkanı De Gaulle’nin meseleyi çözebilecek tek insan olduğu yorumu ile okuyucuya sunulmuştur (Akis 28 Ocak 1961). Burada sıraladığımız yayınların haricinde Kim Dergisi, Akis ve Forum dergilerine yakın bakış açılarından meseleyi değerlendirirken, Sebillerşad ve Büyük Doğu dergisi soruna, daha Siyasal İslamcı yaklaşımlar ile değerlendirmiş, dönemin Türkçü olarak değerlendirebileceğimiz Toprak Dergisi de diğerlerinden farklı yaklaşımlar geliştirmekten uzak kalmıştır (Sönmez 2010: 304-308) .

Cezayirli milliyetçiler, 1961 yılında Türkiye’de topraklarında yaşanan iç savaşı anlatan bir basın bülteni yayınlamışlardır. Bu bültenin Ankara’da yayınladığı bilinmekle birlikte, hangi kurumlara ne sayıda ulaştığı hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır (Sönmez 2010: 312). Cezayirli milliyetçilerin 1954’den beri Cezayir’de yaşananları, Avrupa basınının kaynaklarından öğrenen Türkiye’de böyle bir çalışma yapmaları önemli bir gelişmedir. Bülten milliyetçiler, 1961 yılı itibari ile Cezayir savaşının sekizinci yılına girdiğinden bahsederek başlamışlardır. Metnin devamında genel olarak, teknolojik ve sayıca üstün olan Fransız ordusuna karşı, 3000 milliyetçinin Cem’an şehirde başlattıkları mücadelenin haklılığının tarih tarafından verileceğini söylemişlerdir. Devam eden ve güçlenen mücadeleleri karşısında, Fransa’nın korkuya

kapıldığını ve hareketi dağıtmak için her yolu denediğini belirten Cezayirli, Fransızların yaptığı her hareketin boşa çıktığını söylemişlerdir. Fransızlar tarafından 1954'den beri 1 milyondan fazla Cezayirlinin öldürüldüğü, on binlerce esire işkence yapıldığı, 2 milyondan fazla Cezayirlinin ise toplama kamplarında insanlık dışı koşullarda alı koyulduğunu aktarmışlardır. Tüm bu yaşananlara rağmen Cezayirli milliyetçiler, Fransa ile sorunun karşılıklı diyalog ile çözülmesinden yana olduklarını bildirmişlerdir. (Cezayir Misyonu Ankara, Cezayir Bülteni 1961. Aktaran Sönmez 2010: 312 – 313).

1954 yılında başlayan Cezayir olaylarına, DP hükümeti döneminde gösterilen yaklaşımlardan dolayı eleştirel bakılmıştır. DP iktidarında, Türkiye'nin özellikle BM toplantılarında çekimsiz oy kullanmasından dolayı eleştirilmiştir. MBK'nin, 27 Mayıs 1960'da askeri darbe ile iktidara gelmesi Cezayir meselesinde söylemde farklılıklara neden olmuşsa da BM kurullarındaki çekimsizlikten yana oy kullanımı değişmemiştir. Bu süreçte, Ortak Pazar'a üye olma, Kıbrıs ve alınması gerekli görülen dış borçlar konularının varlığı Türkiye'nin bir nebze de olsa, Cezayir meselesinde elini kolunu bağlamıştır. Siyasal iktidarın yeni değişim gösterdiği, dış borç ihtiyacı duyan Türkiye için Fransa karşısında diretmesi pek gerçekçi bir yaklaşım gibi durmamaktadır. Cezayir meselesi ile alakalı yapılanlar da bu görüşlerimizi destekler niteliktedir.

3.4. MBK-Orta Doğu İlişkileri

Türkiye'de 27 Mayıs 1960'da gerçekleşen askeri darbenin Orta Doğu'da meydana gelen askeri darbeler sürecinden ayrı tutulamayacağından çalışmamızın önceki bölümlerinde bahsetmiştik. 1950 – 1960 yılları arasında Türkiye'nin en büyük kara sınırı olan iki devlet Irak ve Suriye'de askeri darbeler meydana gelmiş, Türkiye'de iktidar sahibi olan DP, meydana gelen bu darbelerin, bir domino etkisi yaratmasından çekinmiştir. Türkiye'de gerçekleşen askeri darbe Arap ülkelerinde meydana gelen darbelerle göre farklı özellikler taşımasına rağmen içinde bulunduğu dönem ve darbe sonrasında izlenen yollar açısından benzerlikler içermektedir. Benzerliklerin yanı sıra Orta Doğu veya Latin Amerika ülkelerinin herhangi birinde, ABD'nin veya Sovyetler

Birliği'nin desteğini alıp ordu içerisinde gulenen herhangi bir grup oldukça kolay bir şekilde iktidarı ele geçirmeyi doğal bir hak olarak grmstr. Bu nedenle DP iktidarının bahsi geçen dönem içerisinde, var olan siyasi durumda Türkiye'de askeri bir darbenin meydana gelmesinden çekinmeleri oldukça doğaldır.

Türkiye'de gerçekleşen darbeden sonra MBK'nin farklı Orta Doğu lkeleri ile olan ilişkilerine göz atmadan önce DP iktidarı ile Orta Doğu lkelerinin ilişkilerine göz atmakta yarar görmekteyiz. DP iktidarı döneminde Türkiye'nin Orta Doğu lkeleri ile olan ilişkilerinde farklı etkenler göze çarpmaktadır. Bu etkenlerden ilki Türkiye'nin NATO'ya giriş sürecinde yaşanan siyasi gelişmelerdir. DP iktidarı, Türkiye'nin NATO'ya giriş sürecini bir milli politika görüşü olarak benimsemiştir (Gönlübol Ülman 1993:311). Türkiye'nin NATO yesi olmak için gösterdiği bu çaba karşısında İngiltere'yi bulmasına neden olmaktadır. Türkiye için İngiltere'nin biçtiği rol, Orta Doğu lkelerinin Sovyetler Birliği'ne karşı savunulmasında baş aktörlerden biri olması idi. İngiltere, 2. Dünya Savaşından sonra kurulan siyasi düzende Orta Doğu'nun Sovyetler Birliği'ne karşı savunulmasında bir gereklilik grmştir. İngiltere bu nedenle 1950-1951 yılları arasında Orta Doğu Komutanlığını ve 1952-1953 yılları arasında Orta Doğu Savunma Organizasyonu projelerini ortaya atmıştır. Türkiye, İngiltere'nin çıkarlarına göre bu iki organizasyonda kilit ülke olarak yer almalıydı. Bunun nedeni ise oldukça basitti. İngiltere'nin Türkiye yerine bu meselede kendi yanında görebileceği hiçbir ülke bulunmamasıydı. İngiltere'nin bağımsızlığında etkisinin tartışılmaz olduğu İsrail 1945'den 1950lere kadar ki süreçte tüm Arap devletleri ile çatışma halindeydi. Kurulacak olan pakta hiçbir Arap devleti dışarıda kalmamalıydı. İsrail'in var olacağı bir pakta Arap devletleri olmayacağı için İsrail'in bu pakt içerisinde liderlik bir yana var olması dahi sorun yaratacaktı (Yeşilbursa 2007: 38). Mısır'da iktidarda bulunan Nasır'ın Süveyş kanalını millileştirmesi, Mısır'ın İngiltere'nin Politikasına uymamasına neden oluyor böylece İngiltere'nin tek seçeneği olarak Türkiye karşısına çıkıyordu. Mısır'ın, İngiltere karşısında uzlaşmaz tavrı Türkiye'nin önemini ileri plana çıkarırken, Türkiye'deki iktidar ise Orta Doğu üzerinde bahsi edilen bu organizasyonun NATO çatısı altında yapılabileceğinden yana tavır alıyordu. İngiltere bu nedenle Türkiye'nin NATO yeliğine Kore Savaşına kadar ki süreçte karşı çıkmıştı.

Kore Savaşında, Türkiye ordusunun gösterdiği başarı, Türkiye'nin NATO üyeliği konusunda eline önemli bir avantaj geçmesine neden olur. İngiliz idareciler Türkiye'yi artık Orta Doğu'da önemli bir faktör olarak görmeye başlamışlardır. İngilizler Türkiye'nin stratejik ve askeri önemini göz önünde bulunduran 5 maddelik bir değerlendirme de bulunurlar. Bu değerlendirmeye göre İngilizler, Türk ordusunda halen 1914 yılından kalma hassasiyetlerin devam ettiğini belirtirken, Türk ordusunun geliştirilebileceğini söylerler. Türkiye'nin artık bir Doğu ülkesi olarak değerlendirilmesinin yanlış olduğunu dile getiren raporda, askeri bir ittifaka Türkiye'nin dâhil olmasının temel koşulu olarak eşitlik talep edeceğini öne sürerler (Bağcı 2014: 45). Türkiye'nin NATO üyesi olması sonrasındaki süreçte Orta Doğu'da Sovyetler Birliği'ne karşı geliştirilen tüm siyasi ve askeri ittifak girişimlerinde ön planda olduğu bilinmektedir. 1953 yılında Orta Doğu ülkelerini gezip, çeşitli temaslarda bulunan ABD Dışişleri Bakanı Dulles ve Amerikan Bürokrat Harald Stassen Türkiye'nin bölge için önemini yeniden dile getirmişlerdir. Dulles'in, Ankara'da Türk Hükümeti ile yaptığı bir görüşmeden sonra Türkiye'nin Orta Doğu'da kurulacak olan herhangi bir organizasyon 'da çeşitli çekincelerinin olmasına rağmen, liderlik pozisyonunda görev alabileceğinden bahseder (Bağcı 2014: 48). ABD'li bakanın Türk hükümeti ile Mayıs ayında yaptığı bu görüşmelerden sonra, Türkiye Balkanlar'ın ve Orta Doğu'nun Sovyetler Birliği'ne karşı savunulmasında etkin şekilde, yer aldığı görülmektedir.

Türkiye'nin ABD ve İngiltere tarafından tabiri yerinde ise onaylanması sonrasında, Türkiye'nin girişimi ile iki bölgesel askeri pakt kurulur. Bunlardan ilki olan Balkan Paktının⁷⁷ 28 Şubat 1953'de (Milliyet:29.02.1953) Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye'nin katılımı ile kurulur. Paktın amacı Balkanlar'da Sovyetler Birliği'nin yayılmasını önlemektir. 5 Mart 1953'de Stalin'in ölümü (Milliyet:05.03.1953) sonrasında Sovyetler Birliği'nin siyasetinde değişimler meydana gelmiş ve Yugoslavya ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler Paktın amacına aykırı bir hal almaya başlamıştır. Türkiye ile Yunanistan arasında yaşanan Kıbrıs sorunu nedeniyle gerilen ilişkiler, paktın asıl sonunu hazırlayan sebep olmuştur.

⁷⁷Balkan Paktı ile alakalı ayrıntılı bilgi için bkz. Sakin Serdar (2012). *Balkan Paktı Türkiye-Yunanistan-Yugoslavya İlişkileri*. Ankara: Berikan Yayınevi.

Türkiye'nin girişimi ile kurulan diğer bölgesel pakt ise Bağdat Paktidir⁷⁸. Bağdat Paktı'nın amacı Balkan Paktı ile aynıdır, Orta Doğu'da Sovyetler Birliği yayılcılığını önlemektir. Bağdat Paktı 24 Şubat 1955'de Irak ve Türkiye'nin imzalamış olduğu dostluk anlaşmasını temel olarak kurulmuştur. Irak ve Türkiye'nin kurmuş olduğu Pakta İran, Pakistan ve İngiltere'de katılım göstermiş, İngiltere'nin Pakta yer alması, başta Mısır olmak üzere diğer Arap devletleri tarafından protesto edilmişken, Sovyetler Birliği tarafından da paktın tepkiye ile karşılanmasına neden olmuştur. 1958'de Irak'ta gerçekleşen askeri darbe sonrası Irak'ın paktan çekilmesi, paktın merkezinin ve isminin değişmesine neden olur. CENTO ismini alan pakt, NATO tarzı askeri işbirliği içerikli bir pakt olmamakla beraber, pakt üyeleri arasında ticareti geliştirmek amacı taşımaktaydı. CENTO varlığını 1979'a kadar sürdürmüştür. Türkiye'nin bölgesel paktlar kurarak bu paktlardan CENTO'da Arap devletlerine liderlik yapmaya çalıştığı göze çarpmaktadır.

Mısır'ın izlediği uzlaşmaz tutum nedeni ile NATO üyesi ülkelerin Orta Doğu'da etki alanları bir türlü büyümüyordu (Bağcı 2014: 45). Türkiye bu süreçte Mısır ile NATO üyeleri arasında yaşanan hadiseleri yakından takip ediyor, Mısır'a olası bir müdahalede yer almayı amaçlıyordu. Türkiye, Mısır'daki Nasır rejimini Sovyetler Birliği ile işbirliği yapma ihtimalinden dolayı devamlı olarak kendisine bir tehdit olarak görüyor (Ülman 1966: 272) bu nedenle 1956'da yaşanan Süveyş krizinde de Mısır'a askeri müdahale yapılmasından yana bir tavır alır. Krizin gelişimi incelendiğinde Türk Dışişlerinin bir hata yaptığı karşımıza çıkmaktadır. Türkiye, Mısır'ın mevcut durumundan ötürü rahatsız olduğu için ABD nezdinde, Mısır'a yaptırım uygulanmasını talep etmiştir. ABD Aswan'da yapılmakta olan baraj inşasına verdiği finansmanı geri çekmesine karşılık Mısır, Süveyş kanalını millileştirmiştir. Mısır'a askeri müdahalenin başlaması sonrasında Türkiye kendisini bir çıkmazın içerisinde bulmuştur. Bağdat Paktı'nın bir üyesi olması nedeni ile Türkiye Orta Doğu'da böylesi bir askeri hareketliliğin içerisinde bulunmamalıydı. Bunun yanında İngiltere'nin yine Bağdat Paktidan dolayı müttefiki olan Türkiye, askeri bir hareketlilikte İngiltere'ye yardım etmek zorundaydı. Öte yandan da 1954'de İngiltere ve Mısır arasında imzalanan İngiliz Mısır anlaşmasına taraf bir ülke olduğu için arabuluculuk faaliyetinde bulunması şarttı

⁷⁸Bağdat Paktı ile alakalı ayrıntılı bilgi için bkz. Umar Ömer Osman (2013). *Bağdat Paktı*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları .

(Baş 2006: 107-108). Mısır'a askeri müdahale bulunan devletlerin arasında, İsrail'in bulunuyor olması Türkiye'nin, Arap Devletleri karşısında prestijini sarmaya neden olacaktır. Türk Dışişleri Bakanı Zorlu, Orta Doğu'da yaşanan bu sıcak günlerde Bankong'taki BM toplantısında "Orta Doğudaki memleketler Bağdat Paktına katılmış olsalardı mevcut durum bu hale gelmezdi. Mısır'a yapılmış olan saldırı oldukça üzücüdür. Ancak Fransa ve İngiltere meselenin BM'de çözülmesinden yana olduklarından takdir edilmelidirler"(Cumhuriyet: 17 Kasım 1956) açıklamasını yapar. Türkiye Süveyş Krizinde ABD'nin tutumuna göre tavır alarak, BM görüşmelerinde ABD'yi desteklemiş bu tutumu nedeni ile de Arap devletlerinin tepkisi ile karşı karşıya kalmıştır.

Filistin meselesi nedeni ile İsrail ile olan ilişkilerinde gerginlik yaşayan Türkiye, Telaviv'de bulunan Türk Büyükelçisini geri çekme kararı alır (Milliyet: 24.11.1956). Türkiye'nin buradaki amacı bize göre; hem Filistin meselesindeki tutumu nedeni ile İsrail'e tepki göstermek hem de Süveyş krizinde Arap devletlerinden üzerine topladığı baskıyı dağıtmaktır. Türkiye'nin bu hamlesinin Arap Dünyasında yaratması beklenen tepki ile karşılanmadığını da belirtmek gerekir. Suriye'de yayın yapan Elif-Ba isimli gazete'de Türkiye'nin İsrail ile ilişki içerisinde olması dahil eleştirilmiş, Türkiye'nin NATO devletlerine göre bir Orta Doğu politikası izliyor olması, Türk elçinin geri çağrılmasını gölgede bırakmıştır (Baş 2006: 114). Türkiye'nin Orta Doğu'da ABD ve İngiltere ekseninde takip ettiği politikaları devam eden süreçte de Arap Devletleri tarafından eleştiriyeye maruz kalmıştır.

1957'de meydana gelen Suriye Krizi sırasında Türkiyeli yöneticilerin Irak, Ürdün ve ABD'liler ile yapmış olduğu görüşmeler (Milliyet 25 Ağustos 1957) yine Araplar tarafından tepki ile karşılanmıştır. Krizin devam ettiği günlerde Türkiye'nin Suriye sınırına askeri yığınak yapması hem Sovyetler Birliği tarafından hem de Suriye tarafından tepki ile karşılanır. Sovyetler Birliği devlet başkanı Khrushchev, basına verdiği bir röportajda "Türkiye, Suriye ile savaşması için ABD tarafından kışkırtılmakta. Böyle bir savaşta Türkiye bir gün bile dayanamaz. Sovyetler Birliği bölgedeki çıkarlarını korumak amacıyla askeri kuvvet kullanmaya hazırdır" (Cumhuriyet 9 Ekim 1957) açıklamasını yapar. Suriye ise Türkiye'yi BM'ye şikayet ederek, bir gün sonra Türkiye'ye nota verir (Milliyet 10 Eylül 1957). Suriye, Türkiye'ye

verdiği nota da Türkiye'nin sınırlarına asker sevkiyatı yapmasını kışkırtıcılık olarak lanse ederken, Türkiye Suriye'ye karşı nota vererek, kışkırtıcılık suçlamasının kabul edilemeyeceğini, sınıra yaptığı askeri sevkiyatın nedeninin savunma amaçlı olduğunu ilan eder (Milliyet 17 Eylül 1957). Türkiye'nin sınırına asker sevkiyatı yapması Sovyetler Birliği'nin olası bir saldırısına karşı kendisini savunmak amacıyla yapılmış bir hamle olarak ilan edilir. Türkiye ile Suriye arasındaki gerginlik Sovyetler Birliği'nin girişimi ile yumuşatılacaktır. Sovyetler Birliği Bakanlar Kurulu Başkanı Nikolai Bulganin⁷⁹, Sovyetler Birliği'nin Ankara büyükelçiliği kanalı ile Ankara'ya Suriye veya başka bir Arap devletiyle Sovyetler Birliği arasında gizli bir anlaşma olmadığını bildirir ve Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile iyi ilişkiler kurmak istediğini belirtir (Cumhuriyet: 27 Ekim 1957). Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı tavrının yumuşaması sonrasında, Suriye Krizi BM çatısı altındaki görüşmeler ile yumuşamaya başlar. Selim Sarper'in temasları ile Suriye'nin BM'de Türkiye aleyhindeki şikâyeti geri alınır. Suriye ile Türkiye arasındaki sorun böylece hal olur (Baş 2006: 127).

Devam eden süreçte Türkiye Suriye'de genişlemekte olan Sovyetler Birliği etkisine şüphe duymaya devam etmiştir. Irak ve Ürdün'ün 14 Şubat 1958'de birleşerek Federal Arap devletini kurmaları bölgede yeni ve güçlü müttefiklerinin olması nedeni ile hoş karşılanır (Milliyet 15-17 Şubat 1958). Türkiyeli yöneticiler, Sovyetler Birliği'nin güney sınırlarında da komşusu olmasından çekinmekteydiler. Olası bir Sovyetler Birliği – ABD (ya da NATO) savaşında Sovyetler Birliği'nin güney'deki nüfuzunu kullanması Türkiye'nin aleyhine olabilirdi. Suriye'ye karşı olan şüpheli yaklaşım 21 Şubat 1958'de Suriye ile Mısır'ın birleşerek Birleşik Arap devletini kurmasına (Milliyet 22 Şubat 1958) kadar devam edecektir. Türkiye kurulan yeni Arap devletini 11 Mart 1958 de resmen tanımıştır (Milliyet 22 Şubat 1958). Suriye'deki krizin ortadan kalkması sonrasında, Türkiye için iyi olmayan bir diğer gelişme Irak'ta yaşanacaktır.

⁷⁹Nikolai Bulganin, Rus asker ve siyasetçidir. 30 Mart 1895'de Rus Çarlığına bağlı Novgorod isimli şehirde doğdu. 1917'de Bolşevik Partiye katıldı. 1918'de ÇEKA isimli Polis teşkilatında görev yapmaya başladı. 1937'de Rusya Sovyet Cumhuriyetinin Başbakanlığına getirildi. 1947'de 2. Dünya Savaşındaki başarılarından dolayı Mareşallik unvanını hak etti. 1955'de SOVYETLER BİRLİĞİ Başbakanlığı görevine getirildi. 1958'de Başbakanlıktan istifa etti 1960'da emekliye ayrıldı. 24 Şubat 1975'de Moskova'da öldü. Ayrıntılı bilgi için bkz. (<https://www.britannica.com/biography/Nikolay-Aleksandrovich-Bulganin> (01.11.2018 tarihinde erişildi.)

14 Temmuz 1958'de Irak'ta bir askeri darbe meydana gelmiştir. Suriye ve Mısır'ın birleşmesi sonrasında Batı yanlısı politikaları nedeni ile eleştirilen Irak Başbakanı Sait Nuri'ye karşı protesto eylemleri artmaya başladı. Birleşik Arap Devleti'nin kurulması sonrasında, Arap Dünyasında milliyetçilik hızla yükselmiştir. Milliyetçiliğin yükselmesi, Nuri Sait'e olan karşıtlığında artmasına neden olmuş, Irak ordusu içerisinde örgütlenen bir Cunta hareketi 14 Temmuz 1958 günü Bağdat'ta yönetimi ele aldı. Darbecilerin ilk işi ise, Başbakan Nuri Sait ve Kral 2. Faysal'ı öldürmek oldu (Milliyet:15.07.1958) Bağdat Paktı'nın en önemli üyelerinden olan Irak, doğal olarak paktan ayrılmış oluyordu. Türkiye bu darbe ile Orta Doğu'da Sovyetler Birliği'ne karşı oluşturulan savunma hattındaki önemli bir ortağını kaybetmiştir. Türkiye'nin girişimleri ile kurulmuş olan Bağdat Paktı, Irak'ın ayrılmasıyla ve ilerleyen süreçte merkezinin Tahran'a taşınmasına rağmen istenilen etkiyi yaratamamıştır. DP'li yöneticiler tarafından bugünlerde, Irak'a askeri bir müdahale kararı alınması tartışılmış olsa dahi ABD'nin böyle bir karara destek olmaması nedeni ile bu tartışmalar rafa kaldırılmıştır (Ahmad ve Ahmad 1976: 181). Sovyetler Birliği'nin Irak'ta iktidarı ele alan askeri rejimi desteklemesi, Türkiye'nin bölgeye askeri bir müdahale yapmasını da imkânsız kılmıştır. Sovyetler Birliği, Türkiye'ye iki ayrı nota vererek, Irak'a askeri harekât düzenlemeye çalışmakla suçlar. Başbakan Menderes, Sovyetler Birliği'nin notasına karşılık, Türkiye'nin Ora Doğu'daki gerginliği arttıracak herhangi bir harekete girişmeyeceğine dair güvence verir (Cumhuriyet 26 Temmuz 1958).

Yukarıda bahsettiğimiz Arap Dünyasındaki krizlerin varlığı nedeni ile 1956'da Filistin meselesi nedeni ile diplomatik ilişkilerin dondurulduğu İsrail ile Türkiye arasında karşılıklı yakınlaşmalar yaşanmıştır. Süveyş krizi nedeni ile ki ülkenin Orta Doğu'daki tehdit algısı birbirine benzer çizgilerde buluşmuştur. İsrail, Sovyetler Birliği'nin Batı karşıtı olan Arap devletlerini desteklemesi (Suriye, Mısır, Irak) nedeni ile bu devletleri kendisine bir tehdit olarak algılamıştır. Suriye gibi dengesiz siyasal iktidara sahip olan ülkelerde Sovyetler Birliği'nin etkisi artırıyor olması, İsrail ve Türkiye gibi Batı bloğunda kendisine yer edinen ülkeler için bir sorun yaratmıştır. Filistin meselesi nedeni ile İsrail ve Türkiye arasında kopartılan, karşılıklı iş birliği Suriye Krizi'nin varlığından ötürü yeniden kurulmaya başlanmıştır. Türkiye'nin ve

İsrail'in istihbarat kanalları bu dönemde bir birlerine yardımcı olmaya başlamış, karşılıklı olarak bilgi alışverişinde bulunmuşlardır. Burada belirtmemiz gereken önemli bir nokta ise İsrail'in Türkiye'ye karşı tam manası ile dürüst olmadığıdır. İsraililer, Türk yetkililere geçtikleri haberlerde Suriye'nin Türkiye'ye karşı askeri önemler aldığını, abartılı bir şekilde lanse edip Türkiye'yi Suriye'ye karşı ağır askeri önemler alması için yönlendirmişlerdir. Türk yetkililerin kendi sınırlarında yaptığı keşiflerde, İsrail'den gelen bilgileri doğrular nitelikte kanıtlara ulaşamamış olmasına rağmen Türkiye, Suriye'ye karşı sert önlemler almaktan geri durmamıştır (Baş 2018: 20).

Türkiye'nin İsrail ile duraksayan ilişkilerinin düzeltilmesinde bir diğer önemli nokta İsrail'in İran ile olan yakın işbirliğidir. Türkiye'nin Bağdat Paktı (İlerleyen süreçte CENTO) nedeni ile müttefiki olan İran; Suriye'de yaşanan kriz, Birleşik Arap Devletinin kurulması ve Orta Doğu'da Sovyetler Birliği'nin gün geçtikçe nüfuzunu artırması gibi nedenlerden dolayı İsrail ile yakın ilişkiler içerisindedir (Baş 2018: 26). İran'ın mevcut durumundan dolayı Türkiye'nin İsrail ile işbirliğinin Bağdat Paktına zarar verip vermeyeceğinden dolayı bir çekincesi bulunmayacaktır. Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerini yeniden onarmasında yukarıda sıraladığım etkenlerin haricinde bahsedebileceğimiz son etken, Arap devletlerinin Kıbrıs hakkında yapılan BM oturumlarında ve oylamalarında Yunanistan ile birlikte hareket etmesidir (Baş 2018: 26). Süveyş krizinin sonrasında yaşanan süreçte İsrail, Türkiye'den diplomatik destek beklemiştir. ABD'nin Süveyş krizi sırasında İsrail'den desteğini çekmesi İsrail'i uluslararası alanda yalnız bırakmıştır. Türkiye, ABD'nin İsrail'e silah vermesi yönünde yönünde destek sağlarken, İsraili diplomatlar benzer şekilde hareket ederek, özellikle Kıbrıs sorununda BM'de Türk diplomatları ile birlikte hareket etmişlerdir (Öztürk 2004: 150). Eisenhower Doktrini'nin ABD'nin yeni Orta Doğu politikasını yönetmesi, İsrail tarafından soğuk bir şekilde karşılanmıştır. İsrail'in doktrini soğuk karşılamasının nedeni, Eisenhower Doktrinin kapsamında Arap devletlerinin güçlenmesinden çekinmeleri idi. Genel çerçeveden bakıldığında İsrail ve Türkiye arasındaki ilişkiler, İsrail'in kurulduğu günden itibaren karşılıklı çıkar amaçlı, güvenliğin ve ticaretin ön plana çıktığı ilişkiler olmuştur.

1958 yılına gelindiğinde İsrail ve Türkiye ilişkilerini geliştiren unsurlar göz önüne çıkmaktadır. Suriye ile Türkiye arasında yaşanan kriz, Irakta yaşanan askeri darbe ve Sovyetler Birliği'nin Mısır başta olmak üzere çeşitli Arap devletleri ile yakın ilişkiler geliştirmesi konuları sıralanabilir. Bu çerçevede Türkiye ile İsrail'in arasında bir çevresel pakt girişimi olmuştur. İsrail tarafından ortaya atılan Periferik ismi verilen bir çevresel pakt ile Suriye'nin yayılmacı politikasına karşı, Türkiye ve İsrail birbirlerine askeri taahhütler verecek böylece de Arap devletleri tarafından çevrilmiş olan İsrail'e bölgede güçlü bir müttefik kazandıracaktı. İsrail bu kurulacak olan pakta İran ve Etiyopya'nın da dâhil edilmesini istemişti (Öztürk 2004:151). Bu anlaşmanın yapılmasında en etkin kişi İsrail Dışişleri Bakanı Golda Meir⁸⁰ olmuştur (Baş 2018: 31). Bahsi geçen anlaşma, Arap devletlerinin tepkisi çekmemek amacıyla DP hükümetinden Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Meir arasında geçen gizli görüşmelerde kaleme alınmıştır.⁸¹ Türkiye'de askeri darbenin gerçekleştiği 27 Mayıs 1960'a kadarki süreçte Türk-İsrail ilişkileri güvenlik ve ticaret konseptli devam etmiştir. ABD'nin Eisenhower doktrini uygulamaya başlaması, Cemal Abdül Nasır'ın liderliğindeki Mısır'ın Suriye ile birleşmesi, Süveyş Kanalı'nın Mısır tarafından millileştirilmesi, Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu ülkelerine yakın ilgi göstermesi ve 1958'de Irakta meydana gelen darbe DP yönetiminin Orta Doğu politikasında etkili olmuş unsurlardır. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere DP'nin Orta Doğu'ya karşı geliştirdiği politikalarında, ABD'nin etkisi büyük olmuş, yaşanan her olaya ve gelişmeye DP yönetimi öncelikle bir NATO üyesi olarak yaklaşmıştır. Bağdat Paktı ile her ne kadar başarısız olmuş olsa da bölgede öncü devlet gibi davranma girişiminde bulunmuştur.

Türkiye'de DP iktidarının devrilmesi sonrasında, Türkiye Dış Politikasında yaşanan değişimlerden Orta Doğu ülkeleri ile olan ilişkilerde de değişimler meydana gelmiştir. MBK'nin kurduğu, Gürsel hükümetinin ilan ettiği hükümet politikasında, Arap devletleri ile olacak ilişkiler için ayrı bir paragraf bulunmaktadır. Programda Türkiye'nin yeni dönemde Arap devletleri ile kurulacak olan ilişkiler hakkında

⁸⁰Golda Meir veya Golda Mabovitch. 1898'de Kiev Ukrayna'da doğdu. 8 Aralık 1978'de Kudüs'te öldü. İsrail devletinin ilk Dünya'nın 3. kadın başbakanıdır. 1969'da İsrail başbakanı olmuştur. Yaşamını ve siyaset yıllarını anlatan iki kitap kaleme almıştır.

⁸¹İsrail ile Türkiye arasında yapılan Periferik anlaşması ile alakalı detaylı bilgi için bkz. Baş Arda (2018). "1958 Türkiye İsrail Periferik Anlaşması". *Tarihin Peşinde*. Yıl:2018. Sayı: 20 S. 17-39.

temennilerde bulunulmuştur. İlgili paragrafta; “Türkiye’nin bağlı bulunduğu ittifakların haricinde BM prensiplerine uygun olarak, ilişkilerini geliştirme azmindedir. Bu arada Arap memleketlerinin hürriyet ve istiklal içinde refah yolunda ilerlemelerine devam etmelerini kuvvetle arzu etmekteyiz. Bu münasebetle şunu da belirtmek isteriz ki, Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC) ve Irak ile mevcut ananevi dostluk bağlarımızın daha da kuvvetlenmesi hususunda, bu iki komşumuzla karşılıklı anlayış içinde bulunduğumuzu görmekten büyük bir memnuniyet duymaktayız ibareleri bulunmaktadır” (Koçak 2010: 99). Hükümet programından yapmış olduğumuz alıntıdan da anlaşılacağı üzere Irak ve BAC ile yakından ilişkiler kurulması temenni edilmektedir. Irak’ta BAC’de Türkiye’nin sınır komşusu olan devletlerdi ve Irak’ta gerçekleşen darbe, Türkiye’nin İsrail ile geliştirdiği ilişkiler nedenleri ile her iki devlet ile arasına bir mesafe girmiştir. MBK Türkiye’nin daha önceki dönemde yapmış olduğu anlaşmaları, bağlı bulunduğu ittifakları, göz önüne alarak bağımsız bir dış politika izlemek istediğinden bahsetmiştik. Sovyetler Birliği ile geliştirilmek istenen komşuluk temelli ilişkiler, Türkiye’nin sınır komşusu olan Irak ve BAC ile de geliştirilmek istenmiştir.

27 Mayıs Askeri Darbesinin, Türk Dış Politikasında yenilikler getireceği açık bir şekilde Hükümet programında gözler önüne serilirken, Türkiye’nin Cezayir meselesindeki tutumu ve 1961’de ilan edilen anayasanın yarattığı özgürlük ortamı sayesinde artık dış politika meseleleri, Türkiye’deki gündelik yaşamda konuşulabilen meseleler halini alması yaşanacak değişimlerin göstergeleri olmuştur. Dönem itibariyle bloklar arasında yaşanan çatışma, yumuşamaya başladığından Batı bloğu içerisinde yeni konular gündeme gelmiştir. Bu konuların başında Türkiye ile Yunanistan arasında yaşanan Kıbrıs uyuşmazlığı ön plana çıkmıştır. Türkiye, 1950’li yıllarda izlediği batı eksenli dış politikasının bir getirisi olarak, bağımsızlığını yeni kazanmış devletlerin dahil olduğu platformlarda yalnız kalmıştır. Bu yalnızlığın giderilmesi için ilk olarak Arap devletleri ile olan ilişkilerin düzeltilmesi gerekmektedir (Oran 2009: 784-785). 1950’den 1960 yılının Mayıs ayına dek devam eden Batı eksenli Dış Politika anlayışının değiştirilmesi sürecinin ilişkilere yansımaları elbette zaman almıştır.

MBK, Türkiye’de iktidara geldiği andan itibaren, başta NATO’ya ve önceki hükümetlerin imzalamış olduğu uluslararası anlaşmalara bağlılığını bildirdiğinden Orta Doğu politikasında oldukça radikal kararlar almamıştır. MBK yönetimi sırasında Türkiye’nin, Orta Doğu’da en iyi ilişkileri, geçmiş Türk hükümetleri dönemlerinde de olduğu gibi İran ile kurulmuştur. DP hükümetinin son günlerinde Sovyetler Birliği’ne karşı izlediği politikasında değişimler göstermesi, İran açısından Türkiye ile ilişkilerde arasında soru işaretleri yaratmıştı. Çalışmamızın önceki bölümlerinde belirttiğimiz gibi Türk diplomatlarının gayretleri sayesinde bu soru işaretleri giderilmişti. 27 Mayıs günü Türkiye’de iktidarı ele alan MBK’ni resmi bir şekilde olmasa dahi tanıyan ilk ülke İran olmuştur. 29 Mayıs 1960 günü İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi, Yeşilköy havaalanında yeni Türkiye rejiminin İran tarafından tanındığını bildirmiştir. Rıza Pehlevi; Türkiye ile olan dostluk ve bağlılıklarının önemini belirterek, Türk Silahlı Kuvvetlerinin hareketinin, kendisine göre doğru olduğunu dile getirmiştir (Cumhuriyet 31 Mayıs 1960). İran Şahı’nın Türkiye’de yapmış olduğu bu açıklamalar elbette resmi bir açıklamadan ziyade gayri resmi olmasına rağmen MBK’nin iktidarı ele geçirmesi ilk defa İran tarafından tanındığı anlamına gelmektedir. İran ile Gürsel Hükümeti arasındaki ilişkiler açısından bu erken tanınma oldukça değerlidir. İran, kendisini çevreleyen diğer Arap devletlerine nazaran Batı bloğuna en yakın ülke olmasının yanı sıra, Türkiye ile işbirliğinin Sovyetler Birliği’ne karşı kendi topraklarının savunulmasında önemli bir nokta gördüğü bilinmektedir.

MBK yönetiminin, İran tarafından tanınması sonrası iki ülke arasındaki ilişkiler, normal bir şekilde devam etmiştir. Elimizdeki verilere bakıldığında 1961 yılının Şubat ayında Türk, İran ilişkileri hakkında bir ayrıntı göze çarpmaktadır. Dönemin Türk Hükümetinin, 13 Şubat 1961 günü gerçekleştirdiği toplantıda İran Şahının Türk basınında çıkan bir karikatürü bakanlar arasında tartışılır. Dışişleri Bakanı Selim Sarper Adalet Bakanı Ekrem Tüzemen’e bir soru yöneltmek için söz alır. Selim Sarper; “Adalet bakanı arkadaşımın bir husus hakkında noktai nazarını almak istiyorum. Yanılmıyorsam, dost bir devletin başkanını küçük düşürücü ve hakaret edici neşriyat, bizim Ceza Kanununuzda yer bulmuş bir suçtur. Söz mecmuasında, İran Şahı’nın bir karikatürü vardır. Acayip bir karikatür. Şah acayip bir koltuğa oturtulmuş. Kucağında veliaht, elinde bir kitap. Tahran Üniversitesi’nin nümayışleri ve birkaç gün kapanmış

olması münasebetiyle, o hava içinde yapılmış bir karikatürdür. Altında İran Şahı'nın istikbali okunuyor diye de bir yazı var. İran, evvela bizimle dost bir memleketdir. Sonra bir müttefikimizdir. Ben harekete geçilmesini resmen teklif etmiyorum. Ancak, arkadaşımın mütalaasını almak istiyorum. Karikatürün, Söz mecmuasının 13 Şubat (1961) tarihli nüshasında neşredilmiş olduğunu zannediyorum” der (Koçak 2012:892). Adalet bakanı ise meselenin görüşüleceğini belirtir. Selim Sarper'in çalışmamızın önceki bölümlerinde, Dış politika meselelerinin konuşulması, konusunda gösterdiği hassasiyet gösterdiğini belirtmiştik. Bu örnekte de olduğu gibi Sarper, olası bir tartışmanın, diplomatik bir kriz yaratma ihtimalinden dahi çekince duymaktadır. 27 Mayıs darbesi sonrasında basını özgür bıraktığını belirten MBK ve MBK'nin oluşturduğu hükümet, “*Rus Casuslar*” yazı dizisinin kaldırılması meselesindeki gibi burada da basına baskı kurma ihtimalleri üzerinde tartışmaktadırlar. 1961 yılı itibari ile İran'da Komünist çevreler ve Dindar kesim, Pehlevi yönetimine karşı birlikte hareket etme yoluna gitmişlerdir. 1961'de bu iki kesim, Şah rejiminin son bulması amacıyla Tudeh ve Rastakhiz isimli partileri desteklemeye, Jale isimli meydan da büyük gösteriler düzenlemeye başlamışlardır.⁸² Selim Sarper'in bahsettiği gösteriler Jale meydanında gerçekleşen gösteriler olup, Türkiye'de 27 Mayıs'ı hazırlayan süreçte önemli görülen, DP karşıtı gösterilerdeki eylemlere argümanların dile getirildiği eylemlerdir.

İran ile geçmiş hükümetler döneminde geliştirilmiş olan yakın ilişkilerin, Birleşik Arap Cumhuriyeti ile geliştirilen ilişkilerden oldukça uzak bir noktada seyrettiğini belirtmekte yarar vardır. DP iktidarın da Türkiye ile BAC arasındaki ilişkiler ne kadar zorlu bir süreci kapsamış ise MBK'nin yönetimi ele aldığı günden itibaren de iki devlet arasındaki ilişkilerde hiçbir farklılık olmadan devam etmiştir. Türkiye hükümetinin bakanlar kurulu yapmış olduğu 16. Toplantısında Orta Doğu siyasetinde izlenmesi gereken yolu tartışırken, bakanların söylemlerinden anlaşıldığı üzere, sürecin sancılı geçeceği bir gerçektir. 19 Temmuz 1960 günü gerçekleşen

⁸²İran'da 1979'da meydana gelen, İran İslam devriminin temelleri 1961 yılı itibariyle başlayan bu gösterilere dayanmaktadır. Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Abrahamian Erwand (1982). “*Iran Between Two Revolutions*”. Princeton University Press: New Jersey. Ya da. Abraham Edward (2009). “*Modern Iran Tarihi*”. İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul.

bakanlar kurulu toplantısında, Dışişleri Bakanı Selim Sarper, Adalet bakanının Cezayir meselesi hakkındaki sorusunu yanıtladıktan sonra, Mısır'da iktidarda bulunan, Özgürlük Birliği Partisinin (Kimi kaynaklar da Milli Birlik Partisi) Temmuz 1960'daki kongresinde aldığı kararlara değinir. Toplantı da Bakan Sarper; “ Bu kongrede bir karar alındı. Burada diyorlar ki Hatay'ın ve Arap âleminden koparılmış olan parçaların, alınmış olan toprakların geri alınması için iktiza eden maddi, manevi ve siyasi hazırlıklar yapmak lazımdır. Biz Araplarla aramızın düzelmesi için eforlar sarf ederken, devlet programındaki Hariciyenin beyanatıyla bu adamları muhafaza ile yaptığımız bu eforların karşılığı, Mısır'dan bize böyle geri geliyor. Tabii bu Mısır için bir hayaldir. Bizim arkadaşlar sefire bir şey yazdılar ve Nasır'ı da protesto ettiler” der (Koçak 2010: 367-368). Sarper'in beyanatından çıkarım yapıldığında, BAC'nin Türkiye'ye karşı izlediği siyasetinin oldukça rahatsızlık verici olduğu ortadadır. Hatay meselesi ile alakalı, 30 Temmuz 1960 günü Gürsel, İskenderun'da bir basın açıklaması yaparak Türkiye'nin konu hakkındaki resmi görüşünü dile getirmiştir. Gürsel; Hatay'ın Türkiye'nin bölünmez bir parçası olduğunu ve eğer başka bir devletin Hatay ile alakalı bir planı varsa bu plana Türk ordusunun karşı geleceğini belirtmiştir (NA FO 371/153048 30 Temmuz 1960). BAC'nin Hatay'ı Suriye'nin bir parçası olarak görüyor olması, Türkiye ile BAC arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinde temel engel olarak görülmeye devam edilmiştir. 3 Aralık 1960'da Sarper, Hatay ile alakalı basında çıkan haberler nedeni ile bir açıklama yapmaya gerek duymuştur. Sarper, BAC albayı Serraj'ın Hatay'ın Suriye iade edilmesi gerektiği ile alakalı açıklamasına karşılık, protesto sayılmayacak bir dilde Türkiye ile BAC arasında geliştirilmek istenen ilişkilerin böylesi açıklamalar nedeni ile baltalandığını ve Türkiye'nin bu ve benzeri açıklamalar nedeni ile duyduğu üzüntüyü belirtmiştir. Böylesi açıklamaların Türkiye ile BAC arasındaki ilişkilerin geliştirilmesini zora soktuğunu belirtmiştir. Sarper ile aynı gün Türkiye'nin BAC büyükelçisi de benzer bir bildiriye BAC dışişlerine yollamıştır (NA FO 371/153048 3 Aralık 1960). BAC'nin Hatay ile alakalı yaptığı açıklamalar nedeni ile Türkiye ile BAC arasındaki ilişkiler gerginleşirken, Arap kökenli olduğu belirtilen bir saldırganın İskenderun'daki bir Atatürk heykeline bombalı saldırı düzenlendiği de bilinmektedir. Atatürk heykeline yapılan bu saldırıyı düzenleyen kişi saldırıdan sonra gözaltına alınmıştır. Yaşanan bu olay nedeni ile başta Ulusu gazetesi olmak üzere Türk basınında ve kamuoyunda büyük bir tepki meydana gelmiştir.

İstanbul, İzmir, Ankara’da ve İskenderun’da halk tarafından çeşitli protesto eylemleri düzenmiş, Ankara’da eğitim gören Arap öğrenciler ise Gürsel’e saldırıyı kınadıklarını açıklayan bir mektup göndererek bu olayın Türk-Arap dostluğuna zarar vermek isteyenler tarafından planlanan bir eylem olduğunu dile getirmişlerdir (NA FO 371/153048 21 Aralık 1960 ve NA FO 371/153048 30 Aralık 1960).

30 Haziran 1939’da Türkiye toprağı olarak kabul edilen Hatay’ın statüsünün 1960lar’da tartışılmaya devam ediyor olması, Türkiye açısından Mısır ile olan ilişkilerinde temkinli yaklaşmaya neden olmuştur. Türkiye Hatay meselesi hakkında, 3 Aralık 1960’da Mısır’a nota verecek (Koçak 2010: 367), bu gerginlik süreci Mısır’ın Suriye ile ayrılmasına kadar devam edecektir. Hatay meselesinin BAC’de yapılan kongrede dile getirilmesi, Türkiye basınına da yansımıştır. Akis Dergisinin 27 Temmuz 1960’da çıkan sayısında, dönemin Dışişleri Bakanlığı Enformasyon Dairesi Genel Müdürü Hasan İstinyeli ile yapılan bir röportaja yer verilir. İstinyeli Akis muhabirine verdiği röportajda “ Türkiye Cumhuriyeti’nin bir Türk ilini hiç kimseye terk etmeye niyeti yoktur. Kaldı ki alırım demekle işler bitmez hele Türkiye’den toprak istemek bahis konusu olunca herkesin çok iyi bilmesi gereken sonuçlar ortaya çıkar” açıklamasında bulunur (Akis 27 Temmuz 1960). Türkiye Hatay meselesinin yeniden gündeme getirilmesi karşısında, yaptığı açıklamalarla meseleye sert yaklaşımlar getirmiyor, BAC ile var olan bu sürecin soğukkanlılık ile halledileceği kanısında, Arapların haklı davalarına saygı duyuyordu (Akis 27 Temmuz 1960). Yukarıda belirtilen noktalardan daha iyi anlaşılacağı üzere, Türkiye’nin BAC ile iyi ilişkiler kurması oldukça zordu. Nasır rejimi, kendisine uzatılan diyalog elini itmekle kalmayıp, elin uzatılmış olmasına karşında Türkiye’yi pişman ediyordu.

Türkiye, BAC ile olan ilişkilerini tam anlamıyla koparmadan önce farklı yollar izleyerek, mevcut bulunan durumu yumuşatma girişimleri olmuştur. Türkiye’de iktidar sahibi olan MBK, komşu devletler ile DP’den kalma soğuklukların giderilmesinden yana idi. Dış politika’da yapılacak bu iyileştirmeler, MBK sonrasında Türkiye’nin yararına olabilirdi ancak, Türkiye’deki siyasetçilerin BCA ile olan problemi tam manası ile kavrayamadıkları gerçeği de ortaya çıkmaktadır. 22 Ocak 1961 günü Kurucu Mecliste yapılan Bütçe görüşmeleri esnasında yapılan konuşmalarda, Türkiye’nin Arap

devleti ile yakınlaşmasında her iki taraf içinde çıkar sağlayabileceğin bahsedilmiştir. Görüşmeler esnasında söz alan Bülent Ecevit, DP yönetiminin Orta Doğu siyasetini eleştirdikten sonra: “Devrim idaresi Orta Doğu bahsinde de çok makul ve Türk halkının hissiyatına uygun bir siyaset izlemeye başlamıştır. Bu komşu Arap devletleri ile samimi bir dostluk siyasetidir. Temennimiz odur ki bazı Orta Doğu devletleri, Türkiye’nin kuvvetini halkın hissiyatından alan iyi niyetini ve dostluğunu suiistimal etmesinler ve asla, Türkiye’yi Orta Doğu üzerinde liderlik hevesine kapılmış bir millet olarak görmesinler. Bizim tek emelimiz, Orta Doğu bağımsızlığına yeni kavuşan memleketler bakımından tek emelimiz onlara örnek olabilmektir. Yalnız kendi tutumumuzla değil. Bir de bağımsızlığa sadakatin, Batı ittifakı ile bağdaşabileceğini göstermek suretiyle onlara örnek olmaktır. Orta Doğu devletleri için, hem bağımsız kalmanın, hem de Batı ile ittifak halinde bulunmanın imkânsız olmadığını kendi misalimizle ortaya koymak suretiyle onlara örnek olabilirsek, bu bizim için mutluluk olacaktır” ifadeleri ile Arap devletleri ile yakınlaşmaktan söz etmiş ve Batı ittifakına dâhil olmaları gerektiğini belirtmiştir. (TM TD. B 4. O 2 22.02.1961).

Bülent Ecevit yaptığı konuşmada, Arap devletlerine Türkiye’nin liderlik etmek gibi bir yöneliminin olmadığından bahsetmekle beraber, Arap devletlerinin Batı ittifakında olmaları gerektiğinin de altını çizmektedir. Elbette bu konuşma Ecevit’in kendi düşüncelerini yansıtmakla beraber, MBK’nin bağımsız bir dış politika izleme arzusundan uzaktır. Orta Doğu halklarının bağımsızlıklarını koruma altına almak için Batı ittifakında yer almaları gerektiği söylemi, DP iktidarı döneminde başta CHP, Arap ülkeleri ve Doğu Bloğu tarafından eleştirilen, Türkiye’nin Batı bloğunun sözcülüğünü yapmasından farkı yoktur. Türkiye ile Arap devletleri arasında var olan sıkıntıların, o günün ihtiyaçlarına karşı cevaplandığı ortadadır. Meselenin Osmanlı İmparatorlunun dağılması sonrasında yaşanan sürece dayandığının kabul edilmemesi, iki taraf arasındaki mesafenin açılmasına neden olmuştur.

BAC’nin Türkiye ile arasında yaşanan sıkıntılar devam ederken, kendi iç politikasında sorunlar yaşandığını da belirtmemiz gerekmektedir. Mısır ile Suriye’nin birleşmesi sonrasında kurulan BAC’nin kurulma sürecinde Arap Dünya’sındaki popülerliği nedeni ile doğal olarak devlet başkanlığına Cemal Abdülnasır getirilmiştir.

Abdülnasır'ın liderliğinde kurulan devlet içerisinde ilk süreçte sıkıntılar yaşanmamış, Suriye ve Mısır bir devlet olma başarısını göstermiştir. BAC'nin kurulmasının altında yatan en önemli neden ise tüm Arap halkının bir bayrak altında güçlü bir devlet olma idealidir. Devam eden süreçte ise BAC'nin, sadece Suriye ve Mısır toprakları içerisinde kalması ve Abdülnasır'ın devlet yönetiminde Suriyeli, politikacılara daha az vermesi devlet içerisinde sorunlara neden olmuştur. 15 Mart 1961'de Forum dergisinde, Mehmet Ali Kışlalı'nın imza ile yayınlanan "*Suriye'de Siyasi Durum*" isimli makalesi BAC'nin geleceği hakkında bize ipuçları vermektedir. Kışlalı makalesinin girişinde BAC'nin kurulması sonrasında, Suriye'de hali hazırda bulunan siyasi partilerin bağımsızlığa karşı yürütebilecekleri siyasi faaliyetlerden çekinilerek nasıl kapatıldıkları anlatarak başlamıştır. Kurulan devlette parti olarak Abdülnasır'ın partisi Milli Birlik Partisi ve Suriye'nin BAAS partisi kalmıştır. Abdülnasır BAAS'ın gücünü kırmak için 2 yıl bekleyecektir. Bu iki yıllık bekleyişin ertesinde, Mısırlı Mareşal Amr'a geniş yetkiler veren Abdülnasır onu Suriye genel valisi olarak görevlendirir. Suriye halkının tepkisi çeken Toprak reformuna karşılık olarak, liberal önlemler alan Mareşal, Suriye'de BAAS'ın tasfiyesi için ilk adımları da atar. Abdülnasır bir yandan kendisine rakip gördüğü BAAS ile mücadele ederken bir yandan da Suriye'de yaşanan kuraklık ile mücadele etmek zorunda kalmıştır (Forum 15 Mart 1961).

Abdülnasır on yıllarca ezilmiş olan Arap halkına sanayileşmiş, kendi ayakları üzerinde duran birleşik bir Arap dünyası idealini pazarlar iken, rakiplerini tasfiye etmesi ve ekonomik bunalım ile karşılaşması işini zorlaştırmıştır. Suriyeli Araplar 1961 yılı itibari ile mevcut siyasi durumdan hoşnut değildir. Eylül 1961 itibaren var olan bu hoşnutsuzluk Suriye ile Mısır arasındaki birliğin bozulmasına neden olmuştur. Merkezi Şam'da bulunan ve içerisinde yönetim kademeleri hariç, Suriyeli Arapların çoğunluğunda bulunduğu 1. Ordu ayaklanmıştır. Ayaklanan kuvvetler, Şam'da bulunan radyo binasını ele geçirerek 1958'de Irak'ta yaşanan isyandan sonra Orta Doğu'da o güne dek yaşanan en büyük askeri darbeyi başlattıklarını ilan etmişlerdir. İsyan eden askerler Suriye'nin güney bölgelerinde bulunan, askerler tarafından desteklenirken, Halep'te ise Abdülnasır taraftarları kontrolü sağlamıştır. Suriye BAAS'ı tarafından lider olarak kabul edilen Albay Sarac'ın Kahire'den, Suriye dönmesi sonrasında atılan adımlarla Suriye'nin tüm bölgelerinde BAC'nin bitişini simgeleyen olaylar olmuş,

Halep'te bulunan radyodan isyanı selamlayan beyanatların dile getirilmesi, artık dönüşün olmadığını göstermektedir. Kahire yönetimi, Lazkiye şehrine komando birlikleri yolarak Suriye'deki isyanı bastırmayı hedeflemiş olmalarına rağmen, Suriye halkı artık Abdülnasır tarafından yönetilmek istememekteydiler. Suriyeli askerlerin 28 Eylül'de Şam'da bir hükümet kurması da ayrılığın resmen dile getirilmesi anlamına gelmiştir. Meydana gelen bu olaylar, Abdülnasır'ın Arap Dünyasındaki büyüleyici özelliğini ve popülerliğini sarmıştır. Kurulan yeni Suriye'nin Cumhurbaşkanlığına Nazım el Kudsi getirilmiştir (Akalin1999: 177). Ürdün, kurulan yeni hükümeti tanıyan ilk ülke olmuştur (Akis 2 Ekim 1961).

Abdülnasır'ın BAC'de Suriyeli politikacıları ötekileştirmesi, BAAS üyelerini tasfiye etmeye çalışması ve en önemlisi de Suriye halkına vaat edilen refahın sağlanmamış olması, Suriye'nin BAC'den kopmasına neden olmuştur. Ürdün BAC'nin tüm Arap halklarını bir araya toplama gayesinden dolayı bu ülkeye kurulduğu günden itibaren mesafeli yaklaşmış olduğundan, Suriye'nin bağımsızlığını tanıyan ilk devlet olmuştur. Ürdün'ün BAC'ne mesafeli yaklaşmasının bir diğer nedeni ise Ürdün'ün genç başbakanı Hazza Mecali ve 10 hükümet yetkilisinin Amman'da öldürülmesiydi. Saldırıyı, gerçekleştirenlerin Suriye'ye kaçmış olmaları, Ürdünlüler tarafından Abdülnasır'ın suçlanmasına neden olmuştur (Akis 7 Eylül 1960).

Suriye'nin, bağımsızlığını yeniden ele alması, Türkiye açısından sevindirici bir gelişmedir. Suriye ile birleşmesinden dolayı bu ülkeyi bahane ederek, Hatay meselesini yeniden orta atan Abdülnasır'ın argümentsiz kalmasına neden olmuştur. Kıbrıs meselesinde, Yunanistan'dan yana tavır alan Abdülnasır'ın diğer Arap devletlerini de etkilediği açıktır. Türkiye, bir türlü uzlaşmadığı Abdülnasır'ın Suriye'den uzaklaşmasını doğal olarak iyi karşılamıştır. 28 Eylül 1961 günü gerçekleşen Suriye askeri darbesinden sonra kurulan, devleti ilk tanıyan ülkenin Ürdün olduğundan bahsetmiştik. Yukarıda da bahsettiğimiz nedenlerden dolayı, 30 Eylül 1961 günü, Türk Dışişlerinden yapılan açıklama ile Türkiye'nin, Suriye'yi tanıdığı ilan edilir Türkiye yeni Suriye'yi tanıyan, 2. Devlet olmuştur (Milliyet 30 Eylül 1961). Bizce Türkiye'nin gösterdiği bu refleks oldukça doğaldır. Bölge'de var olan sorunların temeli olarak görülen Abdülnasır'ın gücünün kırılması, Türkiye'nin gelecekte yararına görülmüştür. 1

Ekim 1961 günü Kahire yönetiminden yapılan bir açıklamaya göre Suriye’de meydana gelen askeri darbenin arkasında Batı ve Türkiye bulunmaktaydı. Bu nedenden dolayı Mısır, Türkiye ile olan tüm diplomatik ilişkilerine son verir (Milliyet 2 Ekim 1961). Mısır’ın Suriye’deki darbeden dolayı Türkiye’yi ve batı bloğunu suçladığı, bilindiği için Mısır’ın Türkiye ile diplomatik ilişkilerini sonlandırması da oldukça normal bir refleks olarak algılanmalıdır. Türkiye ile Mısır arasında ki ilişkiler, 1961’de gerçekleşen bu restleşme sonrasında 1965’e kadar en düşük seviyede devam etmiştir.

27 Mayıs sonrasında Türkiye ile Irak arasındaki ilişkiler de ise DP dönemi Türkiye’sine nazaran, değişimler görülmektedir. DP iktidarı sırasında Türkiye Orta Doğu’lu Arap komşularına karşı günü şartlarına farklı politikalar izlemişse de Irak ile ilişkilerin normalleştiğini gözlemlemiştik. MBK’nin iktidara gelişi ile Türkiye Irak ilişkilerinde ki normalleşmenin ortadan kalktığı görünmektedir. Irak lideri General Kasım, ülkesinde iktidarını güçlendirmek amacı ile Irak’ta yaşayan Kürtler ve Sovyetler Birliği’ne yakın olan Sol görüşlü gruplar ile işbirliğine girişmiştir. General Kasım’ın böylece Irak’taki yönetimini güçlendirmek için Sovyetler Birliği’ni arkasına almıştır. MBK ise Irak’ta yaşanan bu gelişmeleri endişe ile takip ediyor, Irak Kürtleri ile Türkiye Kürtleri arasında olası bir işbirliğinden çekiniyordu. Bu nedenle 1 Haziran 1960 günü MBK harekete geçti ve 485 Kürt vatandaşı gözaltına alarak Sivas’ta bulunan bir kamp’a yerleştirdi. 19 Ekim 1960’da ise çıkarılan bir yasa ile Sivas’a yerleştirilenler Batı illerine zorunlu göçe tabi tutuldular (Oran 2009: 786). Irak’ta yaşana Kürtlere yeni hakların tanınması sürecinden rahatsız olan MBK, böylece Irak’ta yaşayan Kürtler ile Türkiye Kürtleri arasına bir set çekmeyi planlamıştır. 1962 yılında Irak Hükümetine karşı ayaklanacak olan Barzani aşiretinin başlatacağı 1962 -1975 Kuzey Irak Kürt Ayaklanması’nın bir benzerinin Türkiye’de yaşana bilirdiğinden çekinilmiştir.

Yaklaşık olarak bir buçuk yıllık bir süreçte iktidar da bulunan MBK ve Cemal Gürsel Hükümetinin Mısır, Suriye, Irak ve İran’a karşı izlediği politikalardan bahsettik. Elimizdeki verilerin ışığında, bahsetmemiz gereken son devlet ise İsrail’dir. DP yönetimi öncesinde ve sırasında, Türkiye İsrail ilişkilerinden, iki devlet’ in hangi nedenlerden birbirine mesafe koyduğundan ya da yakınlaştığından bahsetmiştik. Türkiye’de gerçekleşen askeri darbe sonrasında, Türkiye ile İsrail arasında bulunan

ilişkilerde büyük değişimler meydana gelmemiştir. İsrail dönem itibari ile NATO üyesi olan ve Orta Doğu'da laik, demokratik bir Cumhuriyet iddiasını taşıyan bu özelliklerinin yanı sıra Arap olan tek devlet Türkiye ile 1946'dan itibaren kurmuş olduğu yakın teması kaybetmek istememiştir.

MBK'nin Türkiye'yi yönettiği süreçte İsrail ile arasında onaylanan bir anlaşma mevcuttur. DP yönetiminin halen iktidar'da bulunduğu 18 Mart 1960 tarihinde, İsrail ile Türkiye arasında imzalanan bu ticaret anlaşması, 27 Mayıs günü Türkiye'de meydana gelen askeri darbe nedeni ile yürürlüğe girememiştir. MBK iktidarı ele aldığı gün yapmış olduğu ilk açıklamasında, imzalanmış olan tüm anlaşmalara uyacağını garanti etmişti. Bahsettiğimiz bu ticaret anlaşması da MBK'nin kast ettiği anlaşmalardan biridir. MBK'nin komite olarak gerçekleştirdiği, 2 Aralık 1960 tarihli genel kurul toplantısında bahsi geçen anlaşmanın tartışıldığı görölmektedir. Toplantı tutanağında, geçen konuşmalardan anlaşıldığı üzere, MBK halen yürürlüğe girmemiş olan bu anlaşmayı yeni bürokratlarına incelemek ihtiyacı duymuştur. Genel Kurulda yapılan tartışmalara göre İsrail ile yapılan anlaşmanın; Türkiye'ye yol yapımlarında kullanılması için asfalt malzemesi, o gün itibari ile döviz konusunda sıkıntı yaşayan Türkiye için bir döviz kaynağı olacağı neden ile kabul edildiği görönmektedir. (MBK GKTT B 45. O 1. 02.12.1960). Türkiye ile İsrail arasında imzalanan bu anlaşma 8 maddelik bir anlaşma olup, 2 Aralık 1960 günü yapılan, MBK Genel Kurul Toplantısında yeni maddelerin eklenmesi ile kabul edilmiştir.

Orta Doğu ülkeleri ile Türkiye arasında daimi bir bağ olmak zorundadır. Coğrafi, kültürel faktörlerin haricinde, tarihsel geçmiş nedeni daimi bir bağ olması zorunluluktur. MBK dönemi Türkiye ile Orta Doğu ülkelerinin arasındaki ilişkileri bu başlık altında aktarmaya çalıştık. Metnin başında da belirttiğimiz üzere, Türkiye'nin Orta Doğu siyasetinin değişmesinde radikal çizgilerin var olmamasının temel nedeni, Türkiye'nin bağlı bulunduğu uluslararası askeri ittifaklar ve anlaşmalardır. Orta Doğu siyasetleri özelinde, MBK yönetiminin DP yönetimi ile kıyaslandığında siyaseten büyük farklılıklar gösterememesine rağmen, komşuluk ilişkilerini ön plana çıkardığı gözlemlenmektedir. Mısır ile diplomatik ilişkilerin kesilmesi öncesinde elimizdeki veriye dayanarak, Türkiye yönetimi oldukça yapıcı bir tavır takındığını söylemek

mümkündür. Suriye’de gerçekleşen askeri darbe ve ayrılma sonrasında ki tavrı Türkiye’nin yeni koşullara uyum sağlamakta gecikmeyen bir devlet olma içgüdüsünden dolayı meydana gelmiştir. Türkiye bu dönemde DP iktidarı döneminde ihmal ettiği komşularına karşı yeni yaklaşımlar geliştirme ihtiyacı duymuş, bu yeni yaklaşımlar sayesinde de mevcut sistem içerisinde önemini yitirmeyen bir devlet olma şansını yakalamıştır. Kıbrıs sorunun varlığı neden ile Arap devletlerini yanına çekmeyi bir amaç belirlemiş, onların hürriyet davalarını dile getirirken Kıbrıs meselesinde uluslararası alanda destek elde etmeye çalışmıştır. Göz ardı etmememiz gereken bir başka nokta ise, Türkiye’deki yeni yönetimin bu dönemde siyaseten kabul edilme ihtiyacının da varlığıdır. Batı bloğu ülkeleri sisteminde olan Türkiye’nin, izleyeceği dış politikanın elbette kendine özgü özelliklere sahip olması gerekmiş, bu özellikler pratikte yaşam bulurken, bağlı olunan ittifakların zarar görmemesi de gözetilmiştir.

3.5. MBK-Ortak Pazar

II. Dünya Savaşı, sonrası dönemde Avrupalı devletler birleşik bir Avrupa fikrini dile getirmeye başlamışlardır. Dönemin, İngiltere Başbakanı Winston Churchill “Birleşik Avrupa Devletleri” fikrinin en önde gelen savunucularındandır. Sovyetler Birliği’nin, ekonomik olarak zor durumda bulunan Avrupa devletleri ile yakınlaşmasını önlemek, Avrupa’nın yeniden imarını sağlamak ve böylece savaş öncesi döneme geri dönmek amaçları ile Avrupa Birliği fikri ön plana çıkmıştır. 1947 yılında, Marshall Planı çerçevesinde yapılan yardımlar ile ABD, Avrupalı müttefiklerini ekonomik alanda desteklemekteydi. ABD’nin birçok Avrupa ülkesine yaptığı bu yardımlar ilerleyen süreçte ABD’nin ekonomisi içinde sorun yaratabileceğinden, Avrupalı devletleri bir araya gelmesi ve aralarında ticareti geliştirmeleri gerekmektedir. 1947 yılında Hollanda, Lüksemburg ve Belçika arasında imzalanan Benelux Ticaret sözleşmesi Avrupa’da gümrük birliği ve ortak ekonomik sorunlar için atılan ilk adım olarak karşımıza çıkmaktadır. Marshall Planının sonucu olarak 1948’de Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (AEİT) kurulur (Ekin 1967: 279).

Avrupa'nın ekonomik olarak kalkındırılmasında en önemli kuruluş olan AEİT'nin kurulmasını 1952 yılında Avrupa Kömür ve Çelik Birliği'nin kurulması takip eder. Bu birliğin üyeleri, Federal Almanya, İngiltere, Fransa, İtalya, Lüksemburg, Hollanda ve Belçika'dır. Bahsi geçen bu devletler, söz konusu birlik ve teşkilat sayesinde Avrupa'da hem ekonomik kalkınmayı gerçekleştirirken hem de Sovyetler Birliğine karşı bir nevi ekonomik savunma kalkanı oluşturmaya çabalamaktaydılar. Yapılan bu çalışmalar sonrasında Avrupa'da tam bir ortak Pazar ekonomisinin kurulması için 1956 yılında Belçika Dışişleri Bakanı Paul Henri Spaak⁸³ başkanlığında bir komite kurulmuştur (Ekin 1967: 280). Komitenin yaptığı çalışmalar sonrasında 1958'de Roma'da taraf devletler bir araya gelmiş ve 1 Ocak 1958 itibari ile Ortak Pazar'ı kurmuşlardır. Ortak Pazar'ın amacı Avrupalı devletlerin başta ekonomi olmak üzere, ticaret, sosyal, kültürel, nakliyat ve enerji konularında ortak bir politika izlemeleridir. Kurulduğu dönem itibariyle özel bir kuruluş olan Ortak Pazar, sahip olduğu fonksiyonları sayesinde de politik ve ekonomik bir yaptırım aracı olarak ortaya çıkmıştır.

Ortak Pazar'ın, Avrupa ticaretinde ve siyasetinde oldukça önemli bir konuma gelmesi, Türkiye'nin Ortak Pazar'a üye olma sürecini başlatmıştır. Avrupa için bu kadar önemli olan bir kuruluştaki Türkiye'nin yer almaması bir hata olarak görülmüştür. Dönemin Türk Dışişleri bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Ortak Pazar'a Türkiye'nin dahil olması fikrinin sahibidir. 1959 yılında Ortak Pazar'a Türkiye'nin üye yapılması için girişilen müzakereler Zorlu'nun ön ayak olması ile başlatılmıştır. Zorlu; "Derhal Ortak Pazar makamlarına müracaat edeceğiz. Yunanistan'ın tek başına Avrupa'ya girmesine, oraya yerleşmesine müsaade edemeyiz. İş, yalnız iktisadi değil öncelikle siyasiydir.

⁸³ Paul Henri Spaak. 25 Ocak 1899'da doğdu. 1932'de yapılan seçimlerde Sosyalist Parti'den aday oldu ve Temsilciler Meclisine seçildi. Belçika Dışişleri bakanı olarak görev yaptığı yıllarda izlediği tarafsız siyaset sayesinde İngiltere ve Fransa tarafından saygı duyulmasını sağladı. 1938'de Belçika'nın ilk sosyalist başbakanı oldu ve bu görevini 1939'a değin sürdürdü. 2. Dünya Savaşı sırasında Hubert Pierlot'nun 1940-1944 arasında Londra'da sürgüne giden hükümetinde Dışişleri bakanlığı görevini üstlendi. 1944'de Benelüks Ekonomik Birliğinin kurulmasına ön ayak oldu. 1946'da BM'nin ilk genel kurulunun başkanlığını üstlendi ve 1957-1961 yıllarında kuruluşunda büyük pay sahibi olduğunu NATO'nun genel sekreterliğine getirildi. Avrupa Birliği adına yaptığı birçok çalışmasından dolayı Bay Avrupa olarak anılmıştır. 31 Temmuz 1972'de öldü. Ayrıntılı Bilgi İçin bkz. https://www.nato.int/cps/en/natohq/who_is_who_7296.htm (16.01.2018 tarihinde erişildi.) https://europa.eu/european-union/sites/europaeu/files/docs/body/paul-henri_spaak_en.pdf. (17.02.2018 tarihinde erişildi.).

Atina, Ortak Pazara girer, biz dışarıda kalırsak, Yunanlılar, ileride başımıza büyük işler açarlar” (Günver 1985:105).

Dönemin Türk Dışişleri Bakanı Zorlu, Ortak Pazar’a üye olunmasının sadece iktisadi bir mesele olmadığı inancındadır. Türkiye ile Yunanistan arasında bulunan, Kıbrıs sorunu nedeni ile Zorlu, Türkiye’nin hiçbir Avrupa kurumundan uzak kalmaması gerektiğinin farkındadır. Türkiye’nin başvurusu öncesinde, Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı’na bir istikrar rapor sunması gerektiğinden, Zorlu raporun hazırlanmasını, İkili Ticari İşler Dairesi Genel Müdürü, Oğuz Gökmen’den ister. Söz konusu olan bu rapor ve devamında Temmuz 1958’de Paris’te yapılacak görüşmeler eğer beklenildiği gibi geçer ise Türkiye Ortak Pazar üyeliği oldukça iyi bir aşama kaydedecektir. Gökmen yaptığı çalışmalar sırasında, MBK hükümetinin Ticaret Bakanlığı görevini üstlenen Cihat İren ve aynı kabinede Devlet Bakanlığı yapan Şefik İnan ile görüşür. Dönemin Ticaret ve Sanayi Odalar Birliği Genel Sekreteri Cihat İren, böylece Türkiye’nin Ortak Pazar’a başvurusu için oluşturulan raporun hazırlanmasında görev almıştır. Hazırlanan bu rapor Temmuz 1958’de Paris’te Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı’nın ilgili komisyonuna sunulur. Zorlu, bu toplantıya o sırada Londra’da bulunduğu için katılamamıştır (Günver 1985: 107). Toplantıda Zorlu’nun bulunmaması nedeni ile Türk heyeti istediği sonuçları alamamış olmak birlikte, Ortak Pazar başvurusu öncesinde ilk adım böylece atılmış olur.

Türkiye’nin Ortak Pazar’a resmen üyeliği için yapılan ilk başvuru ise 31 Temmuz 1959 günü yapılmıştır. Türkiye’nin başvurusu 11 Eylül 1959’da Ortak Pazar bakanlar kurulu heyeti tarafından incelenmiş ve Topluluk Komisyonuna Türkiye ile yapılacak görüşmelerin sürdürülmesi için sevk edilmiştir (Gönlübol Ülman vd. 1993: 480). Türkiye’nin, Ortak Pazar’a üyeliği 1 Aralık 1965’de kabul edilmiştir. Bu başvuru süreci sırasında, Türkiye’de meydana gelen 27 Mayıs askeri darbesi nedeni ile Türkiye’nin Ortak Pazar’a dâhil olması gecikmiştir. Darbe sonrasında iktidarı ele geçiren MBK’nin Ortak Pazar hakkında nasıl bir siyaset izleyeceği merak konusu olmuştur.

Darbe bildirisinde ilan edildiği üzere MBK Türkiye'nin bağılı olduğu tüm anlaşmalara ve ittifaklardan ayrılmak niyetinde değildi. 30 Mayıs 1960 günü kurulan Cemal Gürsel hükümeti açıkladığı programda Ortak Pazar ile başlanmış olan tüm müzakerelere kaldığı yerden devam edileceği ilan edilir. Yeni hükümetin yapacağı reformlar sayesinde, Ortak Pazar üyesi devletlerinde yardımları ile üyeliğin hızlanacağı ve buna paralel olarak Türkiye'nin kalkınacağı beklendiği dile getirilmiştir (Koçak 2010: 103). Programa göre Türkiye, yapılacak olan planlamalar ile birlikte sanayi ve tarımda kalkınmayı planlamaktadır. Ortak Pazar'a üyelik de bu önemli hedeflerde başarı için oldukça gerekli bir adım olarak görülmekteydi. Hükümet programında bu denli iyimser bir resim çizilmiş iken, bakanlar kurulu toplantılarında Ortak Pazar'a karşı daha gerçekçi yaklaşımlar ve tartışmalar yürütmüşlerdir.

Ortak Pazar üyeliği için atılmış olan ilk adımdan itibaren meselenin içerisinde bulunan Cihat İren, 16 Temmuz 1960 günü yapılan hükümet toplantısında Ortak Pazar'a dâhil olmanın Avrupa ile yapılacak olan tüm ithalat ve ihracatlar da Türkiye'nin büyük bir vergi kazanımı olacağını belirtir. Ortak Pazar'ın siyasi ve ekonomik boyutlarına dikkat çeken İren, Ortak Pazar ile yapılacak olan müzakerelerin sorunsuz ve kesintisiz bir şekilde devam etmesi amacıyla bir komisyon kurulmasını önerir. Bakan'ın bu önerisine göre DP döneminde müzakereleri yöneten bakanlık olan Dışişlerinden bu iş alınarak, Ticaret, Dışişleri, İçişleri ve Çalışma Bakanlıklarından katılacak olan yeni bürokratların var olduğu bir komisyon kurulacak ve böylece hem darbe nedeni ile yarıda kesilmiş olan müzakerelerin başlatılması erkene alınacaktı. Devlet Bakanı Şefik İnan'da toplantıda söz alarak getirisi ve götürüsü ile Ortak Pazar hakkında ki görüşlerini bildirirken Türkiye'nin Ortak Pazar'a üye olması için 10 yıldan fazla bir süreç gerektiğine dikkat çeker. İnan'a göre Ortak Pazar'a dâhil olmamak Avrupa'da kurulmuş ve kurulacak olan tüm siyasi ve ekonomik birlikteliklerin dışında kalmak olacaktır. İnan, konuşmasının devamında 10 yıllık bir hazırlık sürecinin gerekliliğinde ısrar etmiş ve İren'in komisyon fikrini desteklemiştir. Konuşmaları tek tek dinleyen Cemal Gürsel, hükümet başkanı olarak öncelikle konunun tam manasıyla tartışılması ve müzakerelerinin yürütülmesi için komisyonun kurulmasına karar vermiştir (Koçak 2010: 352-353 354).

Anlaşılacağı üzere Türk hükümetinin acilen bir Ortak Pazar üyesi olmak gibi bir düşüncesi yoktur. Öncelikle ülke menfaatine göre giriş koşullarının ne olacağı bilinmesinde yarar görülmektedir. Türkiye'nin 10-15 yıllık bir hazırlık sürecine ihtiyacı olduğu kanısına varlıkla birlikte bu hazırlık sürecinde Yunanistan gibi yeni üyelerin var olan pazarı ele geçirebileceğine dikkat çekilmiş ve kurulacak olan komisyonun işinin ehli kimselerden kurulmasına karar verilmiştir. Komisyonun yapacağı çalışmalar sonucunda mesele hakkında uygulanacak olan politikanın oluşturulacağı dile getirilmiştir. Türk hükümeti AET ile yapacağı görüşmelerin haricinde Ortak Pazar ile yeni kredi imkânları da bulabileceğini düşündüğünden Ortak Pazar meselesine ayrı bir değer vermiştir.

Hükümet haricinde, Ortak Pazar ile yürütülecek olan süreç Temsilciler Meclisi üyeleri tarafından da önemsenmiştir. Meclisin üyelerinden Coşkun Kırca, 12 Ağustos 1961 günü Dışişleri bakanı Sarper'in cevaplama için bir soru önergesi vermiştir. Önerge de Kırca, Ortak Pazar ile yürütülecek olan müzakerelerin nasıl bir yol izleneceğini sormuştur. Bakan Sarper, soruyu yazılı olarak cevaplamıştır. Sarper, yazılı cevabında Ortak Pazar'ın nasıl ve neden ortaya çıktığını, üye devletlerin kuruma karşı olan sorumluluklarının neler olduğunu açıklamak ile başlar. Sarper, konuşmasının devamında, Türk mallarına uygulanacak olan vergi indirimlerinin ne miktarlarda olduğunu, Ortak Pazar'a girildiği takdirde, Türkiye'nin alabileceği mali yardımlarının ne miktarlarda olabileceğini belirtir. Müzakerelerin hükümet tarafından alınan karar gereği kurulan komisyonca yürütüleceğini bildiren Sarper, Türkiye'nin 3 ayrı aşama ile Ortak Pazar'a dâhil olacağını altını çizer. Bu aşamaların ilkinin hazırlık safhasıdır. Türkiye Ortak Pazar'a dâhil olabilmesi için 10-15 yıllık bir hazırlık evresine ihtiyaç duyulmaktaydı, bu aşama geçildikten sonra atılacak adımlar Sarper tarafından kısaca özetlenmiştir. Sarper'e göre, Ortak Pazar'a Türkiye'nin üye olması dönemin şartlarında bekletilmesi gereken bir girişimdir (TM TD. B 98. O 1. 12.08.1961).

Gürsel Hükümetinde ve Temsilciler Meclisinde çeşitli tartışmalara yol açan Ortak Pazar meselesi, Türk basınında da yer bulmuştur. Akis dergisinin 19 Eylül 1960 günü çıkan sayısında, Ortak Pazar'a Türkiye'nin neden üye olmak isteği konusu tartışmaya açılmıştır. Okuyucularına Ortak Pazarın tarihi hakkında bilgi veren yazı,

Türkiye'nin Batı ekseninde siyaset yapmak istediğinden mi, İhraç edilecek malların üreticiliğini yapmak istediğinden mi yoksa işgücü bakımından düşük Avrupa ülkelerine işgücü sağlamak istediği için mi Ortak Pazar'a üye olmak istediği sorularını yöneltmiştir. Bu sorular ile birlikte Türkiye'nin Ortak Pazar'a üye devletler kadar sanayileşmemiş ve döviz rezervinin bulunmadığına da dikkat çekilmiştir (Akis 19 Eylül 1960).

Forum dergisinden Mümtaz Soysal, 1 Eylül 1960 günü yayınlanan yazısında, Ortak Pazar'a dâhil olması çalışmaları sırasında kurulan komisyonu açık bir şekilde eleştirmiştir. Komisyon çalışmalarının yanı sıra, dönemin ekonomik koşulları içerisinde Ortak Pazar'ın yürütülemeyecek bir kurum olduğunu belirtmiştir (Forum 1 Ekim 1960). İlerleyen süreçte Ortak Pazar'ın Forum dergisi tarafından eleştirildiği görülmektedir. Hükümetin ileri sürdüğü, 10-15 yıllık hazırlık evresinin 20-25 yıllık bir süreçte olması gerektiği belirtilir. 20-25 yıllık bu sürecin yapılmaması durumunda, Ortak Pazar'a dâhil olmanın hiçbir önem arz etmeyeceği belirtilmiştir. Bahsi geçen yazıda Ortak Pazar'a MBK'nin ve Gürsel'in başkanlık ettiği hükümet döneminde girilmemesi, gelecek yeni hükümet döneminde girilmesi gerektiğini savunulmuştur (Forum 1 Nisan 1961). Bahsi geçen bu yazıdan bir ay sonra, yine Forum dergisi Ortak Pazar hakkında geniş bir inceleme yapmıştır. Macit İnce'nin imzasını taşıyan yazıda, Ortak Pazarın tarihçesinden bahsedilmiş ve mevcut durumdaki üyelerinin ekonomik gelişmişliklerinden bahsedilmiştir. Yazıya göre Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu hazırlık döneminin belirli bir süre ile kısıtlanmaması gerektiği fikri öne sürülmüştür. Ortak Pazar üyesi devletlerin, sanayileşmiş devletler olması nedeni ile Türkiye'nin üyeliğinin birlik açısından soru işareti yaratacağı belirtilmiştir. Türkiye'nin üyeliğinde böylesi önemli bir engel bulunurken, bir başka engel olarak ise Cezayir sorunu nedeni ile Fransa'nın Ortak Pazar'a Türkiye'nin alınmasına karşı çıkabileceği de dile getirilmiştir (Forum 1 Mayıs 1961).

İlk adımının 1959'da atıldığı, Türkiye'nin Ortak Pazar'a üyelik süreci Askeri darbe nedeni ile sekteye uğramıştır. MBK üyeleri, iktidarı ele geçirdikten sonra, Türkiye-Avrupalı devletlerle iyi ilişkiler inşa etmek istediğinden, Ortak Pazar'a üyelik müracaatını geri çekmemişler, bu konu ile ilgilenmeleri için yukarıda bahsi geçtiği

üzere yeni bir komisyon dahi kurmuşlardır. Gürsel hükümetinde, Temsilciler meclisinde ve Türk basınında geniş tartışmalara neden olan Ortak Pazar'a üyelik meselesi 12 Temmuz 1960 günü önemli bir gündem maddesi olma özelliğini yitirmiştir. Türkiye'nin Ortak Pazar'a tam üyelik için yaptığı başvuru, ülkenin gerekli yükümlülükleri yerine getirmesi için çok uzun süre talep ettiğinden, üye devletlerin ekonomik gelişmişliklerine Türkiye'nin sahip olmaması nedenleri ile geri çevrilmiştir (Milliyet 12 Temmuz 1960). Türkiye'nin, başvurusunun geri çevrilmesinde bir neden olarak Cezayir sorunun varlığını da sayabiliriz. Ortak Pazar'ın önde gelen ülkelerinden Fransa, Cezayir sorununda Türkiye'nin takındığı tavra karşı üyelik başvurusuna veto vermiş olduğu söyleyebiliriz. MBK kendisini geçici bir iktidar olarak gördüğünden, Türkiye'nin geleceğinde oldukça etkili olacak bir kuruma dâhil olmasının kendi yönetimleri döneminden ziyade sivil hükümetler döneminde olmasını da tercih etmişlerdir.

3.6. MBK-Yunanistan İlişkilerinde Kıbrıs

1. Dünya Savaşı'nın başlaması nedeni ile İngilizler, 4 Haziran 1878'de Osmanlı Devleti ile imzaladıkları anlaşmayı tek taraflı bozulmuşlar ve Kıbrıs'ı işgal etmişlerdir. 1914'deki bu işgal sonrasında adada bulunan Rumlar, defalarca İngiliz yöneticilerle görüşmeler sağlayarak adanın Yunanistan'a bırakılması manasına gelen enosis⁸⁴ talebinde bulunmuşlardır.

Kıbrıs Rumları, 1925'de İngiliz makamlarına sundukları bir muhtıra ile adanın Yunan krallığına bağlanmasını talep etmişlerdir. Rumların, Yunan krallığına bağlanma isteği 1925'de karşılık bulmayınca 1931'de İngiliz yönetimine karşı bir ayaklanma gerçekleştirmişler bu ayaklanma sonucunda 10 kişi ölmüş, 30 kişi yaralanmış ve 34.315 sterlinlik maddi zarar meydana gelmiştir. İngiliz yönetimine karşı gerçekleştirdikleri bu ayaklanma başarıya ulaşamamıştır. İsyân nedeni ile İngiliz yöneticiler, adada geniş güvenlik önemleri almışlar, bunun sonucunda da enosis talebinde bulunan Rumlar, 1950

⁸⁴Enosis. Balkan Savaşları sırasında Girit'in, Yunanistan Krallığı tarafından işgal edilmesinde kullanılan terim. Genel anlam bakımında Yunan dilinde "İlhak" manasına gelmektedir. Ayrıntılı Bilgi İçin bkz. Göktürk Bülent Turgay. (2008). Rumların Enosis İsteklerinin Şiddete Dönüştürmesi: 1931 İsyanı Öncesi ve Sonrası. "ÇTTAD". S. 335-363. Ankara.

yılına kadar beklemeye geçmişlerdir. Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi, 15 Ocak 1950'de bir halk oylaması düzenlemiştir. Rum Kilisesinin, düzenlediği bu oyalamaya adada yaşayan Türkler katılmamışlardır. Rumların yaptığı bu oylama sonucunda katılımcıların %96 enosis lehine oy kullanmışlardır. Yapılan bu oylama dönemin İngiliz makamları tarafından tanınmadığından, Rum Başpiskopos Makarios⁸⁵, 17 Nisan 1953'de Kıbrıs valisine başvurmuştur. Piskopos Makarios 1950'deki oylamanın kabul edilmesini ya da kendilerine yeni bir oylama hakkı tanınmasını validen talep etmiştir. Piskopos'un Kıbrıs Valisine başvurması adada yaşayan Türkler tarafından protesto edilince, 11 Mayıs 1953'de Kıbrıs Valisi, Rumların isteğini geri çevirmiştir. Kıbrıs Rumlarının girişimleri sonuçsuz kalınca Yunanistan, Kıbrıs sorununu 1954'de BM çatısı altına taşımıştır. Yunanistan, BM'e yaptığı başvuruda self determinasyon⁸⁶ hakkının ada halkına tanınmasını istemiştir (Serter 2014:4). Yunanistan'ın, bu başvurusu adada sayıca üstün olan Rumların yapılacak bir oylama sonucunda Kıbrıs'ın Yunanistan'a katılacağına bilindiğinden dolayı ortaya atılmıştır.

Yunanistan'ın yaptığı bu başvurunun karşılığı, BM anayasasında yer almadığından bir sonuç çıkmamıştır. Dönem itibari ile de Sovyetler Birliğine karşı kurulmuş olan NATO'nun iki önemli üye ülkesi Türkiye ve Yunanistan'ın karşı karşı gelmesi Batı Dünyası tarafından kaygı ile karşılanmıştır. Kıbrıs'ta enosis'in hukuk yolu ile sağlanamayacağını fark eden aşırı milliyetçi Rumlar, 1 Nisan 1955 yılında EOKA⁸⁷ adı verilen örgütü kurmuşlardır. Kıbrıs Türklerine ve adada bulunan İngilizler karşı yapılan terör eylemleri, uluslararası ortamda Rum milliyetçilerine karşı tepkilere neden

⁸⁵ Mihail Hristodulu Muskos. Başpiskoposluk görevine getirilince 3. Makarios ismini alan Rum siyaset ve din adamı. 13 Ağustos 1913'de Kıbrıs'ın Baf şehrinde doğdu. Atina ve Boston üniversitelerinde İlahiyat eğitimi aldı. 18 Ekim 1950'de Kıbrıs Rum Ortodoks kilisesinin başpiskoposu oldu. 1959'da Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı oldu. 3 Ağustos 1977'de Kıbrıs Lefkoşa'da öldü. Ayrıntılı Bilgi İçin bkz. Kırpalp Şevki (2015). *Başpiskopos Makarios ve Kıbrıslı Rum Milliyetçiliği*. Heterotopia Yayınları: Lefkoşa.

⁸⁶Self determinasyon. Herhangi bir toprak parçasında yaşayan bir veya birden fazla halkın, kendi kaderlerini talep etmesine verilen isim.

⁸⁷ EOKA. 1950 yılında Kıbrıs'ın enosis görüşüne göre Rumlara verilmesi amacıyla kurulan örgüt. Örgütün kurucusu, Kurtuluş Savaşı'nın Yunan ordusunda görev yapmış olan Yeoryos Grivas'dır. Örgüt Filistin'de İngiliz mandasına karşı mücadele veren Siyonist İrgun isimli örgütün taktik ve stratejilerini Kıbrıslı Türklerle karşı uygulamıştır. EOKA 1950-1958 yıllarında Kıbrıs'ta bulunan İngilizlere ve Türklerle karşı terör eylemleri düzenlerken, 1958'de taktik değişimine giderek, sadece adada yaşayan Türkleri hedef almış, çeşitli terör eylemleri ile Türkleri adadan kovmaya çalışmıştır. Grivas ve Örgüt hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Foley Charles (2012). *General Grivas – Hayatım*. Kalkedon Yayınları: İstanbul.

olmuştur. Kıbrıslı Türkler ise İngiliz güvenlik güçleri tarafından korunmadıklarından canlarını ve mallarını korumak amacıyla Türk Mukavemet Teşkilatı'nı (TMT)⁸⁸ kurmuşlardır.

İngiltere, 1950 yılından itibaren meydana gelen olaylar karşısında, Türkiye ve Yunanistan'ın karşılıklı çözüm bulabileceğine karar verir. EOKA'nın faaliyetleri tepki topladığı için Yunanistan bu fikre sıcak bakmak zorundaydı. İngiltere'nin Türkiye'yi ve Yunanistan'ı 30 Haziran 1955'de "Doğu Akdeniz Savunması ve Kıbrıs Sorunu" isimli bir konferansa davet etmesi de her iki tarafında artık meselede taraf ve birinci devlet olduklarının tasdiki anlamına gelmektedir (Serter 2014:6). Devam eden süreçte 1958'de BM tarafından ortaya atılan Macmillan Planı ve daha öncesinde 1956'da ortaya atılan Lord Radcliffe planları Rumlar tarafından kabul görmez. Uluslararası alanda ortaya konulan bu çalışmalar, her ne kadar Rumlar tarafından kabul görmese bile, Kıbrıs sorunu artık uluslararası bir sorun olarak kabul görmüş ve tarafların karşılıklı müzakereleri ile çözülebileceği anlayışının hâkim olmasına neden olmuştur. 15 Ağustos 1960'da kurulacak olan Kıbrıs Cumhuriyetinin temelleri bu görüşmeler sayesinde atılmıştır. 16-18 Aralık 1958 tarihlerinde NATO Bakanlar konseyi toplantısı yapılmıştır. Bu toplantılar sırasında Türk, İngiliz ve Yunan Dışişleri bakanları bir araya gelerek Kıbrıs konusunda görüşmeler yapmışlardır. Paris'teki görüşmeler sonrasında 20 Aralık 1958'de Türkiye'ye dönen bakan Zorlu; "Müsait bir iklim teessüs etmek üzeredir. Muhakkak ki bugünkü atmosfer, elde edilen iklimlerin en iyisidir. Ancak noktai nazarların telifi için çalışmak lazımdır" açıklamasını yapar (Hürriyet 21 Aralık 1958).

Paris'te yapılan bu görüşmelerden sonra Türk-Yunan görüşmeleri Ocak 1959'da yeniden başlar. Bu görüşmelerde, Zürih ve Londra'da yapılacak olan iki ayrı görüşme planlanır. Zürih ve Londra öncesinde Türkiye'nin, taksim tezinden Yunanistan'ın ise

⁸⁸Türk Mukavemet Teşkilatı. Kısaca TMT. 1 Ağustos 1958'de EOKA'nın faaliyetleri karşısında Kıbrıs Türklerinin nefsi müdafaası için kurulan silahlı örgüt. TMT'nin faaliyete geçtiği yıl 1958 olmasına rağmen örgütün temelleri 1953 yılında, Türkiye Kıbrıs Büyükelçiliği görevlisi Mustafa Kemal Tanrısevdi'nin evinde atılmıştır. Tanrısevdi, Rauf Denктаş ve Burhan Nalbantoğlu'nun 23 Kasım 1953'de yaptıkları görüşmede Kıbrıs içerisinde faaliyet gösteren tüm Türk örgütlerinin bir çatı altında toplanması gerektiği kararına varıldı. 26 Kasım 1953'de bu karar doğrultusunda Kıbrıs'ta bildiri dağıtıldı ancak Türkiye'nin desteklemediği bir hareketin doğru olmayacağına karar verilince 1958 dek hiçbir yapılanmada bulunulmadı. 2 Ocak 1958'de Fazıl Küçük ve Rauf Denктаş'ın Türk Dışişleri bakanı Fatin Rüştü Zorlu ile yaptıkları görüşmeden sonra TMT yapılandırıldı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Keser, Ulvi (2007). *Kıbrıs'ta Yeraltı Faaliyetleri ve Türk Mukavemet Teşkilatı*. IQ Kültür-Sanat Yayınları: İstanbul.

enosis iddiasından geri adım attığını belirtmemiz gerekmektedir. Taraflar sorunun hallolması için meseleye kendi açılarından bakmayı bir tarafa bırakmış, ortak bir çözüm arayışına girmişlerdir. Planlanan görüşmelerin ilki Zürih'te Başbakanların katılımı ile 5 Şubat 1959'da başlamıştır. Görüşmeler 11 Şubat 1959'da Türk ve Yunan Başbakanlarının imzaladığı ön anlaşma ile son bulur. Bu ön anlaşma, Kıbrıs sorunun diğer tarafları Kıbrıslı Türk ve Yunan temsilcilerinin de katılımıyla Londra'da tam manası ile yürürlüğe koyulmuştur. Anlaşmanın maddeleri genel olarak; kurulacak olan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin nasıl bir işleyişinin olacağı, yapılacak olan seçimlerde tarafların kaç milletvekili ile temsil edilecekleri ve hazırlanacak olan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin anayasanın nasıl yazılacağı ile alakalıdır. Anlaşmaya göre Türkiye, İngiltere ve Yunanistan garantör devletler olarak yapılacak çalışmaların işleyişini denetleme hakkına sahip oluyordular. Kurulacak devletin Cumhurbaşkanı Rum yardımcısı ise Türk olacak bu kişilerin seçimleri kendi cemaatleri tarafından yapılacak, anayasa karma bir komisyon tarafından hazırlanacak, İngiltere geçiş sürecinde Kıbrıs'ın kabinesine yönetim konularında yardımcı olacak ve anayasa çalışmaları bitince Kıbrıs'ta Türk-Yunan genel askeri karargâhı kurulacaktır (Serter 2014: 14-16). Londra görüşmelerine katılmak için, Türkiye'den hareket eden Adnan Menderes ve beraberindeki heyeti taşıyan uçağın Londra yakınlarında 17 Şubat 1959 gecesi düşmesi sonucunda Türk heyetinden 14 kişi yaşamını yitirmiştir (Hürriyet 18 Şubat 1959). Bu kazanın yaşanmasına rağmen Zorlu beraberindeki Türk diplomatlar ile Londra görüşmelerine devam etmiştir. Macmilian ve Karamanlis 18 ve 19 Şubat 1959'da yapılan görüşmeler sonrasında Menderes'i hastanede ziyaret edip anlaşma metnine imza attırmışlardır (Kuneralp 1981:119).

Kıbrıs Cumhuriyetinin kurulmasını sağlayan Zürih ve Londra anlaşmaları içerdikleri maddeler bakımından eksiklikler bulundurmakla beraber, Kıbrıs'ta yaşanan kargaşanın, siyasal bunalımın çözülmesi için atılan en önemli adımlar olarak görülmelidir. EOKA'nın, Türk köylerine düzenledikleri saldırılar Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulma döneminde son bulmuş ve EOKA 1971'e kadar faaliyet gösterememiştir. Yaşanan can kayıplarının durması, siyasal huzursuzluğun son bulması ve en önemlisi adada yaşayan iki milletin bir arada yaşayabilme imkânını sağlaması nedeni ile bu anlaşmalar oldukça önemlidir. Türkiye, Kıbrıs'ta yaşayan Türkleri,

EOKA'nın terör döneminde de, Kıbrıs'ın bir devlet olarak teşkil edilmesi döneminde de yalnız bırakmamıştır. Yukarıda bahsi geçen Zorlu ve Denktaş arasında yapılan görüşmede, TMT'ye Türkiye tarafından silah sağlandığı bilinmektedir. Kıbrıs'ın bağımsız bir devlet olarak teşkil edilmesinde Bakan Zorlu ve Yunan bakan Averof'un katkıları görmezden gelinemez. Zeki Kunalalp anılarında, Zorlu ve Averof'un 18 Ocak 1959'da Paris'te baş başa görüştiklerini bu görüşme sonrasında bakanların birbirleri ile samimi konuşmalar yaptıklarını aktarmaktadır. İki ülkenin delegelerinin birlikte yedikleri yemekte, Averof kadehini kaldırarak; "Müşterek gayretlerimizin başarısına" temennisinde bulduktan sonra Zorlu kadehini kaldırır ve Yunan meslektaşına; "Türk-Yunan dostluğuna" cevabını verir (Kunalalp 1981: 115). Londra anlaşmasının, yürürlükte olduğu tarihlerde Türkiye'de, askeri darbe gerçekleşmesi hiçbir sorun yaratmamıştır. MBK'nin darbe bildirisinde bildirdiği gibi darbe öncesinde yapılan tüm uluslararası anlaşmalara sadık kalması Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasında bir sorun yaratmamıştır.

MBK'nin Türkiye'de iktidara gelmesi ile Kıbrıs hakkında izleyeceği siyaset merak konusu olmuştur. MBK darbeden bir gün sonra Kıbrıs hakkında yaptığı açıklamasında Londra anlaşmasına bağlı kalınacağını bildirmiştir (Fırat 1997: 73). Gürsel hükümetinin, hazırladığı hükümet programında, Kıbrıs ile alakalı olarak şu satırlara yer verilmiştir: "Zürih ve Londra Anlaşmalarının nihai tekemmül safhasına ulaşmış bulunmaktayız. Kıbrıslı soydaşlarımızın, Kıbrıs Cumhuriyeti bünyesinde, milletimizden ve hükümetimizden daima görecekları yakın alaka ve muhabbetle, yürekleri ferah ve başları dik olarak şeref ve vakarla vazifelerini yerine getireceklerine, mesuliyetlerini alacaklarına, refah ve saadet içinde yükselip ilerleyeceklerine inanıyoruz" (Koçak 2010: 98). Anlaşılacağı üzere MBK, Londra ve Zürich ile başlayan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulma süreci karşısında aksi bir tutum taşımamaktadır. 1961 yılı Dışişleri Bakanlığının bütçe görüşmelerinde söz alan Dışişleri Bakanı Sarper Kıbrıs Cumhuriyeti ile alakalı şu sözleri dile getirmiştir: "Güneydeki müttefikimiz genç Kıbrıs Cumhuriyeti ile münasebetlerimizin çerçevesi mevcut anlaşmalarla çizilmiş bulunmaktadır. Bu anlaşmalardaki şartlar dâhilinde Kıbrıs inkişaf ve terakki ettikçe, bizim de kendisi ile alakamız müspet ve yapıcı bir şekilde devam edecektir" (KUR MEC TD. B 4. O 2. 22.02. 1961). Kıbrıs konusunda, DP'nin yaklaşımına karşı yeni bir

yaklaşım göstermeyen Gürsel hükümeti Türk-Yunan ilişkilerinin geliştirilmesinde Kıbrıs'ın önemini kavramış, sorunun çözülmesinin iki ülke içinde önemli bir adım olarak görmüşlerdir (Fırat 1997: 75).

Anlaşmalar açısından Kıbrıs sorununda Gürsel hükümeti, yeni bir yaklaşım göstermemekle birlikte, Kıbrıs Türk cemaati liderlerine karşı yeni yaklaşımlar geliştirdikleri gözlemlenmektedir. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı yardımcısı olacak olan Fazıl Küçük'e, MBK ve Gürsel hükümeti üyeleri tarafından şüphe ile yaklaşmıştır. Gürsel hükümetinin 29 Haziran 1960'da yaptığı hükümet toplantısında Ticaret Bakanı Cihat İren, Fazıl Küçük'ün ne Yunanlılar ne de İngilizler tarafından itibar görmediğini belirterek, konu hakkında Sarper'in kendilerini bilgilendirmelerini istemiştir. Sarper'den önce söz alan Gürsel; Burada kuvvetli adam kim? Denктаş'mı? Sorusunu da yöneltir. Sarper ise, adaya Türk askerinin gönderilmesinden sonra, Küçük'ün istifaya zorlanabileceğini, ancak Kıbrıs'ta yapılacak olan seçimler öncesinde böylesi bir hamlenin doğru olmayacağını da belirtir. Rauf Denктаş haricinde toplantı sırasında ihtiyaç durumunda adada kimin desteklenebileceği hususunda da tartışmalar yapılmıştır (Koçak 2010: 232-233). Bakanlar kurulunda yapılan bu tartışmaların yanı sıra, Türk basınında da Fazıl Küçük tartışılmaktaydı. Akis Dergisi yazarı Metin Toker, açık bir şekilde Fazıl Küçük'ün, yeni düzen içerisinde devam sağlayabilecek bir lider olmadığını dile getirmiştir. Toker yazısında; "Doktor yeni yolda yürüyebilecek bir lider değildi. Doktor için tek çıkar yol, Cumhurbaşkanlığı Yardımcılığından istifa etmek ve hatta siyasetten tamamen çekilmektir. Hiç şüphesiz, Anavatan kendisine bu istikamete bir baskı yapmayacaktı. Doktor içinde bulunduğu durumu anlamalıydı ifadelerini kullanmıştır" (Akis 30 Haziran 1960). Fazıl Küçük'e karşı oluşan bu algı, onun DP yönetimi ile geçmişte yakın ilişkiler kurmuş olmasından kaynaklanmaktaydı. Gürsel hükümetinin asker kökenli üyelerinin Küçük'e olan yaklaşımı bu nedenle mesafeli olmuştur. CHP'ye yakın bir çizgide yayın yapan Akis Dergisi'nin de, Küçük'e karşı tavrının nedeni bu olabilir.

Gürsel Hükümetinin, Yunanistan ile yürüteceği ilişkiler Kıbrıs'ın geleceği için oldukça önemliydi. 20 Ekim 1960 günü Yunanistan Dışişleri Bakanı'nın daveti üzerine Türk Dışişleri Bakanı Yunanistan'a dört günlük bir ziyaret düzenlemiştir. Ziyaret

sırasında, Sarper verdiği demeçte o günlerde iki ülke arasında sıkça dile getirilen balıkçılık ve İstanbul da yaşayan Yunanların, durumu hakkında görüşmelerde bulunduğunu belirtmiştir (Milliyet 20 Ekim 1960). Sarper'e ziyaretinde geniş bir heyet eşlik etmiştir. Sarper'in ekibinde eşi ve bürokratlar Vahit Halefoğlu, Pertev Subaşı, Tanju Ülgen katılmışlardır (BCA 030-18-01-02/156-18-14). Sarper'e eşlik eden ekibin yanı sıra, dört günlük ziyaret sırasında gazeteciler, Ahmet Emin Yalman, Bülent Ecevit, Nadir Nadi ve Cihat Baban'da eşlik etmişlerdir (BCA 030-18-01-02/157-22-07). Sarper'in Yunanistan ziyareti sırasında Yassıada da 6-7 Eylül olayları hakkındaki davanın görülüyor olması da ayrı bir önem arz etmektedir. Türkiye'deki azınlıkların ekonomik refahlarının yükseltileceği ve korunacağı hakkında fikir birliğine varılmış ve Batı Trakya'da yaşayan Türk azınlığında Yunan devleti tarafından eş değer muamele görmesi kararlaştırılmıştır. Sarper'in Yunan Dışişleri Bakanı ile yaptığı görüşmelerde azınlıklar dışında Kıbrıs, Orta Doğu konularında da görüşüp fikir birliğine vardıkları açıklanmıştır (Milliyet 23 Ekim 1960).

Londra anlaşması gereğince, 31 Temmuz 1960'da yapılan seçimlerde Makarios Cumhurbaşkanı, Fazıl Küçük ise, Cumhurbaşkanı yardımcılığına seçilmiştir (Hürriyet 1 Ağustos 1960). 15 Ağustos 1960'ı 16 Ağustos'a bağlayan gece yarısında ise Kıbrıs Cumhuriyeti ilan edilmiştir (Cumhuriyet 16 Ağustos 1960). Türk basınında ve hükümetinde yapılan tartışmalara rağmen, Küçük, 1963 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti geçerliliğini yitirene dek görevini sürdürmüştür. MBK ve Gürsel hükümeti yukarıda belirttiğimiz üzere Kıbrıs meselesine yeni yaklaşımlar geliştirmemiş, Zürih ve Londra anlaşmalarına bağlı kalmıştır. Türk-Yunan ilişkilerinde, normalleşmeye gidilmesi için en önemli adım olarak görülen Kıbrıs sorunu, Gürsel hükümeti döneminde, izlenen bu politika sayesinde geçicide olsa rafa kaldırılmıştır. Darbe sonrasında yaşanan gelişmelerin, Kıbrıs konusunda daha önceki hükümetin kaydettiği gelişmelerin önüne geçmesine böylece mani olunmuştur.

IV. BÖLÜM

4.SONUÇ

27 Mayıs askeri darbesinin gerçekleştirilmesi sonrasında cuntanın yöneticileri, Ankara'da bir araya gelerek, Milli Birlik Komitesini ve Cemal Gürsel Hükümetini kurmuşlardır. Kurulan bu hükümetin Dışişleri Bakanlığı görevine ise dönemin Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Selim Sarper getirilmiştir. Gürsel'in kabinede kesinlikle olmasını istediği Sarper'in bakanlığa getirilişi böyle olmuş, 15 Ekim 1961'de gerçekleşecek olan seçimlere kadar Sarper, bu görevini sürdürmüştür. Sarper'de öncülü Zorlu gibi Türk hariciyesi içerisinde yetişmiş bir bürokrattı. Bakanlığa getirilmeden önce çeşitli elçilik görevlerinin yanı sıra NATO ve Birleşmiş Milletler gibi önemli uluslararası kurumlarda çeşitli görevlerde bulunmuştur. MBK üyeleri, Sarper'in bu kariyerinden ve deneyimlerinden istifade ederek, yeni yönetimlerinin diğer ülkeler tarafından tanınmasını beklemişlerdir. Darbe gecesi yeni görevine başlayan Sarper, öncelikle diğer ülkeler tarafından MBK meşruluğunun tanınması için çalışmıştır. Washington'dan, Moskova'ya kadar çeşitli ülkelerdeki Türk Büyükelçilerini bu görev için seferber etmiştir. Bakanlığı sırasında Sarper, Türkiye'nin dış politikasının belirlenmesinde en etkili kişi olmuştur. Bir darbe hükümetinde bulunmasının da yararlarından faydalanan Sarper, kurulan Temsilciler Meclisinde ve Kurucu Mecliste dış politika konularının tartışılmasına engel olmuştur. Türk basınında çıkan ve dışişlerini ilgilendiren her habere dikkat eden Sarper, seçimlerin yapılacağı 15 Ekim 1961 gününe kadar dış politikanın yürütülmesinde, belirlenmesinde tartışılmasında kısacası kendi alanı ile alakalı tüm konulara hakim olmuştur. ABD'den alınması gereken kredinin sağlanmasında, yeri geldiğinde NATO genel komutanı Norstad ile olan dostluğunu kullanmış, yeri geldiğinde ise kabine içerisinde güçlenmek için yine ABD'li yöneticiler ile olan bağlantılarını kullanmaktan çekinmemiştir.

Darbe sonrasında, Türk dış politikası hakkında, gazetelerde dergilerde ve mecliste birçok tartışma yürütülmüş ve bu tartışmalar Sarper tarafından hoş karşılanmamıştır. Sarper belirtildiği gibi görevde kaldığı süre boyunca, Türk dış politikasının yegâne yürütücüsü olmuştur. Oluşabilecek hiçbir tartışmaya izin vermeyen Sarper, MBK ile fikir ayrılıkları yaşadığında istifa dahi etmiştir. Sarper'in istifasını geri alması için dönemin ABD büyükelçisi Hare ve devlet başkanı Gürsel devreye girmiştir. Sarper istifasını geri almış olmasına rağmen, bu olay MBK ile dış politika konusunda yeri geldiğinde tartışıldığının da bir göstergesidir.

Sarper'in, Gürsel Hükümet'inin programındaki dış politika kısmının hazırlanmasında etkili olmuştur. Sarper, yılların verdiği deneyimle 1957'deki DP hükümetinin programında bulunan dış politika hedeflerinden daha kapsamlı hedefler belirlemiştir. DP'nin 1957 programında yer alan Batı yanlısı söylemlerine radikal olmasa da Gürsel hükümeti programında yer verilmemiş, Türkiye'nin dış politika da kendisine davranıldığı gibi davranacağı belirtilmiştir. İki hükümetin programları arasında başka bir farklılık pratikte yer bulmamasına rağmen, Sovyetler Birliği ile gerçekleştirilmek istenen komşuluk temelli ilişkilerdir. DP hükümeti, sınırları bakımından en büyük komşusu olan Sovyetler Birliği ile ilişkileri müttefiklerinin davranacağına göre şekillendireceğini belirtmiş olmasına rağmen, 1960'da iktidarı eline alan Gürsel Hükümeti ise, Sovyetler Birliği ile komşuluk temelli ilişkiler geliştirmekten çekinmemektedir. Sovyetler Birliği ile kurulacak olan ilişkilerin düzenlenmesinin yanı sıra, Sarper daha program açıklanmadan önce 1 Haziran 1960 günü yaptığı basın toplantısında hükümetinin NATO'ya bağlılığını yinelemiştir. Darbe bildirisinde de bulunduğu üzere MBK'nin önceki dönemlerde imzalanmış hiçbir anlaşmadan vazgeçmeyeceği, hiçbir ittifaktan ayrılmayacağı Türk dış politikasını yönetenler tarafından sıkça yeniden dile getirilmiş ve bu söylem pratikte de karşılığını bulmuştur.

Gürsel Hükümetinin, batı ile olan ilişkilerde hiçbir değişikliğin yaşanmayacağı konusunda söz verilmesinin yanı sıra, Orta Doğu politikasında DP'nin çizdiği siyasi çizgiden farklı argümanları bulunmaktadır. Hükümet, bağlı olduğu anlaşmalar ve müttefiklik ilişkilerine zarar vermeden Arap halklarının bağımsızlık mücadelelerine destek verilmesi gerektiği dile getirilmiştir. Bu nedenle DP döneminde ilişkilerin

sertleştiği B.A.C ve Irak ile yeniden ilişkiler kurulmasından yana olduklarını belirtmişlerdir. B.A.C ile kurulması istenilen yeni ilişkiler, Abdülhasır'ın ve partisinin Hatay konusundaki yaklaşımı nedeni ile kurulamamıştır. Irak ile ise göze çarpar önemli bir değişiklik yaşanmadığını da belirtmek gerekmektedir.

Gürsel Hükümeti, Türk- İsrail ilişkilerinde bir değişim sağlanmasından yana taraf olmamıştır. 1958 yılında Türkiye ile İsrail arasında imzalanan Periferik anlaşması, Gürsel hükümeti tarafından uygulanmaya devam edilmiş olmak birlikte, yine DP döneminde imzalanan ticaret anlaşmasının da yürürlüğe koyulması Gürsel Hükümeti döneminde olmuştur.

Her iki programın birbirine benzerlik gösterdiği tek konu Kıbrıs hakkındadır. DP hükümeti gibi Gürsel Hükümeti de Kıbrıs'ın bağımsız bir devlet olmasıdır. Gürsel Hükümeti'nin programında bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması için gereken ilginin gösterileceğine söz verilmiştir. Kıbrıs konusunda yaşanan tek değişim ise MBK üyeleri tarafından, Menderes ile olan yakın ilişkiden dolayı Dr. Fazıl Küçük'e olan itimadın azalmasıdır. MBK üyelerine göre Menderes'in kendileri için taşıdığı anlam Küçük içinde aynıdır. MBK'nin iktidarı ele alması ile birlikte Küçük'e duyulan güven azalırken, Rauf Denктаş ismi ön plana çıkartılmıştır.

Gürsel Hükümeti'nin, hazırlayıp uygulamaya çalıştığı programın DP Hükümeti'nin programına göre daha ayrıntılı olduğundan bahsetmiştik. Gürsel Hükümeti, DP programından farklı olarak, Latin Amerika ülkeleri ile de Türkiye'nin ilerleyen süreçte ilişkiler geliştirebileceğinden bahsedilmekle beraber, Gürsel Hükümetinin bu programı hazırlarken geçici mi kalıcı mı olduklarını bilmemeleri de bir etkidir. Gürsel Hükümeti'nin eğer kalıcı olması gerekirse izleyeceği dış politikası tamamen bu programda çizildiği için daha fazla ayrıntıya yer verilmiştir.

Gürsel Hükümeti'nin 15 Ekim 1961'de yapılan seçimler ile iktidarı devretmesine kadar yaşanan süreçte, ABD ile olan ilişkileri çeşitli konu başlıkları altında incelenmiştir. 1960 yılı itibari ile Gürsel Hükümeti'nin ABD ile olan ilişkilerde ki ilk maddesi meşruluğunun ABD tarafından kabul edilmesi ve kısa vade de kötü

durumda bulunan Türkiye ekonomisine yardım edilmesidir. Gürsel Hükümeti, ABD'den DP Hükümetine verilmesi planlanan yardım oranlarından daha fazla yardım aldığını görmekteyiz. Türkiye'de, 27 Mayıs gecesi iktidara gelen hareketin ABD karşıtı bir tutumu olmadığının anlaşılması ile ABD daha rahat bir şekilde Gürsel Hükümeti ile işbirliği içerisinde bulunmuştur. ABD'li yöneticilerin yardımlar konusundaki cömertliği, MBK'nin olası bir durumda Sovyetler Birliğine kaymasından endişe duyulmuş olması da olabilir. 1960 yılında ABD başkanını değiştirmiş olması Türkiye ile ABD arasında kurulan ilişkilerde bir değişikliğe neden olmamıştır.

Türkiye ile ABD arasındaki ilişkiler 1961 yılı farklı konular etrafında şekillenmiştir. Bu konulardan ilki Yassıada yargılamalarıdır. ABD'de yeni başkan seçilmiş olan Kennedy, Türk muhataplarına sıkça yargılamalar sonucunda idam kararı verilmesinin ABD kamuoyu tarafından hoş karşılanmayacağını belirtmiştir. Yassıada yargılamaları sürerken, birden fazla telgraf ABD tarafından mahkemeye müdahale edilmesi için yollanmıştır. MBK'nin, sivil idarenin başına geçmesi ile orduda kurulmuş yeni cunta SKB ise, mahkemenin idam kararı almaz ise MBK'nin meşruluğunu kaybedeceği konusunda MBK'ne baskı uygulamıştır. Kennedy'nin bizzat yolladığı son telgraf idamların gerçekleşeceği gün olmuş fakat, Menderes, Zorlu ve Polatkan, SKB'nin de baskısıyla alınan karar gereği idam edilmişlerdir.

Yassıada merkezinde dönen bu tartışmaların yanı sıra, Türkiye'ye NATO kapsamında önceden yerleştirilmiş olan Polaris füzelerinin artık ömürlerini tamamladığı gerekçesi ile Jüpiter ismi verilen yeni füze sistemleri ile değiştirilmesi görüşmeleri Türkiye ile ABD arasında sürdürülmüştür. ABD bu yeni füze sistemlerinin Sovyetler Birliği'ne karşı sağladığı yararlardan ötürü vazgeçilmesi imkânsız gördüğünden Türkiye topraklarında bulunmalarından memnundur. Gürsel Hükümeti ise hem stratejik koruma sağlaması hem de füze sistemlerinin Türkiye olmasından dolayı ortaya çıkan para akışı ve yatırımlardan memnun olduğu için bahsi geçen sistemler yenilenmiştir.

Darbe sonrasında Türkiye'deki yeni yönetimi tanıyan ilk devletlerden biride Sovyetler Birliği olmuştur. Sovyetler Birliği dönem itibari ile gerçekleşen askeri müdahalelerin çoğunun kendi çizgilerine yaklaşan yönetimler kurduklarını

gözlemedikleri için Türkiye'deki darbeyi memnuniyetle karşılamıştır. Sovyetler Birliği, Gürsel Hükümetinin talebi olmadan kredi imkanı sağlayabileceğini belirtmesi de bu gözlemlerinden ötürüdür. Yeni hükümetin programında dış politika konusunda Sovyetler ile geliştirilebilecek dostluk ilkesi sadece söylemede kalmıştır. Türkiye bu dönemde Sovyetler Birliği ile Bakan derecesinde bir defa görüşmüş, füze sistemleri hakkında yapılan bu görüşmelerde Sovyetler Birliği'nin verdiği nota ise görmezden gelinmiştir. 1960-1961 yılları arasında Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerinde yeni bir gelişme yaşanmamış olmak beraber bir sorunda ortaya çıkmamıştır.

Gürsel Hükümetinin görev yaptığı dönemde tek sorun yaşadığı ülke ise Fransa olmuştur. Fransa ile yaşanan bu sorunun başlıca nedeni elbette Türkiye'nin Cezayir'in bağımsızlık savaşına verdiği destektir. Gürsel'in işbaşına geldiği günden itibaren, defalarca Cezayir bağımsızlığı hakkında verdiği demeçler Fransa'nın tepkisi çekmiştir. BM kurullarında Cezayir'in bağımsızlığının Türkiye tarafından savunulması da Fransa ile olan ilişkilerde sorun yaratmıştır. Türk hükümeti ve kamuoyu darbeden önce de darbeden sonraki dönemde de Cezayirlilere gizlice para ve silah yardımıyla bulunmuştur. Kabine toplantılarında konu edilen bu yardımların kesilmesi için Fransa'nın kendi ülkesindeki Kürt Milliyetçilerine verdiği desteği kesilmesine bağlı tutulmuştur. Fransa'nın bu tutumundan geri adım atması için bir görüşmenin taraflar arasında yapıp yapılmadığı bilgisine sahip olmamakla beraber, Türkiye'nin yardımları kesmediği de bilinmektedir. Türkiye'nin Cezayir'e karşı olan sağduyusu nedeni ile Fransa, Türkiye'nin Ortak Pazar'a başvurusunda veto oyunu kullanmıştır.

Darbe sonrasında kurulan hükümet, kendi koşulları içerisinde Türkiye'nin dış politikasında daha özgür bir çizgide davranılması hareket edilmesi gerektiğini savunmuştur. DP'den devir aldıkları ekonominin kötülüğü ABD'den yeni borçlar alınmasına neden olmuştur. Dışişleri Bakanlığı içerisinde gelen ve bu görevden sonra aktif siyasete katılan Sarper sayesinde Türkiye darbe sonrasındaki zor dönemin üzerinden gelebilmiştir. Darbe sonrasında desteklenmesi istenen bağımsızlık mücadelelerinden sadece Cezayir hedeflenen desteği görmüştür. Atatürkçü çizgilerinden dolayı birçok MBK üyesi, bağımsızlık savaşlarına destek vermeyi istemiş ancak Türkiye'nin o dönemde içerisinde bulunduğu ekonomik, siyasi ve sosyal

konumları bu isteğe cevap verilmesini engellemiştir. Karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi istenen Orta Doğu devletleri ile beklenen gelişme sağlanmamıştır. Latin Amerika ülkeleri ile de kurulması istenen yeni ilişkiler kurulamamıştır. ABD'nin darbe sonrasında bir askeri müdahalesinden çekinildiği için dış politika da köklü bir değişiklik yaşanmamış olmasına rağmen, ABD ile de var olan ilişkiler geliştirilmiştir. Kıbrıs konusunda verilen sözlerin tutulması, Kıbrıs Türkleri için oldukça büyük önem taşımış olmasına rağmen ilerleyen süreçte yaşanan olaylar nedeni ile Türkiye'nin elinde olmayan sebeplerden dolayı Kıbrıs'ta kurulan barış ortamı bozulmuştur. Gürsel Hükümeti'nin görev yaptığı süreç boyunca Ortak Pazar'a Türkiye'nin alınmamış olmasının nedeni ise Türk dış politikasını yürütenlerin Cezayir konusundaki kararlılıklarından ötürüdür. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde bu dönemde iç politikada yaşanan olaylar daha önemli görüldüğü için dış politika'da yaşananlar görmezden gelinmiştir. Bunun nedeni ise iç politikada yaşanan olayların Türkiye tarihi açısından halen hissedilen derin izler bırakmış olması olabilir.

KAYNAKLAR

1. ARŞİV BELGELERİ⁸⁹

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

National Archives Foreign Office

The Foreign Relations of the United States Archives

2. RESMİ YAYINLAR

Kurucu Meclis Toplantı Tutanak Dergisi

Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantı Tutanakları

Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri

3. SÜRELİ YAYINLAR

Akis

Akşam

⁸⁹ Arşiv Belgelerinin, dergilerin ve gazetelerin numaraları metin içerisinde verilmiştir.

Anadolu

Cumhuriyet

Forum

Hürriyet

Milliyet

New York Time

Resmi Gazete

Ulus

Vatan

Yeni İstanbul

Zafer

4. KİTAPLAR, MAKALELER VE TEZLER

Ağaoğlu, Samet (1992). *Siyasi Günlük Demokrat Partinin Kuruluşu*. İstanbul : İletişim Yayınları.

Ağaoğlu, Samet (2004). *Arkadaşım Menderes, İpin Gölgesindeki Günler*. İstanbul: Alkım Kitabevi.

Ağaoğlu, Samet (2004). *Aşına Yüzler*. İstanbul: Alkım Yayınları.

Ahmad, Feroz ve Ahmad, Bedia (1976). *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Akalın, Cüneyt (1999). *Uluslararası İlişkiler Ortamında 27 Mayıs Müdahalesi*. İstanbul: Galatasaray Üniversitesi Yayınları.

Akalın, Cüneyt (2000). “Tarih Dönemecinde Bir Diplomat: Selim Sarper”. *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*. 1 (13): 7-19.

Akalın, Cüneyt (2010). *27 Mayıs Bir Devrimdir 50. Yılında 27 Mayıs*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Akalın, Cüneyt. (2003). *Soğuk Savaş, ABD ve Türkiye Olaylar- Belgeler (1945-1952)*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Akgün, Seçil Karal (2009). *27 Mayıs-Bir İhtilal, Bir Devrim, Bir Anayasa*. Ankara: ODTÜ Yayınları.

Akıncı, Abdulvahap (2014). “Türkiye’nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*. 9 (1): 55-72.

Akşin Sina (1996). *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*. Ankara: İmaj Yayıncılık.

Albayrak, Mustafa (2000). “Türkiye’nin Kıbrıs Politikaları (1950 – 1960)” *Atatürk Araştırma Merkezi*. 16.46.1.

Aras, Erdoğan (2006). *Ecevit / Umut Adam*. Karma Kitaplar: İstanbul.

Arcayürek, Cüneyt (1983). *Cüneyt Arcayürek Açıklıyor*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Arcayürek, Cüneyt (1985). *Bir İktidar Bir İhtilal 1955-1960*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.

Arcayürek, Cüneyt (1985). *Yeni Demokrasi-Yeni Arayışlar 1960–1965*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.

Arcayürek, Cüneyt (1985). *Yeni İktidar Yeni Dönem 1951-1954*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

- Armaoğlu, Fahir (1996). “Amerikan Belgelerinde 27 Mayıs Olayı”. *Belleten*. 227 (60): 203- 226.
- Arslan, Zehra (2013). “ Siyasilerin Beyanatları Çerçevesinde 27 Mayıs Darbesine Gidiş Süreci (27 Ekim 1957-27 Mayıs 1960)” *Türk Dünyası Araştırmaları*. 204: 33-82.
- Atabay, Mithat (2014). *Türk Dış Politikası*. İstanbul: Paradigma Akademik Yayınları.
- Avcı, Orhan (2014). “Mehmet Fuat Köprülü’nün Dışışleri Bakanlığı”. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 2 (4): 75-97.
- Avcıoğlu, Doğan (1996). *Türkiye’nin Düzeni Dün Bugün Yarın*. Cilt 2. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Aydemir, Şevket Süreyya (1993). *İhtilalin Mantığı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydemir, Şevket Süreyya (2016). *İkinci Adam*. Cilt 3. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydemir, Şevket, Süreyya (1969). *Menderes’in Dramı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydemir, Talat (2010). *Hatıratım*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Aydın, Suavi Taşkın, Yüksel (2014). *1960’da Günümüze Türkiye Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Baban, Cihat (2009). *Politika Galerisi Bir Devrin Hükümranları*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Bağcı, Hüseyin. (1990). *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*. İstanbul: İmge Yayınevi.
- Baskın, Oran (2001). *Türk Dış Politikası*. Cilt 1-2-3. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Baş, Arda (2012). “1957 Suriye Krizi ve Türkiye”. *History Studies*. 4 (1): 80-109.
- Baş, Arda (2016). “I. Arap-İsrail Savaşı'nın Türkiye'nin Arap Ülkelerine Yönelik Politikasına Etkisi”. *Yeni Türkiye*. 86: 392-401.
- Baş, Arda (2018). “1958 Türkiye İsrail Periferik Anlaşması”. *Tarihin Peşinde*.20: 17-39.
- Baş, Arda (2019). “ Soğuk Savaş Döneminde Türkiye İsrail İlişkileri (1948-1991) “*İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*. 3: 92-122.
- Başgil, Ali Fuat (2014). *27 Mayıs İhtilâli ve Sebepleri*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Bekarlar, Faruk (2006). *Kıbrıs Sorununun Doğuşu: Menderes Dönemi Türk Yunan İlişkileri*. İstanbul: Arayış Yayın Ajansı.
- Bekata, Hıfzı Oğuz (1975). *Dış Politika ve Türkiye*. Ankara: Kardeş Matbaası.
- Benigo, Ofra (2009). *Türkiye-İsrail İlişkileri Hayalet İttifaktan Stratejik İşbirliğine*. Ankara: Erguvan Yayınevi.
- Berber, Engin (2012). *Türk Dış Politikası Çalışmaları Cumhuriyet Dönemi İçin Ulusal Rehber*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Berkes, Niyazi (2015): *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bila, Hikmet (1999). *CHP 1919-1999*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Birand, Mehmet Ali, DüNDAR, Can, ÇAPLI, Bülent. (1991). *Demirkırat*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Birgit, Orhan (2012). *Evvel Zaman İçinde*. İstanbul: Doğan Kitap.

- Börüklüoğlu, Levent (2017). “27 Mayıs Askeri Darbesi Sonrasında Ordu İçinde İktidar Mücadelesi Milli Birlik Komitesi ve Silahlı Kuvvetler Birliği” *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 2 (1): 13-28.
- Bulut, Sedef (2009). “Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1955-1960) Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu”. *Akademik Bakış*. 4 (2): 125-145.
- Cizre, Ümit (2002). *AP-Ordu İlişkileri – Bir İnkilemin Anatomisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çakmak, Diren (2008). “Türkiye’de Asker-Hükümet İlişkisi: Albay Talat Aydemir Örneği”. *Akademik Bakış*. 2 (1) : 35-68.
- Çakmak, Haydar (2008). *Türk Dış Politikası (1919-2008)*. Ankara: Barış Platin Kitap.
- Çakmak, Diren (2008). “Türk Siyasal Yaşamında Bir Muhalefet Partisi Örneği: Hürriyet Partisi (1955-1958)”. *Akademik Bakış*. 3 (2). 153-186.
- Çalışoğlu, Mehmet (2009). *Mehmed Fuad Köprülü’nün Siyasi Hayatı*. Basılmamış Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çavdar, Tefik (2004). *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Çiftçi, Kemal (2010). *Türk Dış Politikası*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çolak, Filiz (2002). “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrat Parti (1945-1950)”. *Türkler*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Demir, Yeşim (2017). *Albay Talat Aydemir’in Darbe Girişimleri*. İstanbul: Andaç Yayınları.
- Demirel, Ahmet (2014). *Tek Partinin İktidarı Türkiye’de Seçimler ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Demirel, Taner (2011). *Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı Ve 27 Mayıs Darbesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Deringil, Selim (2012). *Denge Oyunu*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Dick J. Steven (2010). *Nasa's First 50 Years: Historical Perspectives*. CreateSpace Independent Publishing Platform: USA Carolina.
- Doğru, Osman (1998). *27 Mayıs Rejimi*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Duman, Özkaya ve Birsell, Haktan (2012). "Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası ve Bu Politikanın Dinamiklerine Etki Eden Dış Gelişmeler". *Atatürk Dergisi*. 1(1): 299-318.
- Ekincikli, Mustafa ve Şahin, Alparslan (2018). "27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi Öncesinde Kurulan İhtilal Örgütleri ve Dokuz Subay Olayı". *Akademik Bakış*. 70: 39-54.
- Erer, Tekin (1965). *Yassıada ve Sonrası*. İstanbul: Yeni Matbaa.
- Erhan, Çağrı (2001) "ABD'nin Ulusal Güvenlik Anlayışı" *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*. 56 (4): 77-93.
- Erim, Nihat.(2005). *Günlükler 1925-1979*. Cilt: 1-2. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Erkanlı, Orhan (1972). *Anılar Sorunlar Sorumlular*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Eroğlu, Cem (1998). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Erşel, Gökhan (2017). "Darbeler Arasında (1960-1980) Türkiye-NATO İlişkileri". *International Journal of Social Science*. 56: 409-416.
- Esen, Selim (2010). "18 Nisan 1960 Tarihli Tahkikat Komisyonu". *Mülkiye Dergisi*. 267 (34): 16-192.

- Esin, Numan (2005). *Devrim ve Demokrasi: Bir 27 Mayısçının Anıları*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Findley, Carter V. (2015). *Modern Türkiye Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Fırat, Melek (1997). *1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*. Ankara: Siyasal Yayınevi.
- Gaddis, Jim. (2015). *Soğuk Savaş*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gençalp, Ebru (2017). “27 Mayıs 1960 Darbesi ve Basındaki Yansımaları”. *Uluslararası Darbe Sempozyumu*. Cilt 1. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları.
- Gerger, Haluk (1983). *Mayınlı Tarlada Dış Politika*. Hill Yayınevi : İstanbul.
- Göğüş, Ali İhsan (2008). *Hep İsmet Paşa'nın Yanında*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Gönlübol, Mehmet ve Ülman, Haluk (1993). *Olaylarla Türk Dış Politikası. (1919-1973)*. İstanbul: Siyasal Kitabevi.
- Gülen, Nejat (2010). *Anılarımda 27 Mayıs ve Yassıada*. İstanbul: Kastaş Yayınevi.
- Günver, Semih (1985). *Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü Z Zoro Gibi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Gürsoy, Nilufer (2014). *27 Mayıs Darbesi ve Bizler*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Güryay, Tarık (1971). *Bir İktidar Yargılanıyor*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Hale, William (1994). *Türkiye'de Ordu Ve Siyaset – 1789'dan Günümüze*. İstanbul: Hil Yayınları.

Hasgüler, Mehmet (2000). *Kıbrıs'ta Taksim ve Enosis Politikalarının Sonu*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Hekimoğlu, Müşerref (1975). *27 Mayıs'ın Romanı*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.

İrkıçatal, Eftal (2012). "İkinci Dünya Savaşı Sonrası İngiltere'nin Ortadoğu Politikaları İçin Kıbrıs'ın Stratejik Önemi ve Kıbrıs Meselesinin Ortaya Çıkışı" *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 1 (15): 31-59.

İnönü, İsmet (2001). *Defterler (1919-1973)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İnönü, İsmet (2006). *Hatıralar*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.

Karatepe, Şükrü (1993). *Darbeler Anayasalar ve Modernleşme*. İstanbul: İz yayınları.

Karpat H, Kemal (2014). *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Karpat, Kemal Haşim (2011). *Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Karpat, Kemal Haşim (2015). *Türk Dış Politikası Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Kavuncu, Sibel (2013). "Nükleer Silahsızlanma Yolunda START Süreci". *Bilge Strateji*. 8 (5): 119-148.

Keser, Ulvi ve Kata, Münevver (2016). "Kıbrıs Cumhuriyeti'nde Muhalif Bir Gazete, Cumhuriyet". *History Studies*. 2 (8): 15-39.

Keser, Ulvi. Kata, Münevver. (2015). "27 Mayıs 1960 Darbesinin Kıbrıs'a Yansıması; TMT ve Nacak Gazetesi Örneği" *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*. 31 (15): 415 - 451.

Keyder, Çağlar (2015). *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Koçak, Cemil (2007). *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*. Cilt 1- 2. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, Cemil (2010). *27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları*. Cilt 1-2. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Koçak, Cemil (2010). *İkinci Parti - Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950.)* Cilt 1-2-3. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, Cemil (2013). *Tarihin Buğulu Aynası*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Koçak, Cemil (2015). *Tek Parti Cumhuriyet ve Şefler*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Koçak, Cemil (2015). *Tek Parti Döneminde Muhalif Sesler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koraltan, Refik (2013). *Tek Parti Devrinden 27 Mayıs İhtilaline Demokratlar*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Köymen Mehmet Altan (1981). "Prof. Mehmet Fuat Köprülü'nün Siyasi Hayatı", *Yeni Forum*. 48 (2):13.
- Kurban, Vefa (2014). "1950-1960 Yıllarında Türkiye İle Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler" *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 28 (14): 227-256.
- Kuruloğlu, Fehim (2017). "27 Mayıs Darbesi Sonrası Türk Dış Politikasında Yeni Açılımlar: Ortadoğu ve Sovyetler Birliği İle İlişkiler (1960-1965)". *Karadeniz Araştırmaları Merkezi*. 54 (14): 189-206.
- Kürkçüoğlu, Ömer (1980). "Dış Politika Nedir? Türkiye'deki Dünü ve Bugünü". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 1 (35): 309-335.
- Lewis, Bernard (1993). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Çev. Boğaç Babür Tuna. Ankara: Arkadaş Yayınevi.

- Merih, Turgay (2006). *Soğuk Savaş ve Türkiye 1945-1960*. Ankara: Ebabil Yayınları.
- Mütercimler, Erol, Öke, Mim Kemal (2004). *Düşler ve Entrikalar, Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Nam, Mehmet (2012). "İşgalden İstiklale Cezayir". *Tarih Dergisi*. 55: 155-187.
- Neziroğlu İrfan ve Yılmaz Tuncer (2013). *Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (22 Mayıs 1950 – 20 Kasım 1961)*. Cilt 2. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları.
- Önal, Tekin (2014). "Fatih Rüştü Zorlu'nun Siyasi Mücadelesi". *Akademik Bakış*. 15 (8): 161-188.
- Örnek, Cangül.(2015). *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı* . İstanbul: Can Yayınları.
- Öymen, Altan (2013). *Ve İhtilal*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Öymen, Altan. (2004). *Değişim Yılları*, İstanbul: Doğan Kitap.
- Özdağ, Ümit (1997). *27 Mayıs İhtilali - Menderese Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri*. İstanbul: Boyut Yayın Grubu.
- Özdağ, Ümit (2004). *Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*. İstanbul: Boyut Yayınları.
- Özkır, Yusuf (2011). "27 Mayıs'tan 27 Nisan'a Asker-Gazeteci İlişkisi". *İş Ahlakı Dergisi*. 8 (4): 91-114.
- Öztan, Güven. (2012). "Militarizm ve Anti-komünizmin Kesiştiği Nokta: Kore Savaşı". *Toplum ve Bilim*. 123.1.56-75.

- Öztürk, Recep (2004). *Batı Faktörünün Etkisinde Türkiye-İsrail İlişkilerinin Politikası*. Ankara: Odak Yayınevi.
- Sakin, Serdar ve Salep, Mustafa (2012). *Balkanlar'da Güvenlik Arzusu: Türkiye Yunanistan-Yugoslavya İlişkileri ve Balkan Paktı*. Ankara: Berikan Yayınları.
- Sancaktar, Caner (2011). “Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikasına Marksist Yaklaşım” *Bilge Strateji*.3 (3): 25 98.
- Sander, Oral (1979). *Türk-Amerikan ilişkileri 1947-1964*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Saray, Mehmet. (2000). “Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi” 3. *Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeleri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Sarınay, Yusuf.(2002). “Türkiye'nin NATO'ya Girişi”. *Türkler*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Serter, Vehbi (1983). *Kıbrıs Cumhuriyetinin Doğuş ve Yıkılış Nedenleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Seyidi, Süleyman (2011). “Demokrat Parti'nin Dış Politikada Alternatif Arayışı (1957 1960)”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 14: 116.
- Sönmez, Şinasi (2010). “Cezayir Bağımsızlık Hareketinin Türk Basınına Yansımaları (1954-1962)” *Z.K.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*. 12 (6): 289-318.
- Şahinler, Menter (1996). *Atatürkçülüğün Kökeni Etkisi ve Güncelliği*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Taylak, Muammer (1977). *27 Mayıs ve Türkes*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Toker, Metin (1970). *Tek Partiden Çok Partiye*. İstanbul: Milliyet Yayınları.

- Toker, Metin (1991). *Demokrasiden Darbeye 1957-1960*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Toker, Metin (1991). *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları (1944–1973) DP Yokuş aşağı (1954–1957)*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Toker, Metin. (1991). *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları Demokrasiden Darbeye 1957 -1960*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Toker, Metin. (1991). *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları Yarı Silahlı Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960 -1961*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Tunçay, Mete (1999). *Türkiye’de Tek Parti Rejiminin Kurulması*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt yayınları.
- Tuncer, Hüner (2014). *27 Mayıs’tan 12 Mart’a Türk Dış Politikası*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Tuncer, Hüner (2012). *İsmet İnönü’nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Turan, Şerafettin (1999). *Çağdaşlık Yolunda Türkiye 10 Kasım 1938-14 Mayıs 1950*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Turan, Şerafettin (1999). *Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye 14 Mayıs 1950-27 Mayıs 1960*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Türkeş, Alparslan (1996). *27 Mayıs 13 Kasım 21 Mayıs ve Gerçekler*. İstanbul: Hamle Yayınevi.
- Uzman, Nasrullah (2013). “İktidardan Muhalefete M. Fuad Köprülü’nün Siyasi Mücadelesi (1956-1966)”, *Akademik Bakış*: 13 (7): 185-208.
- Weiker, Walter (1967). *1960 Türk İhtilali*. Çev Mete Ergin. İstanbul: Cem Yayınevi.

William Charles (2000). *Adenauer The Father of the New Germany*. New York : John Wiley & Sons INC New York.

Yalman, Ahmed Emin (1970). *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1945-1970*. Cilt: 4. İstanbul: Rey Yayınları.

Yeşilbursa, Behçet Kemal (2007). *Orta Doğuda Soğuk Savaş ve Emperyalizm*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Yetkin, Çetin (1998). *Soldaki Bölünmeler*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.

Yetkin, Çetin (1995). *Türkiye’de Askeri Darbeler ve Amerika*. Ankara: Ümit Yayıncılık.

Yılmaz, Türel (2010). “Türkiye-İsrail İlişkileri Tarihten Günümüze”. *Akademik Orta Doğu*. 1 (5): 9-24.

Zepezauer, Mark (2001). *CIA’nin Büyük Operasyonları*. İstanbul: Kaynak Yayınları.,

?.(1960). *Akdevrim*. Ankara: Başbakanlık Devlet Basımevi.

EKLER

Ek 1: 27 Mayıs 1960 günü Kurmay Albay Alparslan Türkeş tarafından radyoda okunan darbe bildirisi. BCA 030-0140-236-18.

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

K.

5

14/27/27 Mayıs 1960 tarihinde Ankara Radyosundan saat 5.15 de okunan tebliğ

10/10/10
Konuşma: Kur. Alb. Alparslan Türkeş

Bugün Demokrasimizin içine düştüğü buhran ve son müessif hadiseler dolayısıyla ve kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla Türk Silâhlı Kuvvetleri memleketin idaresini eline almıştır .

Bu hareketi Silâhlı Kuvvetlerimiz, partileri içine düştükleri usulsüz durumdaki kurtarmak ve partilerüstü tarafsız bir idarenin nezaret ve hâkemiği altında en kısa zamanda adil ve serbest seçimler yaptırarak idareyi hangi tarafa mensup olursa olsun seçimi kazananlara devir ve teslim etmek üzere girişmiş bulunmaktadır. Girişilmiş olan bu teşebbüs hiç bir şahsa veya zümreye karşı değildir. İdaremiz hiç kimse hakkında şahsiyata müteallik tecavüzkâr bir fiile teşebbüs etmeyeceği gibi edilmesine de asla müsaade etmeyecektir. Kim olursa olsun ve hangi partiye mensup olursa olsun her vatandaşın kanunlar ve hukuk prensipleri esaslarına göre muamele görecektir. Bütün vatandaşların partilerin üstünde aynı milletin aynı soydan gelmiş evlâtları olduklarını hatırlayarak ve kin gütmekten birbirlerine karşı hürmetsizlikle, anlayışla muamele etmeleri ısrıplarımızın dinmesi ve milli varlığımızın selâmeti için zaruri görülmektedir. Kabineye mensup şahsiyetlerin Türk Silâhlı Kuvvetlerine sığınmalarını rica ediyoruz. Şahsi emniyetleri kanun teminatı altındadır.

Müttefiklerimize, komşularımıza ve bütün dünyaya hitap ediyoruz. Gayemiz Birleşmiş Milletler Anayasasına ve İnsan hakları prensiplerine tamamiyle riyasettir. Büyük Atatürk'ün Yurtta sulh ve Cihanda sulh prensibi bayrağımızdır. Bütün ittifaklarımıza ve taahhütlerimize sadıkız. Nato'ya inanıyoruz ve bağlıyız. Sentoya bağlıyız.

Tekrar ediyoruz düşüncelerimiz Yurtta sulh Cihanda sulhtur. Türkiye dahilinde bütün garnizonlardaki garnizon komutanları o yerin mülki ve askerî idaresine el koyacaklar ve vatandaşların her hususta emniyetini sağlayacaklardır .

030	01			40	236	18
-----	----	--	--	----	-----	----

Ek 2: ABD Elçisi Raymond Hare'in Selim Sarper ile Yassıada Yargılamaları konulu görüşmelerinin 4 Nisan 1961 tarihli raporu. The Foreign Relations of the United States Archives: Turkey 1961-1963: 693-694

Turkey 693

reach agreement with their strong and powerful northern neighbor which had demonstrated ability to conquer type of economic problems Turkey faced.

Sarper said that Rijov had not tried this line with him or even in recent call on Inonu since both too sophisticated to swallow it but that he was using it on many more naive officials. Gursel aware Rijov activities which he considered nuisance and overstepping proper bounds. Described as being furious and demanding Rijov be stopped "or else". Sarper said he had urged restraint since first they did not wish take any action which would imply Turkey afraid of Russia and second any action taken against Rijov might only drive this type of activity underground. Sarper said he felt it better continue as at present but to keep close watch over Soviet activities.

Cowles

360. Telegram From the Embassy in Turkey to the Department of State

Ankara, April 4, 1961, 6 p.m.

1193. During first courtesy call on Foreign Minister Sarper¹ I referred to great interest of American people in Turkey despite relative absence of press stories and of hope all Americans shared that current difficulties would be solved. Sarper immediately said Turkey had two very great problems today, one was economic situation and other was Yassıada trials.

Elaborating on trials he said violence occurring in heat crisis understandable but is accepted with much greater difficulty after months of calm and opportunity for reasoned judgment. He added, however, that both General Gursel and Ismet Inonu were watchfully waiting and hoped that "everything would work out for best" though final decision

Source: Department of State, Central Files, 782.00/4-461. Confidential. Repeated to Bonn, London, Paris, Istanbul, Izmir, and Iskenderun.

¹ The Senate approved President Kennedy's nomination of Raymond Hare as Ambassador to Turkey on February 24. Hare presented his credentials to President Gursel on April 5.

Ek 2: Devamı

694 Foreign Relations, 1961-1963, Volume XVI

of course rests with CNU and assessment current political situation at time might be important determinant. Recognized possible impact abroad but said domestic impact just as serious for future of Turkey. He added that high court showing "amazing independence" and that Gursel said Chief Judge Basgol had even indicated might resign if more pressure brought on him to expedite trials.

I commented that I had not intended raise this subject and had no instructions but since it had come up in conversation I would venture express some personal views. Yassiada trials and final verdict were of course internal matter and so regarded by us. Nevertheless it was internal matter which under certain circumstances could lap over into foreign field and produce strong reactions. In my judgment American people ready accept "adjusted" solution but not "ultimate" (death sentence) decision. Latter could in my opinion very seriously damage image of Turkey which Americans had formed, which would be most unfortunate. Additionally could not but place USG in difficult position, as I believed had been previously brought out.²

Sarper said he understood and would in his own time and way pass on my thoughts to Gursel which he felt he knew how to do but he advised against my mentioning subject during first call on Gursel. I said I had no intention of raising with Gursel and reiterated that I had only mentioned them since he himself had raised subject.

I gained impression that while Sarper in no sense confident of what outcome of trials might be and fully aware of serious implications internally and externally of death sentences he was seeking give impression that efforts being made within existing law to guard against such extreme action. Fact that this gave uninhibited opportunity reiterate our concern may also have served useful purpose.

Hare

²In telegram 1029, February 24, the Embassy reported on the results of earlier discussions with senior Turkish officials, advising the Department that it was unable to submit a "meaningful" estimate of the likelihood of executions following the trials. (Department of State, Central Files, 782.00/2-2461)

Ek 3: ABD Başkanı John F. Kennedy'nin Yassıda Yargılamaları hakkındaki endişelerini içeren Dean Rusk tarafından Raymond Hare'ye yollanan telgraf. John F. Kennedy Presidential Library And Museum, Turkey 1961-1963: 16.

OUTGOING TELEGRAM Department of State 1961 SEP 15 PM 1 12

INDICATE: COLLECT
 CHARGE TO

33-31 **CONFIDENTIAL** 07789

Origin: SENT TO: Amembassy ANKARA NIACT 276

NEA

Info: ~~EXACT~~ LIMIT DISTRIBUTION

FOR AMBASSADOR FROM SECRETARY 014

SS
G
SP
RMR

This confirms attempted telephone message. President requests you call on General Gursel immediately to express the President's very deep concern at press reports of prospective executions. The President appreciates that in essence this is an ^{internal} ~~international~~ affair of Turkey and that it poses problems for General Gursel. The President is deeply concerned at effects of this on ~~international~~ international reputation of Turkey and wishes General Gursel to know that US would be acutely embarrassed in view of imminent arrival US troops on defensive exercises which might be misunderstood. President very much hopes General Gursel can arrange for postponement of executions of sentences until we have opportunity consult.

You are authorized adduce any additional useful argument in President's name. RUSK

DECLASSIFIED
 EO. 12958, Sec. 3.4
 NLR-91-70
 By: SA NARA Date 2/11/03

Drafted by: OMarcy:sm - NEA/GTI	Telegraphic transmission and classification approved by: PTalbot-NEA
Classified: The President (substance)	The Secretary (substance)

S/S - Mr. Manfull **CONFIDENTIAL**

FORM 2-58 05-322

REPRODUCTION FROM THIS COPY IS PROHIBITED UNLESS "UNCLASSIFIED".

Ek 4: İngiltere Büyükelçisinin BAC'nın Hatay konusundaki açıklamalarından sonra, Selim Sarper ile görüşmesi hakkında İngiliz Dışişlerine yazdığı telgraf. National Archives Foreign Office 371-153048 3 Aralık 1960.

FROM ANKARA TO FOREIGN OFFICE

By Bag FOREIGN OFFICE AND WHITEHALL
DISTRIBUTION

Sir B. Burrows

No. 64 Saving
 December 3, 1960 R. December 5, 1960

CONFIDENTIAL

Addressed to Foreign Office telegram No. 64 Saving of
December 3

Repeated for information Saving to:

Cairo	Baghdad
Political Office with the	Tunis
Middle East Forces	Rabat
Beirut	Washington
Amman	

United Arab Republic claims to Hatay

On the basis of press reports I said to Minister for Foreign Affairs on December 3 that I saw he was having some further trouble with United Arab Republic on this subject. M. Sarper said that there had been a statement by Colonel Serraj repeating claim that the Hatay should be returned to United Arab Republic and that propaganda to the same effect had also been put out by Saut al Arab. Turkish Ambassador at Cairo had accordingly been instructed to seek an interview with President Nasser and speak on the following lines:- The Turkish Government noted with regret the public revival of this claim, particularly since it came at a time when they were doing their best to bring about an improvement in relations between Turkey and the United Arab Republic. Turkish opinion would naturally be upset by these public statements of the United Arab Republic claim and this would make the Turkish Government's task more difficult. M. Sarper told me that he had particularly avoided using language that could be described as a "protest".

2. M. Sarper said that he had been told by representatives of Morocco, Tunis and the Lebanon that Nasser disliked the Turkish Government's attempt to bring about a constructive improvement in its relations with the Arab states because he believed that they were really trying to wrest from him the leadership of the Middle East.

00000 CONFIDENTIAL

Ek 5: 29 Aralık 1960 günü İskenderun'da, Atatürk heykelinin bombalanması hakkındaki İngiliz Dışişleri Arşiv belgesi. National Archives Foreign Office 371-153048 29 Aralık 1960.

INWARD SAVING TELEGRAM

FROM ANKARA TO FOREIGN OFFICE

= 3 JAN 1961
RK1081/2 (10)

By Bag DEPARTMENTAL
DISTRIBUTION

Sir B. Burrows
No. 68 Saving
December 30, 1960

R. January 3, 1961

CONFIDENTIAL

Addressed to Foreign Office telegram No. 68 Saving of
December 30.

Repeated for information Saving to:

Cairo	Beirut
Nicosia,	Istanbul

Chancery letter to Southern Department No. 1039/16 of
December 21: Iskenderun Incident.

In the course of an informal and confidential conversation on December 29, the Minister for Foreign Affairs told me that it was now known that the man who threw the bomb at Ataturk's statue at Iskenderun was a chauffeur of Arab origin but Turkish nationality, whose brother was an official of the Syrian Deuxième Bureau at Damascus. It had however not yet been established whether the action had been instigated from over the border.

2. It has been announced in the Press here that the person responsible is in custody but none of the rest of the above story has been released. I trust therefore that this information will be treated as strictly confidential for the time being.

DISTRIBUTED TO:

Southern Department
Levant Department

CONFIDENTIAL

0-0-0-0